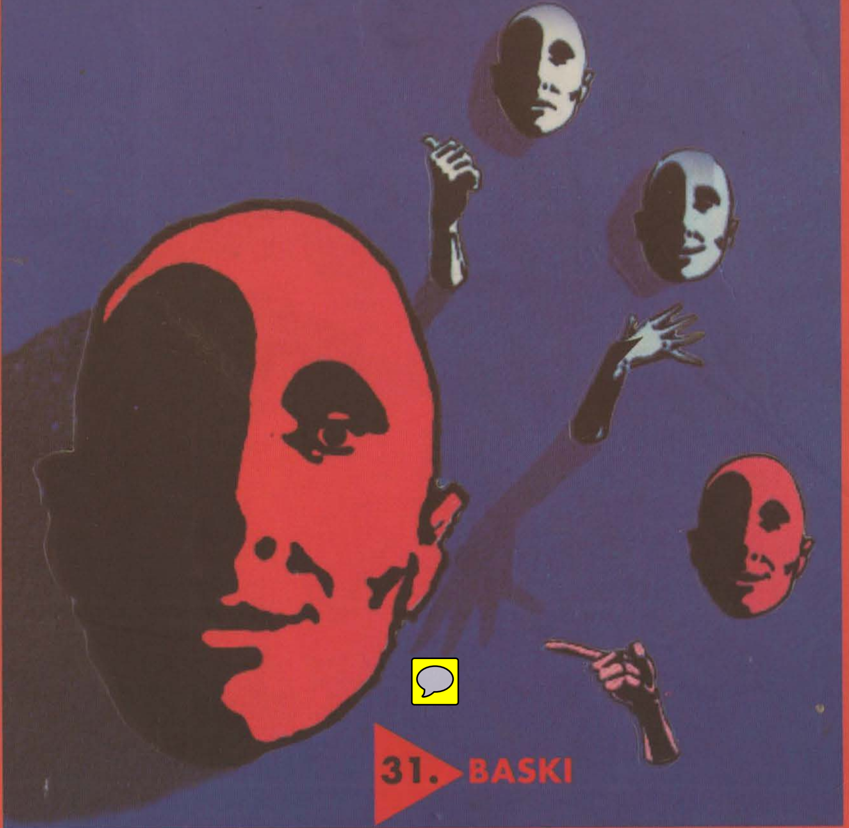
Prof. Dr. ÜSTÜN DÖKMEN

İLETİŞİM ÇATIŞMALARI VE EMPATİ

SİSTEM YAYINCILIK

kutuphaneci - eskikitaplarim.com

Sistem Yayıncılık: 021
Kişisel Gelişim Dizisi

İLETİŞİM ÇATIŞMALARI VE EMPATİ

Üstün Dökmen

© Bu kitabın bütün yayın hakları **Sistem Yayıncılık A.Ş.**'ye aittir.
Yayınevimizden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Birinci Basım: Ekim 1994/İstanbul
Otuz Birinci Basım: Mart 2005/İstanbul - 87 001-90 000
ISBN: 975-7397-20-2

Dizgi: Saadet Tuncer - Zehra Yılmaz - Ebru Cağaloğlu
İllüstrasyon: Murat Efe
Çizimler: Zafer Karakuş
Basım: Kurtiş Matbaacılık
Cilt: Güven Mücellithanesi

Yayın ve Dağıtım:
SİSTEM YAYINCILIK VE MAT.SAN.TİC.A.Ş.
Tünel, Nergis Sokak, Sistem Apartmanı, No:4 34430 Beyoğlu/İstanbul
Tel: (212) 293 83 72 - pbx Faks: (212) 245 66 14
E-posta: sistem@sistem.com.tr
web: http://www.sistem.com.tr

SİSTEM YAYINCILIK BAYİİ VE KİTABEVLERİ

İZMİR : Sistem Kitabevi, 859 Sok. No: 5/A Konak/**İZMİR**
Tel: (232) 446 27 29-pbx Faks: (232) 446 75 67

BODRUM : Sistem Kitabevi, Üçkuyular Cad. No: 3 Azmakbaşı/**BODRUM**
Tel: (252) 313 11 67-316 43 04

ANKARA : Bilim Sanat Konur Sok. No: 11/A Kızılay/**ANKARA**
Tel/Faks: (312) 418 75 22

Sanatta ve Günlük Yaşamda

İLETİŞİM ÇATIŞMALARI VE EMPATİ

Üstün Dökmen

SİSTEM YAYINCILIK

TANIŞMA

Eğer bir gün,
yüzünün renginden ötürü
çıkarsan mahkemeye,
"Vallahi kalıtımdan oldu" diye,
korkma, ben sana tanıklık ederim.

İnsanların,
yüzlerinin ve gözlerinin rengi
başka başka da olsa,
gözyaşlarının rengi hep aynıdır.

Ne bir kelimede anlaştılar,
ne aynı avuçtan su paylaştılar.
Yalnızca göz yaşında,
bir de kahkahada buluştular.

Yer tanık olsun, gök tanık olsun,
Bütün doğmuşlarla ve doğacaklarla
tanışmak mümkün.
Akıllarda ve yüreklerde göz göze geldik bugün.
Bin yıl önceden bana selâm söylediler;
Bin yıl önceki anneler, annemden az mı sevdiler?

17.8.1989
Üstün Dökmen

PROF.DR. ÜSTÜN DÖKMEN'İN ÖZGEÇMİŞİ

Üstün Dökmen 1954 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. İlk olarak, iki dedesinin adı verilerek kendisine Hasan Vasfi denildi. Altı aylıkken önemli bir hastalık geçirdi. Komşular, iki ölmüş büyüğün adının ufacık çocuğa ağır geldiğini, bu yüzden hastalandığını söylediler. Bunun üzerine annesi ve babası evhamlanarak Hasan Vasfi'nin adını Üstün olarak değiştirdiler. (Üstün adı, dünyaya gelmesine yardımcı olan Doç.Dr.Ziya Üstün'ün soyadıydı.) Böylece Üstün Dökmen kısmen hafifledi; ancak yeni adı da, öğrenim yaşantısı boyunca sürekli iftihar listelerini çağrıştırdığından, kendisine ağır gelmeye devam etti.

Üstün Dökmen'in annesi İstanbullu, babası Erzurumlu, kendisi Ankaralıdır. 1971 yılında Ankara Cumhuriyet Lisesi'ni bitirdi. Sosyal bilimlere ilgi duyuyordu, ancak üniversiteye giriş sınavlarında aldığı puan ziyan olmasın diye Hacettepe Üniversitesi Fizik Bölümü'ne kaydoldu. Üçüncü sınıfa gelince fiziğin kişiliğine uygun olmadığını fark etti. Giriş puanı ziyan olmamıştı fakat, ömür boyu fizikle uğraşırsa kendisinin ziyan olacağını anladı. Yeniden üniversite sınavlarına girerek Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü'ne geçti. Bu bölümden mezun oldu ve aynı bölümde Uygulamalı Psikoloji (Klinik Psikoloji) alanında master yaptı. Psikolojik danışma ve rehberlik alanında 1986 yılında doktora, 1988 yılında doçentlik, 1995'te ise profesörlük derecesi aldı. Halen Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Dökmen'in çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanan makalelerinin; "Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi: Kuruluşu, Gelişmesi, Çalışmaları", "Okuma Becerisi İlgisi ve Alışkanlığı Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma", "Sosyometri ve Psikodrama" isimli bilimsel kitabı ve bir de "Selam" isimli şiir kitabı vardır. Meslektaşı Yrd.Doç.Dr. Zehra Yaşın-Dökmen'le evli olan Üstün Dökmen'in iki kızı vardır.

Anama, babama,
eşime, kızlarıma,
doğmuşlara, doğacaklara
ve bütün güzelliklere
sevgilerimle....

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

1. BÖLÜM
İLETİŞİM

II. BÖLÜM
KİŞİLERARASI İLETİŞİM ÇATIŞMALARI

III.BÖLÜM
EMPATİ

IV. BÖLÜM
TİYATROLARDA VE MASALLARDA İLETİŞİM ÇATIŞMALARI VE EMPATİ

V. BÖLÜM
SANATIMIZDA VE GÜNLÜK YAŞAMIMIZDA KİŞİLERARASI İLETİŞİM: YA AKIL KORKUSU YA YALNIZLIK

VI. BÖLÜM
NE AKIL KORKUSU NE YALNIZLIK

TEŞEKKÜR

Bu kitabı ben yazdım. Fakat hiçbir kitap yalnızca yazarının eseri değildir. Söylediğimiz her sözde, bize öğretmenlik etmiş kişilerin de payları vardır. Şimdi, bugüne kadar bana bir şeyler öğretmiş, öğrenmeme katkıda bulunmuş herkese teşekkür etmek istiyorum. İlk öğretmenlerim annem Sabahat Dökmen'e, babam Salih Dökmen'e teşekkür etmek istiyorum. İlkokuldaki öğretmenlerim Sayın Gülen Oral'a, Mükerrem Ayten Kitapçı'ya, Kadir Oğuz'a teşekkür etmek istiyorum. Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde, bilgileriyle ve davranışlarıyla bana ve yüzlerce öğrenciye örnek olmuş olan bütün hocalarıma teşekkür etmek istiyorum. On yedi yıldır hocam ve arkadaşım olan, kişilerarası iletişim konusuyla beni tanıştıran sevgili Prof. Dr. Doğan Cüceloğlu'na teşekkür etmek istiyorum. Prof. Dr. Işık Savaşır'a, Dr. İffet Dinç'e, Dr. Fethi Toker'e, Doç. Dr. Güney LeComte'a, Prof. Dr. Nejla Öner'e, Yrd. Doç. Dr. Rükzan Eski'ye, Prof. Dr. Sirel Karakaş'a teşekkür etmek istiyorum. Hacettepe Psikoloji Bölümü dışında da bana emeği geçen kişiler oldu. Kendisinden çok şey öğrendiğim Prof. Dr. Nail Şahin'e teşekkür etmek istiyorum. Prof. Dr. Yıldız Kuzgun'a, Prof. Dr. Feriha Baymur'a, Prof. Dr. Engin Geçtan'a ve Prof. Dr. İpek Gürkaynak'a teşekkür etmek istiyorum. Adlarını burada tek tek belirtmesem de, ortaokuldaki, lisedeki, üniversitedeki diğer hocalarımın hiçbirini unutmadım; hepsini sevgiyle hatırlıyorum. Artık aramızda bulunmayan babama, Kadir Bey hocama, Güney ve İffet Hanım hocalarıma Allahtan rahmet diliyorum; bana bir şeyler öğretmiş, güzel yaşantılar paylaşmış bütün yakınlarıma, öğretmenlerime, arkadaşlarıma ve öğrencilerime sağlıklar, esenlikler diliyorum.

Bu kitabın yayınlanmasına katkıda bulunanlara da teşekkür etmek istiyorum. Kitabın ilk müsveddesinde nice yazım hatası belirleyen öğrencim ve arkadaşım Sayın Kerem Dölarslan'a ve

Sayın Mehtap Usluer'e, kitabın basımındaki çaba ve katkılarından ötürü Sistem Yayıncılık'ın sahipleri olan Sayın Erdoğan Yenice ve Hidayet Pınarbaşı'na, aralarında Şermin Yenice, Saadet Tuncer, Zehra Yılmaz ve Ebru Cağaloğlu'nun da bulunduğu yayınevinin tüm çalışanlarına teşekkür ederim. Aylar boyunca odalara kapanıp çalışmama artık ses çıkarmayan, her konudaki desteğinden ve kitabın oluşmasına eleştirileriyle sağladığı katkıdan ötürü eşim ve meslektaşım Zehra Dökmen'e ve son olarak da çocuklara özgü zengin bakış açılarıyla beni güdüleyen kızlarıma teşekkür etmek istiyorum.

Üstün Dökmen

5. Baskı

30.4.1997

ÖNSÖZ

Kısaca "iletişim" adını verebileceğimiz bilgi alış verişi, yaşamdaki önemli olaylardan birisidir. Canlılar varlıklarını sürdürebilmek için iletişimde bulunmak zorundadırlar. Bütün canlıların ihtiyaç duyduğu iletişimin insan yaşamındaki yeri ise bambaşkadır. Çünkü insan, diğer canlılardan farklı olarak, sürdürmekte olduğu iletişimleri incelemek ve geliştirmek şansına sahiptir. Şüphesiz diğer canlılar da birbirleriyle, kendilerine göre derin ve anlamlı iletişimler kuruyor olabilirler. Ancak tüm canlılar içinde yalnızca insanlar birbirlerinin rolüne girip, birbirleriyle empati kurma şansına sahiptirler. Bu şansımızı iyi kullanmak zorundayız. Empatik anlayışa sahip olmak, çatışmaksızın iletişimde bulunmak ve bunu sürdürmek, çaba ister. Elinizdeki kitap, söz konusu çabalara ilişkin küçük bir adım sayılabilir. Kitabın konusu, kişilerarası iletişim. Yaşam biçimimizi ve sanatımızı, iletişim çatışmaları ve empatik iletişim açısından inceleyeceğiz.

Kitabın birinci bölümünde, genel çizgileriyle iletişim ele alınmaktadır. Bu bölümde, iletişimle ilgili bazı temel kuramsal bilgileri aktarırken, kültürümüzden örnekler vermeye çalıştım; örneğin, konuşma dilimizdeki bazı deyimleri ya da Nasrettin Hoca fıkralarını, iletişim psikolojisi sosyal psikoloji açısından yorumladım. İkinci bölümde, kişilerarası iletişim çatışmalarının niteliği, türleri ve nedenleri ele alınmıştır. Bu bölümde, iletişim çatışmaları ve roller konusunda yeni tanımlamalar ve sınıflamalar ortaya koydum. Üçüncü bölüm empati ile ilgili. Bu bölümde, empatiye ilişkin yeni bir kuramsal açıklamada bulundum; "Empatiye İlişkin Yeni Bir Kuramsal Açıklama" başlığı altında, Anababa, Yetişkin ve Çocuk benlik-durumları ile empatik davranış arasında ilişki bulunduğu belirtiliyor. Gerek bu iddia, gerekse daha önce ortaya koyduğum empati modeli (Dökmen, 1988b), gelecekte, yeni bir "İletişim/empati" modelinin çekirdeğini oluşturabilir.

Kitabın dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerinde, ilk üç bölümdeki kuramsal bilgilerin ışığı altında, çağlar boyunca kültürümüzü ve bugünkü yaşama biçimimizi, kişilerarası iletişim açısından incelemeye ve irdelemeye çalıştım. Bunu yaparken, psikolojinin alışılagelmiş sınırlarını zorlamış olabilirim. Ancak böyle bir zorlamanın, en azından artık gerekli olduğu kanısındayım. Şüphesiz ki psikolojizme sapmamaya çalışarak, psikoloji ile ilgili bilgilerimizi, toplumsal yapımızı ve sanatımızı irdelemede kullanmalıyız. Böylesine bir yaklaşım, hem kültürümüzü daha iyi anlamamıza katkıda bulunacaktır, hem de psikolojideki bilgilerimize yeni bir uygulama alanı yaratacaktır. Dede Korkut Hikâyeleri, Divan Edebiyatı, Kutadgu Bilig ve benzerleri, bu güne kadar, daha çok edebiyatçılar ve edebiyat tarihçileri tarafından incelenmiştir. Oysa bu tür eserler, psikolojinin çeşitli dalları açısından, örneğin sosyal psikoloji ya da iletişim psikolojisi açısından incelenmeye son derece elverişlidir. Minyatür ise daha çok sanat tarihinin inceleme konusu olmuştur. Halbuki minyatürler, algılama açısından, perspektif ilkesi açısından ya da kişilerarası etkileşimdeki hiyerarşi açısından incelenebilir. Kısacası minyatürler -hatta bütün sanat ürünleri- yalnızca sanat tarihinin ilgisine bırakılamayacak kadar zengin ve karmaşık bir niteliğe sahiptir. Bu yüzden, dünyadaki tüm kültür ürünlerinin, bu arada kendi kültürümüzün, gerek psikoloji, gerekse diğer bilim dalları tarafından, tarafsız ve pozitif bilim anlayışıyla incelenmesinde ve yeni baştan yorumlanmasında yarar vardır.

Kitabın son iki bölümünde, aslında toplum yaşamımıza ilişkin söyleyegeldiğimiz bazı gerçekleri, yeni bir terminoloji ve yeni bir organizasyon içinde ifade ederek, kitabın eksenini oluşturan bir iddia ileri sürdüm. Bu iddiaya göre, gerek geçmişte gerekse günümüzde, toplumsal yaşantımızda Yetişkin (akılcı ve bireyselleşmiş insan) özellikleri sergilemekten kaçınmaktayız; buna karşılık Çocuk-Anababa (bağımlı kılan ve bağımlı olan insan) özelliklerini daha yoğun şekilde sergilemekteyiz. Kısacası bir Çocuk-Anababalar toplumuyuz; fakat bir Empatik Toplum olma yolunda ağır adımlarla ilerlemekteyiz. Eğer bir gün çoğunluğu empatik davranışlı kişilerden oluşan bir toplum olursak -ki bence bu imkânsız değildir- o zaman, akılcı olmak ile birbirimize bağlı olmayı (bağımlı

değil) bağdaştırabileceğiz. O gün geldiğinde, ne kendi aklımızı sergilemekten korkacağız, ne de yalnızlık çekeceğiz; hem aklımıza güveneceğiz, hem birbirimizi ve herkesi seveceğiz.

Kitabın beşinci bölümünde, Çocuk-Anababalardan oluşan bir toplum olduğumuz iddiasını desteklemeye çalıştım. Altıncı bölümde ise, Yetişkin yanımızı nasıl güçlendirebileceğimiz konusunda, öneriler ve örnekler sundum. Beşinci bölümde, bir Çocuk-Anababalar toplumu olduğumuz iddiasını desteklemeye çalışırken, birtakım gözlemlerimi ve bazı araştırmaların sonuçlarını dayanak aldım. Gerek kitabın beşinci bölümünde ortaya attığım iddia ve onu desteklemeye çalışırken başvurduğum yaklaşım, gerekse üçüncü bölümde empatinin *niteliğine* ilişkin ortaya attığım kuramsal açıklama, şüphesiz ki tartışmaya açıktır. Okuyucularım ve meslektaşlarım, kültürümüzü kişilerarası iletişim açısından yorumlamaya yönelik çabalarıma ve empatiyle ilgili görüşlerime katkıda bulunurlarsa mutlu olacağım. Konuyla ilgilenenlerin, kitapta ileri sürdüğüm iddiaları destekleyen veya reddeden görüşlerini benimle paylaşmalarını isterim. Onlarla tartışmak, geribildirimlerinden yararlanmak, benim için bir zevk olacaktır. Konuyla ilgilenenlerin, söz konusu iddiaları sınamaya yönelik psikolojik araştırmalar yapmaları durumunda ise mutluluğum daha da artacaktır. Kitabım okunduktan sonra iletişimde buluşmak dileğiyle...

14.04.1994

Ankara

OKUYUCUYA NOT

İlk üç bölümdeki bazı kuramsal açıklamaları, yalnızca bu konulara ilgi duyan okuyucularımın okuyabilmelerini kolaylaştırmak amacıyla, kitabın sonundaki Ekler Bölümü'ne kaydırdım. Psikolojiye ilgi duyan okuyucularımın ve özellikle psikoloji ve psikolojik danışma alanlarında eğitim görmekte olan öğrenci arkadaşlarımın, ekleri de okumalarını arzu ederim.

Psikolojiye ilgi duyan okuyucularımın, kitabın tümünü ilginç bulacaklarını sanıyorum. Psikolojiden çok sanat ve edebiyat tarihine ilgi duyan okuyucularıma ise, dördüncü ve daha sonraki bölümler ilginç gelebilir. Bu durumda bazı okuyucularımın, kitabın dördüncü ve beşinci bölümlerine yönelip, ilk bölümleri atlamalarından endişe ederim. Çünkü, daha sonraki bölümlerde ortaya koyduğum açıklamalar ve yorumlar, temelde ilk üç bölümdeki bilgiler üzerine oturuyor. Özellikle Transaksiyonel Analiz, Kalıplaşmış Düşünceler ve Empati konusunda yeterli bilgiye sahip olmaksızın, dördüncü bölümden sonrasını okumak sorun yaratabilir. Bu yüzden, yukarda belirttiğim konulara öncelik vererek, okuyucularımın kitabın tüm bölümlerini okumalarını diliyorum. Geribildirimlerinizi işitmek dileğiyle, iyi okumalar, güzel günler....

GİRİŞ

Doğayı severiz; insanları severiz. (En azından bir kısmımız...) Sevmek yeterli değil. Anlamak da gerekli. Anlayarak sevmek, büyük bir erdem olsa gerek. Hiçbir şeyi sevmiyormuş gibi gözükenler de, herhalde birilerini ya da bir şeyleri kendi üsluplarınca seviyorlardır. Onları da anlamak gerekli.

Kendimi, yakın çevremi, içinde yaşadığım toplumu ve insanları anlamak ve tanımak istiyorum. Anlamadan, anlaşmak ve tanımadan tanışmak mümkün değildir. Bu kitap, kendimi ve herkesi tanımak amacıyla giriştiğim bir yolculuktur. Bu yolculuğa benimle gelirseniz, hem daha iyi tanışmış hem de anladıklarımızı paylaşmış oluruz. Buyrun, birkaç gözlemle çıkalım yola:

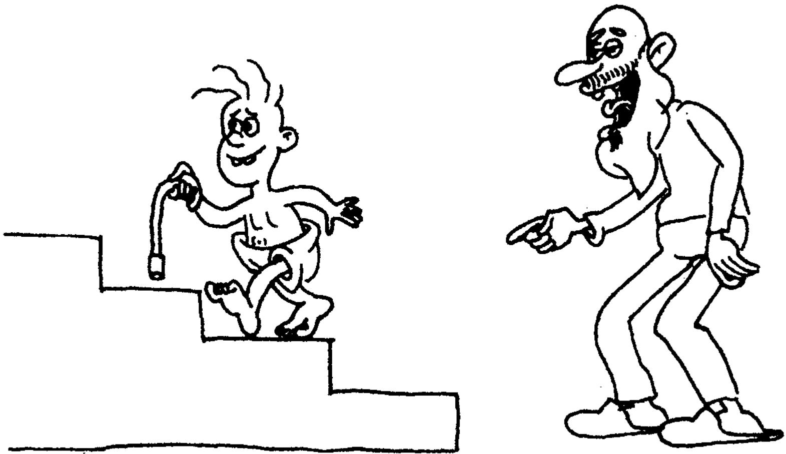
1. Merdiven Çıkan Çocuk:

Siz hiç yürümeye yeni başlayan çocukların, bir basamağa ya da bir koltuğa nasıl tırmandıklarını gözlediniz mi? Uğraşa-debelene birkaç dakikalık bir gayret sonucu, yerden 15-20 cm yukarıya çıkarlar. Çıkar çıkmaz da, şöyle bir dikelip, muzaffer bir komutan edasıyla etraflarına bakarlar. Büyük iş başarmışlardır çünkü. Şimdi size sormak istiyorum: On dört aylık bir çocuğun, kan ter içinde bir koltuğa tırmanmaya çalıştığını görürseniz, ne yaparsınız? Büyük bir ihtimalle, çocuğu sevgiyle kaldırıp koltuğun üzerine koyarsınız. (Böyle davranan çok konu-komşu gördüm; ben de böyle yaparım, en azından içimden kaldırıp koymak gelir.) Az sayıdaki vatandaşımızın ve daha büyük oranda Batılının ise bir yerlere tırmanmaya çalışan çocuklarına karışmadıklarını ve karışılmasından hoşlanmadıklarını gözledim. Bu gruptaki kişiler, tırmanan çocuklarına çevreden birisi yardım etmek istediğinde rahatsız oluyorlardı. "Dokunmayın kendisi çıkacak, kendisi çıkmalı" mesajını veriyorlardı. (Batı ülkelerinde yaşayan herkes yukarıda belirtildiği

şekilde davranmıyor olabilir. Ülkemizdeki herkes de bu konuda çocuklara yardım etmiyor olabilir; "Çocuk dediğin düşe kalka büyür" sözü uyarınca bazılarımız, koltuğa tırmanan çocuklara aldırmıyor olabilirler. Fakat şöyle bir düşündüğümüzde, basamağa veya koltuğa tırmanmaya çalışan çocuğa yardım davranışı, kafanızdaki "biz" imajına uygun düşüyor mu, düşmüyor mu? Her halde düşüyor.)

Çocuklarının merdiven çıkmasına bilinçli olarak karışmayanlar, muhtemelen "çocuğun egosu güçlensin" diye, "kendine güveni artsın" diye seyirci kalmayı tercih ediyorlar. Yardım eden bizler ise, kendimizi sorumlu hissediyoruz; kafalarımızdaki "anababa" tanımı, çocuklara kol kanat germemiz gerektiğini söylüyor. Bugün, "tek başına beceremez" diye basamağı tırmanmasına yardım ediyoruz; yarın okul ödevlerine yardım ediyoruz; pek çok şeyi kendi başına yapabilecek yaşa geldiği halde, yemek yemesine ve tuvalet temizliğine yardım ediyoruz; lisede ÖSYS'ye buşvurduğunda tercihlerini yaparken yardım ediyoruz; üniversiteyi bitirince iş bulmasına yardım ediyoruz; evlenmesine yardım ediyoruz... Çocuğun merdiven çıkmasına, "kendine olan güveni artsın" diye seyirci kalanlar, çocuklarını güçlendirmeye çalışıyorlar. Çocuğa yardım eden bizler ise, çocuğu güçlendirmekten ziyade, çocuk ile aramızdaki bağı güçlendirmiş oluyoruz. Kim doğru yapıyor? Her iki taraf da. Çünkü her iki taraf da, insan ilişkilerinde sahip olduğu üslubu sergiliyor. Gerek bizlerin, gerekse Batılıların tavrında, doğrular ve yanlışlar bulunabilir. Örneğin bizler koruyucu anababalar olarak, bağımlı, hayat boyunca birilerinin desteğine ihtiyaç duyacak bir insan yetiştiriyor olabiliriz. Çocuğuna sürekli olarak, bir yetişkine davranıyormuş gibi davranan Batılı ise, belki kendine güvenen ve bireyselleşmiş bir insan yetiştiriyor; fakat bu insan, yaşamı boyunca anababa-çocuk ilişkisindeki sıcaklığı arayabilir, ayrıca fazlaca bireyselleşmenin bedelini, toplumda yalnızlık çekerek ödeyebilir.

O halde ne yapmalıyız? Kitabın ilerideki bölümlerinde teknik terimlerle bu konuyu yeniden ele alacağız fakat şimdi kısaca şunu söylesem ne dersiniz: Yukarıda iki kutup halinde sergilenen anababa tutumlarının her ikisinden de vazgeçerek, daha üst düzeyde bir etkileşime yönelmekte yarar vardır.

Başka bir söyleyişle, Batı'daki anababa tavrını kopya etmeyelim; ama çocuklara aşırı karışma şeklindeki tavrımızı da sürdürmeyelim; yalnızca eksiğimizi belirleyip kendi tavrımızı geliştirelim. Belli bir olayda, çocuğumuzu hem koruyup gözetebiliriz, hem "adam" yerine koyup bireyselleşmesine izin verebiliriz, hem de onu bir çocuk olarak görüp bağrımıza basabiliriz. Örnek: Çocuğumuz hayatında ilk defa bir basamağa çıkmaya mı çalışıyor; düşecek gibi olursa tutabileceğimiz bir mesafeden izleyelim (koruyucu anababa olmuş oluruz). Fakat çıkmasına karışmayalım (çocuğu "adam" yerine koymuş, ona güvenmiş ve kendi başına övünebileceği bir iş yapmasına izin vermiş oluruz). Basamağı çıkıp da sevinince, onun bu sevincine çocuksu bir sevinçle katılalım, "Aferin sana!" diyelim, öpelim onu (çocuğa gerekli olan anababa sıcaklığını vermiş oluruz).

Yukarıda önerdiğim davranış şeklinde, çocuğu korumak ve öpmek, ülkemiz insanı için yeni bir davranış değildir. Bizler için yeni olan, çocuğa güvenip, onun bireyselleşmesine izin vermektir.

"Merdiven çıkan çocuk" örneğine itiraz edebilirsiniz. Bütün Batılı anababaların çocuklarını "yetişkin" yerine koymadıklarını söyleyebilirsiniz. Evet olabilir. Aslında bu konuda Batılılar zaman içinde farklı tutumlar benimsemişler, çocuklarını nasıl yetiştirecekleri konusunda arayışlar içine girmişlerdir. Bu alanda ülkemizde de birtakım arayışlar, değişimler olduğu bir gerçektir. Fakat bugün ulaştığımız nokta ne olursa olsun, "bir işi yapmakta zorlanan bir çocuğa yardım eden anababa motifi" sanırım bizlere tanıdık geliyor. Yukarıda, bize tanıdık gelen bu motifi, bu koruyucu tavrı irdelemeye çalıştım. Yolculuğumuza devam edelim.

2. Üniversiteye Giren Çocuk ve Komşu Çorbası:

Kucağımıza alarak merdiven çıkmasına yardım ettiğimiz çocuk, diyelim ki 18 yaşına geldi ve üniversite sınavına giriyor. Yıllardır bu sınavlarda görev yaparken gözlemişimdir, dört saatlik sınav boyunca, sınav yaptığımız okulun bahçesinde bir anababa ordusu bekler. Bir genç sınava girer, annesi, *babası, halası, dedesi, ninesi kapıda bekler. (Yıllar önce* ben de böyle girmiştim.) ÖSYS'de görev aldığım yıllardan birisinde duygulanarak gözledim: Yağmur yağıyordu, fakat bahçedeki o sevgili insanlar, şemsiyelerini açtılar, dört saat boyunca bir yere kımıldamadılar.

Şimdi yukardaki olayın iki yanı var: Birincisi, kapıda bekleyen aile üyeleri, sınava giren gence "biz senin arkandayız" mesajını veriyorlar. (Hatta bazı büyükler bu mesajı daha da somutlaştırıp gencin sırtını sıvazlarlar.) Şüphesiz bu güzel bir şey; zor bir işe girişen bir gencin, üyesi olduğu grubun desteğini arkasında hissetmesi güzel bir şey. Fakat kapıda bekleyen grup, galiba şu mesajı da vermektedir: "Bu sınavı kazanmam ailemiz için hayati önem taşıyor; eğer kazanamazsam cümleten mahvoluruz." Bu tür bir mesaj ise gencin omuzlarına ağır bir yük yükler; onun sınav kaygısını körükler. Ailenin desteği elbette ki yararlıdır; ama bu destek genci arkasından itelemeye dönüşürse, genç yüzükoyun kapaklanabilir. Desteğin dozunu kaçırmamak, etkileşimi kıvamında tutmak gerekir.

Gözlediğim kadarıyla, sınavlara hazırlanan üniversite öğrencilerinin önemli bir kısmında, ailelerine ve yakın çevrelerine karşı mahçup olma endişesi var. Bu endişe ile gençler, "kendileri için" değil, "başkaları için" çalışır hale geliyorlar. Bir gencin, anası-babası üzülmesin diye ders çalışması, belki doğal sayılabilir. Fakat bu gencin "Eğer başarısız olursam komşular ne der?" diye kaygılanması da doğal mı? Anadolumuzdaki bir şehirde veya bir kasabada liseyi bitiren bir genç, bir başka şehirde üniversitede okumaya gittiğinde, arkasında, mahallesinin/kasabasının desteğini ve baskısını hisseder. Bu destek genci çalışmaya güdüler; fakat baskı ise kaygısını artırır. Memlekette insanlar, sokakta babasına gencin üniversitedeki durumunu sormaktadırlar; (baba, bunu lisan-ı münasiple çocuğuna iletir). Lisedeki öğretmenleri gencin durumunu sormaktadırlar. Hatta kaymakam, babasına "senin çocuğun dersleri nasıl?" demiştir. Bütün kasaba onunla iftihar etmekte, başarısıyla yakından ilgilenmektedir. Bu gencin, artık yalnızca kendisi için çalışmaya hakkı yoktur; çünkü herkes ona umut bağlamıştır. Genç, bir dersten zayıf alırsa ya da sene kaybederse, ailesi başta olmak üzere yüzlerce insan hayal kırıklığına uğrayacaktır. Bu düşüncelerle derslerin başına oturan genç omuzlarında büyük bir yük hissetmektedir. Bu yük onun kaygısını artırır. Aşırı kaygı ise öğrenmeyi güçleştirir. Bu yüzden bir öğrencinin, çalışma sebepleri arttıkça, akademik başarısı da düşer. İyi bir gelecek için, mutlu bir evlilik için, yedeksubay olabilmek için, anayı-babayı üzüntüden hasta etmemek için, amcaoğlundan geri kalmamak için, komşu teyzeleri hayal kırıklığına uğratmamak için ders çalışmanız gerekiyorsa, kaygınız yükselir, başarınız düşer. Bu yüzden, akılcı olmayan sebepleri ayıklamak zorundasınız. (Yapılan araştırmalara göre (Öner, 1972), kaygı düzeyi X eksenine, akademik başarı (öğrenme) Y eksenine yerleştirildiğinde, aralarında normal dağılıma yakın bir ilişki bulunduğu gözlenir. Bunun anlamı şudur: Kaygı düzeyi düşük olan öğrencilerin (yani gamsız olanların) ve aynı zamanda kaygı düzeyleri çok yüksek olanların (yani aşırı sorumluluk taşıyanların) akademik başarıları düşük olur. Orta düzeyde kaygılı olanların başarı düzeyleri ise diğer gruplara oranla daha yüksektir.)

Bu noktada şu sonucu çıkarabiliriz: Sosyal çevrenin desteği birey için gereklidir, yararlıdır. Fakat bu destek, bir baskı unsuru, bir kaygı kaynağı olmaya başlayınca, artık yarardan söz edilemez. Toplum içinde yaşayan her bireyin bir bireysel sınırı bulunmalıdır. Bu sınır ne aşırı katı olmalıdır, ne de aşırı geçirgen. Söz konusu sınır eğer aşırı katı olursa, birey toplum içinde yalnız kalabilir. Bireysel sınırı aşırı geçirgen olan birey ise, özerk olma şansını yitirebilir ve sosyal çevrenin baskısını fazlaca hissedebilir. Aynı şey bir aile için de geçerlidir. Sınırları aşırı katı ya da aşırı geçirgen ailelerin sosyal çevreleriyle olan etkileşimlerinde birtakım sorunlar ortaya çıkabilir.

Çocukluğumdan -1960'lı yıllardan- bu yana gözlediğim kadarıyla, ülkemizdeki ailelerin pek çoğu sosyal çevresi ile sıcak ilişkiler içindedir; fakat bu ailelerin sınırları, gereğinden fazla geçirgendir. Hastalanan komşuya çorba götürme adeti vardır. Yeni taşınan komşuya yemek götürme adeti vardır.

Şüphesiz bunlar çok güzel davranışlar. Fakat öyle görünüyor ki, insanlarımız, ilk defa bir tas çorbayla eşiğinden geçtikleri komşu kapılarını, giderek saydamlaştırıyorlar. Fiziksel olarak ve daha çok duygusal olarak, birbirlerinin evlerine/ailelerine nüfuz etmeye başlıyorlar. Komşular, günün her saatinde, habersiz olarak birbirlerinin evlerine girip çıkıyorlar. (Bu tavır eskiye oranla azaldı, fakat kaybolmadı.) Komşular, fiziksel olarak bir eve girmeseler bile, ev halkı üzerindeki baskılarını uzaktan sürdürüyorlar. İnsanlar, "eller ne der" diye bu baskıyı sürekli üzerlerinde hissediyorlar. Bazen çocuklarına bir konuda izin vermeyi düşünen anneler "iyi de yavrum, komşular ne der; aman laf gelmesin" diyorlar. Bu endişeler, ailelerin sınırlarının gereğinden fazla geçirgen olmasından kaynaklanıyor. Herkes herkese karışıyor, kimse kendi evinde özerk olamıyor. Sınırları aşırı geçirgen aileler, evlerinde kendi duygularını ve düşüncelerini ön planda tutarak yaşayamıyorlar.

Necati Cumalı'nın (1992) "Devetabanı" adlı tiyatrosunda da dile getirildiği üzere, galiba bizlerde "yayılma hastalığı" var. Cumalı'ya göre, evlerimize iki yaprakla konuk ettiğimiz devetabanları, hızla büyüyüp her yeri kaplamaya, yaşam alanımızı daraltmaya başlıyor. Bizler de devetabanları gibi, somut ve soyut anlamda birbirimizin yaşamına nüfuz etmeyi seviyor, hatta bunu bir hak olarak görüyoruz.

Yüzyıllardan beri başka ülkelerden kaçan ya da göçen insanlara ülkemizin kapılarını açmışız. Ne güzel. Evlerimizde misafir odaları vardır. Bu da güzel. (Galiba dünyada, evlerinde misafir odası bulunan ender kültürlerdeniz.) Fakat ortalama 40m lik misafir odasını, "yasak bölge" ilan edip ev halkına kapatan annelerimize ne demeli. Ayda birkaç defa gelecek davetli misafirler uğruna, insanlarımız, geri kalan 40m de yaşamak zorunda kalıyorlar. Konaklarda, yalılarda yaşarken, ev halkına kapalı misafir odaları doğal sayılabilirdi. Fakat bugünkü küçük evlerde bu doğal mı? Evin bir odasından uzak duran ev halkı, kendi evinde, kendisi için tam anlamıyla yaşamıyor demektir. Evinde kendisi için mi yoksa misafirler için mi yaşadığı pek belli olmayan bir insan ile üniversitede kendisi için mi yoksa ailesi için mi okuduğunu ayırt edemeyen genç arasında benzerlik var mı dersiniz?

Konu-komşu ile aşırı etkileşimde bulunanlarımızın yanı sıra, bazılarımız da -özellikle büyük şehirlerde- apartman dairelerine kapanıp çevreyle ilişkimizi keser olduk. Yıllarca aynı apartmanda yaşayıp da birbirinin adını bilmeyen nice paydaş var. Dört yıl üniversitede aynı sınıfta okuyan, fakat tanışmamış nice öğrenci var. Bütün bunların, yeni yaşam şartlarından ya da kalabalıktan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Fakat bu tür açıklamalar, "kabuğuna çekilme" davranışının sağlıklı olduğunu göstermez. İnsanların evlerine ya da kendi içlerine kapanmaları, sınırlarının aşırı katı olduğu anlamına gelebilir. Aşırı geçirgen sınırlar gibi, aşırı katı sınırlar da insan ilişkilerinde sorun yaratabilir; kişileri yalnızlığa itebilir. O halde sınırlarımız yeteri kalınlıkta olmalı, kıvamında olmalı. Peki bunu nasıl sağlayacağız? Genel bir öneri olarak şunu söyleyebiliriz: Sınırlarımızın geçirgenlik derecesini tayin etmeyi konu-komşuya bırakmamalı, inisiyatifi elimizde tutmalıyız. Hem çevremizle sıcak ilişkiler sürdürmemize fırsat verecek, hem de bireyselliğimizi zedeletmeyecek kalınlıkta sınırlar edinmeliyiz. Öyle olmalıyız ki, "başkaları ne der?" sorusu yerine "onlardan birisi olarak ben ne diyorum?" sorusunu sormalıyız. Fakat bunun yanı sıra, merdivenlerde bir saniye göz göze geldiğimiz apartman komşumuza selam da vermeli, hasta olduğunda ona çorba da götürmeliyiz. Leo Buscalgia'nın sözleri boş değil; asansörde bile selamlaşmak anlamlı olabilir.

3. Korunmaya Muhtaç Misafirler

Misafirleri severiz; çocukları da severiz. Fakat misafirlere de çocuklara da güvenmeyiz. Nasıl mı? Şöyle: Evimize bir misafir gelir, geçip bir koltuğa oturur. Evin hanımı koşar, daha rahat etsin diye misafiri o koltuktan kaldırıp öteki koltuğa oturtur. Diyelim ki biraz gecikmeyle evin beyi salona girer, olup bitenden haberi yoktur; sıcak bir karşılamadan sonra, o da misafiri daha rahat bir başka koltuğa oturtmaya çalışır. Hemen arkasından ev halkı, ellerinde minderlerle gelip, misafirin arkasına yerleştirmeye çalışırlar. Misafir istediği kadar "gerek yok" desin, en azından bir minderi beline yerleştirirler. Sonra ikram faslı başlar. Misafir istediği kadar "artık doydum" desin, bir çay daha doldurulur, börekten bir dilim daha yemesi için ısrar edilir, ant verilir.

HADİ BUNU HAM YAP BAKIİM..
Zafer Karakuş

Bardağa kaşık kapatmak, misafirin imdat işaretidir; eğer misafir bunu akıl edemezse, çaylardan kurtulması mümkün olmaz. Şimdi lütfen kendinizi bu misafirin yerine koyar mısınız? Ne hissedersiniz, ne düşünürsünüz? Ben misafir olsam, içimden iki şey geçerdi. Birincisi "Beni seviyorlar, bana değer veriyorlar" derdim. İkinci olarak da, bu kadar ısrardan bunaldığımı hisseder, "Bana güvenmiyorlar, beni çocuk yerine koyuyorlar" diye düşünürdüm. Gerçekten de ev sahibi misafirine de güvenmez, kendi çocuğuna da; büyük bir ihtimalle, aslında doymuş olan çocuğuna da biraz daha yesin diye ısrar etmektedir. Bu ev sahibi karşısındaki misafire güvenmemekte, onu korunmaya muhtaç çocuk olarak, kendisini ise korumaya muktedir anababa olarak görmektedir. Böyle davranırken ev sahibinin misafirine, farkında olmadan verdiği mesaj şudur: "Sen nereye oturacağını bilmezsin; ne kadar yemen gerektiğini de bilmezsin; utanırsın, çekinirsin, az yersin; izin ver de seni rahat ettireyim, doyurayım." Ev sahibi, bir yetişkin olan misafiri karşısındaki bu tutumunu, aynen çocukları karşısında da sürdürür.

Misafirlerin aşırı ilgiden hoşlandıkları ileri sürülebilir. Bu bazı durumlarda doğru da olabilir. Fakat insanların bu tür aşırı ilgiden sıkıldıkları kanısındayım. Bu yargıyı destekleyecek nitelikteki bir fıkranın yaygın olarak anlatıldığını bilirsiniz. Hani bir kişi, misafirliğe gitmeden önce kendisini davet edene "bana sevdiklerini zorla yedirmez, beğendiklerini zorla dinletmezsen sana gelirim" demiş. Şüphesiz ki misafirler ilgi görmekten hoşlanabilirler; fakat her halde zorlanmaktan ve çocuk yerine konulmaktan hoşlanmazlar.

Yukarda anlatılan anababa tavrı, sadece evsahiplerine özgü değildir. Ev sahipleri misafirlerine iade-i ziyarete gittiklerinde, bu sefer "misafir" rolüne girerler ve evsahipleri tarafından çocuk yerine konulurlar. Çocuklara, basamakları kendileri çıkartanlar ile misafirlerine zorla yedirmeye çalışanlar arasında bir benzerlik var mı dersiniz?

4. Yakından Kumandalı Çocuklar

Çocuklarımızı severiz; gerçekten severiz. Onları hem içimizden severiz, hem de öperek, oynayarak bu sevgimizi onlara açıkça iletiriz. Gerçi sevgisini açıkça göstermekten endişe

edenlerimiz, "şımarmasınlar" diye çocuklarını, torunlarını uyurken öpenlerimiz vardır; ama genelde çocuklarımızı açıkça severiz. Sevmesine severiz de, onları dizimizin dibinde sevmeyi tercih ederiz. Bağrımıza basıp, ellerinden tutup, koruyarak ve kontrol ederek severiz. Sevmek iyi bir şeydir; fakat korumanın ve kontrol etmenin dozunu kaçırırsak, hiç istemeden onların gelişmelerini engellemiş oluruz. Böyle davranarak, güzel amaçlarla yola çıkıp, istemediğimiz sonuçlara ulaştığımız da ise hayret eder, üzülürüz. Şu örneklere bakalım:

Çocuklar doğdukları günden itibaren, kendileri için yeni ve ilginç uyarıcılarla dolu bu dünyayı keşfe çıkarlar. Bir yaş öncesinde, bakmak, dinlemek ve ellemek onlara yetmez, gördükleri hemen her şeyi ağızlarına almaya çalışırlar; adeta dünyanın tadına bakarlar. Yürümeye başladıktan sonra ise her gördüklerine el uzatır olurlar. (Aslında bu davranışları, bir "yaramazlık" değil, zihinsel gelişimleri için gerekli bir etkinliktir.) İşte bu noktada anababalar, anababalık etmeye başlarlar. Çocuğun araştırıcılığını, merakını ve spontanlığını bastırmaya başlarlar. Anababanın kafasında upuzun bir "ellenmemesi gerekli şeyler" listesi vardır. Bağırılarak, cezalar verilerek çocukların bunları ellememeleri sağlanır. Artık uslu olan çocuk, iğneleri ellemez, makasları ellemez, bıçakları ellemez, ocakları ellemez, hamurları ellemez, kedileri ellemez, bebekleri ellemez, radyoyu ellemez, televizyonu ellemez, burnunu ellemez, kakasını ellemez, sokakta çamurları, misafirlikte biblolan, vazoları, dantelli örtüleri ellemez. Şimdilik iyi. Fakat yarın okula gider, bu sefer kitapları da ellemez. Bu durumda anababa üzülerek şu soruyu sorar: "Harçlığı var, rahatı yerinde, odası sıcak; bu çocuk niye çalışmıyor?". O çocuk, o genç, belki çalışır; ama büyük bir ihtimalle, öğretmeninin defterine yazdırdıklarını çalışır. Kütüphanelerden yararlanmaz, doğayı kurcalamaya, deney yapmaya yönelmez. Çevrelerini kurcalamaları ve araştırmaları engellenen çocuklar, büyüdüklerinde gözlemci olmayı tercih ederler. Bugün pek çok şeyi ellememeyi öğrettiğimiz çocukların, yarın kütüphaneleri hallaç pamuğu gibi atmalarını nasıl bekleyebiliriz.

Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıklarıyla ilgili gerçekleştirdiğim bir araştırmanın (Dökmen, 1993) sonuçlarından birkaç tanesi şöyle:

1. Üniversite öğrencileri, kütüphaneleri, "okuma salonu" niyetine kullanıyorlar; kütüphanelerdeki kitaplardan yararlanmaktan çok, kendi kitaplarını ve defterlerini okuyorlar.

2. Üniversite öğrencilerinin %89'u konu kataloğuna bakmayı biliyor; ancak %95'i "abstract" hakkında yeterli bilgi sahibi değil; %98'i ise "Türkiye Makaleler Bibliyografyası"nı eline almamış. Bu sonuçtan şüphesiz ki anababalar tek başlarına sorumlu tutulamazlar. Anababaların yanı sıra, yükseköğretimde ve ortaöğretimde eğitim sistemimizin not tutmaya ve ezberlemeye yönelik olması, sınıfların kalabalık oluşu, muhtemel nedenler olarak ileri sürülebilir. Fakat kanımca, spontanlıkları ve merakları bastırılmamış çocuklar, büyüdüklerinde, bu tür engelleri, önemli ölçüde aşma şansına sahip olacaklardır.

Diyebilirsiniz ki, "peki çocuklarımızın meraklarını/spontanlıklarını engellemeyelim, fakat onları tehlikelerden nasıl koruyacağız; iğnelerle, makaslarla oynasınlar mı?". Bu soru karşısında şunu söyleyebilirim: Elbetteki onları tehlikelerden koruyacaksınız; elbetteki evinizde bir "ellenmemesi gerekenler" listesi bulunacak. Fakat bu liste insaflı olmalı; bu liste, çocuğun çevresiyle olan iletişimini engelleyecek kadar uzun olmamalı. Çocuğunuzun, hava gazı/doğal gaz düğmesiyle oynamasını yasaklayabilirsiniz. Fakat bunun yanı sıra, eğer mutfakta hamurla uğraşıyorsanız ve onun da aklı hamura takılmışsa, önüne bir parça hamur koyabilmelisiniz. Ya da bir yerlerde çamurla oynamasına izin vermelisiniz. (Özellikle 2-4 yaş arasındaki çocukların, çamur ve benzeri şeylerle oynamaya ihtiyaçları vardır.) Eğer çocuklarımızı iğne kutularından, kristal vazolarımızı ise çocuklarımızdan korumak istiyorsak, bunun iki yolu var. Birincisi çocuklara baskı yapmak, ceza vermektir. İkincisi ise, iğne kutusunu ve vazoyu ortadan kaldırmaktır. İkinci yol, çocuklarımızın ruh sağlıklarına ve gelecekteki başarılarına katkıda bulunabilir.

Dünyanın her yerinde yetişkinler zaman zaman yalan söylerler, ama bundan rahatsızlık duyulur. Çocuklara yalan söylemek ise , büyük ölçüde meşru sayılır. Herhalde yetişkinler,

çocuklara yalan söylemeyi, onları kontrol etmenin kolay yolu olarak görüyorlar. "Ayşecik Canımın İçi" adlı filmde, bir baba (bu rolde Ayhan Işık oynuyordu) kızına yalan söylemiş ve yalanı ortaya çıkmıştır. Ayşecik "Baba niçin yalan söyledin?" diye sorar. Babası "Senin iyiliğin için, üzülmemen için" diye cevap verir. Şimdi bu çocuk 18 yaşına gelse, "Kütüphaneye gidiyorum" diye diskoteğe gitse; bu yalanı ortaya çıktığında ise "Üzülmeyesin diye, senin iyiliğin için yalan söyledim baba" dese, babası ne der? Yukarda, misafirlerimize ve çocuklarımıza güvenmediğimizi ileri sürmüştüm. Çocuklarımıza yalan söyleyerek, onları da bize güvenmez hale getirebiliriz. Bir çocuğa gerçeği söylediğimizde, onu "adam yerine (yetişkin yerine)" koymuş oluruz. Çocuklara ya da yetişkinlere yalan söylediğimizde ise onları çocuk yerine koymuş oluruz. Çocukken, büyükler tarafından "çocuk" yerine konulanlar, hayatları boyunca büyüklere kuşkuyla bakarlar. Eğer, sizi sabah işe göndermeyen çocuğunuza "Bakkaldan sakız alıp hemen döneceğim" derseniz ve ancak akşam eve gelirseniz, ne olur? O çocuk, büyür gider, size ve herkese kuşkuyla bakmaya başlar. Tezgâhtarlara kuşkuyla bakar; "Sağlığın iyi" diyen hekimlere kuşkuyla bakar; "Çayda radyasyon yok" diyen yetkililere kuşkuyla bakar. Sürekli aldatılıp aldatılmadığını araştırır. Bir kanıt bulamadığında ise "Her halde aldatılmışımdır" diye düşünür. Aralık 1992'de ve Ocak 1993'te çıkan gazetelere bakınız: Radyasyonlu çay konusunda aldatılıp aldatılmadığını araştıran çok sayıda kişi bulunduğunu göreceksiniz. Dilerim bu kişiler, evlerinde çocuklarına yalan söylemiyorlardır. Ama eğer ki söylüyorlarsa, eminim ki onları seviyorlardır. Çocuklarına yalan söylemeleri, başka türlü davranmayı öğrenmemiş olmalarından kaynaklanıyor olsa gerek. Oysa bizler, hem çocuklarımızı sevmeye devam edebiliriz, hem de onları "adam" yerine koymayı, onlara saygı göstermeyi becerebiliriz, öğrenebiliriz.

Çocuklarımızı yeteri kadar korur, yeteri kadar kontrol edersek ve onlara yalan söylemezsek, yakından kumandalı çocuklar yerine, kendi kendisine kumanda edebilen çocuklar yetiştirmiş oluruz.

5. Tahterevallideki Çocuklar ve Anababalar

Nice yetişkin (fiziksel görünüm anlamında yetişkin), aynı anda hem anababa rolündedir, hem de çocuk rolünde. Anababalar ve çocuklar, bir tahterevalliye binmiş gibi, rol değiştirirler sürekli. Nasıl mı? Şöyle:

15 yaşındaki Ahmet, köyde herkesin çocuğudur. 16'sında evlenir, çocuğu olur; artık dedesinin çocuğudur, fakat aynı zamanda kendi çocuğunun, eşinin ve kardeşinin anababasıdır. Ahmet askere gider çavuş olur; teğmenin çocuğu sayılır, acemi erlerin anababası. Ahmet 30 yaşında taksi şoförü olur; kendinden küçüklere "oğlum, yeğenim" der, ruhsatını isteyen 23 yaşındaki trafik polisine "buyur abi" der. Ahmet ya anababadır, ya çocuk; Ahmet hem anababadır, hem çocuk. Fakat hiç -gerçek- yetişkin olamaz; kendi aklına güvenmez; anababasından öğrendiklerini tekrarlar. Kısacası Ahmet bir "çocuk-anababadır". Çevremizde ise çocuk-anababaların sayısı oldukça fazladır.

Çocuklar bazen uslu olurlar, bazen yaramaz. Anababalar çocukları korur, toplumsal kuralları gözetir, kurallara uymayanları ise cezalandırır. Çocuk-anababalar, bütün bu özellikleri kendilerinde toplarlar; çocukluktan anababalığa geçerler, yetişkinliğe uğramazlar. Hayat boyu da hem çocuk, hem anababa olurlar; adeta kendi akıllarını kullanmaktan korkarlar, bireyselleşemezler, "ben böyle düşünüyorum" diyemezler, "işittiğime göre" demeyi tercih ederler.

Çocuk-anababalara, günlük yaşamda olduğu kadar sanat eserlerinde de sıkça raslarız. Haldun Taner'in (1989) Keşanlı Ali'si, herkes gibi bir çocukken, yaramazlık edip hapse düşer. Anakuzusu Ali, anlı-şanlı bir kabadayı olup çıkar hapisten. Mahalleli umut bağlar Ali'ye; muhtar seçer. Ali, seçilir seçilmez anababası (galiba daha çok babası) olur mahallenin; artık ondan izinsiz kimse adım atamaz mahallede. Bir zamanlar, çocuk safiyeti ile karşı çıktığı haracı, şimdi meşru sayarak kendisi toplamaya başlar.

Televizyondaki Bizimkiler adlı diziyi düşünün. Birkaç yetişkine karşılık, çocuk-anababalarla dolu. Örneğin Muhasebeci Ergun; görünüşte yetişkin, ama davranışlarına baktığınızda bir çocuk-anababadır. Ergun, patronlarının karşısında çocuk rolündedir;

sürekli alttan alırken uslu çocuk, kapı dinlerken meraklı çocuktur. Fakat aynı Ergun, çaycının karşısında tam bir patron kesilir; çaycıya anababalık eder; onu evlendirmeye çalışır ve çokça da azarlar.

Evliliklerde karı-kocanın iki yetişkin gibi karşı karşıya geçip konuşması pek alışılmış değildir. İbsen'in Nora'sında, Nora ve kocası Helmer, sekiz yıllık evlilikleri boyunca, birbirine denk iki yetişkin gibi konuşmamışlardır. Erkek hep emreden rolde olmuştur. Denk çiftlerden oluşan evliliklerin sayısı, dünyada ve ülkemizde, eskiye oranla artmış gözüküyor; fakat, her halde henüz istenen düzeyde değil.

Divan edebiyatımızda, halk edebiyatımızda ve uzun süre Batı edebiyatında sevgililer birbirlerine denk olmamıştır. Genç kız üst konumdadır, ulaşılmazdır; adeta balkondadır, bazen gerçekten balkondadır. Erkek ise aşağıdadır, yalvarır. Genç kız yukardan, lütfeder bir tebessüm ya da bir gül atar. Eğer bu çift evlenirse, ilişki tersine döner. Erkek balkona -veya sedire- çıkar; kadın ise aşağıda, yemek, bulaşık, çamaşır peşinde koşturmaya başlar. Köylü erkek çeşmeye gelecek diye nişanlısının yolunu saatlerce gözler. Evlendikten sonra ise kadın eve kapanır, kocasının kahveden dönüşünü gözler. Bir iner bir çıkar tahterevalli. Yere paralel durduğu pek enderdir. İki denk insanın, dışardan destek almadan, dünyaya paralel tutunabildiği bir tahterevalli, kimbilir ne kadar keyif vericidir.

İki insandan birincisi anababa rolünde, yani üst konumda, ikincisi ise çocuk rolünde, yani alt konumda bulunuyorsa, bu iki insan arasında "empatik iletişim"* kurulamaz. Anababa rolündeki bir kişi, karşısındakine emir ya da öğüt verdiği zaman onu "çocuk" yerine koymuş olur; bu yüzden onunla empati kurması güçleşir. Bir insan karşısındakine akıl vermeden, onun aklından ve kalbinden geçenleri anlamaya çalışırsa, empati kurmuş, karşısındaki insanı yetişkin yerine koymuş olur. Birbirlerine hükmetmeyen, birbirlerini anlamaya çalışan insanların iletişimi ne güzeldir.

---

* Kitabın III. Bölümünde, empati kavramı ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Şimdilik kısaca tanımlamak gerekirse empati, bir insanın kendisini karşısındakinin yerine koyması, onun duygu ve düşüncelerini doğru olarak anlaması ve bunu ona iletmesidir.

6. Tükenmeyen Yalnızlık

Çocuk-anababaların geleneksel toplumunda insanlar fiziksel açıdan yalnızlık çekmezler -selamlaşırlar, hastalara çorba götürürler- fakat psikolojik açıdan yalnızdırlar. İletişim kopuklukları vardır, empatik iletişim eksiktir. Çocukluğumdan beri gözlerim, aile oturmalarında ev sahibi sorar "nasılsınız?" diye. Misafir "sağolun iyiyiz" der. Yarım dakikalık bir suskunluktan sonra ev sahibi "Eee daha nasılsınız?" der. Cevap aynıdır. Yarım dakikalık ikinci bir suskunluktan sonra ev sahibi "Eee, daha daha nasılsınız?" diye tekrar sorar. Cevap yine değişmez. Ev sahibinin soracak başka sorusu yoktur. Misafirin de başka cevabı yoktur. Dolayısıyla ortada iletişim yoktur. Çocuk-anababalar psikolojik yalnızlık içindedirler.

Bireyselleşmiş bazı kişiler, kabuklarına çekilip hem fiziksel hem de psikolojik yalnızlık içine girebilirler. Fakat çoğunluğumuz fiziksel yalnızlık çekmeyiz; cenazede, düğünde hep birlikteyizdir. Çocuk-anababaların toplumunda insanlar fiziksel yakınlık içindedirler, birlikte güler, birlikte ağlarlar. Ancak bir de psikolojik yakınlık var. Fiziksel yakınlıkla yetinen çoğunluk, galiba psikolojik yakınlığın tadını pek fazla bilmiyor. Fiziksel yakınlık onlara yetiyor; dostları tarafından derinden anlaşılma ihtiyacı duymuyorlar.

İlk bakışta çocuk-anababalardan farklıymışlar gibi gözükseler de, aydınlarımız da iletişim sorunlarına sahiptirler. Çocuk-anababaların çoğunluğu oluşturduğu toplumlarda yaşayan bireyselleşmiş aydınlar, yalnızlık çekmekte, itilip kakılmaktadırlar. Örneğin Don Kişot'un (Cervantes'in Don Quijote adlı roman kahramanı) iyi niyetini kimse anlamaz; kurtardığı mahkûmlar önce Don Kişot'u döverler. Don Kişot ile yardımcısı Sanço Panço arasında ise sadece fiziksel yakınlık vardır; Sanço da anlamamaktadır Don Kişot'u; sadece O'na itaat etmektedir.)

Don Kişot gibi, yarı-aydınımız Hacivat da, sade vatandaş Karagöz ile sağlıklı iletişim kuramaz. Karagöz, ya yanlış anlar Hacivat'ı ya da onu döver. Günümüzdeki aydınların yalnızlığını anlatan filmlerden birisi Camdan Kalp. Bu filmde (baş rolü Genco Erkal oynamıştır) iyi niyetli aydın, yardım etmek istediği temizlikçi kadının kocasından dayak yer. (Çünkü hasta kadının evine gidip ona çorba pişirmeye kalkışır. Bu davranışı bir

Don Kişotluktur. Karısının yanında yabancı bir erkek gören gecekondulu koca son derece sinirlenir.) Camdan Kalp'in aydını, gecekondululara acımakta, onlara sempati duymaktadır; ama onları yeterince anlayamamakta, onlarla empati kuramamaktadır.* Gecekondulu da aydını anlamaz. Böylece bir çağdaş Hacivat-Karagöz çatışması doğar. Aydın, evinde de sokakta da yalnızdır.

Sonuç olarak, toplumumuzda hemen her kesimden pek çok kişi, iletişimde sorunlar yaşamakta, başkalarıyla birlikte bulunsa bile, belki fiziksel açıdan değil ama psikolojik açıdan yalnızlık çekmektedir. Çocuk-anababalardan oluşan toplumda kişiler, aynı anda hem çocuk hem de anababa rolündedirler. Yetişkin olmaya pek izin yoktur. Bağımsız olmak, kendi aklını kullanmaya kalkışmak hoş karşılanmaz. Aynı anda hem çocuk hem de anababa olan kişiler, birbirlerine bağımlıdırlar; bireyselleşmenin, kendi akıllarını kullanmanın bu bağımlılığı bozacağını düşünerek endişe ederler. Batı'ya bakıp oradaki insanların fazlaca bireyselleştiklerini, bu yüzden de kendilerini yalnız hissettiklerini düşünürler. (Batı toplumlarındaki insanlar kendilerini bizim sandığımız kadar yalnız hissetmiyor olabilirler.) Onlar gibi olmamak için bağımlı ilişkilere sarılmak gerektiğini düşünürler; bireysellik ve bireysel akıllar kınanır. Çünkü yalnız kalmak korkutucudur. Yalnız kalma korkusu, giderek kendi aklından korkmaya dönüşür. Akıl korkusu, yalnızlık korkusunun yerini alır. Akıl korkusunun bulunduğu çocuk-anababalar toplumunda, bağımlılık ilişkisi, güvenlik ve huzur vardır. Ancak söz konusu güvenlik ve huzur, kendi aklını bir yana koyup, anababanın otoritesine boyun eğilerek elde edilir.

Bu tavır çare midir? Çarelerden birisidir; fakat başka çareler de vardır. İlle de Batılıların geçtikleri yollardan geçmemiz, onlar kadar bireyselleşmemiz gerekmez. Ancak akıl korkusunu sürdürmemiz de gerekmez. Yaşam ve iletişim biçimimizi irdeleyip eksiklerimizi gidermek şartıyla, kendi yolumuzda,

---

* Empatinin sempatiden farkı, Üçüncü Bölüm'de ele alınacaktır. Burada kısaca şunu belirtebiliriz: Empati kurarken karşımızdaki kişiyi anlamamız söz konusudur. Sempati duyduğumuz kişiyi ise derinlemesine anlamamız şart değildir; sempatide taraftarlık söz konusudur.

kendi hızımızla ilerlememiz yeterli olabilir. Bağımlı ilişkinin zıddı akıl değildir. Yani, ya bağımlı ilişkiyi ya da bireysel akılları tercih etmek zorunda değiliz. Hem birbirimize olan bağlılığımızı sürdürebilir, hem de kendi akıllarımıza daha fazla güvenebiliriz. Bu kitapta savunulan temel önerme bu olacaktır. Hem birbirine bağlı, hem kültürel değerlerine bağlı, hem de kendi akıllarını kullanabilen kişilerden oluşan bir toplum olabiliriz. Çocuk-anababalardan oluşan toplumumuzun, yetişkin tavrına da ihtiyacı vardır.

1. BÖLÜM

İLETİŞİM

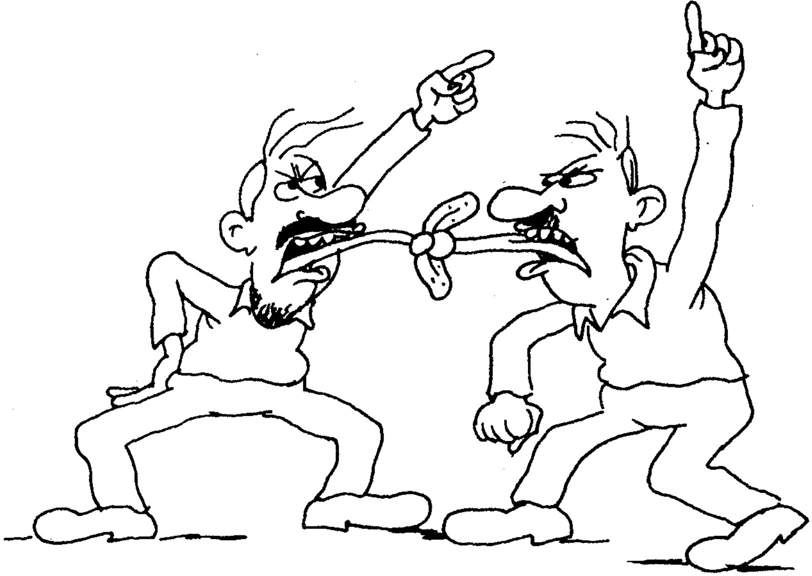
Bu kitabın temel konusu olan kişilerarası iletişime ve iletişim çatışmalarına geçmeden önce, iletişimin ne olduğunu ana hatlarıyla dile getirmek istiyorum. Böylece kişilerarası iletişimin ve iletişim çatışmalarının "iletişim" içindeki yerini görmek mümkün olacaktır.

Aslında iletişim, sadece psikolojinin konusu değildir. Elektrik mühendisliğinden biyolojiye, antropolojiden siyaset bilime kadar pek çok alanda iletişimin yeri ve önemi vardır. Fakat bu bölümde iletişim, yalnızca psikoloji kapsamında ele alınacaktır.

İLETİŞİMİN TANIMI

İletişimi kısaca, "bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci" olarak tanımlayabiliriz. Bu durumda pek çok etkinlik iletişim sayılacaktır. Örneğin bu tanıma dayanarak iki insanın karşılıklı konuşmasını iletişim sayabileceğimiz gibi, arıların bal bulunan yeri birbirlerine bildirmelerini de iletişim kabul edebiliriz (Hinde, 1974). (İletişim tanımı ve modelleri için Ek-1'e bakılabilir.)

Genel anlamda, iletişimin gerçekleşmesi için iki sistem gereklidir. Bu sistemler iki insan, iki hayvan, iki makine ya da bir insan ile bir hayvan, bir insan ile bir makine (örneğin bir bilgisayar) olabilir. Seçenekleri artırmak mümkündür. Nitelikleri ne olursa olsun, iki sistem arasındaki bilgi alışverişini "iletişim" kabul edebiliriz.

Yukardaki "alışveriş" sözünden de anlaşılacağı üzere, iletişimde, bilgi akışının iki yönlü olması beklenir. Sibernetikte bir bilgi kaynağından tek yönlü bilgi iletimine "enformasyon", karşılıklı bilgi alışverişine ise "komünikasyon ya da iletişim" adı verilir (Akman, 1982). Yani, iki sistem arasındaki karşılıklı bilgi alışverişini "iletişim" olarak adlandırma, tek yönlü bilgi akışını ise başka bir şey sayma eğilimi vardır. Bu ayırımı dikkate aldığımızda, insanlar arasındaki bütün konuşmaları, iletişim kabul edemeyeceğimizi düşünebiliriz. Örneğin anababalar ya da amirler, çocuklarına/memurlarına sadece birtakım emirler verip, onların bu emirler karşısındaki tepkileriyle ilgilenmezlerse, bu tavırlarını "iletişim" değil, "enformasyon", yani tek yönlü bilgi iletimi kabul etmek, pek de yanlış olmasa gerek.

Enformasyonlar, bazen iletişime dönüşür, bazen de dönüşmez. Örneğin bir evin penceresindeki "KİRALIK 3 oda" ilanını yalnızca okuyup geçerseniz, bu uyarıcı sizin için bir enformasyon olmakla kalır. Ev sahibiyle yüz yüze ya da telefonla konuşmanız durumunda ise iletişim ortaya çıkar.

İLETİŞİM TÜRLERİ

Psikoloji kapsamında çeşitli iletişim sınıflamaları vardır. Yaygın olarak kullanılan sınıflamalardan birisinde iletişim dört ana gruba ayrılır. Burada söz konusu olan iletişim türleri, birer inceleme alanı olmanın yanı sıra, aynı zamanda birer çatışma türüdür de. Şöyle ki;

1. Kişi-içi iletişim ve çatışma.
2. Kişilerarası iletişim ve çatışma.
3. Örgüt-içi iletişim ve çatışma
4. Kitle iletişimi ve çatışma (Chaffee ve Berger, 1987; Roloff, 1987).*

1. Kişi-içi İletişim ve Çatışma

Bir insanın düşünmesini, duygulanmasını, kişisel ihtiyaçlarının farkına varmasını, iç gözlem yapmasını, rüya görerek kendi içinden mesaj almasını ya da kendine sorular sorarak bunlara cevaplar üretmesini bir iç iletişim sayabiliriz. Karşı karşıya gelen iki insan arasında gerçekleşen iletişimin benzeri, tek bir insanın içinde de gerçekleşmektedir. İnsanlar, kendi içlerinde birtakım mesajlar üreterek ve bunları yorumlayarak kişi-içi iletişimde bulunurlar.

İnsanın çevresi ile kuracağı iletişim, kendi içinde başlar. Kişilerarası iletişim sürecindeki bir insan, kısa sürelerle hem bilgi kaynağı, hem de alıcı olmaktadır. Bilgi kaynağı olduğunda bilgi üretmeye, hedef olduğunda ise gelen bilgileri yorumlamaya çalışan bu kişi, her iki durumda da iç iletişim gerçekleştirmek zorundadır.

---

* Kişi-içi: Intrapersonal
Kişilerarası: Interpersonal
Örgüt-içi: Organizational
Kitle iletişimi: Mass media

Kişiler kendi içlerindeki iletişimlerin yanı sıra iç çatışmalar da yaşarlar. Kişilerin bilinç-dışlarındaki ve bilinçlerindeki birtakım dinamikler, iç çatışmalarına yol açabilir. Ek-1'de belirtilen Shannon ve Weaver modelindeki gürültü türlerinden psikolojik gürültü, kişi içi iletişim çatışmalarını da kapsamaktadır.

Kişi-içi çatışmaları başlıca iki grupta toplayabiliriz. Bunlardan birincisi Psikalanatik Kuram'da ortaya konduğu üzere kişilerin bilinçdışlarında baskıda tutulan çatışmalardır; bu çatışmalar bazı gözlenen davranışlara yön verebilir. Bir insanın belli bir anda, farklı güdülere/ihtiyaçlara sahip olması da yanaşma-yanaşma, yanaşma-kaçınma ya da kaçınma-kaçınma türünde çatışmalara yol açabilir.* Kişi-içi çatışmaların ikinci türü ise, kişilerin zihinlerindeki bilişsel yapılarla ilgilidir. Kişi, birbiri ile çelişen bilişsel ögelere sahipse ya da mevcut bilişsel dengesi ile çelişen yeni uyarıcılarla karşılaşırsa içi çatışma yaşar.**

Kişi içi çatışmaların önemli bir bölümünü oluşturan bilişsel çelişki (cognitive dissonance) konusunda Festinger'in (1957) tanınmış bir yaklaşımı vardır. Festinger'e göre sahip olduğu bilgiye/tutuma aykırı bir davranışta bulunan kişi, bilişsel çelişkiye düşer (rahatsız olur). Bu çelişkiden kurtulabilmek için şu üç yoldan birisine yönelir.

1. Davranışını değiştirir,

2. Tutumunu değiştirir ya da yeni bilgiler edinerek, o konudaki mevcut bilgisini değiştirir,

3. Psikolojik savunma mekanizmalarından birisini, örneğin mantığa bürümeyi kullanarak, çelişkisinin yarattığı rahatsızlıktan kurtulmaya çalışır.*** Örneğin sigaranın kanserle ilişkisini bilen birisi günde bir paket sigara içiyorsa, bilişsel çelişkiye düşecektir. Bu çelişkinin vereceği rahatsızlıktan kurtulabilmek için yukarıda belirtilen yollardan birisini seçecektir. Söz gelişi, mantığa bürümeyi tercih ederek "sigara stresimi azaltıyor",

---

* Bu tür çatışmalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için "İnsan ve Davranışı" adlı kitaba bakılabilir (Cüceloğlu, 1991; s.282).

** Bilişsel (cognitive) yaklaşımla ilgili olarak Cüceloğlu'na (1991: s.29, 338) başvurulabilir.

*** Festinger'in (1957) yaklaşımı ile ilgili olarak Kağıtçıbaşı'na (1976; s.145) ve Cüceloğlu'na (1991; s.524) başvurulabilir.

"atın ölümü arpadan olsun" ya da "acı patlıcanı kırağı çalmaz" diyecektir. Bu tür, alışılmış "arpa-patlıcan" esprileri yapanlar, kendi esprilerine herkesten fazla gülerler. Bu doğaldır; çünkü rahatlamaya herkesten fazla onların ihtiyacı vardır.

Bilişsel çelişki yaşayan insanların davranışları, çoğunlukla laboratuvarda, fakat zaman zaman da gerçek ortamda incelenir. 1986 yılındaki Çernobil nükleer kazasından sonra, ülkemizde, radyasyonlu olduğu ileri sürülen çayları içenlerin bilişsel çelişkiye düşünce, "acı patlıcanı kırağı çalmaz" türünde savunma mekanizmalarına başvurdukları gözlenmiştir (Bilgin ve Leblebici, 1990). Bu konudaki bir başka araştırmada da, radyasyonlu çay içmeye devam eden yüksek kaygılı kişilerin, kaygısı daha az olanlara oranla daha fazla savunma mekanizması kullandıkları belirlenmiştir (Dökmen ve Dökmen, 1990). Kişiler, söz konusu savunma mekanizmalarını çay içerken yaşadıkları iç çatışmayla baş edebilmek için kullanıyor olabilirler.

2. Kişilerarası İletişim

Genel bir tanımlamayla, kaynağını ve hedefini insanların oluşturduğu iletişimlere "kişilerarası iletişim" adı verilir. Karşılıklı iletişimde bulunan kişiler, bilgi/sembol üreterek, bunları birbirlerine aktararak ve yorumlayarak iletişimi sürdürürler. Konu ile ilgili bilimsel yayınlara baktığımızda, bu genel tanımlamanın yanı sıra, kişilerarası iletişimin daha sınırlı şekilde de tanımlandığını görürüz. Bazı araştırmacılarda, insanlar arasında gerçekleşen bütün iletişimleri, kişilerarası iletişim saymama eğilimi vardır. Bu konudaki farklı görüşler, Cappella'nın (1987) makalesinde de izlenebileceği üzere, kişilerarası iletişimle ilgili farklı tanımlara ve kanımca da biraz kavram karışıklığına yol açmaktadır.

Konu ile ilgili yayınlarda iletişim, sosyal iletişim, sosyal etkileşim ve kişilerarası iletişim terimlerinin bazen eş anlamda kullanıldığı görülmektedir. Altmışlı yıllarda Mc Keachie ve Doyle (1966), konuya açıklık getirmeye çalışarak, şu tanımı yapmışlardı: Bir göndericiden alıcıya mesaj iletilmesi olayına "iletişim" adı verilir. Bu durumda tüm algılamalar, örneğin bir insanın bir ağaç görmesi bir iletişim sayılır. Eğer hem gönderici hem de alıcı birer organizma, örneğin birer insan ise, bu

iletişim şekline "sosyal iletişim" adı verilir. Sosyal iletişimde, gönderici ve alıcı arasında zaman ve mekân birliği bulunması şart değildir. Örneğin, bir salonda konferans verilmesi ya da yıllar önce yaşamış bir yazarın eserini insanların bugün okuması, birer sosyal iletişim sayılır. Gönderici ve alıcı arasında zaman ve mekân birliğinin bulunması durumunda ise, bu iletişim şekline "sosyal etkileşim" adı verilir. "Sosyal etkileşim" olarak adlandırılan davranış şekline, bazı kaynaklarda olduğu gibi "kişilerarası iletişim" adını da verebiliriz.*

Tubbs ve Moss (1974), bir iletişimin "kişilerarası iletişim" sayılabilmesi için şu üç ölçütün gerekli olduğunu belirtmişlerdir:

a) Kişilerarası iletişime katılanlar, belli bir yakınlık içinde yüz-yüze olmalıdır;

b) Katılımcılar arasında tek yönlü değil, karşılıklı mesaj alışverişi olmalıdır.

c) Sözkonusu mesajlar sözlü (verbal) ve sözsüz (nonverbal)** nitelikte olmalıdır; bu iki tür mesaj dışındaki mesajların kullanıldığı iletişimler, örneğin yazışmalar, kişilerarası iletişim sayılmaz.

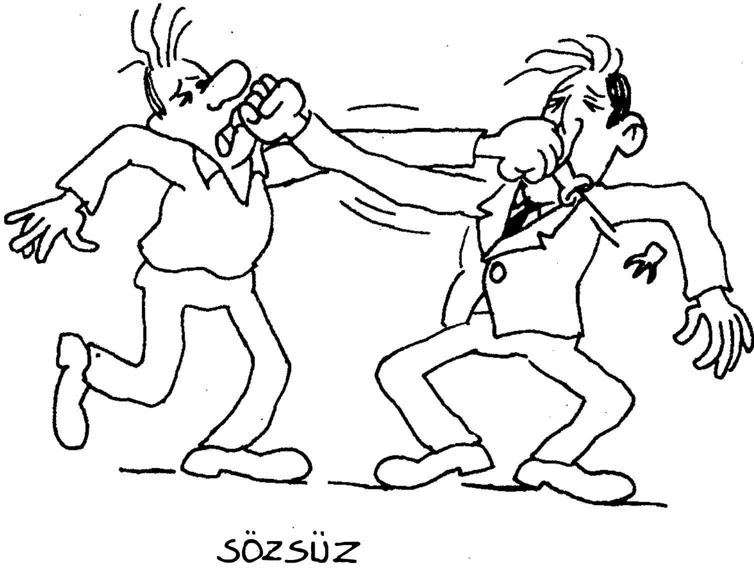
Yapılan çok sayıdaki tanımın buluştuğu nokta, "kişilerarası iletişimin, psikolojik nitelikli bir bilgi alışverişi" olduğu yolundadır (Cappelle, 1987). Söz konusu tanımların önemli bir kısmında, kişilerarası iletişime katılanların, "kendi adlarına" iletişim kurmaları şartı aranır. Yani kişilerin, birtakım rollere bürünerek ya da sosyal ve kültürel kalıplara girerek sürdürdükleri iletişimler, kişilerarası iletişim tanımının dışında bırakılır. Buna göre, bir nüfus sayım memuru ile vatandaş arasında, ya da "geç" işareti veren bir trafik polisi ile sürücü arasında, kişilerarası iletişim değil bir sosyal iletişim vardır. Çünkü sayım memurunun ve trafik polisinin başlattığı iletişim, kişisel ve psikolojik değildir. Fakat insanlar arasındaki bir iletişimde, neyin psikolojik olduğunu, neyin psikolojik olmadığını belirlemek oldukça güçtür.

---

* Sosyal iletişim: Social communication
Sosyal etkileşim: Social interaction
Kişilerarası iletişim: Interpersonal communication

** Sözsüz iletişim ilerde tanımlanacaktır. Kısaca belirtmek gerekirse, insanların yüzlerini, vücutlarını kullanarak birbirlerine mesaj iletmeleri sözsüz iletişim sayılır.

SÖZLÜ

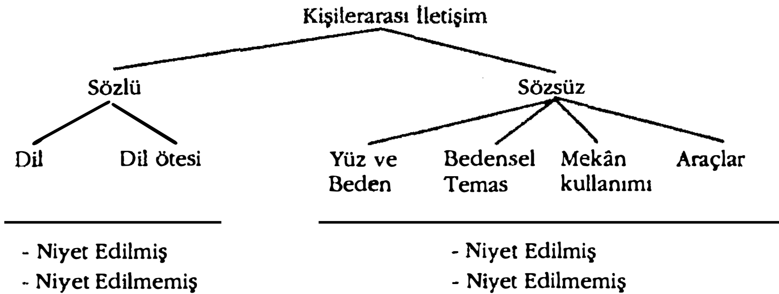

SÖZSÜZ

Sosyal iletişimler rahatlıkla psikolojik iletişime dönüşebilir. Örneğin bir sayım memuru, bir vatandaşın yaşını sorarsa, vatandaş bu sorudan rahatsızlık duyarsa, onun rahatsızlığını farkeden memur ise elinde olmadan gülümserse, bu iki kişi arasındaki iletişim artık, kişilerarası iletişime dönüşmüş demektir. Hata yapan bir sürücü, yanına yaklaşan trafik polisine "kusura bakma abi" dediğinde, resmi olması gereken bir iletişim, kişilerarası iletişime kaymaya başlar. Hele bir de sürücü ne kadar ceza ödeyeceği konusunda bir pazarlığa girişirse, işin resmiyeti iyice kaybolur. Resmi dairelerimizde ve diğer işyerlerinde çalışanların birbirlerine "abi, abla, evladım" deme eğilimleri oldukça yüksektir. Resmilikten, yarı resmiliğe, yani kişiselliğe kaymaya başlayan bu tür iletişimleri, iletişim sınıflamasında belli bir yere yerleştirmek ise oldukça güçtür.

Yukardaki örneklerde de görüldüğü üzere, kişilerarası iletişimin kesin bir tanımını yapmak ve bu iletişimin şeklini diğer iletişim türlerinden kesin çizgilerle ayırmak oldukça zordur. Bu yüzden, tanımı geniş tutarak, kapsamı ve sürdürülüş şekli ne olursa olsun, kişiler arasında gerçekleşen iletişimlere "kişiler arası iletişim" diyebileceğimiz görüşündeyim. Bu tanım, gruplar arasındaki ya da kişi ile grup arasındaki iletişimleri, kişilerarası iletişim tanımının dışında bırakmaktadır. Buna göre bir konferans sırasında, kişilerarası iletişim gerçekleşmemektedir. Yüz yüze olan bütün iletişimler, bu arada mektupla ya da telefonla yapılan haberleşmeler ise "kişilerarası iletişim" sayılabilir. (Bu noktada Tubbs ve Moss'dan ayrıldık.)

Kişilerarası iletişimin, kendi içinde nasıl sınıflanacağı yolunda, yerli ve yabancı kaynaklarda çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Ek-2'de özetlenen bu sınıflamalar arasında bir birlik bulunmadığı görülmektedir. Bu yüzden, mevcut sınıflamaları dikkate alan, kapsayıcı bir sınıflama yapmak istediğimizde, Şekil-2'de görülen sınıflama ortaya çıkmıştır.

Şekil-2'deki sınıflamada kişilerarası iletişim, sözlü ve sözsüz olarak iki ana sınıfa ayrılmış, bu sınıflardan her birisi, kendi içinde alt sınıflara bölünmüştür. Şekilde görüldüğü gibi, gerek sözlü gerekse sözsüz iletişimler, niyet edilerek ya da niyet edilmeden gerçekleştirilebilir.

Şekil 2. Kişilerarası iletişim sınıflaması

Şekil-2'de görülen, sözlü ve sözsüz iletişimle ilgili kavramları, sırasıyla şöyle açıklayabiliriz;

İletişimde Dil ve Dil-Ötesi: Sözlü iletişimler "dil ve dil-ötesi" olmak üzere iki alt sınıfa ayrılmaktadır. İnsanların karşılıklı konuşmalarını hatta mektuplaşmalarını "dille iletişim" kabul edebiliriz. Dille iletişimde kişiler, ürettikleri bilgileri birbirlerine ileterek anlamlandırırlar. Dil-ötesi iletişim, sesin niteliği ile ilgilidir; ses tonu, sesin hızı, şiddeti, hangi kelimelerin vurgulandığı, duraklamalar ve benzeri özellikler, dil-ötesi iletişim sayılır. Dille iletişimde kişilerin "ne söyledikleri", dil-ötesi iletişimde ise "nasıl söyledikleri" önemlidir. Araştırmalar, insanların günlük yaşamda birbirlerinin ne söylediklerinden çok, nasıl söylediklerine dikkat ettiklerini göstermektedir (Mehrabian, 1968). Karşımızdakinin sözlerinin kapsamı kadar -hatta daha da fazla- ses tonundaki canlılık da bizi ilgilendirir. Yani semantik ögeler kadar dil-ötesi ögeler de iletişimde etkilidir. Yüksek sesle halimizi-hatırımızı soran birisi, daha sonra sesini kısarak "akşama bize buyur" derse, bu sözden, "gelmeni pek istemiyorum" anlamını çıkarırız. Bu tür, alçak sesle çabucak söylenivermiş davetlere "yarım ağızla yapıldı" deriz. Bir davetin yürekten mi, yoksa yarım ağızla mı yapıldığını anlamaya çalışırken, başvurduğumuz önemli ölçütlerden birisi, dil-ötesi ögelerdir.

İsteyerek, farkında olarak yaptığımız konuşmalara "niyet edilmiş dil davranışı" adı verilir. Konuşurken dilimizin sürçmesi ise, niyet edilmemiş dil davranışlarına bir örnektir.

Bazı kelimelerin üzerine basa basa konuşmamız ya da karşımızdakini korkutmak için bağırmamız, niyet edilmiş dil-ötesi davranışlardır. Konuşurken farkında olmadan ses tonumuz alçalıp yükseliyorsa ya da sesimiz titriyorsa, bu durumda niyet edilmemiş dil-ötesi davranışlar söz konusudur.

Sözsüz iletişimde, konuşma ya da yazı olmaksızın insanlar birbirlerine birtakım mesajlar iletirler. Bu iletişim şeklinde, insanların ne söyledikleri değil, ne yaptıkları ön plana çıkar. Sözsüz iletişimi kendi içinde dört gruba ayırabiliriz.

Yüz ve Beden: Yüzümüzdeki ifade, el ve vücut hareketlerimiz, vücudumuzun duruşu ve göz temasımız, sözsüz iletişimde önemli yer tutar. Sözlü iletişimde vokal sistemimiz (ses telleri, dil, dişler vb.) "gönderici" olarak görev yapmaktaydı; sözsüz iletişimde ise yüzümüzü ve bedenimizi "gönderici" olarak kullanırız.

Yüz ve beden ifadeleri, niyet edilerek ya da niyet edilmeden yapılır. İnsanlar, niyet edilen ifadeler yoluyla birbirlerine birtakım anlamlar iletirler. Başı "evet-hayır" anlamında sallamak, kaşları kaldırarak "hayır", dudakları büzerek "belki" demek, ya da omuzları kaldırarak umursamazlık belirtmek, niyet edilen ifadelere örnektir. Bu tür ifadeler, sözlü dil olmamakla birlikte, sözlü anlatımda kullanılan ifadelerle eş anlam taşıyan ifadelerdir. Bu yüzden de niyet edilen ifadeler, diller gibi kültürden kültüre farklılık gösterebilir. Örneğin bizim ülkemizde başı önden arkaya kaldırmak "hayır" anlamını taşır; batı ülkelerinde ise "hayır" demek isteyenler başlarını iki yana sallarlar. Bir süre önce, Almanya'da uzun yıllar yaşamış bir komşum, uzaktan bana eliyle "gel" işareti yaptı. Yanına gidince beni çağırmamış olduğunu anladım. Meğer yaptığı işaret sadece "merhaba" anlamı taşıyormuş. Oysa bizler, uzaktaki bir tanıdığa elimizle "merhaba" demek istediğimizde, elimizi açıp omuz hizasında kaldırıp hafifçe iki yana sallarız. Komşumun yaptığı el işareti, iki farklı kültürde farklı anlamlar iletmektedir. İşte bu yüzden, yüzle ve bedenle yapılan bu tür işaretleri, bir sözsüz dil kabul etmekteyiz.

Niyet edilmemiş yüz ve beden ifadelerine ise "duygusal ifade" adı verilmekte, çeşitli kaynaklarda, "yüz ifadeleri (facial expressions)" denildiğinde, duygusal yüz ifadeleri kastedilmektedir.

İnsanların yüzlerinde aniden korku ya da hayret ifadesi belirmesi, duygusal yüz ifadelerine örnektir. Bu tür ifadeler, niyet edilmeden yapıldıkları için, sözlü anlatımdan farklıdır.

Yapılan incelemeler, niyet edilmemiş yüz ve beden ifadelerinin, yani duygusal ifadelerin, kişilerarası iletişimde önemli yeri olduğunu göstermektedir. Örneğin Mehrabian (1968), iletişimde sözlü kapsamın %7, dil-ötesi ögelerin %38, duygusal yüz ifadelerinin ise %55 oranında paya sahip olduğunu belirtmektedir.

Ülkemizde, yüz ve beden ifadeleri ile ilgili çeşitli araştırmalar ve incelemeler yapılmıştır (Turhan, 1941; Siyavuşgil, 1949; Özbaydar, 1966; Cüceloğlu, 1968; Le Compte, 1982; Dökmen, 1986; ve 1987; Güngör, 1987).

Bedensel Temas: Sözsüz iletişim yollarından birisi de bedensel temastır. Farklı bedensel temaslar kurarak karşımızdakine çeşitli mesajlar vermeye çalışırız. Örneğin birisinin elini öpüp başımıza koyduğumuzda, onun bizden büyük/üstün olduğunu kabul ettiğimizi gösteririz. El sıkıştığımızda, karşımızdakini kendimize -en azından bir ölçüde- eşit kabul ettiğimizi göstermiş oluruz. Karşımızdakinin dostluğunun bizim için özel bir önemi olduğunu göstermek istediğimizde, elini avuçlarımızın arasına alarak sıkarız. Bir başka dostluk gösterme şekli, karşımızdakinin koluna, omuzuna dokunmak, yakasındaki görünmeyen tozları silkelemektir.

Diğer sözsüz iletişim şekilleri gibi, bedensel temasın anlamı kültürden kültüre değişebilir. Örneğin ülkemizde iki erkeğin -özellikle gurbete çalışmaya giden genç erkeklerin -el ele, kol kola dolaşmaları, bir dostluk ifadesi kabul edilip yadırganmazken, aynı davranış bazı ülkelerde, cinsel içerikli bir gösteri olarak yorumlanabilir.

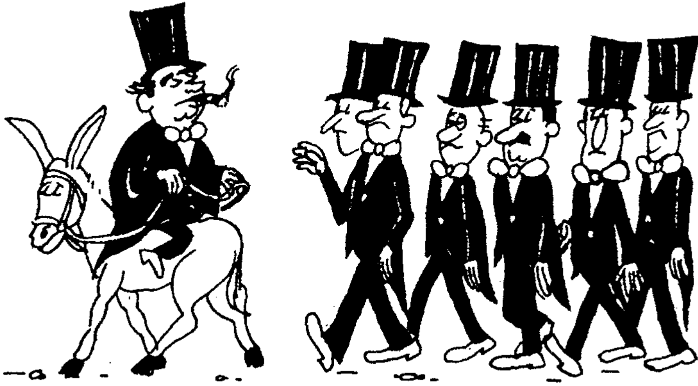
Sözlü iletişim sırasında ortaya çıkan çatışmalar gibi, bedensel temastan kaynaklanan birtakım çatışmalar da gözlenebilir. Özellikle mevcut toplumsal kurallara aykırı olan bedensel temaslar, kişilerarası çatışmalara yol açabilir. Örneğin kültürümüzdeki gelenekselleşmiş el öpme şekli, büyüğün elinin dudağa götürülmesidir. El öpen kişiler, büyüklerin ellerini dudaklarına götürmek yerine çenelerine değdirirlerse, bu durum bazı büyüklerin canını sıkabilir. Özellikle bir yeni gelin,

kayınvalidesinin elini usulüne uygun öpmek yerine, yalnızca çenesine değdirirse, bu davranışı çevredekiler tarafından "samimiyetsizlik" olarak yorumlanabilir.

Mekân Kullanımı: İnsanlar, kendi çevrelerinde oluşturdukları boş mekânlar yoluyla da iletişimde bulunurlar. Başka insanlara olan uzaklığımızı ayarlayarak, onlara uzak ya da yakın durarak, birtakım mesajlar iletiriz. Sevdiğimiz insanlara yakın durmayı tercih ederken, daha az sevdiklerimizle aramızda biraz daha fazla mesafe bulunmasına dikkat eder, hiç tanımadığımız insanlara ise daha da uzak dururuz. Örneğin bir dostunuzla aranızda ortalama 30 cm uzaklık bırakarak konuşuyorsanız, bu uzaklık, o kişiyle olan dostluk düzeyinizin bir göstergesidir. Söz konusu 30 cm, dostunuzla aranızda adı resmen konmamış bir tür sınırdır. Konuşurken dostunuzun daha yakın ya da uzak durması sizi rahatsız edebilir. Eğer bu kişiyle aranız açılırsa, konuşmak zorunda kaldığınızda 30 cm'den daha uzak durmaya başlarsınız. Konuşma dilimizdeki "araları açıldı" sözü bu durumu güzel ifade etmektedir. "Araları açıldı" sözünü her halde, hem "ilişkileri bozuldu" hem de mekân içinde "birbirlerinden uzak durmaya başladılar" anlamında kullanıyoruz.

Sokakta tanımadığımız birisi, 5 cm kadar yanımıza yaklaşıp bize bir adres sormak isterse, pek çoğumuz en az bir adım uzaklaşmak isteriz. Bu davranışımızla o kişiye, "seni tanımıyorum, bu kadar fazla yaklaşma" mesajını vermiş oluruz. Eğer adres soran kişi, bir gün komşumuz olup dostlarımız arasına katılırsa, ilk günlere oranla ona daha yakın durmaya başlarız. Bu davranışımızla, farkında olmaksızın o kişiye verdiğimiz mesaj "sen artık benim yakınımsın" şeklindedir. Konuşma dilimizde akrabalarımıza, dostlarımıza "yakınlarım" dediğimizde, onların hem duygusal hem de fiziksel anlamda bize yakın olduklarını belirtmiş oluruz. Mekân kullanarak yakınlığımızı belirtmenin son noktası, her halde bedensel temastır. Yakınlarımızın ellerini, kollarını tutarak ya da boyunlarına sarılarak onlarla aramızdaki mesafeyi sıfıra indirmiş oluruz.

Kişisel mekânın nasıl kullanılacağı konusunda, kişiler arasında birtakım farklılıklar bulunabileceği gibi, kültürler arasında da bazı farklılıklar vardır (Gürkaynak ve Le Compte, 1977;

1977; Bayazıt ve diğ., 1977). Genelde günümüzdeki Batı kültüründe kişisel mekânlar daha büyük, Doğu ve Akdeniz kültürlerinde ise kişisel mekânlar daha küçüktür. Yani Doğulu, Akdenizli insanlar -bu arada bizim insanlarımız- Batılılara oranla birbirlerine yakın durmayı, daha fazla bedensel temasta bulunmayı tercih etmektedirler. Bu alışkanlıkta olanlar ise, kalabalıktan, Batılılara oranla daha az rahatsızlık duyuyor olabilirler. Değişen yaşam şartları içinde, insanlarımızın, mekân kullanımına ve kalabalığa ilişkin tavırlarının incelenmesinde yarar vardır.

Mekânların kullanılış şekli, dostluğun bir göstergesi olabileceği gibi, statünün de göstergesi olmaktadır. Genelde, önde olmak, yüksekte oturmak, sağda oturmak yüksek statü anlamına gelir (Duck, 1986). Krallar, sultanlar, yüksek rütbeli yöneticiler, din adamları, bilginler ve zenginler önde yürürler; yargıçlar, profesörler yüksek kürsülerde otururlar.

Önde yürümek yüksek statünün işaretidir. Fakat önde yürüyenlerle arkada yürüyenler arasında, statü farkından doğan bir kopukluk ortaya çıkabilir. Çünkü en azından, öndeki kişi ile arkasındakiler, yüzyüze iletişimde bulunmamaktadırlar. Statünün yarattığı bu sorun, bence bir Nasrettin Hoca fıkrasında çok güzel bir şekilde irdelenmektedir. Nasrettin Hoca, eşeği ile cemaatin önünde gittiğinde, onlarla yüz yüze olamadığı,

onlara sırtını döndüğü için sıkıntı duymaktadır. Cemaatin arkasından yürümesi ise Hoca'nın statüsü ile bağdaşmaz. Hoca bu sorunu, cemaatin önünde giden eşeğine ters binerek çözümler; artık hem öndedir, hem de cemaatle yüz yüzedir. Bulduğu bu çözüm yoluyla Hoca, yüksek statülü kişilerle halk arasındaki kopukluğa, pek zarif bir şekilde parmak basmıştır. Hocanın mekân kullanımında bir yenilik yaparak, statü farkından doğan iletişim kopukluğunu gidermeye çalışması, sanırım Dünya'da bir benzeri olmayan ilginç folklor ögesidir.

Araçlar: Kişilerarası iletişimde mesaj iletmek için başvurduğumuz yollardan birisi de, birtakım araçlar kullanmaktır. Rozetler ya da takılar takarak, kokular sürerek, belirli kıyafetlere bürünerek, çevremize çeşitli mesajlar iletebiliriz (Duncan, 1969). İlkel topluluklardaki insanların av, savaş ve benzeri etkinlikler öncesinde yüzlerine sürdükleri boyalar, ressamlara poz veren kralların ellerindeki iktidar sembolleri, ordulara ait alemler, bayraklar, sancaklar, tuğlar, flamalar birer iletişim aracıdır. Bu tür araçlar çeşitli anlamlar iletir ve kişilerarası iletişimde insanların birbirlerine nasıl davranacaklarını önemli ölçüde belirler. Örneğin büründüğü siyah elbiseleriyle bize matemde olduğu mesajını veren bir kişinin yanında kahkaha atmamaya özen gösteririz. Çeşitli toplumlarda askerlerin rütbelerini gösteren özel elbiseler ve işaretler, aralarındaki iletişimin, örneğin selamlaşmanın nasıl gerçekleşeceğini belirler.

Sözsüz iletişim yollarından bir tanesini kullanabileceğimiz gibi, bu yollardan birkaçını birlikte de kullanabiliriz. Örneğin birtakım araçlar kullanarak kişisel mekânımızın sınırlarını çevremize ilân edebiliriz. Bir pastahanede yanımızdaki koltuğa ceketimizi koyduğumuzda, bu davranışımız çevreye, o koltuğun sahibi bulunduğu mesajını verir.

Araç ve mekân kullanımı yoluyla statü belirtmek de mümkündür. Genelde, insanların statüleri yükseldikçe masaları da büyür (Davitz, 1964; Duck, 1986). Alt kademelerdeki memurlar, mümkün olan en ufak masaları kullanırken, şefler biraz daha büyük, genel müdürler ve müsteşarlar ise en büyük masaları kullanırlar. Bu durumda masanın büyüklüğü, sahibinin güç düzeyini gösterdiği gibi, o kişiye ne kadar yaklaşabileceğimizi de belirler. Masanın eni 80 cm olan bir küçük memura

en çok 80 cm kadar yaklaşabilirsiniz; fakat masasının eni 150 cm olan bir genel müdüre o kadar fazla yaklaşamazsınız. Büyük adamlara fazla yaklaşılmaz, çünkü büyük adamların ünvanları gibi kişisel mekânları da büyüktür. Büyük adamlar kişisel mekânlarını, bazen masalarla, bazen de protokol kurallarıyla korumaya çalışırlar. Kralların, padişahların huzurlarına çıkanlar, yaklaşmaları emredilmemişse, oldukça uzakta durmak zorundaydılar. Mesafeli durma, görünürde güçlü kişiye saygı anlamı taşır; fakat bu kural yoluyla, güçlü kişilerin tehlikelerden korunması da amaçlanmış olabilir. Günümüzde, itimat mektuplarını sunan büyükelçilerin, devlet başkanlarından oldukça uzak durmaları bu geleneğin bir devamı olsa gerek.

Araç ve mekân kullanımıyla güç gösterme yollarından birisi de mimari düzenlemeler yapmaktır. Kanımca bu alandaki ilginç örneklerden birisi İstanbul'daki Topkapı ve Dolmabahçe saraylarında gözlenebilir. Şöyle: Dolmabahçe Sarayı'ndaki elçi kabul salonu, sarayın iç taraflarındadır. Elçilerin o muhteşem salona ulaşabilmeleri için, o muhteşem sarayın büyük bir bölümünden geçmeleri gerekiyordu. Elçilerin bu şekilde dolaştırılmalarının sebebi, padişahla görüşme öncesinde onları etkileme isteği olabilir. Eğer böyleyse, imparatorluk, eski gücünü kaybettiği yıllarda, sarayını bir araç gibi kullanarak güçlü olduğu izlenimini yaratmaya çalışmış demektir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri, ekonomik vb. yönlerden güçlü olduğu eski dönemlerde, Topkapı Sarayı'ndaki elçi kabul odası (Arz Odası), taştan yapılmış basit bir odaydı. O dönemlerde Avrupalı elçilere, önlerine muhteşem bir saray konularak değil, ilgisizmiş gibi davranılarak güç gösterisinde bulunulurdu. Örneğin, bazı elçiler padişahın huzuruna kabul edilmeden önce ortalama altı ay İstanbul'da bekletilirdi; ya da huzura çıkan elçinin on dakikalık konuşmasını tercüman üç cümleyle sadrazama özetlerdi, sadrazam ise özetini çıkararak mesajı padişaha tek cümle ile iletirdi. Gerek bu iletişim tarzında, gerekse elçilere Dolmabahçe Sarayı'nın gezdirilmesinde, sözsüz iletişim yoluyla güç gösterimi söz konusuydu.

Dolmabahçe Sarayı'nın elçi kabulünde bir sözsüz iletişim aracı olarak kullanılması gibi, bizler de günlük yaşamımızda, birtakım araçlar kullanarak gücümüzü çevremizdekilere göstermeye çalışırız.

Kendimizi gerçekten güçlü hissetmediğimiz zamanlar, bu araçlara olan ihtiyacımız artar. Örneğin bizi tanımayan insanlarla yapacağımız önemli bir toplantı öncesinde, yakamıza mesleğimizi gösteren bir rozet takarak, adeta kendi kendimize "sakin ol" deriz; gücümüzü göstermek bize iyi gelir. Ya da bir güne (hanımlar toplantısına) katılmadan önce kaygılı olan bir hanım, mümkün olan en iyi elbiselerini giyerek ve mücevherlerini takınarak kendine "sakin ol" der. Yine güçlü gözükmek için evimizin perdelerini, giriş kapısını ya da arabamızı yenilemeyi düşünebiliriz. Bu arada zihinsel ve duygusal açıdan kendimizi yenilediğimiz de olur.

Yukarıda kişilerarası iletişimi, ana hatlarıyla ele aldık. Kişilerarası iletişim çatışmalarını, kitabın ikinci bölümünde ele alacağız.

Sözsüz İletişimin İşlevi

Kişilerarası iletişimde sözsüz iletişimin önemli işlevleri vardır (Harrison, 1973). Bu işlevleri iki ana gruba ayırabiliriz. Bunlardan birincisi, sözsüz iletişim yoluyla bir takım anlamlar iletilebilir. Örneğin yakamıza taktığımız rozetle mesleğimizi, başımızı sallayarak bir görüşü onayladığımızı, dostumuzun elini tutarak onu sevdiğimizi ifade edebiliriz. Sözsüz iletişimin ikinci işlevi ise, sözlü iletişimi desteklemesi, onun akıcılığına katkıda bulunmasıdır. Konuşan kişi yüzünü ve bedenini kullanarak sözlü anlatımını destekler. Dinleyen ise, sergilediği yüz ve beden ifadeleri ile konuşana geribildirim verir. Bu sırada ise konuşan kişi, karşısındakinin söylediklerini anlayıp anlamadığını ya da sıkılıp sıkılmadığını onun davranışlarına bakarak tahmin etmeye çalışır.

Sözsüz iletişim türlerinden iki tanesi, kişilerarası iletişimi başlatmada önemli rol oynar. Bunlardan birisi göz kontağı (göz göze gelme), diğeri ise vücutla yönelmedir (hitap edilecek kişiye doğru yönelme) (Duck, 1986).

Sözlü ve Sözsüz İletişimin Zaman İçindeki Değişimi

Pek çok kültür ürünü gibi kişilerarası iletişim tarzı da günden güne, toplumdan topluma değişiklik gösterir. Burada kısaca, kişilerarası iletişimin zaman içinde nasıl değiştiği konusunda birkaç örnek vermek istiyorum.

Gerek sözlü, gerekse sözsüz iletişim biçimlerinde zaman içinde değişiklikler ortaya çıkar. Konuşulan diller, selamlaşma şekilleri, sözsüz iletişimde kullanılan araçlar, örneğin rozetler, takılar zamanla değişir. Bu değişikliklerin temelinde, yaşam biçimindeki değişiklikler yer alır. Toplumların yaşam biçimleri değiştikçe, sözlü ve sözsüz iletişim biçimleri de değişmeye başlar. Hatırladığım kadarıyla 1960'lı yıllarda, gençlerin, büyüklerin yanında sigara ve kahve içmeleri ayıp karşılanıyordu. Büyüklerin yanında sigara içme yasağı, bir ölçüde de olsa bugün de sürmektedir. Fakat bence kahve konusunda toplumca kafamız karışmıştır. Bir zamanlar yemekten sonra bir sigarayla birlikte kahve içmek, babalara, dedelere, ninelere... özgü bir ayrıcalıktı. Fincandaki Türk Kahvesi, adeta bir sözsüz iletişim aracı olarak otoriteyi simgeliyordu. Fakat sonra "neskafe" çıktı. Bildiğim kadarıyla, büyüklerin yanında neskafe içmenin ayıp olduğu konusunda belirgin bir toplumsal kural henüz oluşmadı; en azından, büyüklerin yanında sütlü neskafe içmek ayıp sayılmıyor. Böylece, aramıza yeni katılan neskafe, köpüklü kahvenin otoritesini sarsmış oldu; "büyüklerin yanında kahve içilmez" kuralı yumuşamaya başladı. Bu durum, yaşam biçimindeki değişikliklerin, kişilerarası iletişimi etkilediğini göstermektedir. Bu alandaki bir başka örnek, selamlaşma olabilir.

Sözlü iletişim aracı olan dil ile sözsüz iletişim aracı olan kıyafet arasında paralellik vardır. Ayrıca dilin, kıyafetin ve selamlaşmanın zaman içinde birlikte değiştiğini de söyleyebiliriz. Osmanlı döneminde İstanbul'da, gerek dil, gerekse kıyafetler ağırdı. İri kavuklar, ağır kaftanlar giyen insanların kullandıkları dil, tamlamalarla, edebi sanatlarla süslüydü; bu insanların selamlaşmaları da oldukça uzundu, adeta küçük çapta bir tören niteliğindeydi; örneğin yerden temennada bulunulurdu ya da bir bayram ziyaretinde "Cenâb-ı Hak, emsâl-i kesiresiyle müşerref eylesin" şeklinde sözlü selamlaşmalar gerçekleştirilirdi (Sertoğlu, 1992).

Bugün ise dilimiz, kıyafetimiz eskiye oranla sadeleşmiştir. Kot pantolon üstüne bir tişört giyen gençler, yolda karşılaşınca, ellerini hafifçe kaldırıp "selam" diyorlar; bu selamlaşma en çok iki saniye sürüyor. Kot pantolon giyenler, temennâda bulunsunlar, ya da "....emsâl-î kesîresiyle...." deseler her halde olmazdı.

Aynı şekilde, ağır kaftanlar kavuklar giymiş iki Osmanlı, yalnızca "selam" deyip yürüseler, bu da olmazdı. Değişen yaşam biçimlerine paralel olarak, sözlü ve sözsüz iletişim biçimlerinde de değişiklikler ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda örneklenen kültürel değişme, sadece ülkemize özgü değildir. Bir zamanlar Avrupa'da, özellikle 17.Yüzyılda, saray çevresinde kıyafette ve dilde, aşırı ölçüde doğallıktan uzaklaşma görüldü. Kadın ve erkek kıyafetlerinde danteller, peruklar, süsler arttı, günlük dilde edebi sanatlar yoğun şekilde kullanılır oldu. Bu dönemde "ayaklarım" demek kabalık sayılıyordu; bunun yerine "sevgili acı çekenlerim" demek bir kibarlık işaretiydi. Yine kibarlar, "bir bardak su" yerine "bir iç banyo", "yanaklar" yerine ise "iffetin taçları" diyorlardı. Moliere'in "Gülünç Kibarlar" adlı eseriyle hicvettiği bu kibarlık modasının Fransa"daki adı "La Preciosite", İtalya"daki adı "Marinisme", İngiltere"deki adı "Euphemism", İspanya'daki adı ise "Gongorisme" idi (Oflazoğlu, 1978). Zamanla bu moda kayboldu, Avrupa'da eskiye oranla daha sade kıyafet ve dil kullanılmaya başlandı.

Moliere'in hicvettiği aşırı kibarlık tutkusu, sanırım dünyanın hemen her ülkesinde, zaman zaman ortaya çıkmıştır. Kibarlık olsun diye kayıkçıya "zevrakçeci, zevrakçeci...." diye seslenen Osmanlı kalem efendisinin öyküsü, bir zamanlar ünlüydü. Kültürümüzde, doğal davranması beklenen insanlarımızın kibarlaşma gayretleri, her zaman mizah konusu olmuştur. Bu konudaki öykülerden birisinde, bir Anadolu şehrinden İstanbul'a taşınmış bir hanımın, İstanbullu tanıdığına "Kaç gündür geliyoruz, gidiyoruz, sizi evde bulamirik" dediği anlatılır. Sanırım bu öyküde, bir yandan insanların iletişim biçimlerini değiştirmelerinin kolay olmadığı dile getirilirken, bir yandan da değişmeye/gelişmeye çalışanların gülünç duruma düştükleri vurgulanmaktadır. Bence bu görüşe tamamen katılmak zor. Çünkü, iletişim biçiminin kolayca değişmediğini ileri sürebiliriz; ancak gerek sözlü, gerekse sözsüz iletişim biçiminin, yaşamdaki diğer öğelerle birlikte, eninde sonunda değişime uğradığı da bir gerçektir. Bazı insanların aşırı kibar davranmaları, toplumda yadırganabilir, sorun yaratabilir. Fakat insanların, yeni ve ilginç buldukları birtakım davranışları taklit etmeleri, her zaman sağlıksızlık işareti değildir. Aralarında kibarlaşmanın da bulunduğu bu tür davranışlar, uyum sağlamanın ve gelişmenin göstergelerinden birisi sayılabilir.

İlkel topluluktan uygar topluma giden yolda toplumu biçimlendiren üç öğeden söz edilir; birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen, bu yüzden de birlikte değişen bu üç öğe, "geçim biçimi, yaşam biçimi ve düşün biçimidir (Şenel, 1991). Toplum bilimcilere ait bu açıklama şekli, sözlü ve sözsüz iletişimin zaman içinde birlikte değiştiği yolundaki görüşümüzü destekler niteliktedir. Bir toplumdaki geçim biçimi ile, diğer bir söyleyişle üretim biçimi ile yaşama ve düşünme biçimleri arasında karşılıklı etkileşim varsa, o toplumdaki üretim biçimi de sözlü ve sözsüz iletişim tarzını etkileyebilir demektir. Örneğin, insanlar, üretim biçimlerine, yaptıkları işlere uygun kıyafetler giymeye ve konuşmaya yönelebilirler. Osmanlı köylüsü çifte-çubuğa giderken, her halde ağır kaftanlar, iri kavuklar giyemezdi; bunun yanı sıra, yöneten değil, yönetilen insanlar olan köylülere, kullandıkları sade dil yetiyordu. Oysa gerek İstanbul'daki, gerekse İstanbul dışındaki yönetici kesimi, tarımla ve hayvancılıkla uğraşmadıkları için, ağır kıyafetler giyebilirlerdi. Üstelik ağır kıyafetler, iri kavuklar, statü simgesiydi; yöneticilere özgü idi. Yöneticiler, kıyafetleriyle yönetilenlerden üstün oldukları gibi, kullandıkları dille de onlardan üstün olmaya yöneldiler; öğrenilmesi kolay olmayan bir dil edindiler. Böylece sözlü iletişim ile sözsüz iletişim aracı olan kıyafet arasında bütünlük sağlanmış oldu.

3. Örgüt - İçi İletişim ve Çatışma

Örgütü (organizasyonu) şöyle tanımlayabiliriz: Örgüt, iş ve işlev bölümü yaparak, bir otorite hiyerarşisi içinde, ortak bir amacı gerçekleştirmek için bir araya gelmiş insanların faaliyetlerinin koordinasyonudur (Schein, 1978). Bu tanım, bir örgütte görev alan kişilerin, önceden tanımlanmış birtakım rollere girerek, hiyerarşik bir düzen içinde bu rollerin gereğini yerine getirmeye çalıştıkları anlamına gelmektedir. Örgütlerin işleyişleri sırasında örgüt üyeleri arasında birtakım çatışmalar ortaya çıkabilir. Örgütlerin nitelikleriyle ilgili olarak örgüt içi çatışmaların pek çok türü olabilirse de, en çok rastlanan çatışmalar, "rol çatışmaları" v "ast-üst" ilişkilerinden doğan çatışmalar olarak iki grupta toplanabilir (Roloff, 1987).

Rol çatışmaları ve ast-üst ilişkilerinden doğan çatışmalar, çoğunlukla birlikte ortaya çıkar. Örgütlerle ilgili yayınlarda, rol çatışmaları ve ast-üst ilişkilerinden doğan çatışmalar, birer gözlenen çatışma türü olarak tanımlanmaktadır. Kanımca, roller ve ast-üst konumları, birer sonuç değil, çatışma sebebidir. Roller ve ast-üst konumları, örgüt üyelerinin çeşitli kişilik özellikleriyle birlikte, birtakım kişi-içi ya da kişilerarası çatışmalara yol açabilir. Örneğin üyelerin belli rolleri algılama biçimleri, onların kendi içlerinde ya da birbirleriyle çatışmaya düşüp düşmeyeceklerini belirleyebilir. Diyelim ki bir memurun kafasında "müdür dediğin şöyle koltuğuna kurulup, emirler yağdırır" şeklinde bir kalıp yargı bulunsun; bu memur, söz konusu yargısını desteklemeye yetecek kadar müdürlerden azar işitmiş olsun. Şimdi bu memur, günün birinde müdür olunca, büyük bir ihtimalle, kendi tanımladığı müdür rolüne uygun davranacak, emrindekileri azarlamaya başlayacaktır. Müdürlük rolünü, "emretme ve azarlama" olarak tanımlayan bazı memurlar bu durumu doğal karşılayabilirler. Fakat müdürün görevinin "araştırmak, koordine etmek" olduğunu düşünen memurlar ise gürültücü yeni müdürle çatışmaya girebilirler. Üretken olmak yerine, sekreterlerin imla yanlışlarını düzelterek veya koridorlarda astlarına bağırarak günlerini geçiren amirler, gerek örgütün gelişmesini, gerekse üyelerin işlerinden doyum sağlamalarını, istemeden engellemiş olurlar.

Örgüt üyelerinin birtakım işleri kendi rolleri içinde algılayıp algılamamaları ya da sahip oldukları rolleri kendilerine uygun bulup bulmadıkları da yine örgüt-içi çatışmalar konusunda belirleyici olabilir. Örgüt üyelerinin başvurdukları sözlü ve sözsüz iletişim yolları ya da örgütteki rollerin belirgin şekilde tanımlanmamış olması da, örgütte çıkabilecek çatışmaların niteliğini belirleyebilir. Örgüt-içi çatışmaların kişilerarası çatışmalarla ilişkisi, ilerdeki bölümlerde, yeri geldikçe tekrar ele alınacaktır.

4. Kitle İletişimi ve Çatışma

Birtakım bilgilerin/sembollerin, birtakım hedefler tarafından üretilmesi, geniş insan topluluklarına iletilmesi ve bu insanlar tarafından yorumlanması sürecine "kitle iletişimi" adı verilir.

Kitle iletişiminde, kaynak ile hedef arasındaki kanallara ise "kitle iletişim araçları" adı verilir. İlgili kaynaklarda "kitle iletişim araçları" denildiğinde genellikle, radyo, televizyon, gazete, dergi ve benzeri yayınlar kastedilmektedir. Kanımca, tanımın biraz geniş tutulması ve basılı her türlü yayının kitle iletişim aracı sayılması yerinde olabilir. El ilânlarını kitle iletişim aracı sayabileceğimiz gibi, romanları, çizgi romanları, tiyatroları, hikâye, masal kitaplarını ve benzerlerini de kitle iletişim aracı kabul edebiliriz. Bu kitap kapsamında amacımız, kitle iletişimini ayrıntılı olarak incelemek değil, daha çok, kitle iletişim kapsamındaki kişilerarası iletişimle ilgili öğeleri ele almak ve irdelemektir.

Roloff (1987), kitle iletişim araçları ile ilgili çatışmaların beş grupta toplanabileceğini belirtmektedir. Bu beş çatışma türüne, aşağıda gördüğünüz çatışmalardan ikincisini de biz ekleyerek altı çatışma türü tanımlamak istiyoruz: Kitle iletişim araçları kapsamında çatışma; kitle iletişim araçları arasında çatışma; kişi-içi çatışmalar ve kitle iletişimi; kişilerarası çatışma ve kitle iletişimi; kitle iletişim araçlarında örgüt-içi çatışmalar; kitle iletişimi ve toplum.

Kitle İletişim Araçları Kapsamında Çatışma

Kitle iletişim araçları, varlıklarını sürdürebilmek için ilginç şeylerden sözetmek zorundadırlar. İnsanlara ilginç gelen haberler ise çoğunlukla çatışma içerir. Ülkeler ya da kişiler arasındaki çatışmaların gazetelerde çokça yer tutması bu yüzdendir. "Mahkemede Saç Saça Dövüştüler" şeklindeki haberleri gazetelerde çok görmüşsünüzdür. Bu tür haberler, dövüşenlere ilginç gelmese de, her halde okuyuculara ilginç geliyor ki yayınlanıyor. İki sade vatandaş, arazi anlaşmazlığı yüzünden başvurdukları mahkemede uzlaşırlarsa, bu olayı bir haber olarak gazetede göremezsiniz; çünkü çatışma içermez, bu yüzden de ilginç değildir.

Bazı kitle iletişim araçlarında, tek taraflı çatışmalara rastlayabiliriz. Örneğin gazete yazarlarının ya da TV yorumcularının politikacıları eleştirmeleri gibi.

Tiyatro eserlerinde kişilerarası iletişim çatışmaları, özel bir öneme sahiptir. Egri'ye (1982) göre, yeterli düzeyde çatışma içermeyen bir tiyatro eseri, teknik açıdan zayıftır; hatta çatışmasız bir metni tiyatro saymak bile mümkün değildir. Çeşitli tiyatro eserlerini, kişilerarası iletişim çatışmaları açısından incelediğim bir araştırmamda (Dökmen, 1985a), bu eserlerdeki toplam repliklerin %20'sinin çatışma içerdiği ortaya çıkmıştı. (Bir tiyatro eserinde, bu orandan daha düşük ya da yüksek düzeyde çatışma sergilenmesinin, teknik açıdan sorun yaratacağı kanısındayım).

Kitle İletişim Araçları Arasında Çatışma

Zaman zaman iki ayrı gazetede/dergide yazı yazan fikir adamlarının birbirleriyle polemiğe -kalemle düelloya- giriştikleri görülür. Tanzimattan bu yana, özellikle Cumhuriyet döneminde ülkemizde yaşanmış bazı ünlü polemikler olmuştur. Bunların konusu çoğunlukla sanat ve politika idi. Son yıllarda ise bazı gazeteler arasında "Ansiklopedi Savaşı" olarak adlandırabileceğimiz çatışma ortaya çıktı. Okuyucularına kupon karşılığında ansiklopedi hediye eden gazeteler, hangi ansiklopedinin daha iyi olduğu konusunu, sütunlarında uzun süre tartıştılar. Bu tartışma, II. Bölüm'de sözü edilen Graf ve Transaksiyonel Analiz Açısından incelenebilir niteliktedir. (Ek-3'e bakınız.)

Yazılı basın organları arasında iletişim ve çatışma olabileceği gibi, sözlü basın organları arasında ya da yazılı basınla sözlü basın arasında da iletişim ve çatışma mümkündür. Gazeteler TV programlarını iletebilir, eleştirebilir. Son yıllarda ülkemizde sayıları hızla artan TV kanalları arasında da örtük ya da açık olmak üzere, birtakım rekabetlerin, çatışmaların yaşandığını gözlemekteyiz. Bir kanalda çok izlenen bir programın yayınlandığı saate diğer kanalların başka ilginç programlar koyarak rekabete girişmelerini, örtük bir çatışma kabul edebiliriz. Kanallar arasındaki bu çatışma, ilginç gelişmelere yol açabilir. En azından, evlerde belli bir saatte hangi kanalın seyredileceği konusunda, aile üyeleri arasında çatışma ortaya çıkabilir. Bu çatışmaların en kestirme "ve demokratik" çözümü eve ikinci bir televizyon almaktır. Hangi televizyonun alınması gerektiği konusunda, zaten kitle iletişim araçlarında yeterince reklam yapılmaktadır.

Böylece kitle iletişim araçları arasındaki ve aile üyeleri arasındaki çatışmalar, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına ve ekonomik hareketliliğe katkıda bulunmuş olur.

Kişi-İçi Çatışmalar ve Kitle İletişimi

Kitle iletişim araçları, kişilerin iç çatışmaları üzerinde etkilidir. Bu etki iki şekilde olabilir; kitle iletişim araçları, bazen iç çatışmalara yol açabilir, bazen de çatışmaları azaltabilir. Örneğin bir kişi beğendiği bir politikacı ile ilgili basında yer alan olumsuz eleştiriler karşısında bilişsel çelişkiye düşebilir. İnsanlar, bu tür çelişkilerden kurtulabilmek için, seçici algılamaya yönelebilirler, savunma mekanizmaları kullanabilirler; bütün bunları yaparken de aynı basın organlarında çıkan diğer haber ve yorumlardan yararlanmaları mümkündür. Örneğin beğendiği politikacıyı eleştiren bir yazı okuyan kişi, daha sonra o politikacının lehinde yayımlanan yazılara dikkat edebilir ve böylece ona ilişkin eski tutumunu güçlendirmeye çalışabilir.

Kişilerarası İletişim ve Kitle İletişimi

Kitle iletişim araçları, kişilerarası iletişimi/çatışmaları etkileme gücüne sahiptir. Bu etkileme başlıca iki şekilde ortaya çıkar. İlk olarak, kitle iletişim araçlarının varlığı, birtakım kişilerarası çatışmalara yol açabilir. İkinci olarak da kitle iletişim araçlarının verdiği mesajlar, kişilerarası ilişkileri, çatışmaları etkileyebilir.

Kitle iletişim araçları, sosyal yaşantıyı önemli ölçüde etkilemektedir. Evlerimize radyolar, gazeteler, televizyonlar girdikçe, tek tek bireyler olarak yeni şeyler öğrendik, geliştik; fakat bunun yanı sıra, kişilerarası ilişki örüntülerimizde de değişiklikler ortaya çıktı. Bol sohbetli gece oturmalarının yerini, ailece televizyon seyretmeler aldı. Ülkemizde televizyonun henüz çok yaygınlaşmadığı 1970'li yılların başlarında, televizyonları olmayanlar, televizyonlu komşularına gruplar halinde gitmeye başlamışlardı. "Tele-misafir" kavramı bu yüzden ortaya çıkmıştır. 1970'lerdeki bu olayın bir benzeri, yaklaşık yüz sene önce de yaşanmıştı. Okuma yazma bilenlerin az olduğu o yıllarda, özellikle İstanbul'da insanlar geceleri bir komşuda toplanır, okuma bilen birisinin okuduğu romanı dinlerlermiş.

Ahmet Mithat Efendi'nin, Hüseyin Rahmi'nin romanları, bu okuma-gecelerinde pek rağbette imiş. Akyüz (1975), Ahmet Mithat Efendi için "Efendi'nin okuyanı az, dinleyeni çoktu" demektedir. Her halde benzer şekilde yüzyıllar boyunca Anadolu'da, kahramanlık menkıbeleri veya Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, okuyanı az dinleyeni çok kitaplardan olmuştur.

Topluca kitap okuma ile topluca televizyon seyretme arasında bir benzerlik varsa da, önemli bir farklılık da bulunmaktadır. İnsanlar okunan bir kitabı ya da anlatılan bir masalı dinlediklerinde, bilgi edinmenin yanı sıra, yoğun bir şekilde kişilerarası iletişimde de bulunurlar. Televizyon seyredenler arasında da iletişim olabilir, fakat sanırım televizyon başındaki bir iletişim, masal dinleyen bir çocukla ninesi arasındaki iletişim kadar yoğun olmayacaktır. Çocukluğumda annemin ve babamın bana okuduğu kitapların konularını önemli ölçüde unuttum; fakat o kitapların okunduğu ortamların sıcaklığı hâlâ hatırımdadır.

Zaman zaman televizyonun karı-koca kavgalarını azalttığını ileri sürenler bulunduğunu görüyorum; iddiaya göre eşler, televizyon seyretmekten kavga etmeye vakit bulamıyorlarmış. Belki televizyonun böylesine bir faydası da vardır. Fakat televizyonun, eşleri uzlaştırdığını değil de, çatışmalarını ertelediğini düşünürsek daha doğru olacağı kanısındayım. Çünkü eğer ilişkide bir sorun varsa, bu sorundan söz etmemek, ilerde daha önemli çatışmalara yol açabilir. Tartışmaların ertelenmesi durumuna, ilerde "pasif çatışma" adını vereceğiz.

Televizyonda hangi kanalın izleneceği konusunda anababalarla çocuklar ya da kardeşler arasında birtakım çatışmalar ortaya çıkabilir. Özellikle günümüzde anababalar, çocuklarının çok televizyon seyretmelerinden, yaşlarına uygun olmayan filmleri izlemelerinden şikâyetçidirler. Yalnız bilmek gerekir ki bu sorun günümüze özgü değildir. Radyonun yaygınlaşmaya başladığı bu yüzyılın ilk yarısında da anababalar benzeri kaygıları yaşamışlardı. Woody Allen'ın "Radyo Günlerim" adlı filminde, çok radyo dinleyen erkek çocuğun annesi ve babası, radyonun, çocuklarının gelişmesini engellemesinden ve terbiyesini bozmasından endişe etmektedirler.

Kitle iletişim araçları, izleyenlere bilgi iletmenin yanı sıra, birtakım davranış modelleri de sunar. Televizyon programlarındaki, çizgi romanlardaki ya da masallardaki kahramanlar, davranışlarıyla izleyenlere model oluşturabilirler; bu kahramanları kendilerine örnek alan izleyiciler, onların davranışlarını taklit etmeye, onlar gibi davranmaya yönelebilirler. Bu durumda izleyicilerin modelden öğrenmeleri söz konusudur.*

İnsanlar, başka insanları kendilerine model aldıklarına göre, kitle iletişim araçlarında sunulan modellerin niteliği önem kazanmaktadır. Kitle iletişim araçlarını izleyenler, işbirliği, yardımseverlik gibi olumlu birtakım sosyal davranışları taklit edebilecekleri gibi, saldırganlık ve benzeri birtakım istenmeyen davranışları da taklide yönelebilirler. Özellikle çocukların, televizyonlarda, filmlerde sergilenen saldırganlıkları taklit ettikleri yolunda araştırma bulguları vardır (Bandura, Ross ve Ross, 1963). Fakat bu tür araştırmalara bakarak, televizyonun ya da kedili - fareli çizgi filmlerin zararlı olduğunu peşinen kabul etmek doğru olmaz.

Eğer bir yetişkin, çizgi film izleyen bir çocukla, bu filmdeki olaylar üzerinde kısaca tartışırsa, hem çocuğun filmde izlediği saldırganlığı taklit etme ihtimali azalabilir hem de zihinsel yönden gelişme şansı artabilir. Bu yüzden anababalar, çocuklarının yaşlarına uygun filmler seyretmelerini sağlamanın yanı sıra, bu filmlerin verdiği mesajlar üzerinde konuşmalıdırlar.

İzleyicilerin, özellikle çocukların ve gençlerin televizyondan saldırganlık öğrendikleri konusunda yaygın bir kanı vardır. Yapılan araştırmalara ve incelemelere göre, toplumlarda saldırganlığın artışında televizyonun payı olsa da, bu konuda tek suçlu olarak televizyonu görmek doğru değildir (Freedman ve ark., 1978; Dönmez, 1988).

Televizyon gibi diğer bütün kitle iletişim araçları da, izleyenlere sundukları davranış modelleri açısından incelenebilir. Örneğin bu konudaki bir araştırmamızda (Dökmen, 1985b) Türk Halk Masalları ile Grimm Masalları, kahramanlarının sergiledikleri davranış modelleri açısından karşılaştırılmıştır.

---

* Öğrenme yollarından birisi de modelden öğrenmedir. İnsanlar ya da hayvanlar, başka insanların ya da hayvanların davranışlarını gözleyerek, örnek alarak birtakım yeni davranışlarda bulunmayı öğrenebilirler. (Bandura, 1977; Morgan, 1981; Cüceloğlu, 1991).

Kitle İletişim Araçlarında Örgüt - İçi Çatışmalar

Kitle iletişimini yürüten kurumlar, içinde insanların görev yaptığı örgütlerdir. Herhangi bir örgüt için geçerli olan çatışmalar bu örgütlerde de yaşanabilir. Kitle iletişimini yürüten bir örgütte, astlarla üstler arasında statü farklarından doğan ya da rollerden kaynaklanan birtakım çatışmalar yaşanabilir.

Her örgütte çatışma yaşanabilir; fakat kitle iletişimiyle ilgili örgütlerdeki çatışmalar diğerlerinden farklı olarak kamuoyuna büyük ölçüde yansır. Çünkü kitle iletişimini sürdüren kurumlar, işlevleri gereği kendi içlerindeki çatışmaları da haber olarak yayınlarlar. 1992 yılında ülkemizdeki bir günlük gazetenin yazar/yönetim kadrosu, gazetelerin sütunlarına günlerce yansıyan bir çatışma içine girdiler. Sonunda bu gazetenin çalışanları -galiba içlerinde gazetenin sahibi de vardı- gazetelerinden istifa ettiler.

Kitle İletişimi ve Toplum

Kitle iletişim araçlarıyla toplum arasında karşılıklı etkileşim vardır. Kitle iletişim araçları, haberleriyle, yorumlarıyla toplumu yönlendirme gücüne sahiptir. Toplumdaki insanlar da sahip oldukları ilgileriyle, sergiledikleri tercihleriyle kitle iletişim araçlarını, bir ölçüde de olsa yönlendirebilirler; gazeteler, televizyonlar, daha fazla izlenmek amacıyla toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışırlar.

Kitle iletişim araçlarının işlevleri, diğer bir ifadeyle, topluma yönelik etkileri başlıca üç grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi kamuoyuna bilgi/haber iletmektir. İkincisi toplumdaki birtakım çatışmalarda, örneğin politik çatışmalarda taraf olmaktır. Üçüncüsü, toplumdaki çatışmalar karşısında, uzlaştırıcı, yatıştırıcı yönde tavır almaktır. Kitle iletişim araçlarının bu işlevleri, kişilerin bilişsel, duygusal gelişimlerine katkıda bulunabileceği gibi, kamuoyunda birtakım yeni tutumların oluşmasına ya da mevcut tutumların değişmesine de önemli katkıda bulunabilir.

II. BÖLÜM

KİŞİLERARASI İLETİŞİM ÇATIŞMALARI

Bir önceki bölümde, dört tür iletişim ve çatışma tanımladık. Bunlar, kişi-içi, kişilerarası, örgüt-içi ve kitle iletişimiydi. Bu bölümde ise kişilerarası iletişim çatışmalarını ayrıntılı olarak ele alacağız. Bölüm, kendi içerisinde dört alt bölümden oluşmaktadır. Bunlardan birincisinde kişilerarası iletişim çatışmaları Graf Analiz açısından, ikincisinde ise Transaksiyonel analiz açısından ele alınmaktadır. Üçüncü alt bölümde, kişilerarası iletişim çatışmalarına ilişkin ortaya koymaya çalıştığım sınıflama denemesi, dördüncüde ise kişilerarası iletişim çatışmalarının nedenleri yer almaktadır.

GRAF ANALİZ'E GÖRE İLETİŞİM ÇATIŞMALARI

Matematiğin konularından birisi olan Graf Teori (Graph Theory), XIII. yüzyılda ortaya atılmıştı. O günden bu yana çeşitli bilim dallarında ve uygulama alanlarında bu matematik bilgisinden yararlanıldığını görüyoruz. Örneğin fizik, kimya, biyoloji, mimari, ekonomi, antropoloji, lengüistik ve çeşitli mühendislik dalları Graf Teori'nin uygulama alanı olmuştur. 1960'lı yıllarda matematik profesörü Frank Harary, bu teoriden yararlanarak kişilerarası iletişim çatışmalarını incelemeye başladı. Aşağıda, konunun matematiksel yönüne girmeden, Harary'in ve arkadaşının bu alandaki çalışmalarını ve ortaya attıkları çatışma sınıflamasını (Harary ve Batell, 1981) ele alacağım. Özellikle çatışma sınıflamasını aktarırken, günlük yaşantımızdan ve edebiyattan örnekler vermeye çalışacağım.

Çatışma Sınıflaması

Graf Analiz kapsamındaki çatışma sınıflamasında sekiz temel çatışma türü bulunmaktadır. Şöyle sıralayabiliriz:

Aktif Çatışma (Kötü Adam Ne Söylese Kötüdür)

Karşı karşıya gelen kişilerin, birbirlerinden hoşlanmamaları, birbirlerine kızmaları durumunda, aktif çatışma ortaya çıkar. Aktif çatışma sergileyen kişiler, birbirlerinin ne söylediğine aldırmadan, hatta birbirlerini yeterince dinlemeden, karşılıklı eleştiri yöneltirler ya da kavga ederler. Arabalarını çarpıştırdıktan sonra, meraklı kalabalığın ortasında uzun tartışmalara girişen sürücüleri bilirsiniz. Bir defasında gözlemiştim, sürücülerden birisi, geniş el kol hareketleri yaparak, bağıra çağıra "Ya anlaşalım ya da polis çağıralım" diyordu. Öteki sürücü de yine benzer bir öfkeyle bağıra bağıra "Hayır, ya polis çağıralım ya da anlaşalım" diyordu. Bu tartışma aktif çatışmaya örnektir.

İnsanların birbirlerine karşı tavır alıp aktif çatışmaya girmelerinin, belirgin ya da örtük çeşitli sebepleri olabilir. Örneğin karşımızdaki bir kişi ile ilgili olumsuz bir geçmiş yaşantımız varsa, bugün bizim düşündüğümüz bir şeyi bile dile getirse yine de ona sinirlenebiliriz. "Boşa gitmez kötüye bir ceza verilince" misali, hazır fırsatını yakalamışken geçmişin intikamını almaya çalışabiliriz. Bugünkü ilgisiz bir olayı bahane edip, geçmişin intikamını almaya çalışmak ise bir hatadır. Geçmişteki öfkemizi, geçmişte halletmeliydik. Eğer bir öfkemizi ertelemek zorunda kalmışsak, bu öfkemizi ilgisiz olaylara bulaştırmamaya çalışmalıyız. Aksi halde, aktif çatışmalar başımızdan eksik olmaz. Bu konuda şöyle bir örnek verilebilir: Diyelim ki bir arkadaşınız size belli bir konuda haksızlık etti; siz de "ayıp olur" diyerek sesinizi çıkarmadınız. Aradan zaman geçti ve aynı arkadaşınız, sizin yanınızda farkında olmadan küçük bir pot kırdı. Siz de hemen parlayıp "Sen zaten hep böyle yaparsın" derseniz, bir aktif çatışma başlatmış olursunuz. "Sen zaten hep..." sözü, zamanlaması kötü ve suçlayıcı bir genellemedir. Böyle yapmak yerine, arkadaşınız size haksızlık ettiğinde, anında tepki vermeliydiniz. Eğer anında tepki veremediyseniz ve aradan da iki ay geçtiği halde bu olayı unutmadıysanız, o arkadaşınızı karşınıza alıp "Şu davranışın beni üzmüştü" diyerek söze başlamalısınız. Böyle yaparsanız, o arkadaşınıza yönelik öfkenizin, ilgisiz olaylarda patlak vermesini önlemiş olursunuz.

Aktif çatışmalarımızın bir kısmında ise görünür bir sebep yoktur. Hani bazen, birisiyle tanışırız ve onunla "yıldızımızın barışmadığını" düşünürüz; ya da bazen birisinden söz ederken "tipini beğenmedim" deriz. Bütün bu düşüncelerimiz, karşımızdaki kişiye gönderilen bir aktif çatışma davetiyesidir. İnsanlar hakkında aklımızdan böyle olumsuz düşünceler geçmeye başladığında, bu durumu onlara, en azından sözsüz iletişim kanallarıyla (örneğin kötü kötü bakarak) iletmeye başlarız. Böyle olunca da onların ellerine, bizden hoşlanmamaları için somut gerekçeler vermiş oluruz.

Eğer görünürde belirgin bir sebep olmadan karşımızdaki insandan "rahatsız" oluyorsak, bu rahatsızlığa yol açan sebep, büyük bir ihtimalle bizim içimizde gizlidir. Örneğin, sahip olduğumuz fakat hoşlanmadığımız bazı özelliklerimiz vardır; ve bu özelliklere sahip olduğumuzun farkına da varmayız. Böyle bir özelliği bir başka insanda gözlediğimizde, bilinçli olmaksızın o insandan rahatsızlık duyabiliriz. Diyelim ki ben telaşlı bir insanım, telaşlı olmaktan ötürü rahatsızlık duyuyorum ve bu durumun da farkında değilim. Bu özelliklere sahip birisiyle tanıştığımda, o kişiye, açık-seçik tanımlayamadığım bir öfke duyabilirim. Temelde öfkem kendime yöneliktir. Kendimize öfkelenmek yerine bir başkasına öfkelenmek, iletişim çatışmalarına yol açabilir; fakat herhalde kaygımızı azaltan bir yoldur. Çünkü bir başkasına öfkelenmek, kendimize öfkelenmeye oranla daha ekonomiktir; bize daha az acı verir.

Bazen de, sahip olup da hoşlanmadığımız bir özelliğimizi, psikolojik savunma mekanizmalarından birisi olan yansıtma mekanizmasını kullanarak çevremizdeki insanlara yansıtırız.* Farzedelim ki, duyarsız ve kaba bir insanım. Yansıtma mekanizmasını kullanarak (şüphesiz ki bu bilinçli olarak yapılmaz) çevremdeki insanları duyarsız ve kaba olmakla suçlamaya başlarım. İnsanların duyarsız ve kaba olduklarına tek taraflı karar verdikten sonra da, herhalde onlara karşı daha da duyarsız ve kaba davranabilirim. Takındığım bu tavır, insanlarla aramda bir aktif çatışmaya yol açacaktır.

---

* Yansıtma ve diğer psikolojik savunma mekanizmaları hakkında ayrıntılı bilgi Geçtan'ın (1981), Öztürk'ün (1985), Cüceloğlu'nun (1991) ve Morgan'ın (1980) dilimize çevrilen kitabından elde edilebilir.

Pasif Çatışma (Küsler Diyaloğu)

Harary'nın ve Batell'in (1981) tanımladıkları bir diğer çatışma türü ise pasif çatışmadır. Pasif çatışmada insanlar, herhangi bir sebepten ötürü, örneğin çekindikleri için ya da küs oldukları için birbirleriyle iletişim kurmazlar. Yani birlikte yaşayan insanların, birbirleriyle iletişim kurmamaları da bir tür çatışma sayılmaktadır. Bu tanımlamaya benzer şekilde Watzlawick ve arkadaşları (1967) ile Cüceloğlu (1992) da, aynı sosyal ortamda birbirlerini algılayan kişilerin iletişim kurmamalarının olanaksız olduğunu belirtmektedirler.

Diyelim ki iki kişi var. Bunlardan birincisi, ikinci kişi tarafından davet edilmeyi beklemektedir. İkinci kişi de birinciyi davet etmek istemektedir fakat "Ya kabul etmezse" diye düşünerek sessiz kalmaktadır. Birinci kişi ise "Beni davet et" derse ayıp olacağını düşünerek sessiz kalmaktadır. İletişimsizlik böylece sürer ve davet gerçeklemez. Bu iki kişi adeta, sırtları birbirlerine dönük halde kendi önlerine bakmaktadırlar.

Birbirlerine küs olan kişilerin, sokakta ya da bir koridorda karşılaştıklarını görmüşsünüzdür. Genellikle olay şöyle gelişir: Birbirlerini daha uzaktan görür görmez "kanları beyinlerine hücum eder". Yakın geçmemek için arayı açarlar; mümkünse birisi karşı kaldırıma geçer. Aynı hizaya geldiklerinde, başlarını hızla yan taraflara çevirirler. Bu sırada kalp atışları artmış, solukları hızlanmış, yüzlerinin rengi değişmiştir. Göz göze gelmeden hızla geçip giderler. Bu kişiler birbirlerine iki mesaj vermektedirler. Birinci mesaj "Sen benim için önemli değilsin; yoksun; bak işte görmedim seni" şeklindedir. Bu mesaj yüzeysel bir mesajdır. Bu kişiler birbirlerine, farkında olmadan ikinci mesaj daha vermektedirler. Bu mesaj ise şudur: "Sen, benim için çok önemlisin; senin için yollarını değiştirdim; kalbim, soluğum hızlandı; yüzüm-gözüm kızardı; sen beni çok ilgilendiriyorsun". Gerçekten de, her ne kadar "Sen beni ilgilendirmiyorsun" mesajını vermeye çalışsak da, küs olduğumuz insanlar aslında bizi çok ilgilendirmektedir. Çünkü bizi gerçekten ilgilendirmeyen tanımadığımız insanları görünce böylesine zahmetlere girişmeyiz. O halde birbirimize küserek, birisi yüzeyde, diğeri ise gizli olan iki mesaj veriyorsak, çelişkili davranıyoruz demektir. Bu çelişkimizi fark ettiğimizde, bize acı veren birtakım küskünlüklere son verebiliriz.

Küskünlüklerimizin önemli bir kısmı, aslında bir tür barışma çağrısı olabilir. Küstükten sonra parmaklarını düğüm yapıp "haydi boz" diyen çocuklar gibi biz yetişkinler de, kafalarımızı çevirerek ya da kapıları çarparak, karşımızdakinin dikkatini çekmeye çalışıyor olabiliriz. Konuşmadığı arkadaşını dirsekle dürterek "ben sana küsüm" diyen bir çocuk ile derin nefesler alıp kapıları çarpan bir yetişkin arasında pek fark yok gibi geliyor.

Barışma çağrımıza karşı taraftan olumlu cevap gelmezse, sıkıntımız büsbütün artar. Diyelim ki evinizde, bir pazar sabahı eşinizle kavga ettiniz ve birbirinize küstünüz. Sonra bütün gün iç çekerek dolaştınız; yastıklara, minderlere pat-pat vurdunuz; sert hışırtılarla gazeteleri katladınız. Bu gürültülü barışma çağrılarınız karşısında ise eşiniz tamamen sessiz kaldı. Ne kötü. Şimdi siz nasıl rahatlayacaksınız?

Evlerimizde küslükler bazen günlerce sürer. Küsenler ve küsülenler birlikte ağır bir yükü paylaşmaktadırlar. Bir yanda küslüğümüzü sürdürmek isterken bir yandan da barışmak isteriz. Bu ikilem ruh sağlığımızı bozar. Aynı evde aylarca birbirine küs duran iki kardeşten birisinin, gece yatağından kalkıp diğerinin odasına giderek onu öptüğünü, sabah ise bu olayı hiç hatırlamadığını öğrenmiştim. Büyük bir ihtimalle bu kardeşler, barışmak için ilk adımın karşıdan gelmesini bekliyorlardı. Böyle küçük bir inat için, bu kadar eziyet çekmeye değer mi?

Büyüklerin birbirlerine küsmeleri zararlı olabilir. Büyüklerin çocuklara küsmeleri ise, çocuklar açısından çok daha zedeleyici, ruh sağlığını bozucu niteliktedir. Annelerin veya babaların çocuklarını sevgiden yoksun bırakarak cezalandırmalarının, anababa tarafından tek yanlı olarak yaratılan bir tür pasif çatışma olduğu kanısındayım. Çocuğun iradesi dışında itildiği bu çatışma, onun, anababasını örnek alarak küsmeyi öğrenmesinden başka bir işe yaramaz. Çocukları sevgiden yoksun bırakarak cezalandırmak yerine, onlarla konuşarak hatalarını tartışmak, verdikleri zararları telafi et-tirmek çok daha fonksiyonel olabilir. Çocuklarımıza küserek bir pasif çatışma ortamı yaratmaktansa, onlara bağırıp çağırmak bile daha az zedeleyici olabilir. Çünkü herkesin, özellikle çocukların, çevreden gelecek uyarıcılara ihtiyacı vardır. Çevreden gelen uyarıcılar kesildiğinde ya da azaldığında ruh sağlığımız bozulabilir; vücudumuz psikosomatik tepkiler verebilir. Bu yüzden "küsme" sağlıksız bir iletişim şeklidir; etkileşim ortamını fakirleştirici özelliği vardır.

GI.. GI..

Çocuklarımıza küstüğümüzde, onlara örnek teşkil ederek küsmeyi öğretmiş oluruz. Yaşamlarında küsmeyi alışkanlık haline getirmiş olan insanlar ise, başka insanlarla bir sorunları olduğunda, oturup konuşmak yerine küsmeyi tercih ederler. Zahmetli ve sıkıcı bir iletişim yolu. Çocuklarımıza küsmeyi değil, konuşmayı öğretmeliyiz.

Pasif çatışmalarımız bazen pasif saldırganlığa dönüşebilir. Fiziksel ya da sözlü saldırganlık gibi, pasif saldırganlıkta, karşımızdakini susarak öfkelendirmeye çalışırız. Bu saldırganlık türünde "inat olsun diye bir şey yapmamak" söz konusudur. Örneğin bir erkek karısına başkalarının yanında "Hanım sen sus!" derse, kadın da bu söze alınıp bir ay ağzını hiç açmazsa, bu davranışı pasif saldırganlık sayılabilir.

Her ne kadar Harary ve arkadaşının sınıflamasında belirtilmiyorsa da, susarak kavga etmeyi yani pasif saldırganlığı, pasif çatışma ile aktif çatışmanın bir karışımı olarak kabul edebiliriz. Pasif saldırganlıkta, küsmeyi bir alışkanlık haline getirenlerin, susmayı bir silah olarak kullanmaları söz konusudur.

Bir pasif çatışmaya taraf olan kişiler, büyük bir olasılıkla kendi içlerinde bir iç-çatışma yaşarlar. Bir aktif çatışma sırasında da kişiler iç-çatışma yaşayabilirler. Fakat pasif çatışma sırasında kişilerin iç-çatışma yaşama ihtimallerinin daha yüksek olduğu kanısındayım. Örneğin bir yakınına küserek pasif çatışma başlatmış birisi, "acaba barışsam mı, barışmasam mı?" şeklinde bir yanaşma-kaçınma çatışması yaşıyor olabilir. Bu durumda, bir pasif çatışma içine girdiğimizde, atmamız gereken ilk adım, kendi içimizdeki iç-çatışmaları çözmek olmalıdır.

Kendi içimizdeki çatışmayı çözdüğümüzde, karşımızdaki ile yaşadığımız pasif çatışmayı giderme ihtimalimiz artar. Özellikle küserken, farkında olmadığımız birtakım psikolojik ihtiyaçlarımızı gidermek amacıyla yola çıkarız. Eğer küsen ben isem kendime şu soruyu sormalıyım: "Karşımdakine küsmem, benim hangi ihtiyacımı gideriyor; küsmek dışında başka hangi yolla bu ihtiyacımı giderebilirim?" Söz gelişi, bazı küsmelerimizin altında yatan temel neden, "ilgi görme" ihtiyacımız olabilir. Eğer bu gerçeği fark edersek, söz konusu ihtiyacımızı küserek gidermeye çalışmak yerine, daha dolaysız yollara yönelebiliriz.

İhtiyaçlarımızı fark etmemizin yanı sıra, bu ihtiyaçları diğer insanlara uygun dille ifade etmemiz de önemlidir. Diyelim ki bir ailede karı-kocadan birisi, eşinden ilgi görmek istiyor. Bu ihtiyacı gidermenin çeşitli yolları olabilir. Uygun olmayan yolların başında, bir bahane yaratıp küsmek gelir. Çünkü yukarda da belirttiğimiz gibi, küsmelerin en azından bir kısmı dostluk çağrısıdır. Fakat küserek yapılan bu çağrı, zahmetli ve dolaylı bir çağrıdır. Üstelik ölçünün kaçırılması, küslüğün pasif saldırganlığa dönüştürülmesi tehlikesi de vardır. İlgi istemenin ikinci yolu, eşine "Benimle ilgilenmiyorsun; sen zaten hep böyle yaparsın" demektir. Burada ise suçlayıcı bir ifade kullanılmıştır; bu ifade, aktif çatışmaya ya da ilerde tartışacağımız önyargılı çatışmaya yol açabilir. İlgi istemenin bir başka yolu ise "Şu an bana ilgi göstermeni istiyorum; benimle ilgilenmen hoşuma gidiyor" demektir. Sanırım bu yol, samimi ve dolaysız bir yoldur. Sağlıklı iletişimlere ise bu tür dolaysız üslûplarla ulaşabiliriz.

Pasif çatışmaların sergilendiği durumlardan birisi ise öfkenin içe atılması, ifade edilmemesidir. Birbirlerine kızan insanlar, aralarında hiçbir şey yokmuşcasına iletişimlerini sürdürdüklerinde, pasif çatışma sergilemiş olurlar.

Varoluş Çatışması (Ben sandım ki......)

Bir insan karşısındakinin sözlerini yanlış anlarsa ya da onun sözleriyle ilgisi olmayan bir mesaj verirse, bu duruma varoluş çatışması adı verilir. Varoluş çatışması sırasında kişinin dikkati, karşısındakine değil kendisine yönelmiştir. Yani bu tür çatışma sergileyen kişilerin her biri kendi varoluşunu yaşamaktadır. Bu yüzden de birbirlerine gönderdikleri mesajlar yerine ulaşmaz, adeta teğet geçer. Aşağıdaki konuşmaları izleyelim:

Birbirlerini iyi işitemeyen iki kişi konuşmaktadır:

- Eve mi gidiyorsun?

- Hayır eve gidiyorum.

- Ben de eve gittiğini sanmıştım.

Yukardaki konuşmada mesajlar yerine varmamış, dolayısıyla da iki insan iletişimde bulunmuş gibi gözükseler de birbirlerine ulaşamamışlardır.

Bazen de birbirimizi doğru işitiriz ama, işittiğimizle ilgisi olmayan cevaplar veririz. Örneğin:

Ayşe- Çok mutluyum; sonunda o konsere bilet buldum.

Elif - Kitabımı gördün mü yarın sınavım var.

Ayşe - Hem de en önde.

Elif - Kaybettim galiba, şimdi ben ne yapacağım.

Bu örnekte Ayşe de Elif de yalnızca kendileriyle ilgilendiler: Birbirlerinin söylediğini ya dinlemediler ya da dinleseler bile, işittikleri mesaja uygun bir cevap vermek yerine, kendi iç dünyalarına uygun bir şeyler söylediler.

Belli yaşlardaki çocuklar, içinde bulundukları zihinsel gelişim döneminin özelliğinden ötürü, varoluş çatışmasına benzer iletişimler sergilerler. Fakat onların bu davranışları, gelişim süreçlerinin doğal bir parçası olduğu için, olayı bir "çatışma" olarak tanımlamamayı tercih ederiz. Yaklaşık 2-5 yaş arasındaki çocuklarda "toplu monolog" adı verilen bir davranış gözlenir. Diyelim ki birkaç çocuk bir misafirlikte bir araya gelmiştir. Uzaktan baktığınızda, aralarında pek tatlı, pek hareketli bir konuşma geçmekte olduğunu düşünürsünüz. Oysa yakından dinlediğinizde anlarsınız ki, birinci çocuk son izlediği çizgi filmi anlatmaktadır, ikincisi yeni öğrendiği masalı anlatmakta, üçüncü ise bir yandan onları dinlemekte, bir yandan da başından geçen ilginç bir olayı anlatmaktadır. Çocukların, sahip oldukları zihinsel gelişim özelliklerinden ötürü, bir zorunluluk olarak sergiledikleri bu davranışın benzerlerini, biz yetişkinler de sergileriz. Yukardaki Ayşe-Elif örneğinde olduğu gibi, günlük yaşamdaki sıkıntılarımız, dikkatimizi başkalarına yöneltmek yerine, kendi ihtiyaçlarımıza/sıkıntılarımıza yöneltmemize yol açabilir. Diğer bir söyleyişle, sahip olduğumuz sorunlardan ötürü, ben-merkezci (ego-santrik) davranabilir, karşımızdakini anlamaya çalışmak yerine, kişisel duygu ve düşüncelerimizi ifade edebiliriz. Zaman zaman her yetişkinin böyle davranması, yani varoluş çatışması sergilemesi doğaldır. Fakat ben-merkezci davranmayı, varoluş çatışması sergilemeyi bir alışkanlık/bir kişilik özelliği haline getirmişsek, bu durum yaşantımızı güçleştirebilir.

Varoluş çatışmalarına, günlük yaşamda olduğu kadar, sanat eserlerinde de rastlamamız mümkündür. Bu konuda Harary ve Batell'in (1981) örnekleri Don Kişot'tur. Cervantes'in bu ünlü kahramanı, insanları sevmektedir; onlara birtakım önemli mesajları vardır. Fakat bu mesajların hiçbirisi yerine ulaşmaz; insanlar Don Kişot'u anlamazlar. Aslında Don Kişot da çevreden gelen mesajlara açık değildir; çevresinden gelen geribildirimleri yeterince değerlendiremez. Bu durumda Don Kişot ile toplum arasında bir varoluş çatışması ortaya çıkar. Kanımca bu durumun bir benzeri Camdan Kalp filminde de sergilenmektedir.

Varoluş çatışmasının sergilendiği bir başka sanat alanı ise tiyatrodur. Özellikle komedilerde varoluş çatışmalarına ilişkin çeşitlemelerden büyük ölçüde yararlanılır. Kahramanların birbirlerini yanlış anlamaları, izleyicileri güldürür. Karagöz'de ve Ortaoyunu'nda varoluş çatışmalarına ilişkin pek çok örnek vardır. Söz gelişi Karagöz, "oklava" sözünü "baklava" olarak anlar. Karagöz'de ve Ortaoyunu'nda sergilenen varoluş çatışmaları, kanımca günlük yaşamda gözlenen iletişim kopukluklarına yönelik bir taşlamadır.

Varoluş Çatışmalarının toplumsal yaşantımızda önemli yeri olduğu görüşündeyim. Şimdilerde "Eski Türk Filmi" dediğimiz, 1950'li 60'lı yılların "acıklı" filmlerinde konunun eksenini oluşturan "aksi tesadüf" motifine sık rastlanırdı. Söz gelişi, mutlu bir karı-koca vardır; fakat bir gün erkek, karısını yabancı bir erkekle gizlice konuşurken görür ve aldatıldığını hemen anlar. Böylece mutlu yuva dağılır. Oysa kadıncağızın gizlice konuştuğu adam, hapisten yeni çıkmış erkek kardeşidir; kadın, kardeşinin durumundan utandığı için onunla gizlice konuşmuştur. Bu karı-koca, filmin sonuna kadar birbirleriyle iletişim kuramazlar. Erkek aldatıldığını sandığı için öfkelidir, kadın ise kocası tarafından niçin terk edildiğini tam anlayamamakta, arada başka bir kadın olduğunu düşünmektedir. Birbirleriyle konuşmayan bu çift, eksik verilerle kafalarında oluşan hipotezleri test etme şansına sahip değildirler. İzleyicilere "ah bir konuşsalar her şey hallolacak" dedirten bu tür filmler, iletişim kopukluğundan kaynaklanan varoluş çatışmalarına güzel bir örnektir. (Bu tür filmlere aşina olmayan genç arkadaşlarım için belirteyim: Filmin sonunda mutlu bir tesadüf olur, karı-koca karşılıklı olarak gerçeği öğrenirler, barışırlar.)

Varoluş çatışmaları, kişilerin sahip oldukları özelliklerden kaynaklanabileceği gibi, iletişim ortamından ya da içinde yaşanılan kültürden de kaynaklanabilir. Örneğin, eğer kulaktan kulağa oynuyorsanız, varoluş çatışmasına girme ihtimaliniz oldukça yüksektir. Belli toplumsal kurallar da varoluş çatışmasına zemin hazırlayabilir. Bu konuda ilginç bulduğum bir örnek vermek istiyorum: Çocukluğumda, çoğunluğu kırsal kesimde, kayınpederleriyle konuşmayan, konuşamayan gelinler görünce hayret ederdim. Bu gelinler, kayınpederlerine bir şey söylemeleri gerektiğinde, bir çocuk bulup onun kulağına fısıldıyorlardı. Çocuk mesajı kayınpedere iletiyordu. Mesajı alan kayınpeder ise, gelinin yüzüne bakmadan, boşluğa bakarak gelinine ne söyleyecekse söylüyordu. Bu dolaylı iletişim şeklini ömür boyu sürdürmek zorunda kalan gelinler varmış. Bazı insaflı kayınpederler, beş-altı erkek çocuk dünyaya getiren gelinlerine ödül olsun diye konuşma yasağını kaldırıyorlarmış. (On beş-yirmi yıllık bir suskunluktan sonra konuşmaya başlayan bazı gelinlerin, saldırgan bir dil kullanarak, konuşmalarına izin veren kayınpederlerini pişman ettiklerini de duymuştum.) Birbirleriyle doğrudan konuşamayan bu kayınpeder ile gelin arasında, sıklıkla varoluş çatışması görülebilir. Arada mesaj taşıyan çocuk, çatışma ihtimalini artıran önemli bir etkendir; mesajı yanlış anlayabilir ya da yanlış aktarabilir. Bu tür bir iletişim ortamında, diyelim ki gelin, sözlerinin çocuk tarafından kayınpederine yanlış aktarıldığını fark etse bile, bu durumu düzeltme şansına fazlaca sahip değildir.

Günlük yaşamımızda sıklıkla sergilenen imalı iletişimler sırasında da varoluş çatışması yaşanması ihtimali oldukça yüksektir. "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" anlayışının hâkim olduğu iletişimlerde, mesaj sahibi tarafından asıl hedeflenen kişi, üzerine alınmayabilir ya da mesajı yanlış anlayabilir. Bazen de, imalı iletişime alışmış kişiler, aslında başkalarına verilen mesajların, kendilerine verildiğini zannedip alınırlar. Bu da bir varoluş çatışmasıdır.

Tümden Reddetme (Hiç......)

Eğer bir kişi, kendisine yöneltilen mesajı tümüyle reddeder, tamamen aksi görüşü savunursa, tümden reddetme çatışması sergilemiş olur. Söz gelişi bir sanatçı, eserine yöneltilen bazı eleştirileri tümüyle reddeder, "Eserimde hiç bir kusur yok" diye savunursa tümden reddetme davranışı sergilemiş olur. Ya da bir pesimist -bir depresif- kendisine olumlu özellikler atfeden bir kişiye, "yaşantısında hiçbir olumlu yön bulunmadığını" söylerse, yine tümden reddetme çatışması ortaya çıkmış olur.

Tümden reddetme davranışı sergileyenler, belli bir konu üzerinde enine-boyuna düşünmek, ayrıntılara inmek yerine, kolayca toptancı çözümlere ulaşıverirler. Ayrıntıya inmek, irdelemek ve araştırmak, tümden reddetme ile bağdaşmaz. Çünkü bir konunun ayrıntılarına inerek incelediğiniz zaman, o konuya ilişkin olarak karşınızdakinin belirttiği bazı görüşlere katılma ihtimaliniz ortaya çıkar. Tümden reddetme çatışmasında ise, karşıdakinin görüşlerini sorgusuz-sualsiz reddetme eğilimi vardır. Günlük yaşamda, bu tür çatışmanın sergilendiği ilginç örnekleri görmek mümkündür. Örneğin "Tek Yolculuk". "Tek yol benim partim" diyen bir kişi tümden reddetme çatışması sergilemektedir. Ya da "En Büyükçülük". "En büyük bizim takım" diyenler de tümden reddetme çatışması içine girmektedirler. Çünkü bir siyasi partinin de, bir spor takımının da her zaman, her alanda, her açıdan üstün olması pek akla yakın gözükmemektedir; bütün partilerin ve takımların güçlü yanları bulunabileceği gibi, zayıf yanları da bulunabilir. Fakat bu şekilde düşünmek, ayrıntıya inmektir. Böyle bir ayrıntıya inip düşünmek yerine, toptan bir hüküm verip, "Tek yol bizimki, en büyük bizimki" demek, her halde insanlara kolay gelmektedir. Yalnız bu kolay çözüm, yanında önemli bir sorun getirmektedir. "Tek....." ya da "En..." diye söze başlayanların karşılarındaki kişiler de, benzeri bir tavırla tümden reddetme çatışmasına girebilirler. Bu durumda kiminkinin gerçekten "tek" ya da "en" olduğuna karar vermek oldukça güç olabileceği gibi, inatlaşma sonucunda daha büyük çatışmaların ortaya çıkması da söz konusudur.

Önyargılı Çatışma (Ben kararımı çoktan verdim....)

Önyargılı çatışmada kişiler, belli bir konuda tartışmaya başlamadan önce, o konuda bir önyargı/peşin hüküm edinmişlerdir; tartışma sırasında ısrarla bu önyargılarını savunurlar; tartışma, onların başlangıçta vermiş oldukları kararı herhangi bir şekilde etkilemez. Örneğin patronundan zam istemeye gelen bir çalışan, ücretinin çok az olduğunu düşünmektedir. Patron ise yeterli -hatta fazla- ücret ödediği kanısındadır. Oturup konuşurlar, tartışırlar, ikisi de birbirini ikna etmeye çalışır. Fakat masadan kalktıklarında, ikisinin de başlangıçtaki görüşleri değişmemiştir, zam yapılmamıştır.

Yukardaki örnekte ve benzeri diğer önyargılı çatışmalarda çatışmanın sürmesine yol açan temel etken, önyargılı kişinin, önyargısını test etmek istememesidir. Önyargısını test etmeye niyeti olmayan kişi, bu yargısını değiştirebilecek nitelikteki birtakım yeni bilgilere kulaklarını kapatır. Dolayısıyla karşısındaki kişinin sözlerine de kulaklarını kapatmaya çalışır; o ne söylerse söylesin, kendi görüşünü sürdürür. Önyargılı çatışma sergileyen kişiler, karşılarındakini dinlememeyi bazen o kadar ileri götürürler ki, "Ben onun fikrinin dibini bilirim" derler. Şimdi bu ne anlama geliyor? Şu anlama geliyor: Eğer karşınızdaki kişinin fikirlerini dip köşe bildiğinizi sanıyorsanız, artık zahmet edip onu bir kere daha dinlemeniz gerekmez. Böyle olunca da, önyargınızı değiştirmeniz de gerekmez.

Bir kişilerarası iletişim sırasında farklı çatışma türleri birlikte sergilenebilir. Sıklıkla birlikte sergilenen çatışmalardan ikisi de önyargılı çatışma ile tümden reddetme çatışmasıdır. Güçlü önyargıları olanların, karşılarındaki kişilerin görüşlerini tümden reddetme ihtimalleri yüksektir. Bu nedenle, özellikle politik konularda önyargılı kişiler, "Tek yol" diyerek yola çıkabilirler.

Yoğunluk Çatışması (Haklısın ama.....)

İki kişinin görüşleri arasında kısmen uyuşma olması halinde yoğunluk çatışması söz konusu demektir. Örneğin bir kişinin çok güzel bulduğu bir film için diğeri "güzeldi, ama o kadar da değil" derse, bu bir yoğunluk çatışmasıdır.

Kısmi Algılama Çatışması (Bunu da mı demiştin.....)

Eğer bir kişi, karşısındaki kaynaktan kendisine gönderilen mesajlardan ancak bir kısmını algılar, diğerlerini algılamazsa, bu durumda bir "kısmi algılama" ortaya çıkmış demektir. Halk arasında, Bektaşilere atfedilerek anlatılan bir fıkra bu duruma güzel bir örnektir. Bir Bektaşi, Kur'an'da "Oruç tutmayın" denildiğini ileri sürerek oruç tutmuyormuş. Birisi Bektaşi'ye demiş ki "Erenler, Kur'an'da "oruç tutmayın" diyor, ama "Eğer hastaysanız tutmayın" diyor. Bektaşi'nin, "hastaysanız oruç tutmayın" mesajını kısmi algıladığı anlaşılıyor.

Alıkoyma Çatışması (Anlatamadım galiba....)

Alıkoyma çatışmasında, bir kişi karşısındaki kaynaktan kendisine gelen mesajı tam olarak anlar, fakat üçüncü bir kişiye doğru olarak iletemez. Yani bu kişi, kendisine ulaşan mesajı isteyerek ya da istemeyerek değişikliğe uğratır. Bu çatışma türünü sergileyen kişiler, edindikleri bilginin ancak bir kısmını başkalarına aktarabilirler. Örneğin, okuduğu kitabı doğru olarak anlayan bir öğretmen, edindiği bu bilgiyi öğrencilerine aktarmakta güçlük çekerse alıkoyma çatışması sergiliyor sayılır. Yine benzeri şekilde, kitapta yazılanları ya da öğretmenin anlattıklarını doğru olarak anlayan bir öğrenci, sahip olduğu bilgiyi sınav kâğıdına aktaramazsa alıkoyma çatışması ortaya çıkmış olur.

Alıkoyma çatışması yaşayan bir kişi, eğer bu durumun farkında ise, çevresiyle kuracağı iletişim kolaylaşacaktır. Aksi halde, yani eğer ki kişi alıkoyma çatışması sergilediğinin farkında değilse, bu durumda mevcut çatışmaya bir de varoluş çatışması eklenebilir. Diyelim ki bir öğrenci tam olarak bildiği bir konuyu sınav kâğıdına eksik aktarmış olsun; bu bir alıkoyma çatışmasıdır. Öğretmen/öğretim üyesi bu öğrenciye sınav kâğıdını göstererek "Şunu eksik yazmışsın" dediğinde öğrenci "Fakat ben onu sizin bildiğinizi düşünerek yazmadım" derse, öğrencinin bu sözü bir varoluş çatışması sayılabilir. Çünkü bu noktada öğrenci ben-merkezci davranarak, kendi kafasından geçen şeyi öğretmenin bilebileceğini varsaymıştır; öğrencinin bu varsayımı kâğıt üzerinde öğretmene aktarılmadığı için de bir varoluş çatışması ortaya çıkmıştır.

Graf Analiz'e İlişkin Genel Özellikler ve Tartışma

Graf Analiz'e ilişkin tartışmayı, bir ölçüde teknik nitelikte olduğu için Ekler Bölümü'ne aldım. Ek-4'de okuyabilirsiniz.

TRANSAKSİYONEL ANALİZ KAPSAMINDA İLETİŞİM ÇATIŞMALARI

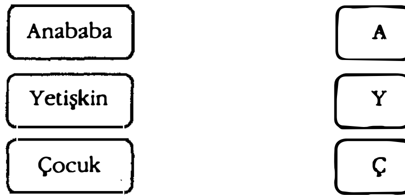
Bu bölümde, kişiler arasında gerçekleşen etkileşimlerin analizinden söz etmeye çalışacağım. Kişilerarası etkileşimleri incelemede kullanabileceğimiz pek çok yaklaşım vardır. Bu yaklaşımlardan bir kısmı, doğrudan kişilerarası etkileşimlerin analizine yöneliktir, bir kısmı ise yalnızca bu amaç için ortaya atılmamış olan fakat kişilerarası etkileşimleri incelemede de kullanabileceğimiz yaklaşımlardır. Burada; bu yaklaşımlardan birisi olan Transaksiyonel analizi* (Transactional Analysis/TA) ele almak istiyorum.

I. Yapısal Analiz

TA'e göre bir insanın kişiliği üç bölümden oluşur. Bunlar "Ana-baba benlik-durumu", "Yetişkin benlik-durumu", ve "Çocuk benlik-durumu"dur. TA'de kişiliğin bölümleri olarak tanımlanan bu üç benlik durumuna, "kişisel roller" adını vereceğim. Bir insan, kişilerarası iletişim sırasında üç temel role girebilir ya da başka bir ifadeyle üç tür tavır takınabilir. Anababa rolüne girebilir, yani bir anababa gibi davranabilir; yetişkin rolüne girebilir, yetişkin gibi davranabilir; çocuk rolüne girip, bir çocuk gibi davranabilir. Bu üç benlik durumu -diğer bir söyleyişle üç kişisel rol- Şekil-3'te görülmektedir. Şekil-3'teki ilk daire "Anababa benlik durumunu (Anababa rolünü)", ikinci daire "Yetişkin benlik durumunu (Yetişkin rolünü)", üçüncüsü ise "Çocuk benlik durumunu (Çocuk rolünü)" ifade etmektedir. Bundan böyle ilk harfleri büyük olmak üzere "Anababa, Yetişkin ve Çocuk" yazdığımızda ya da sadece" A, Y ve Ç" yazdığımızda, söz konusu, üç benlik durumunu (kişisel rolleri) kastediyor olacağız.

---

* TA ile ilgili Türkçe çeviriler: Berne (1976; Çev. S.Sargut), James ve Jongward (1984, Çev.T. Şenruh). İngilizce kaynaklardan bazıları: Berne (1961, 1964, 1966, 1970, 1992), Harris (1967), Holland (1973), James ve Jongeward (1971). Akkoyun (1995) tarafından yazılan "Transaksiyonel Analize Giriş" adlı kitap, bu alanda ülkemizde yazılan ilk telif eserdir.

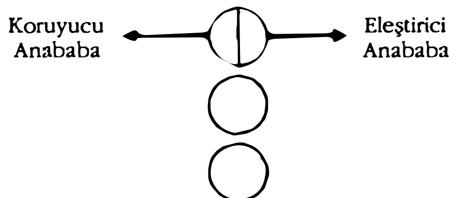
Şekil 3. Bir insanın kişiliğini oluşturan üç benlik durumu (kişisel roller)

Anababa Benlik Durumu

Anababa benlik durumumuz, kişiliğimizin, insanlara nasıl davranmaları gerektiği konusunda, öğütler, emirler veren kısmıdır. Anababa benlik durumu kendisini, "Koruyucu Anababa" ve "Eleştirici Anababa" olmak üzere iki şekilde ortaya çıkarabilir. Koruyucu Anababa olarak davrandığımızda, karşımızdaki kaç yaşında olursa olsun, onun sağlığını ve çıkarlarını korumaya yöneliriz. "Terliğini giy", "yemeğini ye", "sen onlara aldırma" türündeki mesajlar, Koruyucu Anababa'ya aittir. Koruyucu Anababa'da, fedakârlık, başkaları için bir şeyler yapma isteği vardır. Eleştirici Anababa olarak davrandığımızda ise, toplumsal kuralları/değerleri korumaya, bunlara uymayanları eleştirmeye ve gerektiğinde cezalandırmaya yöneliriz. Bir kişi Eleştirici Anababa yanını kullanarak, kendisine toplumun kültürünü aktaranlardan -en çok da anababasından- öğrendiği ve giderek "doğru" diye benimsediği toplumsal kuralları yaşatmayı ve gelecek kuşaklara aktarmayı hedefler. "Öyle oturulmaz", "Bir daha yalan söylersen fena yaparım" türündeki mesajlar, Eleştirici Anababa'ya aittir.

Şekil -4'te, Anababa benlik durumunun Koruyucu ve Eleştirici bölümleri görülmektedir.

Koruyucu ve eleştirici Anababa benlik durumları, günlük yaşamda ayrı ayrı ya da birlikte sergilenebilir. Örneğin çocuğuna "yemeğini ye" diyen bir anne ya da

Şekil 4. Anababa benlik-durumunun bölümleri

baba, bu mesajı koruyucu Anababa'dan iletmektedir. Aynı kişi çocuğuna "eğer yemeğini yemezsen dayak yiyeceksin" dediğinde ise mesajı eleştirici Anababa'dan yola çıkarmaktadır. Yaşı kaç olursa olsun bir kişi, diğerine "sigara içme, sağlığa zararlıdır" dediğinde bu mesaj, koruyucu ve eleştirici Anababa'nın ortak ürünüdür.

Günlük yaşamda karşımızdaki insanlar bize, Anababa benlik durumlarından yola çıkardıkları mesajlar gönderebilirler. Fakat bunun yanı sıra, küçük yaşlardan itibaren annelerimizden, babalarımızdan ya da otorite pozisyonundaki diğer kişilerden alarak belleğimize yerleştirdiğimiz mesajları, emirleri kendi kendimize tekrarladığımız da olur. Örneğin zaman zaman içimizdeki bir sesin bize "vaktini boşa harcama" ya da "derli toplu ol" dediğini duyar gibi oluruz. Bu uyarılara aykırı davrandığımızda bir huzursuzluk hissederiz. Bu durumda içimizdeki Anababa sesini duyuruyor demektir. Kendi kendimize tekrarlayacak kadar benimsediğimiz bu tür kuralları, çevremizdekilere tekrarlamaktan da geri kalmayız. Benimsediğimiz, kendimiz ve çevremiz için "doğru" kabul ettiğimiz bu kuralların bir kısmını ne zaman kimden öğrendiğimizi biliriz; önemli bir kısmının ise kaynağını hatırlamayız.

İnsanların anababa benlik durumlarından yola çıkardıkları mesajlar bazen geliştirici, bazen de kısıtlayıcı, hatta yanlış olabilir. Bebeğe annenin ilk sütünü vermemek veya tarlada anız yakmak, günümüzde bilim adamlarınca onaylanmayan geleneklere örnektir.

Anababa benlik durumumuz, toplumun içimizdeki temsilcisi sayılabilir. Bir toplumun "doğru ve yararlı" olarak tanımladığı şeyler, Anababa benlik durumu sayesinde kuşaktan kuşağa aktarılır. Bu yönüyle, her birimizin içindeki Anababa benlik durumları, kültürlerin, özellikle toplumsal değerlerin taşıyıcısı niteliğindedir. Bir ölçüde koruyucu Anababa, daha çok da eleştirici Anababa yanımız, gelenekleri-görenekleri koruma görevini üstlenir. Anababa yanımız, zaman zaman kısıtlayıcı olsa da, kültür taşıyıcılığı yaparak, yeni kuşaklara önemli bilgiler aktarabilir. Böylece yeni kuşaklar, sınama-yanılma yoluyla her şeyi bizzat öğrenmek zorunda kalmazlar, mevcut bilgi birikiminden yararlanırlar. Bu yüzden Anababa'dan gelen

mesajları toptan kabul veya reddetmek yerine, duruma göre irdelemek ve değerlendirmek yararlı olsa gerek. Bu konuyu ilerde ayrıntılı olarak tartışacağız; fakat burada şunu belirtmek istiyorum: geçmiş kuşaklardan Anababa kanalıyla günümüze aktarılan birtakım bilgiler incelemeye değer olabilir. Yeni öğrendim; meyva ağaçlarının çiçeklerini doludan korumak için Elbistan'da uygulanan eski bir teknik varmış. Ağaçlar arasına açtıkları çukurları kışın karla doldurup üzerini samanla örterlermiş. Baharda karlar eridiğinde, bu çukurlardaki kar muhafaza olurmuş ve kökleri yoluyla bu kardan haberdar olan ağaçların çiçek açması gecikirmiş. Böylece dolu yağması muhtemel belirli günler -ki bu günlerin hangileri olduğu yine Anababa yoluyla bilinmekteymiş- geçtikten sonra samanlar alınıp karlar eritilirmiş. Bu buluşun sahiplerinin, ilerde ele alacağımız yetişkin tavrını ağırlıklı olarak sergilediklerini düşünebiliriz. Ancak bu buluşu yeni kuşaklara, uyulması gereken bir kural olarak aktaranlar ise, Anababa tavrı sergilemiş olurlar. Özellikle bilimin ve teknolojinin fazla gelişmediği dönemlerde, Anababa'nın öğretileri, bu örnekte olduğu gibi, önemli bir toplumsal işleve sahip olabilir. Bunun yanı sıra Anababa benlik durumu, insanların sosyalleşmelerinde, her zaman önemli rol oynamıştır.

Türkçe yayımlanan bazı araştırmalarda "Eleştirel Ebeveyn" denilmektedir. Ben yukarda "Eleştirici Anababa" demeyi tercih ettim. Bu tercihime ilişkin tartışma Ek-5'te yer alıyor.

Çocuk Benlik Durumu

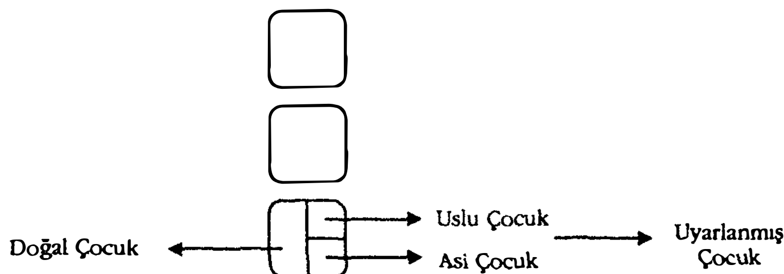
Anababa benlik durumundan sonra ikinci olarak Çocuk benlik durumunu ele alıyoruz. Yetişkin benlik durumunun sona bırakılmasının sebebi, Yetişkin'in Anababa ve Çocuk arasında uzlaştırıcı/yönetici görev üstlenmesidir. Diğer iki benlik durumunu açıkladıktan sonra Yetişkin'i açıklamak, daha kolay olabilir.

Çocuk benlik durumu, kişiliğimizin "az gelişmiş" ya da "çocuksu" yanı olarak anlaşılmamalıdır. Yaşı ya da eğitim düzeyi ne olursa olsun her insan Çocuk benlik durumunu sergileyebilir; yeri geldikçe sergilemelidir.

Şekil-5'te görüldüğü üzere, Çocuk Benlik-Durumu iki ana bölümden oluşur. Bunlar "Doğal Çocuk" ve "Uyarlanmış Çocuk"tur. Doğal Çocuk, kişinin fiziksel ihtiyaçlarını gözetir, spontandır, içinden geldiği gibi davranır, kişiliğin eğitilmemiş yanıdır. Uyarlanmış Çocuk ise, Doğal Çocuğun az ya da çok eğitilmesiyle ortaya çıkan bir benlik durumudur. Uyarlanmış çocuk, kendi içinde iki kısma ayrılır; bunlar, Uslu Çocuk ve Asi/Yaramaz Çocuk'tur. Uslu Çocuk, kendisini eğiten otoritenin istediği şekilde davranır, kurallara uyar. Asi Çocuk ise otoriteye baş kaldırır.

Bu noktada Çocuk Benlik Durumunun üç bölümden oluştuğunu belirtebiliriz; bunlar, Doğal-Çocuk, Uslu-Çocuk ve Asi-Çocuktur. Gece misafir geldiğinde "niye geldiniz, biz yatacaktık" diyen bir çocuk ya da kaç yaşında olursa olsun "canım böyle istiyor" diye direten bir kişi Doğal-Çocuk'tan mesaj vermektedir. "Peki efendim, siz nasıl isterseniz" diyen bir kişi Uslu-Çocuk'tan, "sana inat dediğinin tersini yapacağım" diyen kişi ise Asi-Çocuk'tan mesaj vermektedir.

Çocuklar başlangıçta doğal davranırlar, spontandırlar; duygularını ve düşüncelerini aynen davranışa dönüştürürler. Büyüdükçe ise, birtakım duygu ve düşüncelerini saklamayı yani doğal davranmamayı öğrenirler. Örneğin dört yaşındayken misafire "niye geldiniz" diyen bir çocuk, büyüdüğü zaman rahatsızlık duysa bile misafirlerini "aman iyi ki geldiniz" diye karşılar.

Şekil 5. Çocuk benlik durumunu oluşturan bölümler

Asi-Çocuk, Doğal-Çocuk ve Uslu-Çocuk birbirlerine benziyormuş gelebilirse de, aralarında farklılık vardır. Asi-Çocuk yanını ortaya koyan kişi, otoritenin isteğine zıt bir davranış sergiler. Doğal-Çocuk davranışı sergileyen kişi, otoriteye bakmaksızın kendi istediği gibi davranır. Uslu-Çocuk davranışını sergileyen ise, kendi isteğini bir yana bırakıp, otoritenin istediği gibi davranır. Bu üç davranış şekline sosyal psikolojide sırasıyla ters-tepki, bağımsızlık ve itaat adı verilir (Kağıtçıbaşı, 1976). Örnekleyelim: Eğer Ali, havanın yağmurlu olmasına aldırmaksızın gömlekle sokağa fırlarsa, Doğal-Çocuk davranışı (bağımsızlık) sergilemiş olur. Eğer Ahmet, yağmurlu bir günde şemsiyesini almayı düşünürken annesi "Şemsiyeni al" dedi diye inadına şemsiyesiz sokağa çıkarsa Asi-Çocuk davranışı (ters-tepki) sergilemiş olur. Bunların yanı sıra Elif, yağmurda şemsiyesiz çıkmayı düşünürken, annesinin "al" sözünü dinleyip şemsiye alırsa Uslu-Çocuk davranışı sergilemiş, itaat etmiş olur.

Doğal-Çocuk bağımsızdır; buna karşılık gerek Asi gerekse Uslu-Çocuk bağımlıdır. Uslu-Çocuğun bağımlı olduğunu anlamak kolay; ancak Asi-Çocuğun nasıl olup da bağımlı olduğunu anlamak ilk bakışta kolay olmayabilir. Asi-Çocuk, otoritenin isteğinin zıddını yaptığı için bağımlıdır. Çünkü otorite konumundaki bir kişi, düşündüğünün zıddını söyleyerek, karşısındaki Asi-Çocuğun davranışlarını dilediğince kontrol edebilir. Örneğin bir anne, çocuğunun şemsiye almasını istiyorsa ve onun kendisiyle zıtlaşacağını biliyorsa, "Hava güzel, şemsiye alma" der. Çocuğu ise zıtlık olsun diye Asi-Çocuk davranışı sergileyerek "Olsun ben şemsiye alacağım" der. Bu çocuk, her ne kadar bağımsız davrandığını düşünse de, aslında bağımlı davranmış demektir. Bir kitapta okumuştum: Amerika'da bir genç tişört satın alırken tezgâhtara "Eğer annem babam bu tişörtü beğenirlerse getirip değiştirebilir miyim?" diye sormuş. Her halde bu gencin bağımsız davrandığını düşünemeyiz. Bağımsız gibi gözükse de, dolaylı olarak otoriteye bağımlı davranmaktadır.

Konuyla ilgili bazı yayınlarda, "adapted" karşılığı olarak "uygulu" sözcüğü kullanılmaktadır. Ben, "uygulu" yerine, "uyarlanmış" demeyi tercih ettim. Bu konudaki açıklama Ek-6'da, Çocuk Benlik durumunun niteliği ile ilgili teknik bir tartışma ise Ek-7'de görülmektedir.

Yetişkin Benlik Durumu

Yetişkin benlik durumu, kişiliğimizin akılcı yanıdır. Algılama, bellekte tutma, veri-işleme ve benzeri bilişsel etkinlikler, Yetişkin benlik durumunun fonksiyonudur. Yetişkin benlik durumumuzun yardımıyla, fiziksel gerçeklere ilişkin objektif veriler/bilgiler toplayabiliriz. Yetişkin benlik durumu, bazen dış dünyadan, bazen de Anababa ve Çocuk benlik durumlarından gelen verileri kodlar, depolar, gerektiğinde ara-bul getir mekanizmasıyla hatırlar, ortaya çıkarır. Yetişkin yanımız, Anababa ve Çocuk yanlarımızdan farklıdır; ne sadece toplumsal kuralları gözetir, ne de yalnızca kişisel ihtiyaçlarımızı dikkate alır. Yetişkin yanımız sayesinde, yargılayıcı ya da duygusal olmadan, aklımızın gerekli gördüğü davranışları sergileyebiliriz. Yetişkin yanımız, "doğru" ya da "sempatik" olmak yerine, gerçekçi olmaya çabalar.

Direksiyondaki bir şöför "saatte 80 km hızla devam ettiğimiz takdirde 240 km uzaktaki şehre 3 saatte varabiliriz" dediğinde, Yetişkin benlik durumunu kullanmaktadır. Yetişkin yanımız, bir anlamda, objektif verileri, akılcı bir şekilde değerlendiren ve olasılık hesapları yapabilen bir bilgisayara benzer.

Transaksiyonel Analizle ilgili kaynaklarda, yaratıcılığın Çocuk benlik-durumunun bir işlevi olduğu belirtilir. Bence yaratıcılık yalnızca Çocuk benlik-durumuna maledilemez. Yaratıcı davranışın görülebilmesi için Çocuk ve Yetişkin benlik-durumlarının birlikte fonksiyonda bulunması gereklidir. Yaratıcılık için, Çocuğun spontanlığı ile Yetişkinin fiziksel gerçeği dikkate alan aklı bağdaştırılmalıdır. Yani kısaca, "spontanlık + akılcılık = yaratıcılık" diyebiliriz.

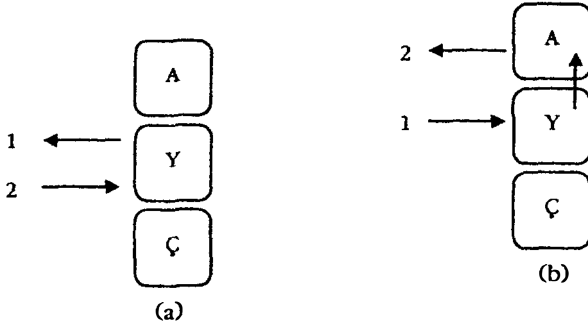
Yukardaki görüşe karşı olarak, yaratıcılık için Yetişkine ihtiyaç olmadığı, Çocuğun bir parçası olan Küçük Profesörün, yaratıcılık için yeterli olduğu söylenebilir. Oysa Küçük Profesör, Çocuktaki eğitilmemiş akıldır ve yaratıcılık için bu eğitilmemiş aklın ötesinde öğrenen Yetişkin tavrına ihtiyaç vardır. Çünkü yaratıcılık, yalnızca doğuştan sahip olunan bir özellik değildir; Sungur'un (1992) da belirttiği gibi eğitimle geliştirilebilir.

Benlik Durumları Arasındaki Etkileşim

Ruh sağlığı yerinde olan bir kişi, üç benlik durumunu yerine ve zamanına göre kullanır ve Yetişkin benlik durumundan, diğer iki benlik durumunu uzlaştırmada ve koordine etmede yararlanır.

Yetişkin benlik durumunun uzlaştırıcılık fonksiyonunu şöyle açıklayabiliriz; Bir insanın, Anababa ve Çocuk yanları zaman zaman çatışabilir. Örneğin Anababa benlik durumu toplumun çıkarlarını gözetirken, Çocuk benlik durumu yalnızca kişisel çıkarlara önem verebilir. Bu durumda, kişinin bunalıma düşmemesi için Yetişkin, gerçekçi ve akılcı davranarak, Anababa ve Çocuk arasında hakemlik yapmalı, onları uzlaştırmalıdır. Diyelim ki karnınız çok aç ve siz de dumanı tüten nefis bir sandviç satın aldınız, fakat tam ısırmak üzereyken, küçük bir çocuğun, gözlerini dikip yutkunarak sandviçinize bakmakta olduğunu gördünüz. Şimdi içinizde ne olup bitiyor: Muhtemelen Çocuk benlik durumunuz "Arkanı dön ve ye" diyor. Aynı anda Anababa yanınız "Sakın yeme, sandviçi çocuğa ver" diyor. Bu arada Yetişkin yanımız ise içimizdeki Anababa'dan, Çocuk'tan ve midemizden gelen mesajları ve karşımızdaki çocuğun görüntüsünü dikkate alarak "ikiye böl, birini sen ye, birini çocuğa ver" diyebilir. Her halde bu çözüm akılcı ve gerçekçidir; çünkü hem midenizi, hem vicdanınızı hem de karşınızdaki çocuğu rahatlatır. Her bir insanın Anababa, Yetişkin ve Çocuk yanları farklı düzeylerde gelişmiştir. Sandviçi neresinden koparacağınız, söz konusu benlik durumlarınızın gelişmişlik düzeyi ile ilgilidir. Eğer çocuk yanınız, Anababa yanınıza oranla daha fazla gelişmişse, Sandviçin ucundan kopardığınız bir parçayı çocuğa uzatmakla yetinebilirsiniz. Eğer anababa yanınız daha fazla gelişmişse, bu durumun tersi söz konusu olabilir.

Yetişkin benlik durumunun diğer benlik durumlarını koordine etme özelliğini ise şöyle açıklayabiliriz: Yetişkin benlik durumunun, uzlaştırma ve koordine etme özellikleri, aslında birbirlerinden bağımsız olmayıp, birlikte işleyen özelliklerdir. İç ya da dış kaynaklardan kişiye ulaşan uyarıcılar karşısında, kişinin Yetişkin'i, hangi benlik durumundan ne tür bir mesaj verileceğini belirler. Bu yönüyle yetişkin benlik durumu, adeta bir orkestra şefi gibi işlev görmektedir.

1. 18.Sokak ne tarafta?
2. Şu tarafta.

1. 18.Sokak ne tarafta?
2. Buyrun, ben sizi götüreyim.

Şekil 6. Yetişkin benlik -durumunun deneticiliğine bir örnek.

Şekil-6'da görüldüğü üzere, kendisine adres sorulan bir kişi, sadece gerekli bilgiyi verirse Yetişkin'inden mesaj vermiş olur (Şekil-6a); adres sorulan, adres soranı yanına alıp adrese kadar götürürse, Anababa tavrı takınmış, karşısındakine Anababa benlik durumundan mesaj vermiş olur. (Şeki-6b).

Bir başka örnek verelim: Diyelim ki bir çocuk kelebek görünce paniğe kapılıyor. Bu çocuğun karşısındaki kişi, kelebeklerin zararlı olmadığı konusunda mantıklı ve kuru bir açıklama yaparsa Yetişkin'inden mesaj vermiş olur. Eğer bu kişi, öncelikle çocuğu sakinleştirmek amacıyla koruyucu bir tavır takınmaya karar verirse Anababa'sından mesaj vermiş olur. Aynı kişi eğer ki "kelebekten korkulur mu?" diye şaka yapmak isterse, karşısındakine kendi Çocuk'undan bir mesaj iletmiş sayılır. Burada sağlıklı davranış, kişinin, o güne kadar edindiği birikimleri kullanarak, duruma uygun benlik durumunu seçmesi ve bu benlik durumundan mesaj iletmesidir. Kanımca böyle bir durumda uygun seçim, önce Anababa, sonra da Yetişkin benlik durumlarının kullanılmasıdır. Yani, çocuğu önce davranışımızla, sözlerimizle sakinleştirmeli (Koruyucu Anababa tavrı), sonra da kelebek hakkında gerçekçi bilgileri vermeliyiz (Yetişkin tavrı).

Günlük yaşamda, Yetişkin yanımızın, Anababa ve Çocuk yanlarımızı yönetmesini, bazen başarırız; fakat bazen yeterince başaramayız. Yine, üç benlik durumunu, Yetişkin'in denetimi altında, yerine ve zamanına göre kullanmayı bazılarımız sıklıkla becerirken, bazılarımız bunu pek beceremez. Kimileri için "en son söyleyeceğini en başta söylüyor" denir. Bu tür kişiler her halde, Çocuk yanları, Yetişkin yanlarını dinlemeyen, öfkelerini erteleyen kişilerdir. Kimileri ise, gerektiği hallerde bile haklarını arayamaz, öfkelerini ortaya koyamazlar. Yerine ve zamanına uygun olmayan bu davranışlar, gerçekçi ve akılcı olmasa gerek. Gerçekçi ve akılcı olabilmek için, Yetişkin benlik durumunun koordinasyonu altında, yerine ve zamanına uygun davranışlar sergilemek gereklidir.

Yaşları kaç olursa olsun insanlar bazen birisinin karşısında Uslu-Çocuk rolüne girebilirler. Bu uslu çocukların bazıları gerçekten usludur; bazıları ise, yetişkin yanları "şimdilik" böyle uygun gördüğü için usludur. "Köprüden geçene kadar..." diyen bir kişi, Yetişkin benlik durumunun sergilemek istediği öfkeyi -şimdilik- erteliyor olabilir. Şüphesiz ki, saldırganlığı ve benzeri istekleri, hemen gerçekleştirmek ile tümden bastırmak arasındaki hassas dengede, gerçekçi tercihler yapmak gereklidir. Söz konusu gerçekçi tercihleri yapabilmek için de Yetişkin benlik durumunun güçlü olmasında yarar vardır.

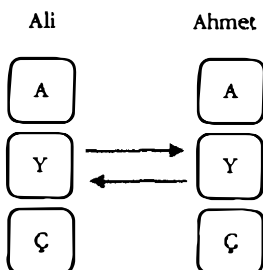
Üç benlik durumunu yerine ve zamanına göre kullanmamak, sağlıksızlık işaretidir. Bir insanın benlik durumları arasındaki sınırlar aşırı katı ya da aşırı geçirgen olursa, bu insanın kişilerarası ilişkilerinde birtakım sorunlar ortaya çıkabilir. Benlik durumları arasındaki sınırların katı olması, kişilerin esnek davranmasını engeller. Sahip olduğu benlik durumlarının sınırlarında katılık olan bir kişi, sadece Anababa, sadece Yetişkin ya da sadece Çocuk rolü sergileyebilir. Bu durum ise kişinin toplumsal çevreye uyumunu önemli ölçüde güçleştirir; hatta fiziksel çevreye uyum sorunları bile yaratabilir. Çevresine sürekli olarak Anababa benlik durumundan mesajlar veren bir kişi, zamanla, yargılayıcı, otoriter, dediğim dedik, yüzü gülmez bir insan haline gelebilir. Yalnızca Yetişkin yanını sergileyen bir kişi giderek, bir robota dönüşebilir, mantıklı fakat tatsız-tuzsuz bir insan haline gelebilir. Sadece Çocuk benlik durumunu kullanan birisi ise, toplumsal ve fiziksel gerçeklerden uzak, yalnızca kendisiyle ilgili bir insan olur.

Benlik durumları arasındaki sınırların aşırı geçirgen olması da sorunlar yaratabilir. Sınırların belirsizliği, özellikle benlik durumları arasında bulaşmalara yol açabilir. Bir insanın Yetişkin benlik durumuna Anababa'nın ya da Çocuk'un ya da bunların her ikisinin birden bulaşması, bu insanın yetişkin benlik durumunun tam olarak fonksiyonda bulunmasını engeller; yani Yetişkin'in, fiziksel gerçeği objektif olarak değerlendirmesini önler. Şöyle örnekleyelim: Anababa'sı Yetişkin'e bulaşmış bir kişi, belirli gruplar ya da olaylar karşısında önyargılıdır, katı tutumlara sahiptir. Örneğin şu tür görüşler ileri sürebilir: "İnsanoğlu çiğ süt emmiştir", "zenciler adam olmaz", "kadınlara güvenilmez", "saksağanın ötmesi iyi değildir." Bu sözleri "doğru" bilip söyleyen bir kişi, zencilere, kadınlara ve tüm insanlara karşı güvensizlik ve olumsuz bir tutum besliyor demektir. Böyle düşündüğü için, karşısındaki insanlardan kendisine gelen uyarıcıları objektif olarak değerlendiremez. Hatta, herhangi bir nedenle öten saksağanın bu davranışını kendince yanlış bir nedene bağlayarak açıklar. Bu durumda, bu kişinin Anababa benlik durumu, Yetişkin benlik durumuna bulaşarak onun çalışmasını olumsuz yönde etkiliyor demektir.

Çocuk benlik durumu yetişkin benlik durumuna bulaşan bir kişi ise şu tür inançlara sahip olabilir: "Kimse beni sevmiyor", "bütün aksilikler beni bulur", "ne zaman şemsiyemi alsam yağmur yağmaz, almasam yağar". Bazıları bizi sevmeyebilir. Fakat "herkes" diyerek genelleme yaptığımızda ya da bulutların bizimle inatlaştığını düşündüğümüzde, çevremizde kanıtı olmayan birtakım inançlar taşıyoruz demektir. Bu tavrımız, kendimizi yanlış değerlendirmemize yol açabilir; insanlarla ve fiziksel çevreyle olan ilişkilerimizi olumsuz yönde etkileyebilir.

II. Transaksiyonel Analiz Açısından Kişilerarası İletişim ve Çatışmalar

Karşı karşıya gelen iki kişiden birincisi, Anababa, Yetişkin ve Çocuk olmak üzere üç benlik durumuna sahiptir. İkinci kişi de aynı şekilde üç benlik durumuna sahiptir. Bu durumda bu iki insan, değişik benlik durumlarını kullanarak aralarındaki iletişimi sürdüreceklerdir. Aşağıda, farklı benlik durumlarının kullanıldığı iletişimlere örnekler vermek istiyorum.

Ali: Saat kaç? (Y-Y)

Ahmet: on iki. (Y-Y)

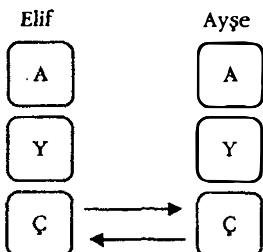
(veya)

Ali: Çantamı gördün mü? (Y-Y)

Ahmet: Masanın üzerinde. (Y-Y)

Şekil 7

Şekil-7'de Ali bir bilgi istemekte, Ahmet ise bilgi vermektedir. Fiziksel bir gerçeğe ilişkin ortaya çıkan bu bilgi alışverişi, Yetişkin'-den Yetişkin'e bir iletişim sayılabilir.

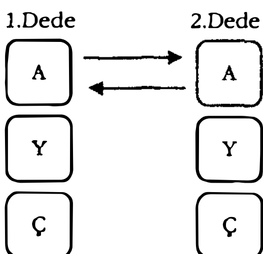

Elif: Yakalamaca oynayalım mı? (Ç-Ç)

Ayşe: Hadi koş (Ç-Ç)

Şekil 8

Şekil-8'de Elif ve Ayşe birbirlerine Doğal Çocuk'larından mesaj iletmektedirler.

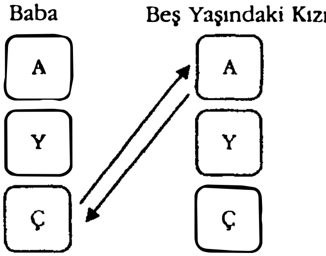

1. Dede: Azizim, gençler pek saygısız oldular. (A-A)

2. Dede: Sorma; biz böyle değildik. (A-A)

Şekil 9

Şekil-9'da iki kişi, üçüncü kişilerin davranışlarına yönelik eleştirilerini dile getirmektedirler. Dedeler birbirlerine Eleştirici anababa benlik durumlarından mesaj iletmektedirler.

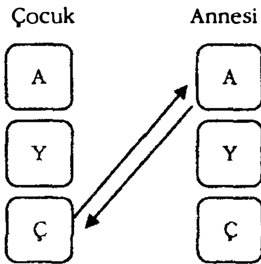
Baba: Dişçiye gitmekten korkuyorum (Ç-A)

Beş yaşındaki kızı: Korkma baba, yanında ben varım (A-Ç)

Şekil 10

Üç benlik durumundan herhangi birisini, her yaştaki insan sergileyebilir. Şekil-10'da görüldüğü üzere, bir baba, dişçiden korktuğunu belirterek, kendi Çocuk benliğinden kızının Anababa benliğine mesaj iletmektedir. Baba, burada Doğal-Çocuk tavrı sergilemektedir. Küçük kızı ise, koruyucu ve teselli edici bir tavır takınarak, kendisine ait Anababa benlik durumundan, babasının Çocuk benlik durumuna mesaj göndermektedir.

Şekil-11'de Bir çocuk, doğal çocuk tavrıyla ağlayarak annesine başvurmaktadır. Bu çocuğun verdiği mesaj, kendi Çocuk'undan annesinin Anababa'sına doğrudur. Annesi ise, bir önceki örnekteki küçük kızın tavrına benzer şekilde, koruyucu ve teselli edici bir davranış sergilemekte, kendi Anababa benliğinden, çocuğunun Çocuk benliğine mesaj göndermektedir.

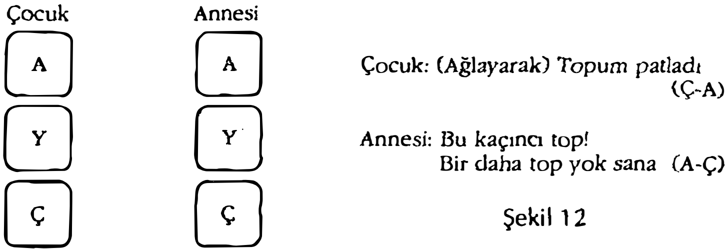

Çocuk: (Ağlayarak) Topum patladı (Ç-A)

Annesi: (Kucağına alarak) Üzülme sana yenisini alırım (A-Ç)

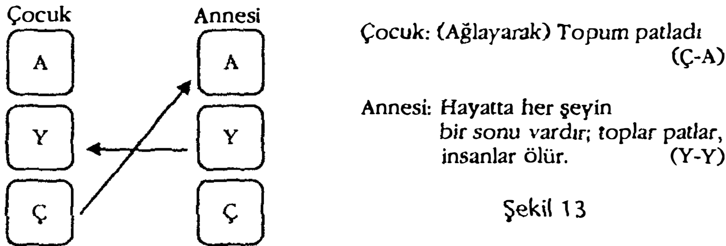
Şekil 11

Şekil -11'de ve Şekil -12'de sergilenen iletişimler arasında, çocukların davranışları açısından benzerlik vardır; fakat annelerin davranışları açısından farklılık vardır. Şekil -11'deki anne, Koruyucu Anababa'sından mesaj gönderirken, Şekil -12'deki anne, Eleştirici Anababa'sından mesaj göndermektedir.

Şekil 12

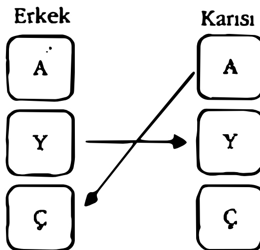
Şekil -13'teki anne ağlayan çocuğuna, Yetişkin'den Yetişkin'e bir mesaj vermektedir. Bu mesaj, doğrudur, akılcıdır ve gerçekçidir; fakat yersiz kullanılmıştır. Yani anne, çocuğuna mesaj verirken, yerine ve zamanına uygun benlik durumu kullanmamıştır. Bence, topu patladığı için ağlayan çocuk karşısında, önce koruyucu Anababa tavrı takınmak, daha sonra gerçekçi bilgiler vermek yerinde olurdu. Aksi halde anne ile çocuk arasındaki iletişimde kopukluk ortaya çıkabilir.

Şekil 13

Şekil-14'teki bir erkek, bilgi edinmek amacıyla karısına soru sormaktadır; bu sorunun, Yetişkinden Yetişkine bir mesaj olduğunu düşünebiliriz. Kadın ise eşyalarını düzenli yerleştirmediği gerekçesiyle kocasını eleştirmektedir. Kadının bu davranışını ise, Eleştirici Anababa benliğinden, kocasının Çocuk benliğine yönelen bir mesaj kabul edebiliriz.

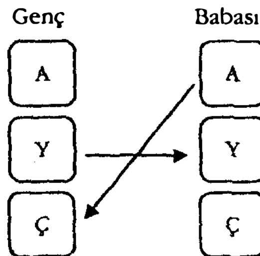
Şekil -15'deki örnekte, genç, babasına bir konuda bilgi verirken, Yetişkin'den Yetişkin'e mesaj iletmektedir. Babası ise, belki bir ölçüde koruyucu, fakat daha çok eleştirici bir tavırla, kendisine ait Anababa benlik durumundan gencin Çocuk benlik durumuna mesaj göndermektedir. Baba, çocuğunu, sorumsuz davranmakla suçlamakta, ona öğüt vermektedir. Bu baba, çocuğunu suçlamadan nasıl davranabilirdi? Şekil -16'daki örneğe bakalım.

Erkek: Cüzdanımı gördün mü? (Y-Y)

Kadın: Şu cüzdanını belli bir yere koyamazsın; sonra da telaşı beni alır! (A-Ç)

Şekil 14

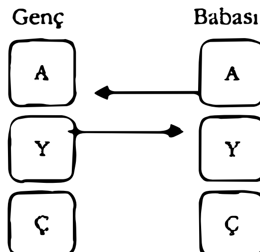

Genç: Bu gece için tiyatroya bilet aldım (Y-Y)

Babası: Haftaya sınavların başlıyor; otur çalış. (A-Ç)

Şekil 15

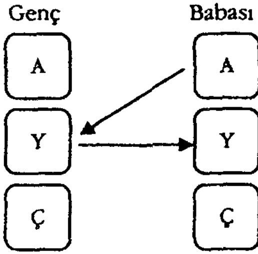
Şekil -16a'da baba, çocuğuna "kaygılandığını" belirterek, kendi gerçeği hakkında bilgi vermektedir. Baba bu davranışıyla, karşısındakini eleştirmemekte, ona öğüt vermemektedir; sadece "kaygılıyım" diyerek, içinde bulunduğu durumu tanımlamaktadır. Şekil-16b'de ise babanın, Koruyucu Anababa benlik durumundan, gencin Yetişkin benlik durumuna mesaj verdiğini düşünebiliriz. Çünkü baba, genci destekleyici, onun kendisine olan güvenini artırıcı yönde bir mesaj vermiştir. Baba bu tavrıyla, karşısındakini yönetilmesi gereken bir Çocuk yerine değil, güvenilmesi gereken bir Yetişkin yerine koymuştur.

Genç: Bu gece için tiyatroya bilet aldım (Y-Y)

Babası: Haftaya sınavların başlıyor; yeterince çalışmayacaksın diye kaygılanıyorum. (Y-Y)

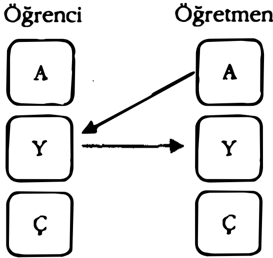
Şekil 16a

Genç: Seni anlıyorum baba; fakat arkadaşlarıma söz verdim. (Y-Y)

Babası: Ben kaygılanıyorum ama, sen işini bilirsin; sınav konusunda gerekeni yapacağına eminim. (A-Y)

Şekil 16b

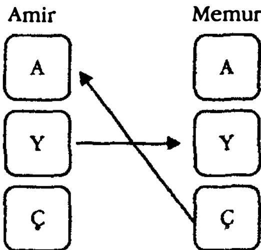

Öğrenci: Bu sınavdaki şansım ne; başarılı olabilecek miyim? (Y-Y)

Öğretmen: Sana güveniyorum; başarılı olmak için gerekli her şeye sahipsin (A-Y)

Şekil 17

Şekil-17'de bir öğrenci sınavdaki başarı olasılığını sormaktadır. Olasılık hesaplamak Yetişkin benlik durumunun işlevlerindendir. Öğretmen ise öğrenciyi desteklemekte, yüreklendirmektedir. (Öğretmenin, öğrencinin egosunu güçlendirmeve çalıştığı söylenebilir.) Bu yüzden öğretmenin kendisine ait Anababa'dan, öğrencinin Yetişkin'ine mesaj gönderdiğini düşünebiliriz. Eğer öğretmen "sınavda başarılı olma olasılığın %60" deseydi, Yetişkin'den Yetişkin'e gerçekçi bir mesaj vermiş olurdu. Şüphesiz ki yerine göre destekleyici, yerine göre de gerçekçi mesajlar vermek gereklidir.

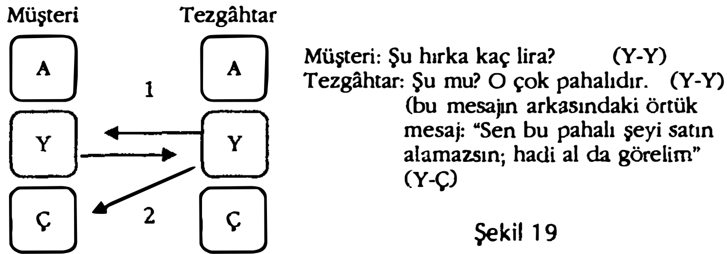

Amir: Bugün ayın 17'si mi? (Y-Y)

Memur: Siz nasıl uygun görürseniz. (Ç-A)

Şekil 18

İletişim sırasında, duruma uygun benlik durumlarını kullanmayan kişiler, iletişim çatışmasına yol açarlar; en azından gülünç duruma düşerler. Yerine göre amire/patrona itaat, beğenilen bir davranıştır. Fakat Şekil-18'de görüldüğü üzere yersiz itaat, kişinin (memurun) fiziksel gerçekle ilişkinin azalmasına yol açabilir. Ayın kaçı olduğunu soran amirine, her zamanki itaatli (Uslu Çocuk) tavrıyla cevap veren memur, konuşmakta oldukları gerçekle ilgisi olmayan bir mesaj vermiş sayılır.

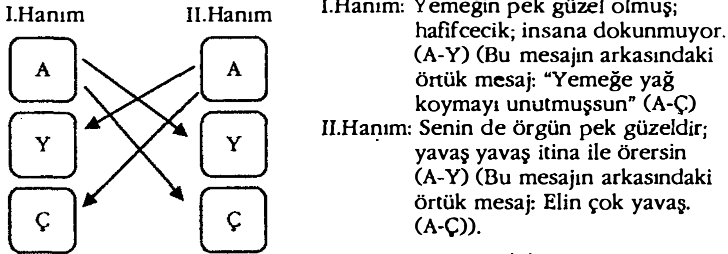
Şekil 19

Şekil-19'da şimdiye kadar incelediklerimizden farklı bir örnek sergileniyor. Bu örnekte, müşterinin mesajı Yetişkin'den Yetişkin'e dir. Tezgâhtar ise söylediği tek cümle ile iki mesaj birden iletmektedir. Bu mesajlardan birincisi görünür mesajdır; diğeri ise görünür mesajın arkasına gizlenmiş olan örtük mesajdır. Tezgâhtarın görünür mesajı, hırkanın pahalı olduğu gerçeğidir (Yetişkin'den-Yetişkin'e). Bu mesajın arkasındaki örtük mesaj ise şudur: "Sen bu pahalı şeyi satın alamazsın; hadi al da görelim." Tezgâhtarın bu örtülü mesajında, müşteriyi -çocuk yerine koyarak- kışkırtmak, oyuna getirmek isteği vardır. Bu yüzden bu mesajın, tezgâhtarın Yetişkin'inden müşterinin Çocuk'una doğru gönderildiğini düşünebiliriz; bu mesaj, "akıllı" tezgâhtarın, "saf" müşteriyi kandırma gayretinin bir ürünüdür. Eğer müşteri oyuna gelirse "fiyatı önemli değil, bir bakayım" diyebilir ve zengin olduğunu gösterebilmek amacıyla, yanındaki bütün parayı harcayarak o hırkayı satın alabilir. Bu durumda tezgâhtarın mesajındaki örtük amaç gerçekleşmiş olur.

Şekil-19'da örtük iletişimde, tezgâhtara ait görünür mesajın sosyal düzeyde, örtük mesajın ise psikolojik düzeyde olduğu düşünülebilir. Sosyal mesajı hemen herkes kolaylıkla anlayabilir.

Psikolojik mesajı anlamak ise kişinin anlayışına (izanına) kalmıştır. Günlük yaşamımızda imalı ve kinayeli konuşmalara sık rastlanır. İmada bulunduğumuzda veya kinayeli konuştuğumuzda örtük etkileşimde bulunuyoruz demektir. Bu tür iletişimlerle karşılaşan kişilerin, asıl mesajı farketmemeleri veya yanlış anlamaları sonucu iletişim çatışması ortaya çıkabilir.

Günlük yaşamdaki imalı/kinayeli etkileşimlere pek çok örnek verilebilir. Eski İstanbul'daki pazar esnafının "laf atma" üslubu pek ünlü imiş. İmalı iletişimin örneklerinden olan bu laf atmaları, örtük etkileşim sayabiliriz. Söz gelişi, muşmula adlı meyvanın iki adı daha varmış; döngel ve beşbıyık. Eğer yaşlıca bir hanım geçiyorsa pazarcı "muşmula" diye bağırırmış; genç bir hanım geçiyorsa "döngel, döngel" diye, genç erkekler geçtiğinde ise "beşbıyık" diye bağırırmış.

Şekil 20

Şekil-20'de iki hanım da, birbirlerini övüyor görünmelerine rağmen, imalı sözlerle birbirlerini taşlamaktadırlar. Bu kişilerin görünürdeki övücü sözlerinin, kendi Anababa'larından, karşıdakinin Yetişkin'ine yönelen mesajlar olduğunu düşünebiliriz. (Bu mesaj karşıdakini destekleyici, onun kendisine olan güvenini artırıcı niteliktedir.) Hanımların birbirlerine gönderdikleri örtük mesaj ise, kendilerine ait Eleştirici Anababa'dan karşıdakinin Çocuk benliğine yönelmiştir. Yani her iki hanım da gönderdikleri örtük mesajlarla birbirlerini eleştirmektedirler.

TA'e İlişkin Genel Özellikler ve Tartışma

Okuyucularımla birlikte kitabın dördüncü ve beşinci bölümlerine ulaşmak için sabırsızlanıyorum.Bu yüzden, TA ile ilgili, teknik nitelikteki bazı açıklamaları ve tartışmaları Ek-8'e koydum.TA'in kuramsal yanıyla ilgilenen okuyucularımın bu eki okumalarını dilerim.

KİŞİLERARASI İLETİŞİM ÇATIŞMALARINA İLİŞKİN BİR SINIFLAMA DENEMESİ

Yukarda Graf Analiz'den ve Transaksiyonel Analiz'den yola çıkılarak ortaya konmuş, iletişim çatışmaları ile ilgili iki yaklaşımdan söz ettik. Söz konusu yaklaşımlar, çatışmaları sınıflamayı/betimlemeyi amaçlayan çok sayıdaki yaklaşımdan sadece iki tanesidir. Bu alanda daha pek çok sınıflama bulunmaktadır; bu sınıflamalardaki kavramların bir kısmı ise birbirine benzemektedir. Bu yüzden, mevcut sınıflamaların ortak yanlarını, olabildiğince bir araya getiren yeni bir çatışma sınıflamasını yapmak istiyorum. Yalnız bunu yapmadan önce, okuyucularımın yaklaşımları birbirleriyle karşılaştırma şanslarını artırmak amacıyla, bu alanda tanınmış iki sınıflamayı daha özetleyeceğim. Bunlar; Ek-9'da görülen Gibb'e (1961) ve Norton'a (1983) ait sınıflamalardır.

Şu ana kadar, iletişim çatışmalarını sınıflamaya/betimlemeye yönelen dört yaklaşımdan söz ettik. Şimdi, söz konusu bu sınıflamaların ortak yönlerini kapsayan bir sınıflama ortaya koyacağım. Bu sınıflama, iletişim çatışmalarını incelemek istediğimizde, ana noktalarla dikkatimizi çekebilecek basit bir rehber niteliğinde olacaktır. Bu rehberden yararlanarak, gözlediğimiz iletişim çatımalarına teşhis koyabiliriz. Çatışmalarla konulacak teşhisler ise, çatışan taraflara iletişim eğitimi vermek istediğimizde, uygulanacak programın ilk basamağını oluşturacaktır. Bu düşünceden hareketle, iletişim çatışmaları ile ilgili sınıflamayı oluştururken, çatışmaların niteliğini teşhiste yardımcı olabilecek, basit ve sistematik bir yapı ortaya koymaya çalıştım. Sınıflama şöyle:

Kişiler arasındaki iletişim çatışmalarının niteliğini belirleyen iki temel faktör vardır. Bunlar, I.Başlangıç faktörleri, II.

Sonuç faktörleridir. Başlangıç faktörleri, sonuç faktörlerinin temelinde yer alan ve iletişim çatışmalarının asıl nedenlerini oluşturan faktörlerdir. Başlangıç faktörlerini, aşağıda "Kişilerarası İletişim Çatışmalarının Nedenleri" başlığı altında ele alacağız. Sonuç faktörleri ise, doğrudan gözlediğimiz çatışmaların yüzeysel sebepleridir. Söz konusu yüzeysel sebeplerin, yani sonuç faktörlerinin sınıflanması, iletişim çatışmalarının betimlenmesi anlamını taşıyacaktır. (Graf Analiz kapsamında Harary ve Batell tarafından yapılan çatışma sınıflaması, kanımca, çatışmaların yüzeysel nedenlerinin yani sonuç faktörlerinin sınıflamasıdır. Örneğin diyelim ki iki kişi birbirlerinden hoşlanmadıkları için kavga ediyor; biz de bunların, birbirlerinden hoşlanmadıkları için kavga ettiklerini belirterek, çatışmalarına "aktif çatışma" teşhisini koyuyoruz. Kişilerin birbirlerinden hoşlanmadıkları için kavga ediyor olmaları, yüzeysel bir neden sayılmalıdır. Çünkü, birbirinden hoşlanmamanın arkasında yatan, birtakım derin psikolojik sebepler bulunması muhtemeldir; söz gelişi bu kişilerin geçmiş yaşantıları ya da dünyaya bakış açıları, birbirlerinden hoşlanmamalarına yol açıyor olabilir. İşte, daha derinde yer alan bu nedenlere "başlangıç faktörleri", birbirinden hoşlanmama şeklinde gözlenir hale gelen yüzeysel nedenlere ise "sonuç faktörleri" adını vermek istiyorum.)

Sonuç faktörleri kendi içinde dört gruba ayrılmaktadır:

1. Kişinin kendisine bakış açısı,
2. Kişinin karşısındaki kişiye bakış açısı,
3. Kişinin kendisine gönderilen mesaja bakış açısı,
4. Kişinin iletişim becerisi/iletişim stili.

Yukarda sıralananlardan birincinin, ikincinin ve dördüncünün, uygun eğitim programları, psikolojik danışma ya da psikoterapi uygulanması yoluyla değiştirilmesi söz konusu olabilir. Fakat üçüncü alt faktör, yani kişinin mesajlara bakış açısı, onun dünya görüşü ile ilgili olduğu için, değiştirilmesi gerekmeyen, -en azından incelenmesi alanımızın dışında kalan- bir konudur. Bu durumda bir kişilerarası iletişim çatışmasını ele aldığımızda, yukarıda belirtilen alt faktörlerden birinciyi, ikinciyi ve dördüncüyü değiştirmeyi düşünebiliriz; fakat üçüncüyü değiştiremeyiz ya da değiştirmeye çalışmayız.

Zaten her türlü çatışmayı gidermek gibi bir amacımız olamaz; bazı tür çatışmalar, özellikle görüş ayrılıklarından kaynaklananlar, kaçınılmaz, hatta gerekli olabilir. Yalnız şu noktaya önemle eğilmek gerekir: Eğer ki kişiler, aralarındaki görüş ayrılığından ötürü bir mesaj üzerinde tartışıyorlarsa, bu tartışmanın "mesaj" ile sınırlı kalmasını başka alanlara taşmamasını, özellikle kişilerin, mesajı bırakıp birbirlerini eleştirmemelerini sağlamaya çalışabiliriz. Bu amaçla birtakım eğitim programları uygulanabilir, terapi ya da danışma gerçekleştirilebilir.

Yukarda dört alt gruba ayrılan sonuç faktörleri, günlük yaşamda ortaya çıkan çatışmalarda şu şekilde gözlenir hale gelmektedir:

a. Kişi, kendisine gönderilen mesajı, mesajın gönderiliş şeklini ya da mesajı göndereni, kendisine uygun bulmayabilir;

b. Kişi, kendisine gönderilen mesajı, mesajın gönderiliş şeklini ve mesajı göndereni, kendisine uygun bulabilir;

c. Kişi, mesajı dinlemeyebilir;

d. Mesajı dinleyebilir;

e. Mesajı yanlış anlayabilir;

f. Mesajı doğru anlayabilir;

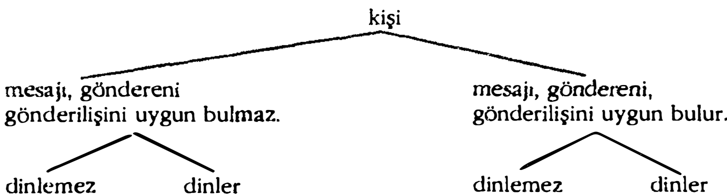
g. Mesaja karşı olabilir;

h. Mesaja katılabilir;

ı. Bu mesaja ilişkin verdiği geribildirim, karşısındaki kişiye uygun olmayabilir;

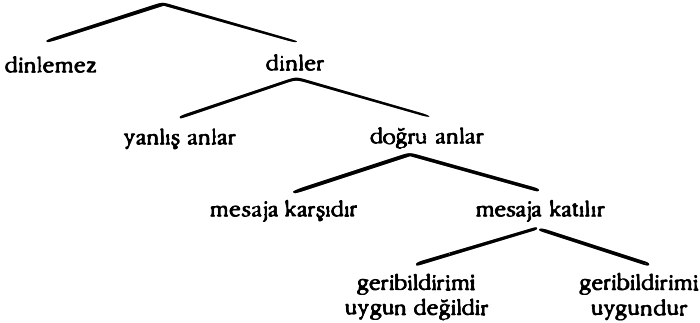
i. Bu mesaja ilişkin verdiği geribildirim, karşısındaki kişiye uygun olabilir.

Yukarıda sıralanan on seçeneği, grafiğe şöyle dönüştürebiliriz:

Kişi, mesajı ister uygun bulsun, ister bulmasın, bu mesajı dinlediğinde aşağıdaki seçenekler ortaya çıkabilir.

Yukarıdaki şekilde belirtilen on seçeneği, bir örnek üzerinde şöyle açıklayabiliriz:

Diyelim ki Ahmet Bey sigara içmektedir. Doktora gider; doktor sigaranın zararlarını anlatmaya başlar. Ahmet Bey, doktorun bu konuşmasını uygun bularak dinleyebilir; ya da lafı değiştirmeye çalışabilir, en azından dinler gözüküp dinlemeyebilir. *Eğer Ahmet Bey doktoru dinlemezse* bu *bir çatışma* durumudur; bu konuya ilişkin iletişimin daha fazla sürmesi söz konusu değildir. Ahmet Bey'in doktorunu dinlemeye başladığını farzedelim. Doktoru dinlerken, onun sözlerini yanlış anlayabilir ya da doğru anlayabilir. Örneğin doktor "Birden bire bırakmak güç gelirse, yemeklerden sonra bir tane sigara içebilirsin" demiştir; Ahmet Bey ise bunu "Her yemekten sonra bir tane sigara mutlaka içilecek" diye yanlış anlamış olabilir. Bu yanlış anlama ise bir iletişim çatışmasının başlangıcı olacaktır. Ahmet Bey'in doktoru doğru anladığını kabul edelim; sigaranın zararlarını -bir kere daha- işitmiş, bu zevkli hastalık kaynağını bırakması gerektiğini öğrenmiştir. Bu durumda Ahmet Bey'in önünde yine iki seçenek vardır; doktorun mesajına karşı çıkabilir ya da bu mesajın doğruluğunu kabul edebilir. Eğer mesaja karşı çıkarsa bu bir çatışma durumudur. Ahmet Bey'in sigaranın zararlı olduğu ve bırakması gerektiği konusunda doktor tarafından kendisine verilen mesajı tamamen doğru anladığını kabul edelim. Ahmet Bey doktoru doğru

anladığını, uygun bir geribildirim ile ona ifade edebilir ya da ifade etmez. Eğer doktora uygun bir geribildirim vermezse, belki kendisi için bir sorun yoktur, fakat doktor, sigara konusunda verdiği mesajın işe yarayıp yaramadığını anlayamadığı için, yine de bir çatışma sözkonusudur. Ahmet Bey ile doktoru arasında geçen iletişimin, Ahmet Bey ile sekiz yaşındaki oğlu arasında geçtiğini düşünelim. Bu akıllı çocuk babasını karşısına alıp "Bak baba, sigara içiyorsun ama..." diye söze başlamış olsun. Ahmet Bey eğer dinlerse, doktorla arasında geçen konuşmanın bir benzeri ortaya çıkabilir. Ama muhtemeldir ki Ahmet Bey, "bacak kadar çocuk bana akıl öğretmeye kalkıyor" diye düşünebilir ve oğlunu dinlemez. Bu durumda Ahmet Bey, "sigaranın zararlı olduğu" konusundaki mesaja değil, bu mesajın kendisine oğlu tarafından verilmesine karşı çıkmıştır.

Yukarıda sıraladığımız, iletişim çatışmalarına ilişkin on seçeneğin, bu alandaki başka sınıflamalarla bağdaştırılması mümkündür. Örneğin Ahmet Bey'in doktoru yanlış anlaması ya da doğru anladığı halde ona uygun bir geribildirim vermemiş olması, doktorla arasında bir "varoluş çatışması" ortaya çıkarabilir. Yine Ahmet Bey'in, sigaranın zararları konusunda doktora karşı çıkması ya da "çocuk" olduğu gerekçesiyle oğlunu dinlemek istememesi bir "önyargılı çatışma" sayılabilir. Konuya Transaksiyonel Analiz açısından baktığımızda ise söyleyebileceğimiz pek çok şeyden birkaçı şunlar olabilir: Ahmet Bey oğlu karşısında otoriter bir tavır takınıp onu susturduğunda, kendisine ait Anababa benlik durumundan oğlunun Çocuk benlik durumuna mesaj vermiştir. Eğer ki doktor, sigara içtiği için Ahmet Bey'i azarlamışsa, kendisine ait Anababa benlik durumundan, Ahmet Bey'in Çocuk benlik durumuna bir mesaj göndermiş sayılır. Eğer doktor, sigaranın zararları konusunda, birtakım akılcı bilgiler vermekle yetinmişse, bu durumda Yetişkin'den Yetişkin'e bir mesaj iletmiş olur.

Ortaya koyduğum çatışma sınıflaması, Gibb'in ve Norton'un sınıflamalarıyla da bağdaşmaktadır. Örneğin doktor, konuyu sigaranın özellikleri üzerinde yoğunlaştırmak yerine, Ahmet Bey'e yönelerek onun iradesiz olduğunu ima ederse, "yargılayıcı ve denetlemeye yönelen" bir tavır sergilemiş olur.

Doktorun sadece sigaradan söz etmesini ise, tanıtımcı ve soruna yönelik bir tavır kabul edebiliriz. Ahmet Bey'in, "küçük" olduğu gerekçesiyle oğlunu dinlememesi de üstünlük belirtici tavır sayılabilir. Bunların yanı sıra, gerek doktor, gerek Ahmet Bey, gerekse oğlu, Norton'un tanımladığı davranış stillerinden herhangi birisini yerine göre kullanmış olabilirler.

KİŞİLERARASI İLETİŞİM ÇATIŞMALARININ NEDENLERİ

Bu bölümde şimdiye kadar, kişilerarası iletişim çatışmalarını tanımlamaya, sınıflamaya çalıştım. Sözü edilen sınıflamalar, daha çok çatışmaların betimlenmesi niteliğinde olduğundan, çatışmaların nedenleri hakkında fazlaca bir bilgi taşımıyordu. Çatışmaları betimlemeye yönelik yaptığım sınıflamaya "sonuç faktörleri" adını vermiş, sonuç faktörlerinin çatışmaların yüzeysel nedenleri olduğunu belirtmiştim. Şimdi ise yüzeysel nedenlerin altında yatan, kişilerarası çatışmaların asıl nedenini oluşturan "başlangıç faktörleri"nden söz etmek istiyorum. Başlangıç faktörlerini on bir maddede toplayabiliriz.

1. Biliş (cognition)
2. Algı (perception)
3. Duygu
4. Bilinçdışı
5. İhtiyaçlar
6. İletişim Becerisi
7. Kişisel Faktörler
8. Kültürel Faktörler
9. Roller
10. Sosyal ve Fiziksel Çevre
11. Mesajın Niteliği

Biliş*

Psikolojide bilişsel yaklaşım son yıllarda hızla gelişmekte, etki alanını genişletmektedir. Bilişi şöyle tanımlayabiliriz: Biliş, duyu organlarından organizmaya ulaşan uyarıcıların algılanması (anlamlandırılması), depolanması, hatırlanması ve kullanılması sürecine verilen addır. Diğer bir söyleyişle, organizmanın algılamasında, hatırlamasında ve düşünmesinde yer alan zihinsel faaliyetlerin tümüne birden "biliş (cognition)" adı verilir (Neisser, 1967; Cüceloğlu, 1991).

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere, günlük yaşantımızda sürekli olarak bilişsel etkinliklerde bulunuruz. Bir anlamda, var-olmak, bilişsel süreçleri kullanmak ile eşanlamlıdır. Bilişsel yaşantılarımız, hemen her alanda, özellikle diğer insanlarla kurduğumuz iletişimlerde vazgeçilmez bir role sahiptir. Gördüklerimiz, işittiklerimiz, zihnimizde bunlara verdiğimiz anlamlar, unuttuklarımız, hazırladıklarımız, kendimize ve çevremize ilişkin geliştirdiğimiz kalıp düşünceler, şemalar, kuracağımız iletişimleri büyük ölçüde etkiler. Bilişsel etkinliklerimizden birisi olan algı konusuna, taşıdığı önemden ötürü aşağıda ayrı bir madde kapsamında değineceğim. Burada, diğer bilişsel etkinliklerimizin, günlük yaşamımızdaki rolü konusunda birkaç örnek vermek istiyorum.

Çevremizdeki insanlarla sağlıklı iletişimler kurabilmek ve bunları sürdürebilmek için, güçlü ve zengin bir bilişsel yaşantıya ihtiyacımız vardır. Bilişsel etkinliklerimiz, ne ölçüde popüler olacağımızı da önemli ölçüde belirler. Örneğin nüktedan olan, yerine uygun şakalar yapabilen bir kişi, çevresi tarafından sevilir, toplantıların aranılan kişisi olabilir. Çok sayıda fıkra bilmek ya da beğenilen espriler yapabilmek ise bilişsel bir etkinliktir. Yine güçlü bir hafıza, kişilerarası iletişimde işimize çok yarayabilir. İnsanlar adlarının hatırlanmasından hoşlanırlar; seyrek görüştükleri bir kişinin kendilerine adlarıyla hitap etmesinden -muhtemelen kendilerine değer verildiğini düşündükleri için- hoşnut kalırlar.

---

* Biliş sözünü "cognition" karşılığında, bilişsel sözünü ise "cognitive" karşılığında kullanıyoruz. Bilişsel yerine "zihinsel kelimesi de kullanılabilirdi; fakat "mental"in karşılığı olarak "zihinsel" demek daha doğru olacağından, "cognitive"i dilimize "bilişsel" şeklinde tercüme etmeyi uygun görüyoruz.

Eğer hafızamız güçlü ise, tanıdıklarımızın adlarını hatırlamakta sıkıntı çekmiyorsak, sadece bu durum bile sağlıklı kişilerarası iletişim kurabilmemiz için iyi bir başlangıç sayılabilir. İyi bir yönetici olabilmek için güçlü bir hafızaya sahip olmak gerektiğine inanılır. Rivayete göre Kartacalı komutan Anibal, ordusundaki bütün askerlerin isimlerini tek tek bilirmiş. Eğer böyleyse, askerleriyle arasındaki iletişim bağını güçlü kılmış ve dolayısıyla da onları dilediğince yönetmiştir.

Kalıplaşmış Düşünceler

Psikolojik danışma/psikoterapi alanındaki yaklaşımlardan birisi de "Bilişsel-Davranışçı (Cognitive-Behavioral)" yaklaşımdır. Bu yaklaşımın özü şudur: Düşüncelerimiz, duygularımızı ve davranışlarımızı etkiler, yönlendirir. Ruhsal bozuklukların temel nedeni, akılcı ve gerçekçi olmayan, birtakım negatif düşüncelerdir. Söz konusu bu akılcı ve gerçekçi olmayan negatif düşünceler değiştirilebilir; böylelikle, bunların yol açtığı ruhsal sorunlar giderilebilir.*

Bilişsel-davranışçı yaklaşım kapsamında Ellis tarafından ortaya konulan ABC modeline göre, A, bizi etkileyen belli bir olay, B, bu olaya ilişkin düşüncelerimiz, C ise düşüncelerin etkisiyle ortaya çıkan duygularımız ve davranışlarımızdır. Günlük yaşamımızda sanırız ki, A sebeptir, C de sonuçtur; B'lerin ise farkında olmayız. Oysa C her zaman sonuçtur, fakat asıl sebep A değil, B'dir. Bunu bir örnekle açıklamak istiyorum:

Diyelim ki bir genç belediye otobüsüne bindi ve koridorun başında beklemeye başladı, Şoför de "arka kapıya yürüsene aslanım" diye seslendi. Bunun üzerine de genç adam sinirlendi, kavga etti ya da en azından içinden köpürmeye başladı. Şimdi bu noktada, gencin sinirlenmesine yol açan şeyin şoförün sözleri olduğunu ileri sürebilirsiniz. Oysa gencin sinirlenmesine yol açan asıl sebep, onun kafasında zaten mevcut

* Bilişsel - davranışçı yaklaşım hakkında daha geniş bilgi edinmek ve temel kaynaklara yönelmek için birtakım Türkçe kaynaklardan (Gilleard, 1987; Karancı, 1987; Özer, 1990; Cüceloğlu, 1991; Blackbum, (Çev. N.H.Şahin ve R.N.Rugancı). 1992) ve yabancı kaynaklardan (Ellis, 1973; Beck ve ark., 1980; Kendall, 1983; Trower ve ark., 1989) yararlanabilir.

olan ve şoförün sözleri üzerine ortaya çıkan birtakım kalıp düşüncelerdir. Örneğin bu düşünceler şunlar olabilir: "Herkes bana kibar davranmalı", "benimle nasıl böyle konuşur". Söz konusu bu düşünceler, gencin sinirlenmesine, kavga etmesine yol açabilir. Halbuki, aynı kalıp düşüncelere sahip olmayan bir başka kişi, "şoförün görevi bu, otobüsün nizamını kollayacak elbette" diye düşünerek sinirlenmeden yürüyebilir. Bunun yanı sıra "aslanım" sözü bazıları için bir hakaret, bazıları için övücü bir sıfattır. Kişiler arasında bu tür farklılıkların ortaya çıkmasına yol açan temel faktör, her birinin farklı bir düşünce kalıbına sahip olmasıdır. Yukarıdaki örneği bir şekil üzerinde özetleyelim:

A: Olay (Şoförün "yürü" demesi)

B: Düşünceler (sebep) (Gencin "benimle böyle konuşamaz" diye düşünmesi)

C: Duygular, davranışlar (sonuç) (Gencin sinirlenmesi, kavga etmesi)

Duygularımızı ve davranışlarımızı yönlendiren düşüncelerimizi iki ana gruba ayırabiliriz. Birinci gruptaki düşüncelerimiz, gerçekçi ve akılcıdır. İkinci gruptakiler ise gerçekçi ve akılcı değildir. Söz gelişi bir tanıdığım yolda bana selam verdiğinde, aklımdan "beni seven iyi bir dost" düşüncesi geçerse ve mutluluk duyarsam, mutlu olmama yol açan bu düşünce gerçekçi ve akılcı sayılabilir. Aynı dostum yolda telaşla giderken beni görmezse ya da görmemezlikten gelirse, ben de "kimse beni sevmiyor, bak bu da yüz çevirdi" diye düşünüp üzülmeye başlarsam, muhtemelen gerçekçilikten uzak davranmış olurum. Çünkü bu dünyada beni sevmeyen bazıları bulunabilir; fakat beni seven tek bir insan bile bulunmadığını ileri sürersem, her halde abartmış olurum. Şöyle bir düşündüğümde, beni seven birçok kişi bulunduğunu fark etmem muhtemeldir. Şüphesiz bu mantık, pek çok insan için geçerli olsa gerek.

Yukarıdaki selam verme örneğinde olduğu gibi, sahip olduğumuz birtakım düşünceler bizi mutsuz edebilir, ruh sağlığımızı bozabilir. Söz konusu bu düşüncelere çeşitli adlar verilebilir; örneğin "hatalı düşünceler", "çarpıtılmış düşünceler" ya da "otomatik düşünceler" adı verilebilir. Ben bu tür gerçekçi ve akılcı olmayan düşünce yapılarına, "kalıplaşmış düşünceler" demek istiyorum.

Çünkü "kimse beni sevmiyor; bütün aksilikler beni bulur; her işte birinci olmalıyım" türündeki düşünceler, insanların kafasında kalıplaşmış, katılaşmış, -büyük bir ihtimalle farkında olunmadan taşınan- birtakım kesin düşüncelerdir. İnsanlar bu tür düşüncelerinin doğru olup olmadığını test etmeye yönelmezler; bu düşüncelerini değiştirebilecek nitelikteki her türlü yeni bilgiden uzak dururlar. Yani bir anlamda, Graf Analiz kapsamında tanımladığımız, önyargılı ve tümden reddedici tavrı takınırlar. Bu yüzden, söz konusu düşüncelere "kalıplaşmış düşünceler" denilebileceği görüşündeyim. Kalıplaşmış düşüncelerin temel özelliği, akılcı ve gerçekçi olmamaları ve değişmeye dirençli oluşlarıdır.

Ellis, bütün kalıplaşmış düşüncelerin (irrasyonel düşüncelerin) temelinde, üç kalıplaşmış düşünce bulunduğu görüşündedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. İyi bir insan olmalıyım ve başka insanların onayını kazanmalıyım; aksi halde değersiz bir insan olurum.

2. Başkaları bana, benim istediğim şekilde düşünceli ve kibar davranmalılar; aksi halde ayıplanmalı ve cezalandırılmalılar.

3. Hayat bana istediklerimi kolayca ve çabuk vermeli, istemediklerimi ise vermemeli.

Yukarıdaki üç cümleyi okudunuz. Şimdi lütfen şöyle bir bakar mısınız? Bu cümlelerden hangisi ya da hangileri size tanıdık geldi? Bu cümlelerde ifade edilen düşüncelerden ya da bunlardan türettiğiniz başka düşüncelerden ötürü, zaman zaman acı çekiyor olabilirsiniz. Kişisel anayasanızı ve ondan türettiğiniz öteki yasalarınızı gözden geçirmek ister misiniz? Eğer gerekiyorsa onları değiştirmekten çekinmemelisiniz. Ülkeler bile yasalarını ve anayasalarını değiştiriyorlar.

Günlük yaşamımızı etkileyen kalıplaşmış düşüncelerimizden bazılarını sıralamak ve tanımlamak istiyorum:*

---

* Aşağıda sıralanacak kalıplaşmış düşünceler hakkında ve bunlara ilişkin üretebilecek alternatif düşünceler (kalıplaşmamış düşünceler) hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler, Özer'in (1990) kitabına ve Şahin'in ve Ruganci'nın Blackburn'dan (1992) çevirdikleri kitaba bakabilirler.

Aşırı Genelleme

Belli bir durumun ya da belli bir özelliğin, her yerde, herkes için geçerli olduğunu düşünmek, genelleme yapmaktır. Genelleme yapan kişiler, bütün ile parça arasındaki farklılığı gözden kaçırırlar; "herkes, her zaman, daima, asla" gibi sözcükleri pek severler. Birkaç örnek sıralayalım:

"Anasına bak kızını al; kenarına bak bezini al" (Bu genellemenin arkasındaki varsayımları şöyle sıralayabiliriz:

a. İnsanlar ve bezler birbirine benzer; bezler için geçerli olan insanlar için de geçirlidir,

b. Herhangi bir bezin bir kenarı, onun diğer kısımlarına benzer,

c. Bütün kızlar, her zaman, her yerde, her açıdan annelerine benzerler; anne iyi ise kızı da iyidir, anne kötü ise kızı da kötüdür.

Yukarıda sıralanan varsayımların hepsinin, her zaman geçerli olması her halde mümkün değildir. O halde bu varsayımlara dayanan bir genellemeyi de, üzerinde düşünmeksizin "doğru" kabul etmek yanlış olacaktır. Kızlar, genelde annelerine benzeyebilirler; fakat bunu evrensel ve değişmez bir kural olarak ortaya sürdüğümüzde, önyargılı davranmış, insanları boş yere damgalamış olabiliriz. Bazen bu tür peşin hükümleri olanların, "ben bunu bilir, bunu söylerim; işte o kadar" dediklerini duyarsınız. Bu tür bir katı noktalama, görüşlerini test etmeye ve değiştirmeye direncin ifadesidir.

- Osmanlılar'da ağızlarda dolaşan sözlerden birisi şöyle imiş: "Bütün uzunlar ahmak, bütün kısalar fitne olur". (Bu genellemeyi kullananlar, her halde seçici algılama yoluyla, uzun boylu bir "ahmak" veya kısa boylu bir "fesat" gördüklerinde, genellemelerinin doğruluğuna daha fazla inanmış olsalar gerek. Oysa böyle bir genellemeye aykırı pek çok örnek bulunabilir. En azından Sokullu Mehmet Paşa'nın boyu 198 cm idi ve hiç de ahmak sayılamazdı.)

- Bazılarımız şöyle der: "Bütün aksilikler beni bulur; ne zaman şemsiyemi alsam yağmur yağmaz, ne zaman almasam yağar; sınavda çalıştığım yerlerden soru gelmez, hangi konuyu

çalışmasam oradan soru gelir". (Bu genelleme de gerçekçi ve akılcı sayılamaz. Her halde bulutlar, bazılarımızı seçip şemsiyesini alıp almadığını gözlüyor olamaz. Ya da öğretmenler, öğrencilerinin çalışmadıkları konuları hissedip, oralardan soru soruyor olamazlar. Bütün aksiliklerin bizi bulduğunu söylemek, bu konuda bir kalıplaşmış düşünceye sahip olmak demektir.)

- İnsanlar kendi kendilerine "Hiç bir zaman başarılı olamayacağım" ya da bir başkasına "Sen adam olmazsın" derler. (Bu tür kestirip atan genellemeler, kişinin kendisine olan güvenini sarsıcı, karşısındakinin benlik saygısını ise düşürücü niteliktedir. Kendimiz için olsun, başkaları için olsun, geleceğe yönelik katı ve olumsuz tahminlerde bulunduğumuzda, hem saygısızlık etmiş hem de insanlara ait önemli bir özelliği unutmuş oluruz. Çünkü insanların önemli özelliklerinden birisi de gelişme ve öğrenme potansiyelleridir. Bugün başarısız olan birisinin, yarın yeni bir şeyler öğrenmeyeceğini, kendisini geliştiremeyeceğini söylemeye hakkımız yoktur.)

Kutuplaştırma (Ya hep ya hiç)

Bir diğer kalıplaşmış düşünce türü kutuplaştırmadır. Olaylara ve insanlara yönelik tutumlarımız sadece uç (ekstrem) noktalarda olduğunda kutuplaştırmış sayılırız. Belli bir olayı kutuplaştıran kişi, bu olayı ya siyah ya da beyaz olarak algılar. Çünkü kutuplaştırmada "gri" yoktur, "kısmen" yoktur; "ya hep ya hiç" vardır. Kutuplaştıranlar, ya çok fazla severler ya da tamamen nefret ederler. Günlük yaşamda kutuplaştırma eğilimi yüksek olan kişilerin, iki kutup arasında gidip geldiklerini görebilirsiniz. Bazı insanlar -mesela bazı ev hanımları- birbirleriyle son derece iyi dostturlar; günün herhangi bir saatinde birbirlerine gidip gelirler, aralarında teklif yoktur. Sonra bir gün bakarsınız ki küsmüşler; ve bunlardan birisinin şöyle dediğini işitebilirsiniz: "Ne o benim ölüme gelsin, ne de ben onun ölüsüne giderim". Sanırım bu ilişkideki sorun, kişilerin birbirlerine yönelik tutumlarının orta düzeyde olmaması, hep aşırı uçlarda gezinmesidir.

1950'li -60'lı yılların, masal havasından henüz tam kurtulmamış Türk filmlerini hatırlayınız. Kahramanlar ya "çok iyi" insanlardır ya da "çok kötü". Her halde o filmleri çevirenler ve

onlardan zevk alanlar, bir insanın %95 iyi, %5 kötü olabileceğini ya da %90 kötü, %10 iyi olabileceğini kabullenemiyorlardı. Bu düşünce tarzı da bir kutuplaştırmadır.

Kutuplaştırmaya bir başka ilginç örnek bence, bazılarımızın "dil" konusundaki hassas tavırlarıdır. Hani bir metni şöyle eleştirdikleri olur: "Fikirler iyi de, dil tutarsız; Öztürkçe ile Eski Türkçe'yi karışık kullanmışsın. Şurada "ihtiyaç" demişsin, üç sayfa sonra "gereksinme" demişsin. Olmaz. Ya hep "ihtiyaç" de, ya da hep "gereksinme" de. Şüphesiz ki bu görüş de savunulabilir. Fakat bence bu tavırda bir kutuplaştırma havası var; dilin gri olmasın, iki uçtan birisinde olsun mesajı var. Sanırım başka dillerde, ille de belli bir partiye mensup kelimeleri kullanma zorunluluğu yok. Bizim dilimizde niçin olsun.

Kişiselleştirme (Üzerine alınma)

Eğer bir insan, aslında hiçbir etkisi olmadığı halde, başkalarının uğradığı sıkıntılardan, ortaya çıkan sorunlardan kendisini sorumlu tutuyorsa, kişiselleştiriyor, üzerine alınıyor demektir. Bizde sık rastlanır; misafirin kendisinden kaynaklanan sebeplerden ötürü başı ağrısa, ev sahibi suçu kendinde arar. Eğer ev sahibi sadece çocuğuna kızdığı için kaşlarını çatsa, bu sefer misafir kendi üzerine alınır. (Bu yüzden misafirin yanında çocuk azarlanmaz.)

Kişiselleştirmede, kendi kendini suçlama söz konusudur; alınganlık söz konusudur. Kanımca, insanların kişiselleştirme ihtimallerini artıran faktörlerden birisi de, toplumda açık iletişimin az görülmesi, bunun yerine imalı iletişimin yaygın olmasıdır. Ülkemizde imalı iletişime sık raslandığı görüşündeyim. (Uzakdoğu'da da imalı iletişimin yaygın olduğu ileri sürülmektedir (Yum, 1988). Bu konuyu ilerde tekrar ele alacağız). İmalı iletişimlerin yaygın olduğu ortamlarda insanlar "Acaba ne demek istedi? Bana bir şey mi işittirmek istiyor?" gibi soruları, kendi kendilerine sıklıkla sorarlar. Zaman zaman, "kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit" düşüncesi doğrultusunda, gerçekten de üstü kapalı şekilde suçlanırlar. Böylece örtük suçlamaların yoğun olduğu yerlerde insanlar, küçük ipuçlarından büyük sonuçlar çıkarmaya ve kendilerini suçlamaya başlarlar. Bu durum ise onların kişiselleştirme eğilimlerini, alınganlıklarını artırır.

Mutlakacılık ("Meli" - "Malı" Kurallar)

Kalıplaşmış düşüncelerimizden birisi de edindiğimiz bir takım kuralların asla değişmeyeceğini düşünmektir. Sosyalleşmemiz sırasında, büyük ihtimalle anababalarımızdan öğrenerek Anababa benlik durumumuzun bir parçası haline getirdiğimiz bu iç kurallara sıkı sıkıya sarılırız. İç kurallarımızın mutlak olduğunu, yere zamana göre değişemeyeceğini düşünürüz. Bizi mutlakçı olmaya, esneklikten uzak kalmaya iten "meli-malı" kurallara birkaç örnek:

- Her zaman bakımlı olmalıyım
- Her zaman, her işte birinci olmalıyım
- Herkes beni sevmeli
- Hiç hata yapmamalıyım
- Kimse bana haksızlık etmemeli
- Çağırdığım anda gelmeli; ne istediğimi gözümden anlamalı
- İki eli kanda olsa gelmeliydi
- Bana güvenmeliydi

Günlük yaşamda, kendimize ilişkin koyduğumuz kuralları her zaman yürürlükte tutmak oldukça güçtür. Örneğin herşeyde birinci olmaya çalışmak, giderek kaldırılması güç bir yük haline gelebilir. Mutlakçı davranmanın getirdiği bir başka sorun ise şudur: Kafamızın içindeki "meli-malı" kurallara başkaları da uysun isteriz. Kurallarımıza uymaları için çevremizdekileri zorlarız; daha da kötüsü, kafamızı okuyup zihnimizdeki kuralları hissetmelerini isteriz. Bütün bunlar, çevremizle olan iletişimlerimizi olumsuz yönde etkiler.

Değiştirme Gayreti

Çevremizdeki insanların bizim gibi düşünmelerini, bizim istediklerimizi kendi istekleriymiş gibi yapmalarını istediğimizde, onları değiştirmeye çalışıyoruz demektir. İnsanları değiştirmeye hakkımız olduğunu düşündüğümüzde, onlarla çatışma ihtimalimiz artar. Çünkü eğer kafamızdaki kurallara göre davranmazlarsa, onlara öfkelenmeye başlarız. İnsanlara yönelik bu tavrı, eşyalar karşısında gösterdiğimiz de olur.

Yani eşyaların da bizim istediğimiz gibi davranmalarını temine çalışırız. Örneğin açmakta zorlandığımız kutular karşısında sinirleniriz. "Allah kahretsin bu kutuyu" deriz; adeta kutunun bizimle zıtlaştığını düşünürüz. Bu öfkemiz galiba, her zaman her şeyi değiştirebileceğimiz sayıltısından kaynaklanmaktadır. Değiştiremediğimiz şeyler karşısında ise, kendimizi engellenmiş hissedip öfkeye kapılmaktayız.

Çevrelerini değiştirme gayreti içinde olanlar, başkalarını değiştirmeye hakları olduğunu düşündükleri halde, kendileri değişmeye direnç gösterirler. Bir süre önce Hacettepe Üniversitesi Psikiyatri Bölümü'nün duvarında güzel bir söz vardı. Şöyle diyordu: "Herkes dünyayı değiştirmeye çalışıyor, fakat hiç kimse kendisini değiştirmek istemiyor." Bu sözde de belirtildiği üzere, insanlara, değiştirmenin değişmekten daha cazip geldiği bir gerçek.

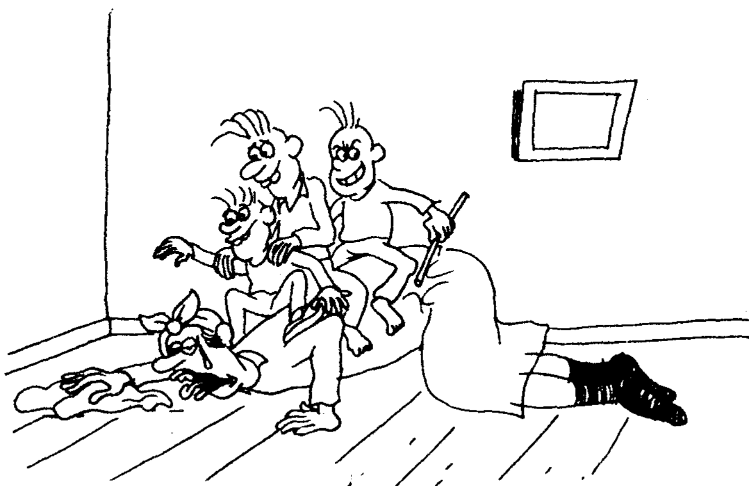
"Ben aynı kalayım, o değişsin" düşüncesine sahip olan kişilerin birlikte yaşamaları, önemli sorunlar ortaya çıkarsa gerek. Diyelim ki genç bir erkek evlenmek üzere seçtiği kız hakkında şöyle düşünüyor: "Pek çok olumlu özelliği var; fakat bir huyu var ki beni rahatsız ediyor. Neyse önemli değil; evlenelim, ben onu değiştiririm." Bu sırada genç kız da, bu delikanlı hakkında şöyle düşünüyor: "Çok iyi bir insan; ah şu huyu da olmasa. Neyse evlenelim, ben onu değiştiririm." Şimdi bu çift, birbirlerini değiştirmeleri gerektiği önyargısıyla evliliğe başlayacaklar. Bu arada her ikisi de muhtemelen kendi davranışlarından memnun oldukları için, oldukça zorlu bir çatışma içine girecekler. İnsanlar başkalarını değiştirmekten biraz fedakârlık ederler, biraz da kendilerini değiştirmeye çalışırlarsa, değiştirme gayretinden kaynaklanan çatışmalar, büyük ölçüde azalabilir. Bu noktada şunu belirtmek isterim: İnsanlar kendilerini değiştirsinler derken, "Başkalarına taviz versinler ya da onların güdümüne girsinler" demek istemiyorum. Yalnızca, başkalarını değiştirmeye çalıştıkları gibi, hiç olmazsa belli konularda, kendilerini de değiştirebileceklerini, geliştirebileceklerini dikkate alsınlar demek istiyorum.

Aşırı Fedakârlık

Aşırı fedakârlık, değiştirme gayretinin tam tersidir. Aşırı fedakârlık edenler, kendi isteklerini bir yana bırakarak, başkalarının onlardan istediği gibi davranmaya çalışırlar.

Aşırı fedakâr kişiler, çevrelerinde "uyumlu" oldukları izlenimini bırakırlarsa da, yüzeydeki bu uyumluluk, günü geldiğinde birtakım patlamalara, çatışmalara yol açabilir. İnsanlarımızın "yumuşak atın çiftesi sert olur" diyerek sezinledikleri bir gerçek vardır. Bu da, aşırı tavizkâr, aşırı fedakâr kişilerin, günün birinde yoğun bir öfke yaşadıklarıdır. Aşırı fedakârlık ederek isteklerini uzun süre bastıranlar, sonunda büyük bir öfke yaşayarak, yaptıkları fedakârlıkların acısını çıkarabilirler. Yumuşak atların çifteleri bu yüzden serttir. Birileri için aşırı fedakârlıkta bulunduğumuzda, günün birinde ona öfkelenebiliriz ya da en azından yaptığımız fedakârlığı başına kakabiliriz. Hani annelerimiz, eşlerimiz, zaman zaman "senin için saçımı süpürge ettim" derler ya, işte bu söz, aşırı fedakârlık ettiklerini düşünenlerin başa kakma mesajıdır. Bir gün pişman olacağımız düzeyde fedakârlıklarda bulunmazsak, olası çatışma nedenlerimizden birisini ortadan kaldırmış oluruz.

Keşkecilik

Geçmişte yaşadığımız birtakım olayları zaman zaman hatırlayıp pişmanlık duymaya "keşkecilik" demek istiyorum. "Keşke oraya gitmeseydim", "keşke öyle söylemeseydim", "keşke ağzının payını verseydim" türündeki düşünceler, bizi mutsuz eder. Güzel bir söz vardır, şöyle der: "Bugünümüzü çalan iki hırsız var: Birisi, geçmişe ilişkin pişmanlıklarımız; diğeri ise, geleceğe ilişkin kaygılarımız. Bunlar, bugünümüzü alıp götürür." Gerçekten de sürekli "keşke" demek, sürekli esef etmek, varoluşumuzu yaşamamızı engeller, bugünün tadını çıkarmamızı güçleştirir.

Sıklıkla "keşke" diye düşünmeye başlamak, sadece içimizde kalacak bir sorun yaratmaz, diğer insanlarla olan ilişkilerimizi de olumsuz yönde etkiler. Şöyle ki: Birisiyle tartıştık diyelim; aradan da üç-dört ay geçti. Bir gece uykumuz kaçtığında ya da günün herhangi bir saatinde, içimizden konuşmaya başlarız. Örneğin şöyle deriz: "Bana nasıl öyle der! Keşke şöyle deseydim. Ah, bir daha öyle derse, ben de şöyle söyleyeyim..." Bu iç konuşma sürüp gider; sürdükçe de öfkemiz kabarır. Kendimizi adeta, o kişi ile yeni bir tartışmaya hazırlarız, kışkırtırız.

Yukardaki örnekte olduğu gibi, kendi kendimizi kışkırtmaya yönelik birtakım iç konuşmalar yapmaya, "zihinsel geviş getirme" demek uygun olur gibime geliyor. Zihinsel geviş getirme sırasında, hazmedemediğimiz eski tartışmaları, hazmetmeye, içimize sindirmeye çalışırız. Yalnız bunu yaparken, vücutlarımız psikosomatik tepkiler verebilir, midelerimiz asit salgılayabilir. Bizi kışkırtan, vücudumuza ve ilişkilerimize zarar veren bu "keşkeci" düşünme tarzı, önemli kalıplaşmış düşüncelerimizden bir tanesidir.

Toptancılık (Bütün yumurtaları aynı sepete koymak)

Özer'in (1990) güzel bir şekilde ortaya koyduğu ve savunduğu "BEN değeri tiryakisi* olma/toptancı BEN'e sahip olma" konusunu okuyucularımın okumalarını dilerim. Böylece bu konudaki iletişimimiz kolaylaşabilir. Özer, yukarda sıraladığımız ve daha başkalarını ekleyebileceğimiz birtakım düşünce alışkanlıklarının, -benim ifademle kalıplaşmış düşüncelerin- toptancı BEN'lik anlayışından kaynaklandığı görüşündedir. Bence de kalıplaşmış düşünceler ile toptancı BEN anlayışı arasında karşılıklı ilişki vardır. Bu durumda, toptancı BEN'lik anlayışının, diğer kalıplaşmış düşüncelerin etkisiyle daha da güçlenebileceği, bu yüzden de başlı başına bir kalıplaşmış düşünce sayılabileceği görüşündeyim. Şimdi önemli ve sonuncu bir kalıplaşmış düşünce türü olarak toptancılığı açıklamak istiyorum.

Bir insanın pek çok özelliği vardır; ve bir insan birden fazla role sahiptir. (Örneğin, güzeldir, çirkindir, uzundur, kısadır, ev hanımıdır, memurdur, anadır, babadır, kiracıdır, ev sahibidir, seçmendir...) Eğer ki bir kişi, sahip olduğu özellikleri ve rolleri toptan/yekpare olarak algılıyorsa, bu özellikler ve roller arasında bir ayırım yapmıyorsa, bu kişinin "toptancılık" eğilimine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Özellikler ve roller arasında ayırım yapamamak ne demek? Bunu üç örnek üzerinde açıklamak istiyorum:

a. Arkadaşları tarafından saçı eleştirilen, beğenilmeyen bir genç kız, "Ben çirkinim" sonucunu çıkarırsa, toptancılık yapmış olur. (Çünkü bir insanın saçından başka daha pek çok özelliği vardır ve bunlardan bir tanesinin eleştirilmiş olması, tümünün eleştirildiği anlamına gelmez.)

---

* Ben Değeri Tiryakiliği, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.

b. Bir çalışan, işinde yaptığı bir hatadan ötürü ceza alınca "Ben işe yaramaz bir insanım" diye düşünürse yine toptancılık yapmış olur. (Çünkü bir insanın pek çok rolü vardır ve bunlardan birisinde başarısız olması, bütün rollerinde yetersiz olduğunu göstermez.)

c. Misafirlerine nefis yemekler hazırlayan bir ev hanımı, yemeklerinden birisinin kötü olduğunu anlayınca büyük üzüntüye kapılıp, kötü bir aşçı, kötü bir ev sahibi, hatta kötü bir anne ve kötü bir eş olduğunu düşünürse toptancı kalıplaşmış düşünce sergilemiş olur. (Bu ev hanımının yaşamında, aşçılık, ev sahipliği, annelik, kadınlık gibi çeşitli roller bulunmaktadır. Bu hanım, sahip olduğu rollerden bir tanesi eleştirildiğinde, tümünün eleştirildiği duygusunu yaşamaktadır. Oysa bir insan kötü bir aşçı fakat iyi bir anne, iyi bir eş olabilir.)

Toptancılık yapan bir kişi, bir tek özelliği eleştirildiği zaman bütün özellikleri eleştirilmiş gibi hisseder; ya da bir tek rolde başarısız olduğunda, yaşamdaki bütün rollerinde başarısız olduğu duygusunu yaşar. Yani toptancılık yapan kişi, sahip olduğu özelliklerden ve rollerden birisinde ortaya çıkan sorunu yaşantısının tümüne geneller. Bu yüzden toptancı düşünce sergileyenler, bütün yumurtalarını aynı sepete koyan adama benzerler. Bir büyük sepette duran yumurtalara gelecek tek bir darbe, tüm yumurtaların kırılmasına yol açabilir. Oysa bu kişi yumurtalarını ayrı ayrı sepetlere koyarsa, tek bir darbe ancak tek bir yumurtayı kırar. Bir başka benzetme daha yapalım: Eğer bir geminin ambarı tek bölüm ise, bir tane delik açılınca gemi batabilir. Fakat bir geminin ambarı birçok bölümden oluşuyorsa, bir delik, hatta birkaç delik açıldı diye gemi batmaz. Sahip oldukları özellikleri ve rolleri tek bir bütün olarak algılayan, bunlar arasında ayırım yapamayan kişiler, -görünürde şişirilmiş bir benlik algısına sahip olsalar da- tek bir başarısızlıkla, tek bir darbeyle büyük hasar görebilirler. Bu konudaki başarısızlıkları üzerine intihar eden kişilerin, "toptancı kalıplaşmış düşünce" taşıdıklarını söylemek yanlış olmasa gerek. İflas edenler, statülerini kaybedenler, menopoza girenler "artık her şey bitti" diye düşünebilirler. Eğer her şey tek bir sepetin içinde ise, bu doğru olabilir. Çünkü her şeyi bir tek sepete koyanların, birçok şeyleri değil, bir tek şeyleri vardır. O bir tek şeyi kaybetmek ise, hem çok kolay hem de çok acı verici olabilir.

O halde ne yapmalıyız? Sahip olduğumuz özellikleri ve rolleri birbirinden ayırmayı öğrenmeliyiz. Kişiliğimiz, tek ve muhteşem (şişirildiği için muhteşem görünen) yekpare bir BEN olmamalı. Kişiliğimiz bizim gözümüzde pek çok küçük 'ben"in bir toplamı olmalı. Bu küçük ben'lerin toplamı, değerli bir bütünü, yani bizim kişiliğimizi oluşturabilir. Fakat bu ben'lerin herhangi bir tanesinde ortaya çıkacak değersizlik duygusu, diğer ben'lerimizin gözümüzdeki değerini düşürmez.

Toptancılık, günlük yaşamda kişilerarası ilişkileri bozan önemli bir çatışma kaynağıdır. İnsanlar, farkında olmadan kafalarında taşıdıkları toptancılık yüzünden, yani sahip oldukları muhteşem(!) BEN yüzünden acı çekiyorlar, sonu gelmeyen kavgalara girişiyorlar. Çünkü sahip oldukları her şey büyük BEN'lerinin bir uzantısıdır. Ünvanları, elbiseleri, arabaları, çocukları, evleri, köpekleri, neleri varsa her şeyleri benliklerinin bir parçasıdır, yekparedir, bütündür. Ünvanlarını kaybederlerse ya da ustalıkları eleştirilirse intihar edebilirler.* Komşunuzun arabasını beğenmediğinizi söylerseniz, onu tümüyle beğenmediğinizi düşünebilir. Çünkü arabası, onun benliğinin bir uzantısıdır. Köylerde bir köpek ötekine saldırır; yenilen köpeğin sahibi, komşusuna hesap sorar. Çünkü köpeği, benliğinin bir uzantısıdır. Galiba bazı insanların gölgeleri bile onların benliklerinin bir uzantısı sayılıyor. Yıllar önce bir gazetede okumuştum; bir kabadayı, gölgesine bastı diye bir adamcağızı bıçaklamış; "Sen benim gölgeme nasıl basarsın" diye.

Kalıplaşmış Düşüncelerin İletişim Çatışmalarına Etkisi

Hatırlanacağı üzere, bilişsel-davranışçı yaklaşıma göre kişilerin düşünceleri, onların duygularını ve davranışlarını yönlendiriyordu. Bu görüş, kişilerin sahip oldukları düşünce yapılarının, onların kuracakları kişilerarası iletişimler üzerinde de

---

* Bir halk hikayesine göre, Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese inşa edilirken, iki minareden birisinin çinilerini usta, diğerininkini çırak yapıyormuş. Çırak, ustasından daha iyi yapmakta olduğunu görünce gurura kapılıp "usta bir su getir" demiş. Usta bakmış ki çırağın minaresi kendisininkinden daha iyi, atmış kendini iskeleden aşağıya ve ölmüş. Her halde bu ustanın da toptancı bir benlik anlayışı vardı. Ustalığı, sahip olduğu rollerden ve özelliklerden bağımsız değildi. Ustalığı eleştirildiğinde, her şeyi birden eleştirilmiş oluyordu.

etkili olacağı anlamına gelir. Eğer bir kişi, yukarda dile getirilen kalıplaşmış düşüncelerden birine veya birkaçına sahipse, bu düşünceler, o kişinin iletişim çatışmalarına girme ihtimalini artıracaktır.

Farklı tür kalıplaşmış düşünceler, değişik iletişim çatışmalarına zemin hazırlayabilir. Örneğin, aşırı genellemeci ve değiştirme gayreti içinde olan bir kişinin, önyargılı ve tümden reddedici çatışmalar sergilemesi, Anababa tavrı takınması ve karşısındakini yargılayarak savunuculuğa itmesi söz konusu olabilir. Kişiselleştirme eğilimi yüksek olan bir kişinin ise pasif çatışma sergilemesi, küserek kabuğuna çekilmesi mümkündür. Özetle belirtmek gerekirse, genelde toptancı benlik yapısına sahip kişilerin, şu ya da bu türdeki iletişim çatışmalarına girme ihtimalleri oldukça yüksektir.

Eğer kişilerin sahip oldukları kalıplaşmış düşünceler, onların çatışma davranışlarını yönlendiriyorsa, bu durumda çatışmaları azaltmanın yolu, söz konusu kalıplaşmış düşünceleri değiştirmektir. Kalıplaşmış düşünceleri değiştirmek için Bilişsel-davranışçı yaklaşımın çeşitli tekniklerinden yararlanılabilir. Şüphesiz ki bu teknikler konunun uzmanları tarafından başarıyla uygulanabilir. Fakat kişiler, kitaplardan yararlanarak, kalıplaşmış düşüncelerini bir ölçüde de olsa değiştirebilirler.*

Algı

Algı, duyu organlarından beynimize ulaşan verilerin örgütlenmesi, yorumlanması, anlamlandırılması sürecine verilen addır. Duyu organlarımıza ulaşan veriler, algılama olmaksızın tek başlarına fazlaca bir değer taşımazlar. Duyusal verilerin algılanması, yani anlamlandırılması gereklidir. Bize ulaşan duyumlara ne tür tepkilerde bulunacağımızı ancak algılama sonrasında kararlaştırabiliriz.

---

* Okuyucuların bu konuda yararlanabilecekleri iki Türkçe kaynak var (Özer 2000) ve Blackbum (1992). Ayrıca, bilişsel-davranışçı yaklaşımla doğrudan ilişkili olmasa da, Cüceloğlu'nun "İnsan İnsana" ve "İçimizdeki Çocuk" adlı kitapları, iç dünyamızla tanışmamızı, değişmemizi ve gelişmemizi sağlayarak, birtakım kalıp düşüncelerimizden kurtulmamıza yol açabilecek niteliklerdir.

Duyumların anlamlandırılması/algılanması işlemine şöyle bir örnek verebiliriz: Oturmakta olan üç kişinin arkasında iki cismi birbirine çarparsanız, üçünün kulağına da yaklaşık aynı duyusal veri ulaşır; fakat algılamaları farklı farklı olabilir. Bu kişilerden birincisi bir kalemin tahtaya vurulduğunu, ikincisi iki madeni paranın birbirine çarpıldığını, üçüncüsü ise bir anahtarın masaya vurulduğunu söyleyebilir.

Yukardaki örnekte olduğu gibi, aynı duyusal uyarıcının farklı kişilerce farklı şekillerde algılanması, kişilerarası iletişimlerde çeşitli sorunlar yaratabilir. Söz gelişi belli bir kelime bir kişi tarafından "şaka" kabul edilirken, başka birisi tarafından "hakaret" sayılabilir. İnsanların neyi nasıl algılayacaklarını, büyük ölçüde, içinde yaşadkları kültür ve geçmiş yaşantıları belirler.

Algılama, sözlü iletişimde olduğu kadar, sözsüz iletişimde de önemli bir işleve sahiptir. İnsanlar, karşılarındaki kişiden kendilerine yönelen, yüz ve beden hareketleri, ses tonu gibi uyarıcıları anlamlandırarak, yorumlayarak sosyal çevreye uyum sağlamaya çalışırlar. Örneğin bir kişi, karşısındakinin sözlerini duymadan önce yüzünde öfkeli bir ifade algılarsa, bu algısına uygun şekilde davranmaya çalışacaktır; söz gelişi, geri çekilip kendini emniyete alacak ya da öfkeli kişiyi yumuşatmaya çalışacaktır. Bu kişi, kendisine yönelen sözsüz iletişimle ilgili verileri algıladıktan sonra, içinde bulunduğu duruma uygun davranmaya çalışmıştır.

Kişilerin sosyal çevre içinde birbirlerini algılamaları, sosyal psikolojinin önemli konularından birisidir. Bu konudaki çalışmalar "sosyal algı", "sosyal biliş" en çok da "kişi algısı" adı altında sürdürülmektedir (Tagiuri, 1969). İnsanların birbirlerine ve belli gruplara karşı oluşturacakları tutumlarda ve sergileyebilecekleri iletişim çatışmalarında kişi algısı önemli bir rol oynar. İnsanların birbirleriyle ne tür iletişimler kuracaklarını, birbirleriyle nasıl geçineceklerini yordamada (tahmin etmede) ilk adım, onların birbirlerini nasıl algıladıklarını belirlemek olmalıdır. İnsanlarımızın birbirlerine yönelik algılarına ilişkin birtakım çalışmalar yapılmaktadır. Bunlardan birisinde, Almanya'da çalışıp dönen vatandaşlarımız ile yurt dışına çıkmamış komşularının birbirlerine yönelik algıları karşılaştırılmıştır (Dökmen, Z., 1989).

Algı, kişilerarası iletişimin ayrılmaz bir parçasıdır. İletişim sırasında çok karmaşık algısal yaşantılar geçiririz. Örneğin, kendi davranışlarımızı algılarız, karşımızdaki kişinin davranışlarını algılarız. Karşımızdakinin bizi nasıl algıladığını algılamaya çalışırız. Aynı şeyler karşımızdaki için de geçerlidir. Bu durumda çok karmaşık bir algı trafiği söz konusudur. Bu yüzden de birtakım kazaların, yanlış algılamaların ortaya çıkması ve bunların da çatışmalara yol açması doğaldır.

Aslında duyu organlarımıza ulaşan veriler, bize çevre hakkında yeterli bilgi sağlamaz; yani duyumlarımız eksiktir. Örneğin uzaktaki cisimleri ufak görürüz; fakat onlar, bizim görmekte olduğumuzdan daha büyüktür. Duyumlarımızdaki bu eksikliği algılama sistemimiz giderir. Uzaktaki bir insanı ufak görürüz, fakat kendi boyumuza eşit olarak algılarız. Bu özelliğimizden ötürüdür ki, yani duyumlarımızdaki eksikliği algılama sistemimiz giderebildiği içindir ki, fiziksel ve sosyal çevreye uyumumuz kolaylaşır. Çok uzakta ufacık bir yırtıcı hayvan gördüğümüzde, bu hayvanın aslında göründüğü kadar küçük olmadığını bilir, onu gerçek boyutlarında algılarız. Bu algımız ise, kaçmamızı ve hayatta kalmamızı sağlar. Algı mekanizması, benzer şekilde sosyal ortamlara uyumu da kolaylaştırır. Küçük yaşlardan itibaren sosyal çevrelerde yaşayan insanlar, giderek, duyumlarını organize etmeye ve anlamlandırmaya yarayacak zengin bir birikim edinirler. Bu birikim ise onlara, kişi algısında ve dolayısıyla sosyal çevreye uyum sağlamalarında önemli bir dayanak oluşturacaktır. Algılamalarda ortaya çıkacak çarpıtmalar ise iletişim çatışmaları ihtimalini artıracaktır.

Algı, organize etme ve anlamlandırma süreci olduğuna göre, algılamadaki farklılıklar, çeşitli çatışmalara, en çok da varoluş çatışmasına yol açabilir. Bir örnek: İnsanlar ihtiyaçları doğrultusunda duyumlarını anlamlandırır, algılarlar. (Bu alandaki klasik bir deneyde, buzlu cam arkasına konan renkli yuvarlakları, karnı tok denekler küçük toplara, karnı aç denekler ise meyvalara benzetmişlerdir.) Karagöz, "oklava" sözünü, kendi ihtiyaçları doğrultusunda "baklava" olarak anlar. İkinci bir örnek: Yeni duyumlar, eski bilgilerle tutarlılık teşkil edecek şekilde, organize edilir, algılanır. Ne olduğuna karar veremediğimiz yeni uyarıcıları, eski bilgilerimizden birisine benzetmeye, o konuya ilişkin mevcut şemalarımıza yerleştirmeye çalışırız.

Lise birinci sınıfta fizik dersinde hocamız "beygir-gücü"nü anlattıktan sonra "buhar-gücü"nden söz etmişti. Arka sıralarda oturan bir arkadaşımız, "buhar gücü"nü, "boğa-gücü" olarak anlamış. Sözlüde bu durum ortaya çıkınca, hocamızla arkadaşımız arasında ciddi bir iletişim çatışması baş göstermişti. Aslında arkadaşımız, iyi işitemediği "buhar" sözcüğünü, önceden bildiği "beygir" sözcüğü ile ilişkili bir başka sözcüğe, "boğa" sözcüğüne benzeterek, farkında olmadan algılama kurallarına uygun davranmıştı.

Yukardaki örneklerin her ikisinde de, sonuçta görülen varoluş çatışmalarının temel nedeni, kişilerin kendi durumlarından kaynaklanan algılama tarzlarıdır.

Kişilerarası iletişim sırasında bir kişinin, kendisinin hangi benlik durumunu kullandığı konusundaki algısı ile karşısındaki kişinin onun hangi benlik durumunu kullandığı konusundaki algıları arasında farklılık olması durumunda da, bir takım çatışmalar yaşanabilir. Yukarda Transaksiyonel Analiz'den söz ederken bu konuya değinmiştim. Benlik durumlarına ilişkin algılama farklılıkları, çatışmaların kaynağını oluşturabilir. Örneğin bir genç, yaz tatilini annesi ve babasıyla rahatça geçirmek yerine, arkadaşlarıyla çadırlı kampta geçirmeyi tercih ediyor olsun. Gence göre onun bu davranışı doğaldır ve yetişkincedir. Annesine ve babasına göre ise, uyku tulumunu rahat bir yatağa tercih etmek, saçma ve çocukça bir davranış sayılabilir. Bu durumda genç, yetişkin gibi davrandığına inandığı için kendisinin yetişkin yerine konulmasını isteyecek, annesi ve babası ise çocuk gibi davrandığını düşündükleri çocuklarına doğru yolu göstermeye, onu yönetmeye çalışacaklardır.

Duygu

Kişilerarası iletişim çatışmalarına yol açabilecek faktörlerden birisi de kişilerin duygularıdır. Duygular, vücutta gözlenen değişikliklerle tanımlanır. Gözlenen duygusal tepkilerimizin -söz gelişi yüzümüzdeki korku ifadesinin- gerisinde, otonom sinir sistemimizin bölümlerinden olan sempatik sistemin faaliyetleri yer alır. Bu sistemin etkisiyle iç organlarda birtakım değişiklikler ortaya çıkar; örneğin kalp atışı hızlanır. Bu durumun sonucunda ise, kişinin vücudunda, dışardan gözlenebilen duygusal ifadeler oluşur.

Bir önceki bölümde, gerek sözlü gerekse sözsüz iletişim sırasındaki davranışlarımızı, "niyet edilenler" ve "niyet edilmeyenler" olarak iki kısma ayırabileceğimizi belirtmiştik. Niyet edilmeksizin yapılan davranışlar, duygusal davranışlardır. Yerine göre duygularımızı, bazen yüzümüzle, bazen kol, bacak gibi vücut bölgelerimizle, bazen de ses tonumuzla ifade ederiz. Duygularla ilgili bazı ek bilgiler Ek-10'da görülmektedir.

Bilinçdışı

Psikolojide insan davranışlarını açıklamaya çalışan çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Tek bir yaklaşımı benimseyip, bütün davranışları bununla açıklamaya çalışmak bir yol olabilir. İkinci bir yol ise insanla ilgili belirli bir soruna eğildiğimizde, uygun gördüğümüz değişik yaklaşımları birlikte ele almaktır. Bu kitapta genel bir ilke olarak ikinci yol izlenmektedir. Yukarda kişilerarası iletişim çatışmalarının nedenlerini on bir madde halinde sıralarken, birinci maddeyi "biliş", dördüncü maddeyi ise "bilinç-dışı" olarak sıralamıştım. Bu durumda iletişim çatışmalarını birbirlerinden ayrı imiş gibi görünen -fakat bence göründükleri kadar uzak olmayan- iki farklı yaklaşımla ele almış oldum. Bu yaklaşımlardan birincisi Bilişsel-Davranışçı Yaklaşım'dır; ikincisi ise Psikalanatik Yaklaşım'dır. İletişim çatışmalarının nedenleri incelenirken, bu yaklaşımların her ikisinden de yararlanılabileceği görüşündeyim. Zaten önceki bölümlerden de hatırlanacağı üzere, iletişim çatışmalarını tanımlarken yararlandığım yaklaşımlardan birisi de Transaksiyonel Analiz'di. Transaksiyonel Analiz ise aslında, Psikanalitik Yaklaşımın, değişmiş ve gelişmiş bir versiyonu kabul edilebilir. Bu durumda kişilerarası iletişim çatışmalarını incelerken, eklektik bir yol izliyorum demektir.*

---

* Günümüz psikolojisindeki uygulamacıların büyük çoğunluğu eklektik yaklaşımı benimsemektedirler. Bu yaklaşımın zıttı, tek bir yaklaşıma/kurama bağlanmak olabilir. Eklektik yaklaşımın mı, yoksa tek bir yaklaşıma bağlanmanın mı daha doğru olacağı, şüphesiz ki tartışılabilir. Bence, bir kuram geliştirenlerin eklektik yaklaşımından uzak durmaya, o alandaki her şeyi kendi kuramlarıyla açıklamaya hakları vardır; ancak uygulamacıların ve belli olayları açıklamaya ve irdeleme çalışanların ise eklektik yaklaşımı benimsedikleri de doğal karşılanmalıdır.

Psikalanatik yaklaşıma/Psikanaliz'e göre, insanların bilinçdışlarında bulunan birtakım duygular, çatışmalar, onların görünürdeki duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını yönlendirir. Bu durumda günlük yaşamda sergilediğimiz iletişim çatışmalarının nedenlerinden birisi de bilinçdışımızda bulunan ruhsal öğelerdir. Küçük yaşlardan itibaren bilinçdışımızda depolanan birtakım istekler, çatışmalar, şu andaki tüm davranışlarımızı ve onların önemli bir parçası olan iletişimlerimizi etkilemektedir. Kavgalarımızın, dil sürçmelerimizin, birbirimizi yanlış anlamalarımızın, küskünlüklerimizin arkasındaki belirleyici güç bilinçdışımızdır.

Ruhsal dengemizi sürdürebilmek, kaygımızı denetim altına alabilmek için zaman zaman birtakım ruhsal savunma mekanizmaları kullanırız. Kullandığımız savunma mekanizmaları, birtakım iletişim çatışmalarına yol açabilir. Örneğin, yansıtma mekanizmasını kullanarak, kendime ait bir özelliği karşımdaki kişiye yansıtıyorsam, karşımdaki kişi, haketmediğine inandığı bu tavır karşısında benimle çatışmaya girebilir. Hatırlanacağı üzere aktif çatışmalardan söz ederken, bu çatışma türünün arkasındaki nedenlerden birisinin yansıtma mekanizması olabileceğini belirtmiştik. Yine benzer şekilde, insanların iç dünyalarındaki, özellikle bilinçdışlarındaki çatışmalar da pasif çatışma yaşamalarına yol açabilir.

Yukarda da değindiğim üzere, bilinçdışı süreçlerimiz ve bilişsel süreçlerimiz apayrı şeyler değildir. Zaten Psikanaliz'deki topografik açıklamaya göre de her insanın bir bilinci, bilinç öncesi ve bilinçdışı vardır. Psikanalizde bilinç üzerinde yeterince durulmamıştır. Bilişsel Yaklaşım'da bilinçli yaşantılara, Psikanaliz'dekine oranla daha fazla önem verilmiştir; fakat Bilişsel Yaklaşım, sadece bilinçteki süreçleri incelemez. İnsanların bilişsel etkinliklerinin temelindeki şemaların bir kısmı bilinçte, bir kısmı ise bilinçdışında yer alır. Bu durumda, kalıplaşmış düşüncelerimizin bir kısmının ise bilinçdışımızda bulunduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, bir vatandaş, bir resmi dairede, kendisini beklettiği gerekçesiyle bir memura sinirlenmiş olsun. Bu vatandaşa niçin sinirlendiğini sorduğumuzda, "Oyalanıyor, işimi geciktiriyor, vaktim kısıtlı; bu yüzden sinirlendim" diyebilir. Bu düşünce, vatandaşın bilincinde yer almaktadır.

Vatandaşın, memur karşısındaki duygularını ve davranışlarını yönlendiren asıl şema, onun bilinçdışındadır. Söz konusu şemada, şu kalıplaşmış düşünce yer alıyor olabilir: "Hayat bana istediklerimi kolayca ve çabuk vermeli...." Vatandaş, bilinçdışındaki bu anayasa hükmünün, bilincindeki bir uzantısı olan düşüncenin etkisiyle sinirlenmiş olabilir. Aynı anda memur da bu vatandaşa sinirlenmiş olabilir ve sinirlenmesinin gerekçesini şöyle açıklayabilir: "Ben burada sabahtan beri perişan olmuşum, o bana iki dakika anlayış göstermiyor." Bu düşünce de memurun bilincinde bulunmaktadır. Memurun bu düşüncesine temel teşkil eden, bilinçdışındaki şema ise, büyük bir olasılıkla şudur: "İnsanlar bana düşünceli ve kibar davranmalılar...." Yani özetle, bilişsel süreçlerimizin, dolayısıyla da kalıplaşmış düşüncelerimizin önemli bir kısmının bilinçdışımızda yer aldığını, bu durumun ise Psikanaliz ile Bilişsel yaklaşım arasındaki ortak noktalardan birisi sayılabileceğini belirtmek istiyorum. Hargie ve Marshall (1991) kişilerarası iletişim sürecini, motor etkinliklere benzettikleri incelemelerinde, benzeri bir anlayışla, bilişsel etkinliklerin, bilinçdışı düzeyde işlediğini belirtmektedirler.

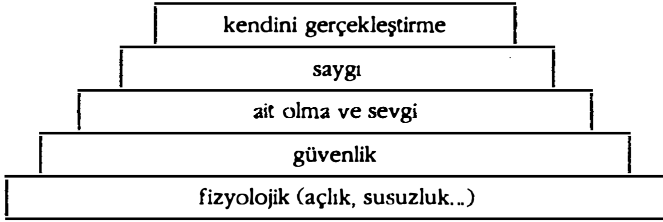
İhtiyaçlar

Psikolojide "güdü", istekleri, ihtiyaçları, dürtüleri kapsayan genel bir kavramdır. Güdüler çoğunlukla iki ana bölüme ayrılır. Açlık, susuzluk cinsellik gibi fizyolojik kökenli güdülere "dürtü" veya "birincil güdüler" adı verilir. Merak, başarma gibi daha üst düzeyde sayılabilecek güdülere ise "sosyal güdüler" adı verilir. Adlandırma her ne olursa olsun, güdünün, organizmayı davranışta bulunmaya iten güç olduğunu söyleyebiliriz. Susadığımız zaman su ararız, para ve statü elde etmek istediğimizde iş ararız, yakınlık kurmak istediğimiz zaman da dost ararız. Kısacası, sahip olduğumuz güdüler doğrultusunda birtakım davranışlarda bulunuruz.

Güdülerimiz davranışlarımızı yönlendirdiğine göre, insanlarla kuracağımız iletişimlerin ve yaratacağımız çatışmaların niteliğini belirleyen faktörlerden birisi de güdülerimiz olacaktır. Bazı güdülerimizin etkisiyle birtakım çatışmalara girişebiliriz; ya da bazı ihtiyaçlarımızı gidermemiz engellendiğinde

saldırgan olabiliriz. Örneğin çevremizdekiler bizi "ağzının payını ne güzel verdin" diye arada bir pekiştiriyorlarsa, sosyal onay almak için yeni kavgalara girişebiliriz.

İnsanları davranışta bulunmaya iten güdülerin nasıl sınıflanabileceği konusunda çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Bunların en tanınmışlarından birisi Maslow'a aittir. Maslow (1970), güdüleri beş basamakta toplamış, bu basamaklara ise "İhtiyaçlar Hiyerarşisi" adını vermiştir. Beş basamakta topladığı, insanlara ait bu ihtiyaçları/güdüleri, bir piramit oluşturacak şekilde sıralamıştır. Şekil -21'de Maslow'a ait İhtiyaçlar Hiyerarşisi görülmektedir.

Şekil 21

Yukardaki şekilde de görüldüğü üzere, Maslow'un ihtiyaçlar hiyararşisinde ilk basamakta fizyolojik ihtiyaçlar yer almaktadır. Fizyolojik ihtiyaçlarını gidere memiş bir kişinin, üst basamaklardaki ihtiyaçlara yönelmesi söz konusu değildir. Fizyolojik ihtiyaçlarını giderebilenler ise güvenlik ihtiyacı duyarlar; bu ihtiyaç, güvenli bir ortamda yaşama, güvenli bir işte çalışma vb. hususları kapsar. Güvenlik ihtiyaçlarını giderebilenler, bir gruba ait olmaya, insanlarla yakın ilişkiler kurmaya, sevmeye ve sevilmeye ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaçlarını da giderebilenler, benlik saygısına, yani kendilerini değerli ve saygı değer algılamaya ihtiyaç duyarlar; başarı ve statü ararlar. İlk dört basamağa ilişkin ihtiyaçlarını, yeterince giderebilmiş olanlar ise en üstteki kendini gerçekleştirme aşamasına ulaşırlar; kendilerini gerçekleştirmeye ihtiyaç duyarlar. Kendini gerçekleştirmek ne demektir.? Kendini bir ölçüde de olsa gerçekleştirmiş bir insan desteğini kendisinden alır, zamanını iyi kullanır, kendisinden hoşnuttur, yaşama, olgun ve olumlu bir gözle bakar, doğayı ve insanları bir bütün olarak sever ve anlamaya

çalışır, yaşamaktan haz duyar. Bu tanım genişletilebilir, değiştirilebilir, tartışılabilir. Benim kendimi gerçekleştirmeden anladığım, özetle, insanın varolduğunun farkına vararak varolması, varolmaktan hoşnut olması ve yaşamını kendince etkili ve huzurlu bir şekilde sürdürebilmesidir.

Yukarda beş basamak halinde sıralanan ihtiyaçlardan herhangi birisini gidermek konusunda güçlükle karşılaşan bir kişi bu durumdan ötürü çevresiyle çatışma içine girebilir. Bu konuda iki örnek vermek istiyorum. Birincisi şu: Diyelim ki, bütün ihtiyaçları kocası tarafından karşılanan, ev dışında herhangi bir işte çalışmayan mutlu bir ev kadını var. Bu hanımın para sıkıntısı yoktur; geleceği güvencededir; kabul günlerine gitmektedir, dostları vardır; çevresinde de saygın bir insandır. Bütün bunlara rağmen bu hanım, yaşamında bir şeylerin eksikliğini duymaktadır; daha fonksiyonel bir yaşam sürmek, insanlara genelde daha yararlı olmak istemektedir. Bu hanım, bir beceri kursuna kaydolmak, bir yardım kuruluşunda görev almak ya da bir işte çalışıp para kazanmak isteyebilir. Kocası ise onun bu isteklerine karşı çıkıp, "ne gerek var, otur evinde" diyebilir. Bu durumda, gelişme, kendisini gerçekleştirme ihtiyacı engellenen bu kadın ile kocası arasında bir aktif çatışma ortaya çıkabilir. Ya da kadın, sesini çıkarmaz, kocasına olan öfkesini içine atar ve böylece bir pasif çatışmayı başlatmış olur. Erkeğin, karısının niçin ev dışında bir uğraş edinmek istediğini anlamamasını da bir varoluş çatışması kabul edebiliriz.

Bazen de ailelerde, aile üyeleri farklı ihtiyaçlara sahip oldukları ve bu ihtiyaçları giderme konusunda orta yol bulamadıkları için çatışma ortaya çıkar. Örneğin Anadolu'muzda, büyük şehirler dışında yaşayan bazı köklü aileler, sırf komşuları "filancaoğullar gelinlerini çalıştırıyor" demesinler diye, bir mesleği olsa bile gelinlerini ev dışında çalıştırmazlar. Gelinini çalıştırmamak, bu aileler için bir "mazhariyet (ayrıcalık)" sayılır; meslek sahibi bir kadının mesleğini icra etmemesi ise bir "mahrumiyet" olsa gerek. Bu gelin ev dışında çalışmak istediğinde, kendisi ile eşinin ailesi arasında aktif, pasif, varoluş ve benzeri diğer çatışma türleri ortaya çıkacaktır. Bu çatışmanın temel nedeni, gelinin ve ailenin farklı ihtiyaçlara sahip olmalarıdır. Gelin, kendisini gerçekleştirmek isterken, aile, toplum

içindeki saygınlığının zedelenmemesini istemektedir. Ailedeki üyelerin, birbirleriyle çelişen bu iki ihtiyacı birden nasıl giderecekleri konusunda tartışmaları, çözüm yolları aramaları gereklidir. Yeterince düşünülürse, ortak bir çözüm bulunabilir. Örneğin, eğer ki gelin için sadece mesleğini icra etmek önemliyse, bir işte çalışabilir ve aldığı parayı bir hayır kurumuna verebilir. Bu durumda hem gelin kendisini gerçekleştirmiş olur hem de o köklü aile "gelinlerini çalıştıran açgözlüler" damgasını yememiş olur. (Buradaki sorunun, gelinin ve ailesinin farklı ihtiyaçlara sahip olmasından başka sebepleri de vardır. Bunlardan birisi, ailenin sınırlarının fazlaca geçirgen olması, yani çevreden gelecek eleştirilere gereğinden fazla açık olmasıdır. Toplumsal koşullardan ve yaşam tarzından kaynaklanan söz konusu bu aşırı geçirgenik, aile üyelerinin ihtiyaçlarını birlikte gidermelerini güçleştirmektedir.)

İletişim Becerisi

Şimdiye kadar, kişilerarası iletişim çatışmalarının nedenleri arasında, bilişsel, algısal, bilinçdışı süreçleri ve kişisel ihtiyaçları saydık. Bunlar, iletişim çatışmalarını ortaya çıkaran derindeki köklü nedenler olabilir. Fakat iletişim çatışmalarının, en azından bir kısmının iletişim kurmadaki bilgi eksikliğinden kaynaklandığı görüşündeyim. İnsanlara, iletişim sırasında yaptıkları hataları gösterir, nasıl iletişim kurmaları gerektiği konusunda bilgi verirsek, iletişim çatışmalarına girme olasılıklarını azaltabiliriz. İletişim sırasında insanların yaptıkları bazı mekanik hatalar vardır. Bu hataların arkasında bazı derin psikolojik nedenler bulunuyor olabilir. Fakat yine de, kişilerin dikkatini, genelde farkında olmadıkları bu hatalara çekersek, bunlardan kurtulmalarını sağlayabiliriz. Örneğin hiç değilse telaffuz bozukluklarını gidermek bile, kişilerin iletişimlerini kolaylaştırabilir, birbirlerini yanlış anlamalarını önleyebilir. Ya da diyelim ki bir kişi, konuşurken söz kesmektedir ve karşısındakinin yüzüne pek bakmamaktadır. Bu kişi muhtemelen, bu tür davranışlar sergilediğinin farkında değildir. Uygun bir ortamda, örneğin bir iletişim eğitimi sırasında, kişinin dikkatini söz konusu bu davranışlarına çekersek, bunları değiştirebilir. Böyle olunca da kuracağı iletişimlerin kalitesi yükselecek, çatışmaları azalacaktır.

Yıllar önce birkaç arkadaşım bana, konuşurken bazı şeyleri iki üç defa tekrarladığımı, bu durumda ise kendilerini ders dinleyen çocuk gibi hissettiklerini ve sıkıldıklarını belirttiler. Bu onların algısıydı. Bir süre bu konudaki davranışlarımı, daha dikkatli gözlemeye/algılamaya başladım. Baktım ki doğru söylemişler. Muhtemelen öğretmenlik alışkanlığının bir uzantısı olarak, karşıma aldığım çocuklara (!), ayrıntılı açıklamalarda bulunuyor, "her halde anlamamışlardır" diye düşünerek, söylediklerimi birkaç defa tekrar ediyordum. Kendi kendime gayret edip bu alışkanlıktan vazgeçtim. (Tabii ki altı aylık bir geçiş döneminden sonra.)

İnsanları sadece, birbirlerine nasıl geribildirim (feedback) vermeleri gerektiği konusunda eğitmenin bile, çatışmaları azaltabileceği kanısındayım.

İletişim becerisini geliştirmek için eğitim verilebileceği ve bu alanda yapılan çalışmaların işe yaradığı konusunda çeşitli bilimsel yayınlar bulunmaktadır. Örneğin uygun eğitimin verilmesi halinde kişiler, karşılarındaki insanların duygusal yüz ifadelerini daha iyi teşhis edebilmektedirler (Allport, 1924; Mann, 1975; Stick ve Pellegreno, 1982; Honl, 1984; Dökmen, 1986a ve 1987a). Çeşitli meslek mensuplarına, örneğin öğretmenlere, polislere, hemşirelere, ruh sağlığı alanında çalışanlara, tıp öğrencilerine, ticaret dünyasında çalışanlara, iletişim becerilerini geliştirmek amacıyla eğitim verilebilir (Collingwood, 1971; Ward ve Stein 1975; Fine ve Therrien, 1977; Blair ve Fretz, 1980; Avery ve Thiessen, 1982; McEuen, 1985).

Carkhuff ve arkadaşlarına göre, psikoloji formasyonuna sahip olmayan bazı kişilere, örneğin hastane personeline ya da endüstri kurumlarındaki yöneticilere iletişim/empati eğitimi verilirse, bu kişilerin, çalıştıkları kurumlarda bir tür psikolojik danışman olarak fonksiyonda bulunmaları mümkün olabilir (Carkhuff, 1968; Carkhuff ve Truax, 1965). Çeşitli kurumlardaki çalışanlara iletişim eğitimi verilmesinin yararlı olacağı bir gerçektir; ancak kanımca, temel psikoloji eğitimi almamış bu kişilerin yetki alanlarının iyi tanımlanmasında yarar vardır.

Kişisel Faktörler

Yukarda, kişilerarası iletişim çatışmalarının nedenlerini sıralarken, çatışmalara taraf olan kişilere ait birtakım özelliklerden söz ettik; örneğin çatışan kişilerin bilişlerinin, algılarının ve duygularının, çatışmalar içindeki rolünü tartıştık. Şimdi de, çatışan kişilerle ilgili olan, fakat yukarda sıralanan maddeler arasında yer almayan bazı özelliklere değinmek istiyorum. "Kişisel Faktörler" başlığı altında topladığım bu özelliklere, hemen bütün demografik özellikler, örneğin yaş ve sosyo-ekonomik düzey de eklenebilirdi. Ancak bütün bunlar arasından, literatüre göre çatışmalarla en fazla ilgili gözükenlerden bir tanesini, cinsiyeti ele aldım. Bu demografik değişkene, kişilerin fiziksel görünümlerini ve tutumlarını da ekleyerek aşağıda sunuyorum.

Cinsiyet

Psikolojide yapılan araştırmalar,. cinsiyet ile çeşitli değişkenler arasında birtakım ilişkiler bulunduğunu göstermektedir. Yani belli özellikler açısından kadınlar ve erkekler arasında farklılık vardır. Cinsiyetler arasında farklılığın bulunduğu alanlardan birisi de kişilerarası iletişimdir. Araştırmalar, kadınların ve erkeklerin sergiledikleri iletişim biçimleri ve bu iletişimleri algılayışları arasında farklılıklar bulunduğunu göstermektedir (Roloff, 1987). Kadınlarla erkekler arasında gözlenen farklılıklar kültürden kültüre değişiyor da olsa, yine de kişilerarası iletişimin niteliğini belirleyen öğelerden birisinin cinsiyet olduğunu düşünebiliriz. Erkeklerin ve kadınların iletişimlerine ilişkin bazı araştırma bulguları Ek-11'de görülmektedir.

Fiziksel Görünüm

İnsanların birbirleriyle ne tür iletişimler kuracaklarını belirleyen faktörlerden birisi de fiziksel görünümleridir. Tanıdığımız bir insanla kuracağımız iletişimi, o gün üzerine giymiş olduğu elbise her halde etkilemez. Fakat ilk defa karşılaştığımız insanlarla konuşmaya başlamadan önce, onların kıyafetlerini, boylarını, kilolarını algılayabiliriz. Karşımızdaki insanın fiziksel görünümü, en azından iletişime nasıl başlayacağımızı belirler. İnsanlar yeni karşılaştıkları birisinin dış görünüşüne

kısa bir süre baktıktan ve o kişiyi zihinlerindeki bilişsel kalıplardan birisine yerleştirdikten sonra, ona "efendi, bey, beyefendi, hemşerim, bacı, bayan ya da hanımefendi" demeye karar verirler. Bu hitap şekilleri günden güne ya da bölgeden bölgeye değişebilir. Ancak hemen her durumda, insanlar, tanımadıkları kişilerle karşılaştıklarında, bilgi eksikliklerini gidermek için kolay bir ipucu olan fiziksel görünümden yararlanırlar.

Fiziksel görünüm, konuşmayı başlatan kişi için ipucu olmanın yanı sıra, kendisine hitap edilen kişi için de önemlidir. İnsanlar kendilerini nasıl tanımlıyorlarsa, başkalarının da kendilerine öyle hitap etmesini isterler. Şimdi diyelim ki, bir hastane koridorunda şalvarlı, kasketli bir kişiye bir soru sormak istedik. Muhtemelen söze "hemşerim" diye başlarız. Çünkü o kişinin kendisine bu şekilde hitap edilmesinden hoşlanacağını düşünürüz. (Karmakarışık bir şehirde, karmakarışık bir hastanede kendisini yanlız hissedeceğini tahmin ettiğimiz bu vatandaşımızın gözüne girme için de "hemşerim" demiş olabiliriz.) Aynı koridordaki beyaz önlüklü bir kişiye ise, yüzünü kısa bir süre inceledikten sonra "doktor bey" diye hitap ederiz. (Beyaz önlüklü doktorlarla hastabakıcıları karıştırmamak için, karşımızdaki beyaz önlüklü kişinin dış görünüşünü kısa bir süre inceleriz. Bu inceleme sonucunda onun hastabakıcı olduğuna karar verirsek, muhtemelen "hemşerim" diye, doktor olduğuna karar verirsek "doktor bey" diye söze başlarız). Doktorlara "hemşerim" dememeye özen gösteririz; aksi halde canlarının sıkılabileceğini düşünürüz. Nitekim bazı hanımların, -muhtemelen kendilerini "genç" görmektedirler- kendilerine "anne" diyen pazar esnafına sinirlendiklerini duymuşuzdur.

İnsanları kendimize yakın ya da uzak hissetmemize yol açan ölçütlerden birisi de fiziksel görünümleridir. Örneğin kişilerarası çekicilikte (interpersonal attraction), tek başına olmasa bile dış görünüm önemli rol oynar. İnsanlar en azından, iletişime başlamadan önce karşılarındakinin dış görünüşünü değerlendirirler.

Kişilerarası ilişkilerde fiziksel görünümün önemli olduğunu düşünmek ve söylemek, bizi rahatsız edebilir. Fakat şurası bir gerçek ki, kime nasıl davranacağımıza karar verme sürecinde elimizdeki ilk bilgi, karşımızdakinin fiziksel görünümüdür.

Hiç değilse kendimizi korumak için, karşımızdakinin görünümünü dikkate almak zorunda kalabiliriz. Ortaokulda okuduğum yıllarda sevdiğim fıkralardan birisi şöyleydi: Ufak tefek bir kovboy öfkeyle Salon'a girip "Kim boyadı atımı yeşile?" diye bağırır. Bunun üzerine iki metre boyunda iri yarı bir kovboy ayağa kalkıp "Ben boyadım, niçin sordun?" der. Ufak kovboy ise "Hiç, ikinci katı ne zaman çekeceğini merak ettim de" diye cevap verir.

Yukardaki örneklerde de görüldüğü üzere insanlar, çevrelerine uyum sağlayabilmek amacıyla, kişilerarası ilişkilerde birbirlerinin fiziksel görünümlerine dikkat ederler. Fakat bunun yanı sıra, fiziksel görünümün insan ilişkilerinde tek ya da en önemli faktör olması, bazı sorunlar yaratabilir. İnsanlar birbirlerini, derilerinin rengine, cinsiyetlerine, milliyetlerine ya da kıyafetlerine göre birtakım katı sınıflara ayırırlarsa, fiziksel görünüm ipucu olmaktan çıkıp bir çatışma kaynağı haline gelebilir. Eğer karşımızdaki insanların iç dünyalarını gözardı eder, sadece dış görünüşlerine bakarak onlara ilişkin olumsuz tutumlar geliştirirsek, sonu gelmeyen çatışmaları başlatmış oluruz. Bu yüzden, kişilerarası ilişkilerimizde karşımızdakilerin fiziksel görünümlerini, onların iç dünyalarından -yani duygu ve düşüncelerinden- üstün tutmamakta yarar vardır. Çünkü insanların görünüşleri ne denli farklı olursa olsun, içleri birbirine benzer. Kalp sesinin cinsiyeti, gözyaşının milliyeti yoktur.

Tutumlar

Kişilerarası iletişimi etkileyen bir başka önemli faktör ise kişilerin sahip oldukları tutumlardır. Tutumu şöyle tanımlayabiliriz: Kişilerin, belirli psikolojik objelere ilişkin düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını düzenli bir şekilde oluşturan eğilimlerine "tutum" adı verilir (Kağıtçıbaşı, 1976; Freedman ve diğ. çev. A.Dönmez, 1993). Bu tanıma göre tutumlar, düşünce, duygu ve davranış olmak üzere üç öğeye/boyuta sahiptir.

Eşyalara, kurumlara, düşünce sistemlerine, kişilere, ülkelere... yönelik çeşitli tutumlarımız vardır. Tutumlarımızın bazıları olumlu, bazıları olumsuzdur. Şu marka televizyonun, piyasanın en iyi televizyonu olduğunu (olumlu tutum), ya da filan ülkenin kötü olduğunu (olumsuz tutum) ileri sürmemize yol açan özelliğimiz, bu objelere ilişkin tutumlarımızdır.

Günlük yaşantımızda, özellikle insanlarla kuracağımız dostluklarda ya da kavgalarımızda, tutumlarımızın önemli payı vardır.

Tutum belirten her cümle bir önermedir. Örneğin "İtalyanlar makarnacıdır" dediğimizde, doğru ya da yanlış olsun bir önerme ortaya koymuş oluruz.* Tutumlarımızın düşünce boyutunu oluşturan bu önermeler, duygularımızı ve davranışlarımızı yönlendirme gücüne sahiptir. Yeterli bilgiye sahip olmadığımız durumlarda söz konusu önermeler -bir anlamda tutumlarımız- bize özet bilgi sağlayarak çevreye uyumumuza katkıda bulunur. Tutumlarımızın bu işlevi, şüphesiz ki önemlidir. Ancak, tutumlarımızın düşünce boyutunu oluşturan önermeler/bilgiler, yukarda da belirttiğim gibi bazen bir gerçeğin ifadesi olabilir, bazen de yanlış olabilir. Tutumlarımızın yanlış bilgilere dayanması durumunda başımız derde girebilir, çevremizdekilerle çatışabiliriz. Özellikle, geçerliği kuşkulu bilgilere dayanan kalıplaşmış tutumlar, kişilerarası ilişkilerde sorun yaratır. Örneğin bir ülkeye mensup kişilerin tümünün "kötü ve aptal" olduklarını düşünüyorsanız, bu kişilere karşı olumsuz tutum geliştirirsiniz. Bu tutumunuzdan ötürü de, söz konusu insanlarla çatışma ihtimaliniz yüksek olacaktır. Özellikle aptal sandığınız insanların, yeterince aptal çıkmamaları durumunda aramızdaki çatışma daha da büyüyebilir.

Kişilerin tutumları zaman içinde değişebilir. Fakat "kalıplaşmış tutumlar" adını verdiğimiz bir grup tutum -ki bunlar daha çok insan topluluklarına yöneliktir- durağandır; kolay değişmez. İnsanlar, birtakım olumsuz kalıplaşmış tutumlarını, derilerinin rengini ya da milliyetlerini beğenmedikleri insanlara karşı geliştirirler. Tarihi, kültürel ekonomik, politik ve coğrafi faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan ve insanların zihinlerinde küçük yaşlarda kök salmaya başlayan bu kalıplaşmış tutumlar, öfkeli toplulukların birbirlerine diş bilemesine yol açar. Nice kavgada, kalıplaşmış tutumlar rol oynamıştır. Tarihteki her savaşın akılcı bir nedeni vardır; fakat savaşan insanların akılcı

---

* Mantıkta önermelerin doğru olması zorunluluğu yoktur. "2+3=5 eder" cümlesi gibi, "Güneş soğuktur" ya da "2+3=8 eder" şeklindeki cümleler de birer önermedir. Önermelerin doğruluk değerlerinin -yani doğru mu yanlış mı olduklarının- belirlenmesi için yorumlama yapılması gereklidir. (Grünberg ve diğ. 1974).

bir nedenlerinin bulunması şart değildir. Onlar muhtemelen, kafalarındaki kalıplaşmış tutumların etkisiyle birbirlerinden nefret ederler, savaşırlar. Tarih boyunca çeşitli ülkelerde zaman zaman azınlıklara -örneğin Zencilere, Çinlilere, Yahudilere, Türklere...- karşı olumsuz tutum beslenmesi, insanlığın üzerinde ağır bir yük olagelmiştir.

Tutum, Biliş, Benlik - Durumu İlişkisi:

Kişilerin kalıplaşmış tutumları, küçük yaşlardan itibaren, birtakım kulaktan dolma bilgilerle oluşur (Kağıtçıbaşı, 1976). Yukarda "Biliş" başlığı altında kalıplaşmış düşüncelerden söz etmiştim. Kalıplaşmış düşüncelerin, kalıplaşmış tutumların düşünce boyutunda yer aldığını söyleyebiliriz. Yani, kalıplaşmış tutumların temelinde, akılcı ve gerçekçi olmayan birtakım kalıplaşmış düşüncelerin bulunduğunu ileri sürmek mümkündür. Bunun yanı sıra insanlar, kalıplaşmış tutumlarını, sosyalleşme süreçleri boyunca hep "birilerinden" edinirler; bu tutumları, sınama-yanılma yoluyla öğrenmezler, akıllarını kullanıp test etmeye girişmezler. Böyle olunca da, yaşları ne olursa olsun kalıplaşmış tutum besleyenlerin, Yetişkin benlik-durumundan çok Çocuk benlik-durumu sergilediklerini belirtebiliriz. Çevrelerine birtakım kalıplaşmış düşünceler aşılayanlar Anababa rolünü, onlardan edindikleri bilgileri kendi akıllarının süzgecinden geçirmeden kullananlar ise Çocuk rolünü benimsemişlerdir. Çocuk rolünü benimseyen kalıplaşmış düşünce sahipleri, öfke alanlarına giren kişilerle aktif-önyargılı çatışmalar yaşarlar.

Kültürel Faktörler

Kültür ve özellikle kültürün ögelerinden birisi olan dil, kişilerarasındaki iletişimleri etkileme gücüne sahiptir (Scott ve Borodovsky, 1990). İnsanlar, içinde yaşadıkları kültürün ve kullandıkları dilin niteliğinden kaynaklanan birtakım çatışmalar yaşayabilirler. Araştırmalar, gerek çatışma biçimleri gerekse çatışmaları çözme stilleri açısından, kültürler arasında farklılıklar bulunduğunu göstermektedir (Kozan, 1989; Avruch, Black ve Scimecca, 1991). O halde, bir insanı anlamanın boyutlarından birisi de onun mensup olduğu kültürü tanımaktır. Bu yüzden özellikle ruh sağlığı alanında çalışan uzmanlara, karşılarındaki hastanın/danışanın mensup olduğu kültürü -ya da alt kültürü- dikkate almaları önerilmektedir (Ivey, 1987).

Bu bölümde, kültürün ögelerinden "kuralları", "dili" ve "rolleri" kişilerarası iletişim çatışmalarındaki payları açısından incelemek istiyorum.

Kurallar

Her toplumda, yazılı olmadığı halde çoğunluk tarafından bilinen ve kişiler arasındaki iletişimleri etkileyen birtakım sosyal kurallar vardır. Kültürlerin bir parçası olan bu kurallar, belirli durumlarda insanların nasıl davranacaklarını belirleyen faktörlerden birisidir. İnsanlar, içinde yaşadıkları toplumda geçerli olan sosyal kurallara uymadıklarında, çevrelerinden gelen, doğrudan ya da dolaylı baskılarla karşılaşırlar. Yani bazı davranışlarımıza, kanunlar karışmaz, ama komşular karışabilir. Örneğin pijama ile sokağa çıkarsanız, büyüklerin yanında ayak ayak üstüne atarsanız, ya da kızınızın fazlaca gösterişli giyinmesine izin verirseniz, bu durumlarla savcı ilgilenmez; ancak komşularınız, en azından bakışlarıyla gereken işlemleri yaparlar. Kısacası, sosyal kuralların çiğnenmesi, kişilerarası iletişim çatışmalarına yol açar. Aşağıda, sosyal kuralların kişilerarası iletişimleri nasıl etkilediğini ve çiğnenmeleri durumunda ortaya ne tür çatışmalar çıktığını örneklerle açıklamak istiyorum.

Anlatıldığına göre, trende yolculuk etmekte olan birisi, yanında oturan henüz tanışmamış olduğu bir İngilize "Bugün hava ne güzel" der. İngiliz ise cevap vermez, çünkü tanıştırılmadığı kişilerle konuşmak gibi bir alışkanlığı yoktur. Bir süre sonra bu iki kişi birbirine tanıştırılınca İngiliz dönüp, "Evet gerçekten çok güzel" diye cevap verir. Bu olay gerçek olabilir ya da sıcak kanlı insanların, kendilerine benzemeyenleri eleştirmek için ürettikleri bir hikâye olabilir. Bunlardan hangisi olursa olsun, her iki durumda da toplumsal kuralların yaşantımızdaki önemi sergilenmektedir.

Yukardaki örnekte görüldüğü gibi, birtakım sosyal kuralları benimseyen ve bunlara uyulmasını isteyen kişiler, bu beklentilerine aykırı davranılması halinde çevreleriyle çatışabilirler. Bu konudaki çatışmaların nedenlerinden birisi, kişilerin, söz konusu kuralların göreceli (izafi/relative) olduğunu gözden kaçırmalarıdır. Bazen bizim bildiğimiz ve sevdiğimiz kuralları herkesin bildiğini ve sevdiğini varsayarız. Bu ben-merkezci

davranışımız ise çatışmalara yol açar. Ülkemizdeki yaygın bir geleneğe göre, yediği yemek için teşekkür eden misafire, ev sahibi "afiyet olsun" der. Anadolu'daki birkaç bölgede ise ev sahipleri "afiyet olsun" yerine "hoş geldiniz" derler. O bölgelerden birisine dışardan gelen bir yeni gelin, yemekler için teşekkür edince ev sahibi de "hoş geldiniz" demiş. Bunun üzerine yeni gelin "hoş bulduk" diye karşılık vermiş. Meğerse gelin hanımın bu durumda "hoş bulduk" demesi yanlışmış; bu yüzden de ev sahipleri tarafından yadırganmış. Ev sahiplerinin davranışını ben-merkezci kabul edebiliriz. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki, belli bir kültür içinde yaşayan insanların, dünyadaki bütün kültürleri bilmeleri mümkün değildir. Bu yüzden, alışageldikleri kuralların çiğnendiğini gören insanların hayret etmelerini doğal karşılamak gerekir. İnsanlar çevrelerine açıldıkça, farklı kültürlerin insanlarıyla tanıştıkça, bu insanların kendilerine özgü geleneklerini ve göreneklerini hoşgörüyle karşılamayı öğreneceklerdir.

Toplumsal kurallar zaman içinde değişir. Bu yüzden, aynı kültürde yaşayan fakat aralarında kuşak farkı bulunan kişiler arasında birtakım çatışmalar ortaya çıkabilir. Örneğin gençlerle orta yaşlılar ya da yaşlılar arasında, farklı toplumsal kuralları benimsemekten kaynaklanan çatışmalar görülebilir. Bu konuda, son yıllarda ülkemizdeki gençlerle büyükler arasında gözlediğim bir uzlaşmazlıktan söz etmek istiyorum. Büyüklerin, özellikle yaşlıların benimsedikleri bir kurala göre, bir genç, kendisinden yaşça -ve statüde- büyük birisiyle karşılaştığında aralarında şu tür bir konuşma geçebilir.

Yaşlı: Nasılsın evladım?

Genç: Teşekkür ederim, iyiyim.

Bu kurala göre, genç artık susmalıdır. Yaşlı kuşak, son yıllarda gençlerin bu kuralı çiğneyip, iletişimi şu şekilde sürdürmelerinden rahatsızlık duymaktadır:

Yaşlı: Nasılsın evladım?

Genç: Teşekkür ederim, iyiyim. Siz nasılsınız?

Yaşlıların bu iletişimden rahatsız olmalarının nedeni şudur: Mevcut kurala göre, hal-hatır sormak, büyüklere/yaşlılara özgü bir davranıştır. Gençlerin yaşlılara "nasılsınız" diyerek hatır sormaları ise saygılı olmayan bir davranıştır.

Gençlerin yaşlılara hal-hatır sormaya başlamaları, kanımca, günlük yaşantımızda yaşlı kuşağı oldukça rahatsız etmektedir. Duyduğuma göre, günlerde (hanımlar toplantısında), genç hanımların yaşlılara hitaben "ben iyiyim, siz nasılsınız" demeleri, yaşlı hanımları fevkalade rahatsız ediyormuş. Gençlerin bu davranışlarını aralarında eleştiren bazı yaşlı hanımlar, kendilerine hatır soran gençlere "nasılsın" dememeye karar veriyorlarmış. Yani bir anlamda onları boykot etmişler. Söz konusu bu çatışmada kimin haklı, kimin haksız olduğunu söylemek bence mümkün değildir. Yalnızca, durağan kuralların, zaman zaman çatışmalara yol açtığını söyleyebiliriz.

Konuya ekolojik psikoloji kapsamındaki davranış alanları açısından yaklaşacak olursak şunu söyleyebiliriz: Ekolojik psikolojide birtakım davranış alanları tanımlanır. Örneğin kütüphane, kahvehane, berber dükkanı birer davranış alanıdır (Barker, 1968; Gürkaynak, 1980). Her davranış alanının işleyişiyle ilgili birtakım töreler vardır. Bu töreler, o alanları kullanacak kişiler üzerinde birer baskı unsurudur. Örneğin ülkemizdeki kırsal kesim kültüründe, kadınların ve çocukların kahveye gitmeleri uygun görülmez; başka ülkelerdeki bazı kulüplere de yalnızca erkekler girebilir. Bir davranış alanını kullanan kişiler ise, bu alanın işleyişine ayak uyduramadıkları zaman, kademeli bir yaklaşımla alanın dışına çıkarılırlar.

Sosyal kurallar zaman içinde değişebilir. Fakat her toplum mevcut kurallarını korumak, onların zaman içinde değişmesini -en azından hızla değişmesini- önlemek ister. Bunu sağlayabilmek için de, kurallara uyanlar ödüllendirilir, uymayanlara değişik ağırlıklarda cezalar verilir. Özellikle belli ortamlardaki kuralları ciddiye almayanları, giderek diğer insanlar da ciddiye almamaya, hatta ortamın dışına itmeye başlarlar. Eskilerin deyimiyle "her şeyin bir adabı vardır". Kahvenin de bir adabı vardır. Söz gelişi kahvede söz erbabının (söz ehlinin) sözü kesilmez, tavlayı kaybeden çay/kahve paralarını öder. Şimdi siz kahvede, söz erbabının sözünü keser ya da tavlayı kazandığınız halde çay parasını ödemeye kalkışırsanız, bu ortamda giderek istenmeyen kişi haline gelebilirsiniz. Ortamın dışına çıkarılmak bazen soyut anlamdadır; insanlar sizinle olan iletişimlerini azaltarak sizi ortamın dışına iterler. Fakat bazen somut olarak da bir ortamın dışına atılabilirsiniz. Örneğin bazı yörelerimizdeki lokantalarda, masada kül tablası göremeyince, boşalan tabağınıza sigaranızın külünü silkelemeye kalkışırsanız, borcunuzu bile ödemeye fırsat bulamadan kendinizi lokantanın dışında bulursunuz. Kural açıktır: Yemek yediğiniz tabağı, kül tablası niyetine kullanamazsınız.

Sosyal kuralları çiğneyenleri sosyal ortamlardan soyutlama yollarından birisi de, onları ayıplamaktır. Düğünde-dernekte, okulda, iş yerinde, her yerde oyunu kuralına göre oynamanız gereklidir. Kuralına göre oynamazsanız, kurallı çoğunluk tarafından ayıplanırsınız; en azından ayıplanacağınızı bilirsiniz. Kişilerarası iletişimlerde kuralların çok güçlü olduğu ülkelerden birisi Japonya'dır. Japonya'da geleneksel GO oyununu oynuyorsanız, kendinizi oyuna vermeniz yeterli değildir.* Oyuna konsantre olmanızın yanı sıra, kişilerarası ilişkileri de ihmal etmemeniz, rakibinize karşı saygılı davranmanız beklenir. Eğer ilk taşınızı, hiçbir stratejik önemi olmayan orta noktaya koyarsanız, rakibinize hakaret etmiş olursunuz. Çünkü bu davranışınızın anlamı, "ben seni nasıl olsa yenerim" dir (Özgüner, 1992). Bu şekilde davranarak kişilerarası iletişimdeki bir kuralı çiğnediğinizde en azından ayıplanırsınız.

---

* GO oyunu, temelinde hedefe saldırma yerine yapıcılığın bulunduğu 361 taşlı bir Uzak Doğu oyunudur (Özgüner, 1992).

Dil

Dil ile yaşama, düşünme ve iletişim biçimleri arasında karşılıklı etkileşim vardır. Bu bölümde, dil ile kişilerarası iletişim biçimi arasındaki etkileşimi ele almak istiyorum. Bir toplumdaki insanların iletişim biçimi, o toplumun dilini oluşturur, değiştirir. Fakat aynı zamanda o toplumun kullandığı dil de, o dili kullanan insanların birbirleriyle ne şekilde iletişimde bulunacaklarını belirler. Eğer bir dilde belirli bir fiil yoksa, o fiilin gerçekleştirilmesi ihtimali de düşüktür.

Bir toplumda konuşulan dilin niteliği, o toplumdaki iletişim biçimini yansıtır. Başka bir ifadeyle, her toplumun dili, o toplumdaki iletişim ihtiyacına cevap verecek niteliktedir. Söz gelişi Amerikalılar, bugün davrandıkları gibi davranıp Japonca konuşamazlardı. Aynı şekilde Japonlar da bugünkü kişilerarası iletişim tarzlarını, İngilizce konuşarak sürdüremezlerdi. Aynı şey bizim için de geçerlidir. Örneğin bizler, batıdaki insanlara nazaran birbirimize daha bağımlıyız ve dolayısıyla da akrabalık ilişkilerine daha fazla önem veririz. Bu durum, konuşma dilimizde kendini gösterir. Batı dillerine oranla bizim dilimizde çok sayıda akrabalık gösteren kelime bulunmaktadır; dayıoğlu, amcaoğlu, hala kızı, görümce, baldız, bacanak, elti gibi... Dilimizdeki bu zenginlik, sanırım başka hiçbir dilde yoktur. Söz konusu kelimeler muhtemelen, birbirlerine bağımlı olan ve sıklıkla bir araya gelen insanlarımızın birbirlerine hitap etmelerini kolaylaştırdığı için, günümüze kadar yaşamıştır. Yani "adam" önemli olunca "adı" da önemli olmaktadır.

Dünyanın hemen her ülkesinde kadınlar ve erkekler – özellikle evli olanlar- hem çok iyi, hem de çok kötü geçinegelmişlerdir. Bu ikilem bizim kültürümüz için de geçerlidir. Kadınlarımızı bir yandan baş tacı ederken, bir yandan da onların haklarını ve kişiliklerini gözardı etmiş, onları erkeklerin bir adım gerisinde saymış, hatta bu durumu somutlaştırarak, onları sokakta birkaç adım arkamızda yürütmüşüzdür. (Çocukluğumda, sokakta yürürken kendi kendine konuşan adamlar görüp hayret ederdim. Meğer üç adım arkalarından gelen karılarıyla konuşurlarmış.) Kadın-erkek ilişkilerinde ortaya çıkan ikilem, dilimizde de ifadesini bulmuştur. Kadınlarımızın, bir yandan Karacaoğlan'ın Elif'i betimlediği gibi

"Yayla çiçeği kokulu, yavru balaban bakışlı"dırlar; bir yandan da "eksik ve can sıkıcı" varlıklardır. Bu yüzden onlara, zaman içinde "eksik etek" ya da "kaşık düşmanı" demişizdir.

Kanımca, erkekleri kadınlardan daha üstün algıladığımız için, oğlanlara, kızlara davrandığımızdan daha hoşgörülü davranma eğilimindeyiz. Oğlanların terbiyesine de önem veririz; fakat kızların daha terbiyeli olmaları gerektiğini düşündüğümüz için kızlara daha fazla baskı yapagelmişizdir. Anneler ve babalar, oğlanlara da kızarlar; fakat kızlara daha fazla kızarlar. (Bazen erkek olmadıkları için doğar doğmaz kızarlar.) Bu konuda Cumhuriyet'in ilk yıllarında okutulmuş olan Elif-bâ'nın ilginç bir örnek teşkil ettiğini düşünüyorum. Bu kitapta, çocuklara okuma yazma öğretmek amacıyla verilen örneklerden ikisi şöyledir: "O yaramaz kız kabı kırdı", "Yaramaz kız ipi kopardı". Buna karşılık kitapta, yaramaz oğlanların verdikleri zararlara ilişkin herhangi bir örnek yoktur. Kitabın yazarı, şüphesiz ki kasıtlı olmaksızın, aklına geliveren örnek cümleler yazmıştır. Ama bu örnekler bence, toplumdaki bir eğilimi yansıtmaktadır. Bizde kızlara, oğlanlara oranla daha fazla kızılır. Bir erkekle kadın evlilik dışı ilişkide bulunsalar, komşu teyzeler öncelikle kadını suçlarlar. Erkeğin annesi de "O kör olasıca oğlumun aklını çeldi" der. Öyle ya, erkekler melek gibidirler: kapları kırmazlar, ipleri koparmazlar, kadınların aklını çelmezler. Bu yüzden kızlara/kadınlara daha fazla kızılması gerekir. Hani bazen dilimizde cinsiyet belirten "kız" kelimesinin "kızmak" fiilinden gelip gelmediğini merak ediyorum.

Dil ile kişilerarası iletişimin paralelliğine Japon kültüründen de pek çok örnek verebiliriz. Japon saygısı ünlüdür. Japonlar, gerek sözsüz iletişim yoluyla, gerekse sözlerinin kapsamıyla iletişimde bulundukları kişiye saygılarını ifade ederler. Bunun yanı sıra Japoncada saygı bildiren takılar öylesine çoktur ve o kadar çok kullanılır ki, bu durum bir mizah romanına konu olmuştur (Güvenç, 1992).

Batı'dan farklı olarak Japon kültüründe, dinleyenin konuşana üstünlüğü varmış. Konuşacak kişi önce ötekini karşısında belli bir yere yerleştirir, sonra konuşmaya başlarmış. Konuşanın kullanacağı dili, karşısındakinin özellikleri etkilermiş.

Dinleyenin yaşına, arkadaş ya da meslektaş oluşuna göre konuşanın tercih edeceği dil değişiyormuş. Japonların tanımadıkları -yani kafalarında ve karşılarında belli bir yere yerleştiremedikleri- kişilerle konuşmakta güçlük çekmeleri bu yüzdenmiş. Japonlar, karşılarındakinin yerini belirlemeden kullanacakları dili de belirleyemiyorlarmış (Güvenç, 1992).

Roller

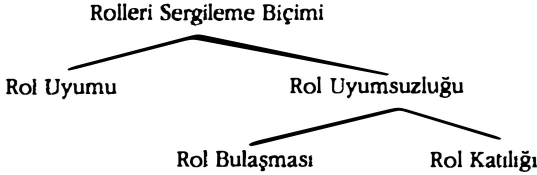
Kişilerarası iletişim çatışmalarının önemli kaynaklarından bir tanesi de kişilerin sahip oldukları rollerdir. Rolün ne olduğu konusunda pek çok tanım yapılmıştır. Sadece sosyal psikoloji kapsamında yapılmış rol tanımlarının sayısı yüzden fazladır (Shaw ve Costanzo, 1970). Benzerleri arasında, çoğunluğun üzerinde uzlaştığı bir tanım şöyledir; grup içinde belli bir pozisyonda bulunan kişiden beklenen işe -yani davranışlara- rol adı verilir (Deser ve Harary, 1962; Sarbin ve Allen, 1968; Shaw ve diğerleri, 1970). Bu tanımda, grup, pozisyon ve iş kavramları vurgulanmaktadır. Rol, toplum yaşantısındaki önemli değişkenlerden birisidir. Toplum/grup olmaksızın rol de olmaz. Bir adada tek başına yaşayan bir insanın rolünden ya da rollerinden söz edemeyiz. Toplumlarda tanımlanmış belirli roller vardır. Bu rollere talip olanlardan, rolün gereğini yerine getirmeleri beklenir.

İnsanların girebilecekleri rolleri, mesleki roller ve sosyal roller olmak üzere iki ana gruba ayırabiliriz. Öğretmenlik, doktorluk, askerlik, hemşirelik, yazarlık... birer mesleki roldür. Anababa, çocuk, komşu, turist... olmak ise birer sosyal rol sayılabilir. Bir insan, büyük bir ihtimalle bu rollerden birkaç tanesini birden üstlenir. Söz gelişi, Ahmet Bey, gün boyu öğretmen rolünü üstlendikten sonra akşam pazara uğradığında müşteri rolüne girer; evine geldiğinde, karısına karşı eş, çocuklarına karşı baba rolündedir. Eğer gece evlerine misafir gelirse, Ahmet Bey, o andaki eş ve baba rollerine ilâveten bir de ev sahibi rolünü üstlenir.

İnsanlar, üstlendikleri rollerin niteliğinden ötürü ya da bu rolleri üstleniş biçimlerinden ötürü birtakım çatışmalar yaşayabilirler. Bunları tartışmaya geçmeden önce, bu tür bir tartışmaya dayanak oluşturacak bir rol sınıflaması yapmak istiyorum.

Rol Sınıflaması

Psikoloji kapsamında rollere ilişkin çeşitli sınıflamalar yapılabilir. Örneğin yukarda da değinildiği gibi rolleri mesleki ve sosyal roller olmak üzere iki ana sınıfa ayırabiliriz. Söz konusu sınıflamada yapılacak işin niteliği ölçüt alınmıştır. Bu bölümde ise, kişilerin rollerini sergileme becerilerini temel alan bir sınıflama yapmak istiyorum. İlerde geliştirmeyi düşündüğüm bu sınıflama, şu andaki haliyle Şekil-22'de görülmektedir.

Şekil 22. Kişilerin rollerini sergileme becerileri açısından rol sınıflaması.

Şekil -22'de görülen sınıflamayı şöyle açıklayabiliriz:

Rol Uyumu: Yukardaki öğretmen Ahmet Bey örneğinde de görüldüğü gibi, her insan birden fazla role sahiptir. Eğer bir insan, sahip olduğu rolleri yerine zamanına göre kullanabilirse, yani gerektiğinde her bir role girip çıkabilirse, o insanın "rol uyumu" içinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Ahmet öğretmen, okulda öğretmen rolünü, diğer ortamlarda ise o ortamların gerekli kıldığı diğer rollerini sergileyebilirse, rol uyumu içinde demektir.

Rol Uyumsuzluğu: Eğer bir insan sahip olduğu rolleri yerine ve zamanına göre kullanamıyorsa, bu durumu "rol uyumsuzluğu" olarak adlandırabiliriz. Rol uyumsuzluğu iki şekilde ortaya çıkabilir: Rol bulaşması ve rol katılığı.

Rol Bulaşması: Eğer bir insan, belli bir durumda, sahip olduğu rollerden en az ikisini, bu rollerin kalitesini düşürecek şekilde birlikte kullanırsa, bu rollerin birbirine bulaştığını söyleyebiliriz. Bazı insanlara ait bazı rollerin çevresinde, yumuşak, diğer bir ifadeyle belirsiz sınırlar vardır. Böyle olunca bu roller, belli durumlarda birbirine bulaşır. Sahip oldukları rolleri birbirine bulaştıran kişiler, bu rollere hakkını vermekte güçlük çekerler; kendi içlerinde ya da diğer kişilerle birtakım çatışmalar yaşayabilirler. Yine öğretmen rolü ile ilgili bir örneğe bakalım.

Diyelim ki öğretmen Ayşe Hanım'ın kafasındaki "öğretmen" ve "anne" rolleri arasında belirgin bir sınır bulunmuyor olsun ve bu iki rol birbirine bulaşsın. Bu durumda Ayşe öğretmen, okulda "akılcı davranan bir öğretmen" olmak yerine "yumuşak kalpli bir anne" olup, öğrenciler sıkılmasınlar diye az şeyi öğretir, üzülmesinler diye de herkesi geçirir. Ayşe öğretmen, evinde, çocuğuna yönelik davranışlarında da benzeri karışıklık yaşayabilir. Yani kısacası Ayşe öğretmen, öğretmenlik ve annelik rollerini birbirine karıştırıyorsa, okulda "anne gibi öğretmen", evinde ise "öğretmen gibi anne" olur. Oysa bu iki rolü karıştırmadan, okulunda gerektiği zaman "öğretmen", gerektiği zaman *öğrencilerini koruyan bir "anne" olabilirdi.* Benzer şekilde evinde de çocuğuna karşı gerektiğinde "annelik", gerektiğinde ise "öğretmenlik" yapabilirdi. Sanırım bazı ilkokul öğretmenlerimiz, kendilerini, daha çok da çocuklarını, rol bulaşmasından koruyabilmek için, onları kendi sınıflarında okutmamayı tercih etmektedirler.

İnsanlarımızın sahip oldukları bazı rolleri birbirine bulaştırdıklarına sıklıkla tanık oluruz. Rollerini birbirine bulaştıranlar, kendileri gibi davranmayanları gördüklerinde ise hayrete düşerler. Örneğin, kendi mesleğini icra etmek için gereken rol ile akrabalık ilişkilerini birbirine karıştıran bir kişiyi düşünelim. Adı Hasan Bey olsun bu kişinin, Hasan Bey'in bir bakanlıkta görevli olan Orhan Bey adlı bir de komşusu bulunsun. Bu *iki komşu, ailece görüşüyor ve çok iyi geçiniyor olsunlar.* Devlet dairesinde bir işi olduğunda Hasan Bey'in aklına hemen komşusu Orhan Bey gelecektir. Hasan Bey "Orhan bu işi yapar" diye düşünür. Gelgelelim kurallara aykırı olduğu için Orhan Bey komşusunun "işini" yapmazsa, Hasan Bey bu durumu muhtemelen anlayışla karşılamaz. Kırk yıllık dostunun nasıl olup da kendisini reddettiğine bir türlü anlam veremez; "yazıklar olsun, ben de onu dost bilirdim" der. Oysa Orhan Bey komşusuna ihanet etmemiştir; yalnızca iş yerindeki rolü ile komşuluk rolünü birbirine bulaştırmamaktadır. Hasan Bey'e göre ise, Orhan Bey, kurallara aykırı olduğu için başkalarının benzeri isteklerini reddedebilir; ancak komşunun işini hemen hallediverrmelidir.

Bazen mağazadaki tezgâhtarın, bir malın fiyatını söylerken "sizin için... lira" dediğine tanık olursunuz. Tezgâhtar bu tavrıyla "sen öteki müşterilerimizden farklısın, bizim dostumuzsun" mesajını vermektedir. Tezgâhtar bu davranışıyla, alıcı-satıcı ilişkisi ile dostluk ilişkisini birbirine bulaştırmaya çalışmaktadır. Böyle bir bulaşma, ilk bakışta gönül alıcı olsa da, sonuçta müşterinin aleyhine olacaktır. Dilimizdeki, "dostluk başka, alışveriş başka" deyişi, sanırım farklı rolleri birbirine karıştırma tehlikesine dikkat çekmektedir.

Rol Katılığı: Bir insanın sahip olduğu iki rolü birbirine karıştırmasına "rol bulaşması" adını vermiştik. Eğer bir kişi, belli bir rolünü, kendisine ait pek çok role bulaştırıyorsa, yani fazlaca benimsediği bir rolü, hemen her ortamda sergiliyorsa, bu durumu "rol katılığı" olarak adlandırmak istiyorum. Diyelim ki öğretmen Necmi Bey, her yerde her zaman öğretmen rolünü sergiliyor olsun. Okulda öğretmenlik yapsın; belediye otobüsünde kurallara uymayanları uyararak öğretmenlik yapsın; pazarda müşterilere kibar davranmayan pazarcıya nasıl konuşması gerektiğini öğretsin; evde de karısına ve misafirlerine karşı yine öğretmen rolünü sürdürsün. Bu durumda Necmi Bey'in rol katılığı içinde bulunduğunu ileri sürebiliriz. Necmi Bey, gereken durumlarda öğretmen rolünden çıkıp başka rollere giremiyorsa, çevresindeki insanlarla zaman zaman çatışabilir. Necmi Bey'in okulda öğretmen rolünü sergilemesi, hatta belli durumlarda sokakta birilerine bir şeyler öğretmesi uygun olabilir. Fakat her zaman her yerde, özellikle evinde karısına karşı sıklıkla öğretmen rolü oynaması sorun yaratacaktır. Örneğin karısı bir gün sinirlenerek "Ben senin öğrencin değilim" diyebilir.

Toplumumuzda rol katılığının oldukça yaygın olduğunu sanıyorum. Bence bu konuda ilginç bir örnek de var. Bu örnek, bazı vatandaşlarımızın -galiba sayıları pek de az değil- tiyatro ve sinema sanatçılarına bakış açılarıdır. Sizlere, Susuz Yaz filminin unutulmaz aktörü Erol Taş'tan televizyonda dinlediğim bir olayı aktarmak istiyorum. (Eski filmleri pek fazla bilmeyen genç arkadaşlarım için belirteyim. Erol Taş, pek çok Türk filminde "kötü adam" rolüne çıkmıştır.) Olay şöyle: Film çekimi için gittikleri bir kasabada Erol Taş, fakir bir çocuğa, bir boyacı sandığı satın alıp hediye etmiş. Bunu duyan kasabalı

Erol Taş'ın etrafına toplanmış ve "Abi, biz seni kötü adam bilirdik; meğer sen ne iyi insanmışsın" demişler. Bence vatandaşların bu davranışları, onların rol katılığı içinde bulunduklarını göstermektedir. Kendi yaşamlarında muhtemelen rol katılığı içinde bulundukları için, başka insanların, bu arada Erol Taş'ın da yaşamında birden fazla rol bulunabileceğini düşünememektedirler. Filmlerde kötü adam rolü oynayan Taş'ın yaşamında tek bir rol olduğunu, her zaman her yerde bu rolü oynadığını sanmaktadırlar. Oysa sanatçı, filmlerinde bazen kötü adam, bazen de iyi adam rolüne çıkabilir; özel yaşamında ise daha başka rolleri sergileyebilir. Rol katılığı içinde bulunan izleyiciler, bu gerçeği fark edememektedirler.

İzleyicilerin rol katılıklarını sanatçılara yansıtmaları, sadece Erol Taş örneğinde görülmez. Ülkemizde tiyatronun başladığı yıllarda, oyunda "kötü adam" rolüne çıkan sanatçının, bazen arka kapıdan kaçırılması gerekirmiş. Çünkü izleyiciler, bu oyuncuyu dövmek için ön kapıda beklerlermiş. Sokakta sanatçının yakasına yapışan bazı kişiler ise "oğlanla kızın evlenmelerine niçin izin vermiyorsun" gibilerden hesap sorarlarmış.

Sinema/tiyatro izleyicisinin yukarda belirtilen tepkilerini, "kendilerini oyuna fazlaca kaptırmışlar" şeklinde yorumlamak doğru olmaz. Bence, bu tür tepkiler ortaya koyan izleyiciler, kendi yaşamlarında rol uyumu konusunda güçlük çekmektedirler. İçinde bulundukları rol uyumsuzluğundan ötürü, zaman zaman kendilerine ait rolleri birbirine bulaştırmakta, ayrıca rol katılığı sergilemektedirler. Böyle olunca da, bu durumu genelleyerek, başka insanların da benzer durumda olmaları gerektiği sonucunu çıkarmaktadırlar.

Kanımca, o "Eski Türk Filmleri"nin yapımcıları izleyicideki rol katılığını sezinledikleri için, sinema sanatçısının adını bazen oyun içinde de aynen muhafaza etmişlerdir. Söz gelişi, Hülya Koçyiğit'in canlandırdığı kahramanın adı da Hülya olmuştur. Bu iyi bir yöntemdir. Aksi halde bazı seyircilerin kafası karışırdı. Eğer Hülya Koçyiğit'in filmde canlandırdığı kahramanın adı Ayşe olsaydı, muhtemelen bazı seyirciler "yahu bunun adı Hülya, burada nasıl Ayşe olmuş" diyeceklerdi. Film yapımcıları, bu tür bir sıkıntıyı önlemek ve belki de izleyici kitlesini kaçırmamak için, zaman zaman sanatçıların adlarını

filmlerin içinde aynen kullanmayı tercih etmişlerdir. Oyun icabı adını değiştirmeye hakkı olmayan sanatçının, rolünü değiştirmeye de hakkı yoktur. Örneğin, her zaman "iyi anne, iyi dost" rollerinde izlediğimiz değerli sanatçı Hülya Koçyiğit'in "kötü anne" rolüne çıkması mümkün değildir. Sonuç olarak, sanatçıların rollerinin, hatta adlarının değişmesini yadırgayan belli bir izleyici kitlesinin, rol uyumsuzluğu, özellikle rol katılığı içinde bulunabileceği görüşündeyim. İzleyicilerin bu özellikleri ise, onlara ancak "alabildikleri kadarını" vermeye niyetli film yapımcılarının gözünden kaçmamıştır.

Niteliği ne olursa olsun, rol uyumsuzluğu yaşayan kişiler, gerek kendi içlerinde, gerekse diğer kişilerle olan iletişimlerinde birtakım çatışmalar yaşarlar. Bu çatışmalar bazen Erol Taş örneğinde gördüğümüz gibi komik olabilir. Ancak genelde, rol uyumsuzluğundan kaynaklanan kişi-içi ya da kişilerarası çatışmalar, insanlara acı verir ve onların çevrelerine uyumlarını güçleştirir.

Rol uyumsuzluğunu yukarda, bir tür beceri eksikliği olarak tanımladık. Bu durumda söz konusu beceri eksikliğini, uygun eğitim/terapi programlarının uygulanması yoluyla giderebiliriz.

Rol uyumsuzluğu ile ilgili son olarak şunu söylemek istiyorum: Bu bölümde ortaya koyduğum rol bulaşması ve rol katılığı kavramları, Minuchin'in aile terapisi ile ilgili yaklaşımını hatırlatır niteliktedir. Minuchin'e göre ailede, karı-koca, anne-baba ve kardeşler olmak üzere üç altsistem vardır. Bu altsistemler arasındaki sınırlar yeterli düzeyde belirgin olmazsa, yani fazlaca katı ya da geçirgen/belirsiz olursa, ailede birtakım sorunlar ortaya çıkar (Minuchin, 1974; Fışıloğlu, 1992).

Rol Çatışmaları

Rol uyumsuzluğundan ayrı olarak kişiler, rollerin niteliğinden kaynaklanan birtakım çatışmalar da yaşayabilirler (Sarbin ve Allen, 1968; Roloff, 1987). Söz konusu rol çatışmalarını, "Kişilerin rollerle çatışması" ve "Kişilerin, rollerden ötürü birbirleriyle çatışmaları" şeklinde iki ana sınıfa ayırabiliriz.

A. Kişi - Rol Çatışması

Bazı durumlarda, belli bir rolü/rolleri üstlenmesi beklenen kişi ile bu rol/roller arasında uyuşmazlık ortaya çıkabilir. Söz konusu uyuşmazlıkları üç grupta toplayabiliriz.

1. Yeteneklerine ve ilgilerine uygun olmayan bir rolü üstlenmek zorunda kalan kişi ile bu rol arasında uyuşmazlık ortaya çıkar. Örneğin rolün gerektirdiği performans, kişinin o konudaki performansının altında ya da üstünde olursa bu tür bir uyuşmazlık yaşanır. Söz gelişi yüksek tahsil yaparak belli bir meslek edinen bir kişi, mesleğine uygun bir iş bulamadığı için, daha az eğitim gerektiren bir işe girerse, huzursuzluk duyacak, iç çatışması yaşayacaktır. Ya da bir başkası, araya adamlar koyarak -tavassut yoluyla- sahip olduğu yeteneğin üzerinde yetenek gerektiren bir işe girmişse, yine huzursuzluk duyacaktır. Yeteneklerine ve ilgilerine uygun olmayan bu tür işlerde çalışanlar, bir süre sonra kendi içlerinde yaşadıkları çatışmalara ek olarak, iş yerlerindeki diğer insanlarla da çatışmaya başlarlar. Örneğin yeteneklerine uygun olmayan bir işte çalışan bir memur, bir süre sonra içindeki öfkeyi, kendisine başvuran vatandaşlara yansıtmaya, onlara aksilik etmeye başlayabilir.

2. Bir kişinin sahip olduğu roller birisiyle çatışıyorsa, bu çatışmayı algılayan kişi iç çatışması yaşayabilir. Bu çatışma ise giderek kişilerarası çatışmaya dönüşebilir. Örneğin çalışan bir kadın, iş yerinde kendisinden beklenen roller ile evinde ev kadını olarak üstlenmesi gereken roller arasında bunalabilir. Zaman zaman para kazandığı iş ile evinin işleri arasında tercih yapmak zorunda kalabilir. Bu durum ise doğal olarak kadının gerginliğini ve çevresiyle çatışma ihtimalini artıracaktır. Araştırmalar, ev-işyeri ikileminin çatışmaları artırdığını, özellikle işyerindeki çatışmaların ailedeki çatışmaları etkilediğini göstermekdir (Higgins ve Duxbury, 1992).

Kişiler, icra etmekte oldukları meslek içinde farklı rolleri aynı anda üstlenmek zorunda kaldıkları zaman da, yine bir çatışma yaşayabilirler. Örneğin bir askeri doktor, önce doktor sonra asker mi, yoksa önce asker sonra doktor mu olacağı, sonuçta bu iki rolü ne şekilde bağdaştıracağı konusunda, kanunları, etik kuralları ve kişisel düşüncelerini dikkate alan orta bir yol bulmak zorundadır.

3. Her insanın bir benlik-kavramı vardır. Benlik-kavramı, kişinin kendisine ilişkin algılarının tutarlı bir bütünlük oluşturmasıyla ortaya çıkar. Benlik kavramınızın ne olduğunu anlayabilmeniz için, nasıl bir insan olduğunuzu tanımlamanız yeterlidir. İnsanların üstlendikleri rollerin benlik kavramlarına uygun olmaması durumunda kişi-rol çatışması ortaya çıkabilir. Eğer kendinizi "hareketli, canlı, açık hava sporlarına düşkün" bir insan olarak tanımlıyorsanız, bütün gün masa başına oturmanızı gerektiren bir iş muhtemelen benlik algınıza ters düşecektir.

İnsanların benlik-kavramları, onların meslek seçimlerini etkiler. Bir kişi, kendisini nasıl tanımlıyorsa, büyük bir ihtimalle, bu tanıma uygun bir meslek seçecektir (Kuzgun, 1988). Benlik-kavramı ile meslek tercihi -seçimi- arasındaki ilişkiler, ülkemizde ve başka ülkelerde yapılan pek çok araştırmada ele alınmıştır. Bunlardan birisinde, ülkemizde bir grup üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada, öğrencilerin benlik-kavramları ile mesleki-benlik kavramları arasında anlamlı bağdaşım bulunmaktadır (Öner, 1982).

B. Rollerden Kaynaklanan Kişilerarası Çatışmalar

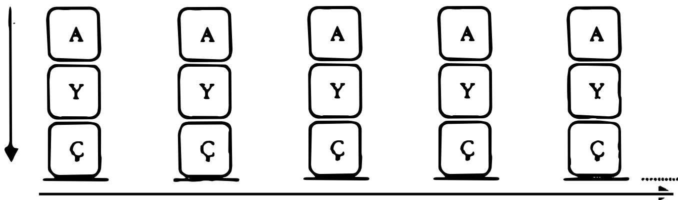
Evlerde ya da iş yerlerinde insanlar, üstlendikleri rollerden ötürü birbirleriyle çatışmaya girebilirler. Örneğin bir işi birlikte yapmak zorunda olan iki kişi, bu işin bazı bölümlerinin kendi işleri olmadığını, diğer kişi tarafından yapılması gerektiğini ileri sürerler. Sözgelişi bir resmi dairede, elindeki evrakla iki masa arasında gidip gelen bir vatandaş, muhtemelen memurlar arasındaki rol çatışmasının kurbanıdır. İki memur da bu işin kendi görevleri olmadığını düşünüyor olabilirler. Evlerde de karı-kocanın kendi rolleri olarak algılamadığı işler ortada kalır.

Bazen de kişiler kendi rol alanları içinde tanımladıkları bazı işleri birbirleriyle paylaşmak istemedikleri için çatışırlar. Yani, "bu benim işim değil" diyenlerin aksine, birbirlerine "sen karışma" mesajını verirler. Evlerde bazı annelerin mutfaklarına başkalarını sokmak istememelerinin nedeni, bardakları korumaktan çok, kendi rollerini koruma isteği olabilir.

İşbirliği yapmak zorunda olan kişilerden birisinin performansının diğerinin beklentisinden düşük olması durumunda da çatışma ortaya çıkabilir. Mesai arkadaşları birbirlerinden "işleri hep benim üstüme yıkıyorsun" diye yakınabilirler. Evlerde ise kadınlar, yemek hazırlanırken eşlerinin payına yalnızca gazetenin ve televizyonun düşmesinden yakınırlar.

Roller ile Anababa, Yetişkin ve Çocuk Benlik-Durumları Arasında İlişki: Yeni Bir Rol Modeli

Bu bölümde "roller" başlığı altında, insanların mesleki ve sosyal olmak üzere birtakım roller üstlendiklerinden söz ediyoruz. Daha önceki bölümlerde ise her insanın, Anababa, Yetişkin ve Çocuk olmak üzere üç benlik-durumu bulunduğunu belirtmiştik. Her ne kadar yaygın olarak "benlik durumları (ego-state)" adı veriliyorsa da, Anababa, Yetişkin ve Çocuk tavırlarının aslında birer "rol" olduğunu ileri sürebiliriz. Böyle olunca, genelde sözü edilen roller ile Transaksiyonel Analiz kapsamındaki roller/benlik-durumları arasında bir ortak nokta bulmak gerektiği kanısındayım. Bence bu konuda ortak noktaya, sözkonusu iki grup rolü birleştiren bir model ile ulaşabiliriz. Şekil-23'te görülen modele "Toplumsal ve Bireysel Roller Modeli (TBRM)" adını vermek istiyorum.

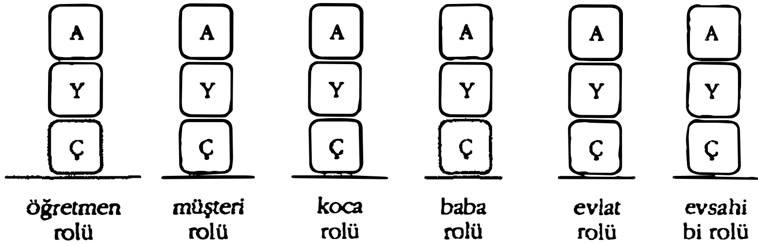
(Toplumsal roller: Mesleki ve sosyal roller)

Şekil 23. Toplumsal ve Bireysel Roller Modeli (TBRM)

Şekil -23'te görülen modelin anlamı kısaca şudur: Her insan yaşamında bir takım mesleki ve sosyal roller üstlenir. Bunların tümüne birden "toplumsal roller" adını veriyoruz. Toplumsal roller, kişi henüz dünyaya gelmeden önce toplumda mevcuttur, yani başkaları tarafından tanımlanmıştır. Söz konusu toplumsal rollere talip olan kişilerden, bu rollerin mevcut tanımlarına uygun davranmaları beklenir. Fakat kişiler aynı zamanda, bu rolleri kendi üslûplarıyla sergileme özgürlüğüne de sahiptirler.

Her bir kişinin üslûbunu belirleyen şey, o kişinin Anababa, Yetişkin ve Çocuk Rollerini/benlik-durumlarını kullanma şeklidir. Yani bir kişi, herhangi bir toplumsal role uygun davranırken, aynı zamanda Anababa, Yetişkin ve Çocuk Rollerinden birisini ya da birkaçını da birlikte kullanır.

Şekil-23'teki modele ilişkin bir örnek Şekil-24'te görülmektedir.

Şekil 24. Bir kişinin yaşamındaki toplumsal ve bireysel rollere ilişkin örnek.

Şekil-24'te görülen örneği şöyle açıklayabiliriz: Diyelim ki şekilde görülen roller Ahmet Bey'e aittir. Ahmet Bey'in mesleği ise öğretmenliktir. Ahmet Bey öğretmenlik rolünü sergilerken, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerinden birisini ya da birkaçını birlikte kullanabilir. Örneğin Koruyucu Anababa tavrı sergileyerek, öğrencilerine kol-kanat gerebilir; ya da Eleştirici Anababa tavrıyla onları azarlar, öğütler verir. Ahmet Bey yalnızca Çocuk rolü oynayarak da öğretmenlik rolünü sürdürebilir; sözgelişi şaka yaptığında ya da spontan bir örnek verdiğinde, Çocuk rolünde bir öğretmen olacaktır. Öğretmen rolünü, sadece yetişkin rolü oynayarak sürdürmesi de mümkündür. Eğer sadece Yetişkin rolü sergilerse, bir bilgisayar gibi davranır; kitaptan öğrendiklerini sınıfta tekrarlar; öğüt vermez, şaka yapmaz, muhtemelen yüzü de gülmez. Ya da Anababa ve Çocuk rollerini birlikte sergiler; diyelim ki öğrencilerine karşı Anababa rolü, okul müdürüne karşı ise Çocuk rolü oynar. Ahmet Bey'in, Anababa ya da Çocuk rollerini, Yetişkin rolüne bulaştırması da mümkündür; örneğin öğrencilerine acıdığı için, haketmeyenlere de geçer not verebilir. Bu konuda son ve önemli bir seçenek kalmaktadır. Bu da Ahmet Bey'in, Yetişkin rolünün/benlik-durumunun koordinatörlüğü altında, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini dengeli biçimde kullanmasıdır.

Eğer böyle olursa, Ahmet Bey'in öğretmenlik rolü ile kişisel rollerinin (yani Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerinin) ideal biçimde bağdaştığını düşünebiliriz.

Öğretmenlik rolü ile ilgili yukarda sıraladığım seçeneklere, sinemadan/romandan üç örnek vermek istiyorum: Hababam Sınıfı, Ölü Ozanlar Derneği ve Çalıkuşu. Kanımca Hababam Sınıfındaki Mahmut öğretmen, yaramaz öğrencilerin karşısında, bazen cezalandırıcı, bazen de koruyucu Anababa rolü oynamakta, fakat üç kişisel rolünü dengeli şekilde kullanmamakta, özellikle öğrencileriyle Yetişkin-Yetişkine iletişime girmemektedir. Ölü Ozanlar Derneği* adlı filmdeki öğretmen Bay Keating ise, üç kişisel rolünü dengeli şekilde kullanabilmektedir; Anababa'dır, çünkü öğretmek istemektedir; Çocuk'tur, çünkü spontandır; Yetişkin'dir, çünkü akılcıdır ve yaratıcılığı ile öğretme isteğini etkin bir şekilde bağdaştırabilmekte, ayrıca öğrencileriyle Yetişkin-Yetişkine bir iletişim kurabilmektedir. Çalıkuşu adlı romanda (Güntekin, 1957) ve aynı adı taşıyan filmde ise, Feride öğretmenin, kişisel rollerini kullanma açısından, Mahmut öğretmen ile Bay Keating arasında bir yerlerde bulunduğunu düşünüyorum. Feride öğretmen, belki sınıfta Keating kadar yaratıcı değildir, fakat yetişkin rolünün denetimi altında Anababa ve Çocuk rollerini dengeli şekilde kullanabilmektedir.

Öğretmen Ahmet Bey ile ilgili örneğimize devam edelim. Ahmet Bey, öğretmenlik rolü gibi diğer rollerini de, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rolleriyle birlikte sergileyecektir. Örneğin evinde çocuğunun karşısında, toplumsal rollerinden birisi olan "baba rolünü" Anababa tavrı içinde sürdürecektir; sözgelişi otoriter bir baba olacaktır. Ahmet Bey, çocuğu ile oyun oynayarak ya da şakalaşarak aynı "baba rolünü" Çocuk tavrı içinde de sürdürebilir; bir başka söyleyişle, Çocuk rolünde bir baba olabilir.

Ahmet Bey kimi zaman da kendi annesinin ve babasının karşısında, toplumsal rollerinden birisi olan "evlat rolünü" oynayacaktır. Evlat rolünü oynarken de bazen annesine ve babasına karşı Anababa tavrı takınacak, örneğin onlara duygusal açıdan destek olacaktır. Bazen yetişkin rolünde bir evlat olarak onlarla karşılıklı oturup sohbet edecek, kimi zaman da Çocuk rolündeki bir evlat olarak onlara akıl danışacaktır.

* Ölü Ozanlar Derneği adlı filmin senaryosuna kaynak oluşturan roman Türkçeye çevrilmiştir (Kleinbaum, 1993, çev., S.C.Alioğlu).

İnsanlar, toplumsal rolleriyle kişisel rollerini bağdaştırmakta güçlük çektiklerinde, gerek kendi içlerinde, gerekse kişilerarası iletişimlerinde çatışma yaşayabilirler.

Sosyal ve Fiziksel Çevre

Sosyal ve fiziksel çevre insan davranışlarını etkileme gücüne sahiptir. Yapılan araştırmalar, aynı kişinin ya da belli bir grubun farklı çevrelerde farklı davranışlar sergilediğini ortaya çıkarmıştır (Barker and Gump 1964). Okul büyüklüğünün öğrenci yaşamına olan etkisini ele alan incelemesinde Gürkaynak (1980), büyük ve küçük okullardaki öğrenciler arasında, okuldaki ders dışı etkinliklere (kol faaliyetlerine) katılma açısından farklılık bulunduğunu belirtmektedir.

Sosyal ve fiziksel çevre ile kişilerin davranışları arasında bir takım paralellikler bulunması, çevre ile kişilerarası iletişim arasında da paralellik bulunduğu anlamına gelmektedir. İçinde yaşanılan sosyo-fizik çevre, kişilerarası iletişimleri ve dolayısıyla çatışmaları etkileyebilir. Örneğin Roush ve arkadaşları (1960), erkek çocukların, yarışma/rekabet gerektiren oyun alanlarında, diğer alanlara oranla daha fazla çatıştıklarını, hatta düşmanca davranışlar sergilediklerini saptamışlardır.

Konuya ilişkin araştırmalardan edindiğimiz bilgilerin yanısıra, günlük yaşamdaki gözlemlerimizden de, aynı insanların farklı ortamlarda farklı davranışlar sergilediklerini biliriz. Örneğin, annesinin evde birkaç dakika sessiz oturtamadığı bir çocuk, okula başladığında, sınıfta bir ders boyunca sessiz oturabilir. Ya da bir yetişkin, kendisine "bacaksız" diyen bir dostuna hiç kızmaz, fakat ters yönlü yolda araba kullanırken karşıdan gelen şoförün "seni bacaksız seni" demesine fena halde sinirlenir. Galiba, "yemeğin kabı değişince, tadı da değişir" deyişinde de ifade edildiği üzere, farklı ortamlarda olayları farklı algılar, farklı tepkilerde bulunuruz.

Yalnızca sosyal çevreyi ya da fiziksel çevreyi ele alarak inceleme konusu yapmamız mümkündür. Ancak bu ikisini birlikte ele almak daha doğru olacaktır. Çünkü insanları etkileme açısından, sosyal çevre ve fiziksel çevre, birbirlerinden ayrılamayacak bir bütündür. Geştalt Psikolojisi'nde de, bu iki

çevrenin ve onlar içinde anlam kazanan insan davranışlarının bir bütün olduğu savunulur. Tıpkı fizikte, zamanın ve mekânın birbirlerinden apayrı iki şey olmadığını anlamış bulunduğumuz gibi, sosyo-fiziksel çevrenin insan davranışlarıyla bir bütünlük oluşturduğunu da artık biliyoruz. Sosyal ve fiziksel çevrenin insan davranışları üzerindeki ortaklaşa etkisini, pek çok alanda, örneğin "kalabalık" ya da "sosyometrik tercihler" alanında inceleme konusu yapabiliriz.

Kalabalık ortam, gerek hayvanlar, gerekse insanlar üzerinde birtakım olumsuz etkiler yaratır. Örneğin dar alanlara yerleştirilen hayvanların saldırganlık düzeylerinde artış görülür (Calhoun, 1962). Kalabalığın insan üzerindeki etkisi de bir takım metodolojik güçlüklere rağmen incelenmiştir. Kalabalık ortamlarda yaşamak zorunda kalan insanların, birbirleriyle çatışma ve fiziksel hastalıklara yakalanma düzeylerinde artış görülür (Zlutnick ve Altman, 1972; Gürkaynak ve Le Compte, 1977; Baron ve Byrne, 1987).

Sosyometride ve psikodramada*, gerek fiziksel, gerekse sosyal çevre, insanların duygularını ve davranışlarını etkileyen önemli birer faktör olarak kabul edilir. Örneğin psikodramada oyunculardan, geçmiş yaşantılarını dramatize ederken, o yaşantıların içinde oluştuğu fiziksel ve sosyal çevreyi hatırlamaları ve psikodrama sahnesinde ayrıntılı olarak canlandırmaları istenir (Dökmen, 1988a ve 1989). Çünkü bu oyuncular/grup üyeleri, geçmiş günlerde, o ortamlarda, o duyguları yaşamışlarıdır. Bugün psikodrama sahnesinde, aynı ortamı, aynı dekoru hatırlayabildikleri ölçüde, o günkü duygularını tekrar yaşayabilirler. (Bu yüzden psikodrama sahnesinde dekorun tanımlanmasına önem verilir.) Psikodramadaki bu görüş, insanların duyguları ve davranışlarıyla içinde yaşadıkları fiziksel ve sosyal ortam arasında sıkı bir bağ olduğu varsayımına dayanır. Bu bağın farkında olunması, insanların geçmiş yaşantılarındaki çatışmalarının çözümlenmesinde önemli bir dayanak oluşturur.

---

* Sosyometrinin ve onun uzantısı olan psikodramanın kurucusu Moreno'dur (1953/1963, çev., N.Ş. Kösemihal). Psikodrama, insanları ruhsal yönden geliştirmek/tedavi etmek amacıyla gerçekleştirilen bir psikolojik danışma/psikoterapi yaklaşımıdır.

Sosyometri kapsamında gerçekleştirdiğim bir araştırmada, iki grup üniversite öğrencisi ele alarak, bu grupların sosyal-atomlarını* karşılaştırdım (Dökmen, 1995). Birinci grup öğrenci ailelerinin yanında, ikinci grup ise yurtlarda kalarak öğrenimlerini sürdürüyordu. Bu araştırmanın bulgularından birisi şudur: Ailelerinin yanında kalan öğrenciler, annelerine ve babalarına nazaran arkadaşlarını daha yakın hissetmektedirler. Yurtlarda kalanlar ise tam tersine, arkadaşlarına nazaran anne ve babalarını daha yakın hissetmektedirler. Araştırma kapsamında yurtlarda kalan öğrencilerle yaptığım görüşmeler, bu ilginç bulgunun nedenini açıklar niteliktedir. Yurtlarda kalan öğrencilerimiz bana özetle şunları söylediler:

"Ailemizin yanında kaldığımız zamanlarda, çeşitli konularda -örneğin eve dönüş saatimiz ya da çalışmaya ayırdığımız zaman konusunda- aramızda tartışma çıkıyor. Oysa yurtta kalınca bu tür tartışmalar olmuyor. Üstelik uzaktan muhabbet tatlı oluyor; birbirimizi karşılıklı özlüyoruz."

Gençlerin bu açıklaması, kanımca, içinde yaşanılan ortam ile kişilerarası iletişim çatışmaları arasındaki ilişkiyi çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır. Annelerinden ve babalarından uzakta yaşayan gençler, onları kendilerine yakın hissederken, anneleriyle ve babalarıyla aynı çatıyı paylaşanlar, onları kendilerine daha uzak hissetmektedirler. Sanırım bu sonuç, içinde yaşanılan sosyal ve fiziksel çevrenin, kişilerarası iletişimleri ve çatışmaları etkilediğini göstermektedir.

Mesajın Niteliği

Şimdiye kadar bu bölümde, kişilerarası iletişim çatışmalarına yol açabilecek nedenleri ele aldık. Bunların çoğunluğu, çatışmalara taraf olan kişilerle doğrudan ilgiliydi; örneğin onların algıları, kalıp düşünceleri, rolleri gibi. Kişilerarası çatışmalara bazen de kişilerin kendilerine ait özellikler değil, ürettikleri ve birbirlerine ilettikleri mesajlar yol açar. Bu mesajların niteliği, yani taşıdıkları anlam, çatışmanın kaynağını oluşturur.

---

* Bir insanın sosyal-atomu demek, o insanı çeşitli açılardan etkileyen, dolayısıyla onun için önemli olan insanlar topluluğu demektir (Moreno, 1960; Dökmen, 1993a).

Kişiler, kendilerine ulaşan bir mesajın kapsamına karşı olduklarında, sırf bu yüzden mesajı gönderenle çatışmaya başlayabilirler. Örneğin karşımızdaki kişi, doğruluğundan emin olduğumuz bir bilgiden farklı bir bilgi ileri sürerse, onunla çatışabiliriz. Eğer karşımızdaki, İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından 1942 yılında fethedildiğini, Christopher Columbus'un ise Yeni Dünya'ya 1453'te ayak bastığını söylerse, aksini iddia edersiniz. Böylece başlayacak bir çatışmaya, kişisel özelliklerinizden ötürü değil, siz doğmadan önce ortaya konmuş bazı bilgilerden ötürü girersiniz. Şüphesiz ki çatışma üslubunuz, karşınızdakine göstereceğiniz tepkinin niteliği ve miktarı, sizin kişiliğinizle, bilişlerinizle ya da tarihe olan tutumunuzla ilgili olabilir. Ancak bütün bunların ötesinde, çatışmadaki payınızı başlatan öge, mesajın niteliğidir.

Mesajın kapsamının yol açtığı çatışmalara, Harary'ye ait çatışma sınıflamasında, "Kapsam Çatışmaları" adı verilmişti. Bu grubu oluşturan çatışmalar ise, Tümden Reddetme, Önyargılı, Yoğunluk çatışmalarıydı. Mesajların niteliğinden kaynaklanan bu çatışmalar giderek, mesajın tartışılmadığı, kişilerin birbirlerini hedef aldığı, kişi ağırlıklı çatışmalara dönüşebilir. Bu durumdan kaçınmakta, dilimizdeki "elçiye zeval olmaz" sözünde de vurgulandığı gibi, mesaj ile mesajı getiren kişiyi birbirine karıştırmamakta yarar vardır.

III.BÖLÜM

EMPATİ

Bu bölümde empatinin tanımını, empati ile ilgili kavramları ve kuramsal açıklamaları ele almak istiyorum. Bunların yanı sıra, önceki yıllarda ortaya koyduğum bir empati modelinden ve geliştirdiğim empati ölçeklerinden (Dökmen, 1988a ve 1990) ve empatik davranışın niteliği ile ilgili olarak, bu kitap kapsamında ilk defa ortaya koyacağım bir kuramsal açıklamadan söz edeceğim.

Empati bugün, psikiyatride ve psikolojide, adından sıklıkla söz edilen önemli bir kavramdır. Gerek psikiyatride gerekse psikolojinin çeşitli dallarında, özellikle klinik ve sosyal psikolojide gelişim, danışma, okul ve iletişim psikolojisi alanlarında, empati ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmış, bu konuda büyük bir bilgi birikimi ortaya çıkmıştır. Fakat yine de empati konusunda, üzerinde uzlaşılamayan ya da yeterince aydınlanmamış noktalar bulunmaktadır. Elinizdeki kitapta, empati ile ilgili tüm araştırmaları ve incelemeleri ayrıntılı olarak ele almak istemiyorum; çünkü bu tür bir yaklaşım kitabın bütünlüğüne zarar verebilir. Kitabın özellikle bu bölümünde, empati ile ilgili temel kavramlardan söz etmek ve incelenmesi gerektiğine inandığım "empati-Anababa, Yetişkin, Çocuk rolleri" ilişkisini kuramsal olarak irdelemek, bu konudaki bazı görüşlerimi tartışma konusu yapmak istiyorum. Terapist/danışman ile hasta/danışan arasındaki empatik etkileşimi konu alan araştırmalar ve incelemeler, ilerde bir başka kitabın konusunu oluşturabilir. Aşağıda, her türlü iletişim ortamında görülebilecek empatik davranışların niteliğini ve önemini ele alacağız.

Empati: Tanımı ve Tarihçesi

Empatinin tanımını ve tarihçesini birlikte ele almamızın nedeni, günümüzdeki empati tanımına, zaman içindeki pek çok değişiklik sonucunda ulaşılmış olmasıdır. Bugün empatiyi özetle şöyle tanımlıyoruz: Empati, bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamasıdır. Basit gibi gözüken bu tanımın gerisinde pek çok kuramsal öge bulunmaktadır ve belki de bu yüzden söz konusu tanıma ulaşılması oldukça zaman almıştır.

Bugün kullanmakta olduğumuz "empati" teriminin iki atası var. Bunlar Almanca'daki "einfühlung" ve Eski Yunanca'daki "empatheia" terimleridir. Empatinin, bu terimlerle ilişkisi ve psikoloji kapsamında geçirdiği aşamalar Ek-12'de görülmektedir.

Günümüzde "empati" denildiğinde akla, Carl Rogers ve onun konuya ilişkin çalışmaları gelir. Psikoterapi alanında empatik iletişim kurma becerisiyle ünlenmiş Rogers'ın adı ile empati kavramı, adeta özdeş hale gelmiştir.

Meslek yaşamı boyunca empatiyi çeşitli şekillerde tanımlamış olan Rogers'ın 70'li yıllarda ulaştığı empati anlayışı, bugün çoğunluğun üzerinde uzlaştığı bir tanıma dönüşmüştür. Katı bir nitelik taşımayan söz konusu tanım, genel çizgileriyle şöyledir: Bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecine "empati" adı verilir (Rogers, 1970 ve 1983, çev. Akkoyun).

Yukardaki empati tanımı üç temel ögeden oluşmaktadır. Bir insanın karşısındaki bir kişi ile (özellikle bir terapistin/danışmanın karşısındaki hasta/danışan ile) empati kurabilmesi için gerekli olan bu ögeleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Empati kuracak kişi, kendisini karşısındakinin yerine koymalı, olaylara onun bakış açısıyla bakmalıdır. Başka bir söyleyişle, empati kurmak isteyen kişinin, karşısındaki kişinin fenomenolojik alanına girmesi gereklidir. Fenomenolojik alan nedir? Psikolojideki Fenomenolojik Yaklaşım'a göre her insanın bir fenomenolojik alanı vardır. Her insan gerek kendisini gerekse çevresini, kendine özgü bir biçimde algılar; bu algısal

yaşantı özneldir (subjektiftir); kişiye özgüdür. Yani her insan dünyaya, kendine özgü bir bakış tarzıyla bakar. Eğer bir insanı anlamak istiyorsak, dünyaya onun bakış tarzıyla bakmalı, olayları onun gibi algılamaya ve yaşamaya çalışmalıyız. Bunu gerçekleştirmek için de empati kurmak istediğimiz kişinin rolüne girmeli, onun yerine geçerek adeta olaylara onun gözlüklerinin gerisinden bakmalıyız. İngilizcede empatiyi ifade etmek için, olaylara karşımızdaki kişinin ayakkabılarını giyerek bakmamız gerektiğini savunan bir deyiş vardır. (Sanırım bu deyiş Kızılderili Kültürü'nden kaynaklanıyor.) Kültürlerde bulunan bu tür motifler, o kültürlerdeki insanların empati kurmaya en azından bir yatkınlık taşıdıkları anlamına gelebilir. Bir süre önce bir halk masalımızda, empatik anlayışla ilgili ilginç bir motif bulunduğunu fark ettim. Aşağıda, "Bir Halk Masalında Empati: Serçenin Yürek Çarpıntısını Duymak" başlığı altında bu motifi ele alacağım.

Karşımızdaki kişinin rolüne girerek empati kurduğumuzda, o kişinin rolünde kısa bir süre kalmalı, daha sonra bu rolden çıkarak kendi yerimize geçebilmeliyiz. Aksi halde empati kurmuş sayılmayız. Karşımızdaki ile özdeşim kurmak (ona benzemek) veya ona sempati duymak, empatiden farklı şeylerdir. (Bu konuya aşağıda, "Empatinin Sempatiden Farklılığı" başlığı altında tekrar değineceğim.) Empati kurmaya çalıştığımız kişinin rolüne kısa bir süre için geçmeli "sanki o kişi imişcesine" düşünmeye ve hissetmeye çalışmalıyız.

b) Empati kurmuş sayılmamız için, karşımızdaki kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamamız gereklidir. Karşımızdakinin yalnızca duygularını ya da yalnızca düşüncelerini anlamış olmak yeterli değildir. Empatiyi tanımlarken bu noktayı vurguladığımızda, empatinin iki temel bileşeninden söz etmiş oluyoruz. Bunlar, empatinin bilişsel ve duygusal bileşenleridir. Karşımızdakinin rolüne girerek onun ne düşündüğünü anlamamız, bilişsel nitelikli bir etkinlik (bilişsel rol alma/bilişsel perspektif alma), karşımızdakinin hissettiklerinin aynısını hissetmemiz ise duygusal nitelikli bir etkinliktir (duygusal rol alma/duygusal perspektif alma). Bilişsel rol alma, duygusal rol almanın ön şartı sayılabilir.

Empatinin bileşenlerinin neler olduğu konusunda araştırmacılar arasında, bazı görüş farklılıkları vardır. Örneğin, Hoffman'a (1978) göre empatinin bilişsel, duygusal ve güdüsel (motivasyonel) olmak üzere üç bileşeni vardır. Bazı araştırmacılar empatinin bilişsel yönünü, bazıları ise duygusal yönünü vurgulamaktadırlar. Fakat çoğunluğun üzerinde uzlaştığı görüş, empatinin bilişsel ve duygusal bileşenlerden oluştuğu yolundadır (Truax ve Carkhuff, 1967; Feschbach, 1975; Iannotti, 1975; Brems, 1988; Dökmen, 1988b; Pecukonis, 1990; Poresky, 1990).

c) Empati tanımındaki son öge ise, empati kuran kişinin zihninde oluşan empatik anlayışın, karşıdaki kişiye iletilmesi davranışıdır. Karşımızdaki kişinin duygularını ve düşüncelerini tam olarak anlasak bile, eğer anladığımızı ona ifade etmezsek empati kurma sürecini tamamlamış sayılmayız.

Araştırmacılar, insanların zihinlerinde kurdukları empatiyle, karşılarındaki kişiye ilettikleri empati arasında farklılık bulunduğunu belirtmektedirler (lannotti, 1975; Barrett-Lennard, 1981; Jackson, 1987).

Bu farkın özellikle çocuklarda daha da belirgin olması söz konusudur. Borke'ye (1971) göre çocuklar, karşılarındaki kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlasalar bile, bu durumu iletmekte başarılı olamayabilirler.

Çocuklar gibi biz yetişkinler de zaman zaman, karşımızdakinin duygularını ve düşüncelerini doğru anlasak bile, uygun empatik tepki vermekte, yani içimizdekini ifadede güçlük çekebiliriz. Örneğin, bir dostumuz üzülmektedir. Kendimizi onun yerine koyup, neler yaşamakta olduğunu anlarız. Onun duygularını içimizde hissederiz. Sıra, bu durumu ona ifade etmeye geldiğinde ise, hiçbir şey yokmuş gibi gülümseyerek "takma kafana" diyebiliriz. Eğer böyle yaparsak, yüzümüzdeki ifadeyle ve söylediğimiz sözle içimizdeki duygular arasında çelişki var demektir. Böyle yaptığımızda, doğru empati kurmuş fakat bunu karşıdakine yeterince iletmemiş oluruz.

Karşımızdaki insanlara empatik tepki vermenin başlıca iki yolu vardır: Yüzümüzü/bedenimizi kullanarak onu anladığımızı ifade etmek ve sözlü olarak onu anladığımızı ifade etmek. Empatik tepki vermenin en etkili yolu, her halde bu

ikisini birlikte kullanmaktır. Bir sıkıntımız olduğunda, bizimle konuşan kişi, dostça bir gülümsemeyle kolumuza dokunup sıkıntımızı sözelleştirirse, örneğin "son günlerde çok bunalmışsın" derse, rahatladığımızı hissedebiliriz.

Bir Halk Masalında Empati: Serçenin Yürek Çarpıntısını Duymak

İnsanların birbirleriyle, hatta bütün canlılarla empati kurmaları gerektiğini anlatan bir halk masalımızı aktarmak istiyorum.

Göğsü kınalı bir serçe varmış. Gök gürlediği zamanlar tir tir titreyerek yere yatar, gök yıkılmasın diye de ayaklarını havaya kaldırırmış. Bir yandan da "korkumdan kırk kantar yağım eriyor" dermiş. Bir gün birisi demiş ki "sen kendin beş dirhem gelmezsin; nerden oluyor da kırk kantar yağın eriyor?" Bunun üzerine serçe şöyle cevap vermiş; "Herkesin kendine göre dirhemi, kantarı var; siz ne anlarsınız" (Boratav, 1969).

Yukardaki masalda verilmek istenen mesaj kanımca şudur: Her insanın -hatta her canlının- olaylara kendine özgü bir bakış açısı (fenomenolojik alanı) vardır. Dışardan baktığımızda bunu göremeyiz ve bu yüzden de onun bazı davranışlarına anlam veremeyiz. Kendimizi karşımızdakinin yerine koyup olaylara onun gözüyle bakabilirsek, ancak bu durumda onun duygularını ve düşüncelerini anlamamız ve dolayısıyla da davranışlarına anlam vermemiz mümkün olur.

Kanımca bu masal, insanların empati kurmaksızın birbirlerini anlayamayacaklarını vurgulayan, kültürümüze ait önemli bir motiftir. Günlük yaşamda birbirimizle ne ölçüde empati kurduğumuz, şüphesiz ki tartışılabilir. Fakat yüzlerce yılda oluşmuş bir masalımız bize, birbirimizle empati kurmamız gerektiğini hatırlatmaktadır.

Empatinin Sempatiden Farklılığı

Günlük dilimizde "sempati" sözcüğünün sıklıkla kullanılıyor olmasına karşılık, "empati" henüz konuşma dilimize girmemiştir. Bu bölümde sempati ve empati kavramları arasındaki farklılığı dile getirmek istiyorum.

Konuyla ilgili bilimsel yayınlarda, sempati ve empati kavramları arasındaki farklılık vurgulanmaktadır (Gruen ve Mendelsohn, 1986; Wispe, 1986; Bohart, 1991). Ancak çeşitli yayınlarda sempati ve empati arasındaki benzerlik ve farklılıklara ilişkin yapılan tanımlar arasında tam olarak tutarlılık bulunmadığı kanısındayım. Burada, söz konusu tanımların ortak yanlarını dikkate alarak, günlük dilde bu iki kavramın nasıl ayırt edilmesi gerektiğini örnekler üzerinde açıklamaya çalışacağım.

Eski Yunancadaki "sympatheia" teriminden İngilizceye "sympathy" olarak aktarılan terimin kelime anlamı, "birisiyle birlikte acı çekmek"tir. İlk olarak 18.yüzyılın ortalarında David Hume ve Adam Smith tarafından inceleme konusu yapılan sempati, içinde bulunduğumuz yüzyılda psikoloji kapsamında, daha çok sosyal psikoloji alanında ele alınmıştır. Bugün psikoterapi/psikolojik danışma alanında sempati, özellikle empati kavramının yanlış anlaşılmasını önlemek amacıyla inceleme konusu yapılmaktadır.

Bir insana sempati duymak demek, o insanın sahip olduğu duygu ve düşüncelerin aynısına sahip olmak demektir. Karşımızdaki kişiye sempati duyuyorsak, onunla birlikte acı çekeriz ya da seviniriz. Empati kurduğumuzda ise karşımızdakinin duygu ve düşüncelerini anlamak esastır. Kendimizi sempati duyduğumuz kişinin yerine koymamız ve onu anlamamız şart değildir; sempatide "yandaş" olmak esastır. Empati kurduğumuzda ise karşımızdaki kişiyle aynı duyguları ve görüşleri paylaşmamız gerekmez; sadece onun duygularını ve düşüncelerini anlamaya çalışırız. Bir insanı "anlamak" başka şeydir, ona "hak vermek" başka şey. Empatide anlamak, sempati de ise anlamış olalım ya da olmayalım, karşımızdakine hak vermek söz konusudur. Bu açıklamayı örneklemeye çalışalım.

Diyelim ki bir futbol takımını tutuyorsunuz. Aynı takımı tutan kişilere sempati duyarsınız; takımınız kazandığında hep birlikte sevinirsiniz. Fakat bu kişilerin, tuttuğunuz takımla ilgili neler hissettiklerini bilmeyebilirsiniz. Eğer bilseydiniz, bu kişilere sempati duymanın yanı sıra onlarla empati de kurmuş olurdunuz. Örneği biraz değiştirelim. Taraftarı olduğunuz takımın kalecisi bir penaltıyı kurtarırsa, onunla birlikte sevinir, kurtaramazsa yine onunla birlikte üzülürsünüz. Her iki durumda

da kaleciye sempati duymuş olursunuz. Fakat eğer penaltı atılmadan önceki saniyelerde, -sizin takımın olsun, rakip takımın olsun- kalecisinin neler hissettiğini hissedebilirseniz, ancak bu takdirde empati kurmuş olursunuz.

Bir başka örnek: Diyelim ki bir ziyafettesiniz ve bir yakınınız, yanında oturan kişinin üzerine yemek döktü. Eğer yakınınızın utandığını fark ederseniz, bu empatidir. Eğer yakınınız yemeği döktü diye, onunla birlikte siz de utanırsanız, sempati duymuş olursunuz. Yakınınızla birlikte utanmanızın nedeni onunla özdeşim içinde bulunmanız olabilir. Sempati duyduğumuz kişilerle özdeşim kurmuş olabiliriz.

Empati kurduğumuz kişilerle ise özdeşim kurmamız gerekli değildir; hatta özdeşim empatiyi zedeleyebilir.

Bir üst bölümdeki masalı hatırlayacak olursak, dışardan bakan bir kişinin serçeye acıması sempati sayılır. Bu kişinin, kendisini serçenin yerine koyup onun ne kadar korktuğunu fark etmesi ise, empati kurmak demektir. Empatide anlamak önemlidir. Serçeye sempati duyduğunuz, ona acıdığınız zaman, hâlâ onun gök gürlediğinde niçin ayaklarını havaya kaldırdığını anlamamış olabilirsiniz. Fakat serçe ile empati kurmuşsanız, gök gürlediğinde ayaklarını niçin kaldırdığını anlamanız kolaylaşır.

İnsanlar bazen bir yakınları acı çektiğinde aynı acıyı çekerler; örneğin eşleri doğum sancısı çeken erkekler, benzeri bir sancıya tutulabilirler. Bu tür sancılar, bir *sempati ifadesidir*. Yüzyılımızın başlarında McDougall (1908) bu duruma "sempatik acı çekme" adını vermişti.

Bir psikolojik yardım ilişkisi söz konusu ise, terapistin/danışmanın karşısındaki *hasta/danışan ile empati kurması* yeterlidir; uzmanın karşısındaki kişiye sempati duyması psikolojik yardım ilişkisini zedeleyebilir. Ancak günlük yaşamda, çevremizdeki insanlara hem sempati duymamızda, hem de onlarla empati kurmamızda bir sakınca yoktur. Belki en fazla, bizimle aynı duyguları paylaşan, bize sempati duyan yakınlarımızın, zaman zaman da olsa bizimle empati kurmalarını, bizi anlamalarını bekleriz. Çevremizdekiler bize sempati duyduklarında, bir gruba ait olduğumuzu, bizimle empati kurduklarında ise bizi anladıklarını hissederiz.

Empatinin Kuramsal Açıklaması

Bu bölümde, empatik anlayışın ve onun bir uzantısı olarak yardım etme davranışının nasıl ortaya çıktığı konusunda yapılmış bazı kuramsal açıklamalara yer vermek istiyorum. Önce empatinin, daha sonra da yardım etme davranışının niteliğini tartışacağız.

Empatik anlayışın ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı konusunda çeşitli kuramsal açıklamalar yapılabilir. Aşağıda konuyu, ben-merkezcilik (ego-santrizm) açısından ele alacağız.

Ben - Merkezcilik (Ego-Santrizm) ve Empati

Ben-merkezcilik ve empatik anlayış birbirleriyle bağdaşmaz. Ben merkezci davranan bir kişinin, karşısındakinin rolüne girmesi ve olaylara onun bakış açısından bakması, yani empati kurması mümkün değildir. Bu durumda, empati kurabilmek, yani başkalarının rolüne girebilmek için önşartın, ben-merkezcilikten kurtulmak olduğunu söyleyebiliriz. Empatik anlayışta ve davranışta önemli yeri olan ben-merkezcilik nedir? Kısaca bunu tartışmak ve empati ile ben-merkezcilik arasındaki ilişkiye günlük yaşamdan örnekler vermek istiyorum.

"Ben-merkezcilik (egocentrism)" kavramı Piaget (1926) tarafından ortaya atılmıştır. Çocukların düşüncede ve dil kullanımında ben-merkezci olduklarını savunan Piaget, özellikle, zihinsel gelişim dönemlerinden birisi olan işlem-öncesi dönemdeki çocukların ben-merkezci düşünceleri ve davranışları ile ilgili çığır açan çalışmalar yapmıştır. Çocuklarda ve gençlerde ben-merkezci davranışın niteliği, psikoloji literatüründe hâlâ tartışılmakta olan konulardan birisidir. (Cox, 1980).

Konuyla ilgilenen bütün araştırmacılar empati kurmada ben-merkezci davranıştan uzaklaşmanın önemini vurgularlar. Bu arada bazı araştırmacılar -örneğin Ford, 1979- empatiyi, "ben-merkezcilikten uzak davranış" olarak tanımlamaktadırlar. Ford'a göre üç tür ben-merkezcilik vardır; bunları şöyle sıralayabiliriz:

a) Görsel/uzaysal (visual/spatial) ben-merkezcilik,

b) Bilişsel ben-merkezcilik,

c) Duygusal ben-merkezcilik,

Söz konusu ben-merkezcilik türlerine sahip olanlar, nesnelere ve başka insanlara ilişkin gerçekleri fark etmede, diğer insanların rolüne girmede güçlük çekerler. Böyle olunca da diğer insanların bakış açılarını, neler düşündüklerini ve hissettiklerini yeterince anlayamazlar.

Kurdek ve Rodgon (1975) üç tür perspektif-alma (perspective-taking) tanımlamışlardır. Bunlar,

a) Algısal perspektif-alma (diğer kişinin bakış açısını fark etme),

b) Bilişsel perspektif-alma (diğer kişinin ne düşündüğünü fark etme),

c) Duygusal perspektif-alma (diğer kişinin yaşamakta olduğu duyguların neler olduğunu fark etme).

Kurdek ve Rodgon'a (1975) göre, algısal, bilişsel ve duygusal açıdan karşılarındaki insanın perspektifini alamayanlar, ben-merkezci davranmış olurlar; dolayısıyla da onlarla empati kuramazlar.

Şimdi, ben-merkezciliğin ölçülmesi konusuna kısaca değinelim: Kişilerin algısal perspektif-alma becerileri ölçülmek istendiğinde, iki yaklaşıma başvurulur. Bunlardan birincisi deneklere "perspektif problemleri" sunmak, ikincisi ise "rotasyon problemleri" sunmaktır. Perspektif problemlerinde denekten, belli bir duruma (örneğin bir mekâna) farklı bir pozisyondan bakacak olsa neler göreceğini söylemesi istenir. (Bu konudaki problemlerin en ünlüsü, Piaget'e ve Inhelder'e ait "Üç-Dağlar" problemidir (Piaget ve Inhelder, 1956; Cox, 1980). Rotasyon probleminde ise denekten, belli bir nesnenin döndürülmesi halinde nasıl görüleceğini tahmin etmesi istenir.

Ben-merkezciliğin pratikte nasıl tanımlandığını gösterebilmek için, ben-merkezciliğin ölçülmesiyle ilgili birkaç örnek vermek istiyorum:

İlk olarak Piaget'nin ve Inhelder'in Üç-Dağlar problemine benzer bir örneğe bakalım: Diyelim ki bir çocuğun karşısına Şekil-25'de görülen resmi koydunuz ve "bu resimde neler görüyorsun?" diye sordunuz. Çocuk ise "bir ağaç, bir dağ ve bir adam görüyorum" cevabını verdi. Çocuğa ikinci bir soru olarak "bu adam ne görüyor?" diye sorduğunuzda, eğer çocuk

"ağacı ve dağı görüyor" cevabını verirse, ben-merkezci davranmış, yani resimdeki adamın rolüne girememiş, duruma onun perspektifiyle (bakış açısıyla) bakamamış olur. Çünkü resimdeki adamın ağacı görmesi mümkün değildir.

Şekil 25. Algısal ben-merkezciliği belirlemek amacıyla kullanılabilecek bir resim.

Ben-merkezci davranan bir çocuk, "ağaç, dağ ve adam" resmine baktığında, resimdeki adamın rolüne giremediği için, dağın adamın ağacı görmesini engelleyeceğini fark edememektedir. Belli yaşlarda bu fiziksel gerçeği fark edemeyen çocuklar, daha sonraki yaşlarda zihinsel gelişimlerinin bir sonucu olarak adamın rolüne girmeyi başarabilirler. Adamın rolüne girip olaya onun bakış açısıyla bakabildiklerinde, "adam ne görüyor?" sorusuna "dağı görüyor, ağacı göremiyor" cevabını verirler. Onların bu davranışları, algısal açıdan ben-merkezcilikten uzaklaştıkları, bu yüzden de diğer insanlarla empati kurma şanslarının arttığı anlamına gelir.

Ben-merkezci davranışın ölçüldüğü bir grup araştırmada şu yaklaşım izlenir: Deneysel ortamda, birbirlerini görmeyen iki çocuk -ya da iki yetişkin- vardır (Krauss ve Glucksberg, 1969; Maratsos, 1973; Hoy, 1975). Birinci kişiden, önündeki belli bir şekli/durumu, ikincinin anlayabileceği şekilde betimlemesi istenir. İkinci kişinin ise kendisine anlatılanları ne kadar anlamış olduğu gözlenir. Bu durumda, gerek anlatan, gerekse dinleyen kişi ben-merkezci davranmadıkları takdirde, anlatan kişinin mesajı dinleyen tarafından doğru olarak algılanacaktır. Eğer dinleyen kişi, ben-merkezci davranarak, kendisine anlatılanları yeterince dinlemezse, mesaj yerine tam olarak ulaşmamış olur. Eğer anlatan, kendisini karşısındaki kişinin yerine koyup, onun anlayabileceği şekilde anlatmazsa, mesajın

iletilmesinde yine aksaklık olur. Örneğin anlatıcı, "şuradaki, bu köşedeki, kırmızı olan" gibi bir takım ifadeler kullanırsa, bütün bunları görmesi mümkün olmayan dinleyici, işittiği bu sözlere bir anlam veremeyecektir. Nesneyi betimlemekte olan kişi, "şuradaki, kırmızı olan" gibi ifadeler kullandığında, ben-merkezci davranıyor, perdenin arkasındaki kişinin bunları göremeyeceğini hesaba katmıyor demektir. Bu şekilde ben-merkezci davranan bir anlatıcının karşısındaki kişiyle empati kurması söz konusu değildir.

Ben-merkezciliğin yukardakine benzer yaklaşımla ölçüldüğü bir başka deneysel düzen ise şöyledir: Bir kişiye, belli bir hikâyeyi anlatan bir dizi resim gösterilir. Daha sonra bu dizi, içindeki bazı resimler çıkarıldıktan sonra ikinci bir kişiye daha gösterilir; ikinci kişi de kendisine gösterilen resimlere ilişkin ikinci bir hikâye anlatır. Daha sonra, dizinin kısaltıldığından haberi olmayan ilk kişiden, ikinci kişinin anlattıklarını tekrarlaması istenir. Eğer birinci kişi, dizi hakkındaki ön bilgisini bu tekrarlama sırasında kullanırsa, ben-merkezci davranmış sayılır (Flavell, ve diğ., 1968; chandler, 1973). Örnekle açıklayalım: Diyelim ki birinci kişiye üç parçadan oluşan bir resim gösterdik. Resmin birinci bölümünde çocuk yürüyor, ikinci bölümünde çocuğu bir köpek kovalıyor, üçüncü bölümünde ise çocuk köpekten kaçıp bir ağaca çıkmıştır. Bu dizi ikinci kişiye verildiğinde, ortadaki resim çıkarılmış olsun. İkinci kişi gördüklerini, "çocuk yürüyor, sonra da ağaca çıkmış" şeklinde dile getirecektir. İkinci kişinin bu sözlerini dinleyen birinci kişiden, dinlediklerini tekrarlamasını istediğimizde eğer bu kişi, köpekten söz ederse, olaya karşısındakinin bakış açısıyla bakmamış sayılır, yani ben-merkezci davranmış sayılır.

Son olarak ben-merkezci davranışa günlük yaşantımızdan birkaç örnek verelim:

Diyelim ki yolda birisine bir adres sordunuz. Yüzü size dönük olan bu kişi de kendi solunu kastederek "soldan ikinci sokak" dedi. Siz ise onun sizin solunuzu kastettiğini zannederek ters yöne gidebilirsiniz. Eğer böyle olursa, söze yol gösteren kişi, kendi solunun sizin sağınız olduğuna dikkat etmemiş, çevreye sizin bulunduğunuz konumdan bakamamış demektir. Bu durumda yol gösteren kişinin ben-merkezci davrandığını, algısal açıdan sizin perspektifinizi anlamadığını düşünebiliriz.

Bazen de bilişsel ve duygusal açıdan ben-merkezci davrandığımız olur. Örneğin başka kültürlere mensup kişilerin nasıl olup da bizim gibi düşünmediklerine hayret ettiğimizde bilişsel açıdan ben-merkezci davranmış oluruz. Ya da bizim önemsemediğimiz bir olaya karşımızdaki kişinin çok üzüldüğünü ya da sevindiğini görüp bu durumu yadırgarsak, bu kez de duygusal açıdan ben-merkezci davranmış oluruz.

Günlük yaşamdaki kişilerarası iletişimlerde, algısal, bilişsel ya da duygusal açıdan ben-merkezci davrandığımızda, çevremizdeki insanlarla sıcak ilişkiler kuramamanın yanı sıra, birtakım iletişim çatışmalarına da yol açabiliriz.

Empati Kurma ve Yardım Etme Davranışı

Yapılan araştırmalara göre, yardıma ihtiyacı olan (zor durumda bulunan) kişilere, bu kişilerle empati kuranlar, kurmayanlara oranla daha fazla yardımda bulunmaktadırlar (Thakkar ve Kanekar, 1989). Bu sonuç, başkalarıyla empati kuranların onlara yardım etme ihtimallerinin arttığını göstermektedir. Bu durumun nasıl gerçekleştiği, yani empati kurmanın yardım davranışına nasıl dönüştüğü konusunda başlıca iki kuramsal açıklama vardır. Bunlardan birincisine göre, sıkıntı içinde bulunan kişi ile empati kuran kişi, karşısındakinin durumunu anladığı için sıkıntı duyar ve bu sıkıntıyı gidermek yani kendisini rahatlatmak için o kişiye yardımda bulunur. İkinci açıklama ise şöyledir: Sıkıntıda bulunan kişi ile empati kurarak onun durumundan haberdar olan kişi, diğergam bir davranışta bulunarak, sıkıntıdaki kişiyi rahatlatmak amacıyla ona yardım eder. Yukardaki açıklamalardan birincisine göre, yardım davranışının temelinde egoist bir güdü, ikincisine göre ise diğergam (altruistic) bir güdü bulunmaktadır (Batson ve diğ., 1983; Smith ve diğ., 1989; Batson 1987 ve 1990 Davido ve diğ., 1990).

Yardım davranışının temelinde egoistik bir güdü mü yoksa diğergam bir güdü mü bulunduğu konusunu açıklığa kavuşturmak amacıyla çeşitli araştırmalar yapılmakta ve kuramsal düzeyde tartışmalar sürdürülmektedir. Kanımca empatik yardım davranışının temelinde, her iki güdü birlikte yer almaktadır. Yani sıkıntı içinde bulunan birisiyle karşılaştığımızda, hem o kişiyi gözlerken duyduğumuz kendi sıkıntımızı gidermek,

hem de onu rahatlatmak amacıyla yardım ediyor olabiliriz. Bazen de yerine ve zamanına göre bu iki güdü kaynağından birisi bizi yardım etme davranışına yöneltiyor olabilir.

Eğer empatik yardım davranışının temelinde yukarda belirttiğim gibi egoistik ve diğergam olmak üzere iki güdü birlikte yer alıyorsa, bunlardan birincisi ruh sağlığımızı korumaya, ikincisi ise yardım konusundaki toplumsal değerleri sürdürmeye yarıyor olabilir. Sokaklarımızdaki dilencilere yardım etme davranışımızda söz konusu iki güdünün etkisini şöyle tartışabiliriz: Diyelim ki sokakta normal görünüşlü bir dilenci gördük; bu kişiye diğergam duygularla yardım ederiz. Çünkü fakirlere yardım etmek, sosyal değerlerimizden birisidir. Bazen de sakatlıklarını vurgulayarak dilenen kişilerle karşılaşırız. Kolları ya da bacakları kesik ya da yaralı olan bu kişiler, korkunç görünüşlü organlarını önümüze uzatırlar. Bunu görmek içimizde bir korku yaratır ve muhtemelen bu korkudan kurtulmak amacıyla o dilenciye yardım ederiz. Bu tür yardım davranışlarımızın gerisinde egoistik güdülerin bulunduğunu düşünebiliriz. Bazı durumlarda ise dilencilere, hem diğergam hem de egoistik güdülerin etkisiyle yardım ediyor olabiliriz. Fakat nedeni ister bencillik, ister elseverlik olsun, bütün yardım davranışları, kişilerarası ilişkilerimizi olumlu yönde etkileme gücüne sahiptir. Fedakârlık seferberliğine varmadığı sürece her yardım, kişiler arasındaki bağları güçlendirir.

Günlük Yaşamda Empatinin Önemi ve Empati ile İlişkili Değişkenler

Bu bölümün amacı, empatinin günlük yaşamımızdaki yerini ve önemini belirtmektir. Aşağıda, empati ile ilgili değişkenlerden de söz ederek, empatinin yaşantımızdaki önemini vurgulamak istiyorum.

Terapi/danışma ortamlarının yanı sıra günlük yaşamın hemen her kesiminde empatik anlayış, insanları birbirine yaklaştırma, iletişimi kolaylaştırma özelliğine sahiptir. İnsanlar, kendileriyle empati kurulduğunda, anlaşıldıklarını ve kendilerine önem verildiğini hissederler. Diğer insanlar tarafından anlaşılmak ve önem verilmek ise, bizi rahatlatır; kendimizi iyi hissederiz.

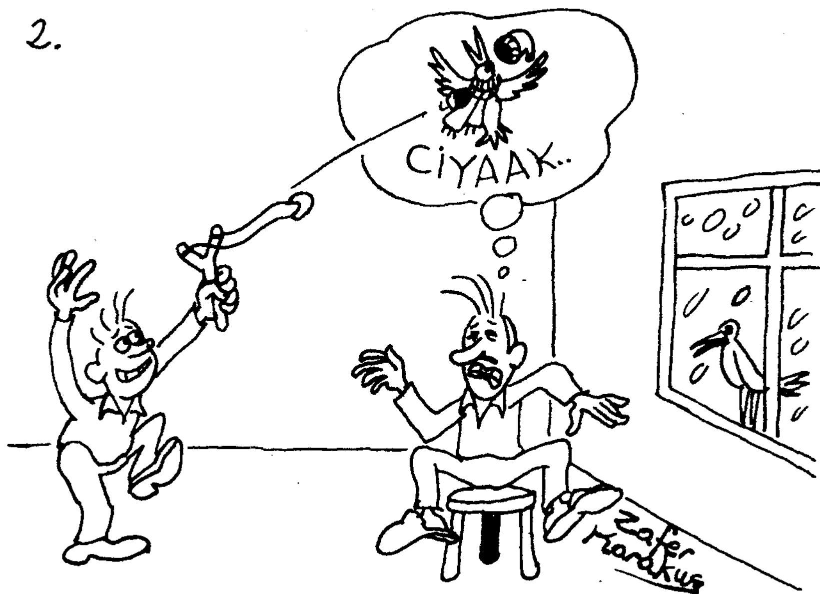
Empati, sadece kendisiyle empati kurulana yararı olan bir etkinlik değildir. Empati, empatiyi kuran kişi için de önemlidir. Empatik becerileri ve eğilimleri yüksek olan, bu yüzden de diğer insanlara yardım eden kişilerin, çevreleri tarafından sevilme ihtimalleri artar. Bell ve Hall (1954) yaptıkları araştırmada, liderlik özelliğine sahip kişilerin empati kurma becerilerinin yüksek olduğunu belirlemişlerdir. (Diğer pek çok insan özelliği gibi empatik beceri de iki uçlu bir silah gibidir; insanların hayrına da kullanılabilir, zararına da. Bazı liderler, sahip oldukları empatik beceriden yararlanarak topluma hizmet edebilirler, bazıları ise bu becerilerini, yalnızca insanlara hükmetmek için kullanabilirler.)

Araştırmalara göre empati kurma becerisi ile işbirliği arasında ilişki vardır (Marcus, Telleen ve Roke, 1979). Empatinin kişilerarası iletişimi kolaylaştırıcı özelliği bilindiği için, empatik becerilerini artırmak amacıyla çeşitli meslek mensuplarına empati eğitimi verilmektedir. Örneğin hekimlere, hekim adaylarına (Ward ve Stein, 1975; Fine ve Teerrien, 1977), hemşirelere (Herbek ve Yammarino, 1990), ticaretle uğraşanlara (McEuen, 1985), hatta satış elemanlarına (Dawson ve diğ., 1992), öğretmenlere, sosyal çalışmacılara, psikiyatristlere, psikologlara, danışmanlara (Collingwood, 1971; Egan, 1971; Blair ve Fretz, 1980; Avery ve Thiessen, 1982) empati kurma becerilerini artırmak amacıyla eğitim verilmektedir.

Yapılan çeşitli araştırmalarda, çok sayıdaki değişken ile empatik beceri ve eğilim arasında ilişki bulunmuştur. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Bir araştırmada, piyano ve keman çalan gençlerin empatik becerileri ve kendilerine yönelik saygı düzeyleri, müzikle uğraşmayan gençlerinkine oranla daha yüksek bulunmuştur (Hietolahti Ansten ve Kalliopuska, 1991). Yine benzeri bir araştırmada, kedi köpek gibi evcil hayvanların beslendiği evlerdeki çocukların empatik becerileri (bilişsel ve duygusal rol alma becerileri), evcil hayvan beslenmeyen evlerdeki çocukların empatik becerilerine oranla daha yüksek bulunmuştur (Poresky ve Hendrix, 1990). Bu bulgular, kişilerin ilgi alanları ile empatik becerileri arasında ilişki bulunduğu anlamına gelmektedir. Müzik, evcil hayvan gibi uğraşlar edinmek, muhtemelen kişilerin empatik anlayışlarını/becerilerini artırmaktadır.

1.

2.
CİYAAK..
Zafer Karakuş

Yukardaki araştırmalar, çocukların müzikle ya da evcil hayvanlarla ilgilenmelerine fırsat veren ailelerle ilgiliydi. Bu konudaki başka araştırmalarda, yetişkinlerin sahip oldukları empatik ilgi ile bu kişilere çocukluklarında yöneltilen anababa tutumları arasında ilişki bulunduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin, bir araştırmaya göre, meraklarına, anne ve babalarından karşılık bulan çocuklar yetişkin olduklarında, aynı ortamda yetişmeyenlere oranla daha yüksek empatik ilgiye sahip olmaktadırlar Koestner ve diğ., 1990).

Araştırmalara göre empatinin, kendini açma (self-disclosure), toplumsallaşma, sosyal duyarlılık ve topluma uyum ile pozitif ilişkisi vardır (Chlopan ve diğ., 1985; Brems, 1988). Yani, diğer insanlara kişisel duygu ve düşüncelerini iyi ifade edebilen, topluma uyumlu ve sosyal duyarlılığı yüksek olan kişiler aynı zamanda empati kurma becerisine de sahiptirler.

Yine araştırmalara göre kaygı, depresyon, çocukları ihmal ve istismar etme ve saldırganlık ile empati kurma arasında negatif ilişki vardır (Chlopan, ve diğ., 1985; Brems, 1988). Yani kaygılı veya depresyon düzeyi yüksek olanların -muhtemelen ilgileri kendilerine yönelik olduğu için- başka insanların iç dünyalarına ilgi göstermeleri ve onlarla empati kurmaları ihtimali düşüktür. Yine, çocuklara kötü davranan ya da genelde saldırgan olan kişilerin, çevrelerindeki insanlarla empati kurma ihtimalleri düşüktür.

Araştırmalar suç işleme ile empatik ilgi ve beceri arasında da ilişki bulunduğunu göstermektedir. Chlopan ve arkadaşlarının çalışmasında (1985) suç işlemiş kişilerin empatik ilgi ve becerilerinin, suç işlememiş kişilerinkine oranla daha düşük olduğu belirtilmektedir.

Yukarda, empati kurma becerisi ve eğilimi ile çeşitli değişkenler arasında ilişkiler bulunduğundan söz ettik. Şüphesiz ki empati kurma becerisinin ilgisinin her zaman sebep, diğer değişkenlerin ise sonuç olduğunu söyleyemeyiz; örneğin "insanlar empati kurmadıkları için suç işlerler; bu yüzden de empati kurma becerisi düşük olanlar potansiyel suçludurlar" şeklinde birtakım katı genellemeler yapamayız. Ancak empati ile çeşitli değişkenler arasında karşılıklı ilişkiler bulunduğunu söyleyebiliriz.

Zafer Karakuş

Yani insanlar, empati kurabildikleri için topluma uyumlu olabilecekleri gibi, topluma uyum sağladıkları için de empati kurma becerilerini ve ilgilerini geliştirmiş olabilirler. Fakat ilişkinin yönü ne olursa olsun, empati ile çeşitli değişkenler arasında ilişki bulunuyor olması, empatinin günlük yaşamımızdaki yerini vurgulamaktadır.

Aşamalı Empati Sınıflaması ve Bu Sınıflamaya Dayanılarak Geliştirilen Ölçme Araçları

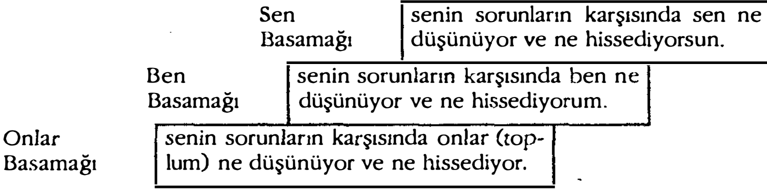
Kişilerin empatik becerilerinin ve eğilimlerinin ölçülmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar genelde, belirli bir empatik tepki sıralamasına dayanır. Söz konusu empatik tepki sıralamaları, çeşitli durumlar karşısında verilebilecek empatik tepkilerin, en kalitesizden en kaliteliye doğru basamaklar şeklinde sıralanmasıyla oluşturulur. Yabancı literatürde, az sayıda olmakla birlikte birtakım empatik tepki sıralamaları bulunduğunu görmekteyiz. Carkhuff'un (1969) ve Truax'ın (Truax ve Carkhuff, 1967), ayrıca Hammond ve arkadaşlarının (1979) ortaya koydukları empati basamakları, mevcutlar arasında en tanınmış olanlarıdır. Yine yabancı literatürde, gerek bu sıralamalara, gerekse başka kuramsal görüşlere dayanılarak geliştirilmiş çok sayıda ölçme aracına rastlanmaktadır. Bir süre önce yayınladığım bir makalede, söz konusu sıralamalara ve ölçme araçlarına ilişkin kişisel eleştirilerimi ve başka araştırmacılar tarafından ileri sürülen eleştirileri dile getirerek, bu alanda yeni sınıflamalara ve ölçme araçlarına ihtiyaç bulunduğunu belirtmiştim (Dökmen, 1988b). Bu düşünceden hareketle, söz konusu makale kapsamında yeni bir empati sınıflaması (Aşamalı Empati Sınıflaması) ortaya koymuş ve bu sınıflamaya dayanan iki ölçme aracı geliştirdiğimi belirtmiştim. Aşağıda, bu sınıflamadan ve ölçme araçlarından kısaca söz etmek istiyorum.

Aşamalı Empati Sınıflaması

1988 yılında ortaya koyduğum Aşamalı Empati Sınıflaması'na göre (Dökmen, 1988b) üç temel empati basamağı vardır. Şekil-26'da görüldüğü üzere bu basamaklar, Onlar Basamağı, Ben basamağı ve Sen Basamağı'dır. Bu basamakların her birisi de kendi içerisinde "düşünce" ve "duygu" olmak üzere iki alt basamaktan oluşmaktadır.

Şekil-26'da görülmekte olan Aşamalı Empati Sınıflaması'na ait basamakların ne anlama geldiğini şöyle özetleyebiliriz

Onlar Basamağı: Bu basamakta tepki veren bir kişi, karşısındaki kişinin kendisine anlattığı sorun üzerinde düşünmez; sorun sahibinin duygu ve düşüncelerine dikkat etmez; bu soruna ilişkin olarak kendi düşünce ve duygularından da söz etmez. Sorunu dinleyen kişi, sorun sahibine öyle bir geribildirim verir ki, bu geribildirim, o ortamda bulunmayan üçüncü şahısların (toplumun) görüşlerini dile getirmektedir. Bu basamakta tepki veren kişi, birtakım genellemeler yapar, atasözleri kullanır. Örneğin, parasını israf ettiği için yakınan bir kişiye "ayağını yorganına göre uzat" dersem, Onlar Basamağı'nda bir empatik tepki vermiş olurum. Bu sözlerimde, karşımdaki kişinin ya da benim duygu ve düşüncelerimiz yer almamakta, yalnızca toplumun bu konuya ilişkin görüşü yansıtılmaktadır.

Şekil 26. Aşamalı Empati Sınıflaması

Ben Basamağı: Bu basamakta empatik tepki veren kişi, ben-merkezcidir; kendisine sorununu anlatan kişinin duygu ve düşüncelerine eğilmek yerine, sorun sahibini eleştirir, ona akıl verir; bazen de kişiyi kendi sorunuyla baş başa bırakıp kendinden söz etmeye başlar. Örneğin Ben Basamağı'na uygun empatik tepki veren bir kişi, dinlediği sorun karşısında "üzüldüm, aynı dert bende de var" der ve böylece sorun sahibini sorunuyla yüzüstü bırakıp kendi sorunlarını anlatmaya başlar.

Ben Basamağı'nda empatik tepki veren kişi, karşısındaki insanı bir ölçüde rahatlatabilir. Bu yüzden Ben Basamağı'ndaki tepkiler Onlar Basamağı'ndaki tepkilere oranla daha kaliteli sayılabilir. Ancak, Ben Basamağı'nda empatik tepki veren kişiler, bilişsel ve duygusal açıdan karşılarındaki kişinin rolünü almadıkları için, yeterli düzeyde empati kurmuş sayılmazlar.

Sen Basamağı: Bu basamakta empatik tepki veren bir kişi, kendisine sorununu ileten kişinin rolüne girer, olaylara o kişinin bakış açısıyla bakar. Yani kendisine iletilen sorun karşısında, toplumun ya da kendisinin düşüncelerini dile getirmez, doğrudan doğruya karşısındaki kişinin duyguları ve düşünceleri üzerinde odaklaşarak, o kişinin ne düşündüğünü ve hissettiğini anlamaya çalışır.

Yukarıda sıralanan üç temel empati basamağını kapsayacak şekilde on alt basamak oluşturdum. Bu basamakların sıralanış şeklinden emin olabilmek için, basamakları karışık sırada olmak üzere, psikiyatristlerden ve klinik psikologlardan oluşan 30 kişilik bir uzman grubuna verdim. Bu grubun yargılarını, ardaşık aralıklarla sınıflama yöntemine benzeyen "sıralama yargılarıyla" ölçekledim (Turgut ve Baykul, 1992). Sonuçta, söz konusu on basamak, en kalitesiz tepkiden en kaliteliye doğru olmak üzere aşağıda görüldüğü şekilde sıralanmış oldu:

1. Senin problemin karşısında başkaları ne düşünür, ne hisseder: Bu basamakta empati kurmaya çalışan kişi, birtakım genellemeler yapar, felsefi görüşlere, atasözlerine başvurabilir; dinlediği soruna ilişkin olarak genelde toplumun neler hissedebileceğini dile getirir; sorununu anlatan kişiyi toplumun değer yargıları açısından eleştirir.

2. Eleştiri: Dinleyen kişi, sorununu anlatan kişiyi kendi görüşleri açısından eleştirir, yargılar.

3. Akıl verme: Karşısındakine akıl verir, ona ne yapması gerektiğini söyler.

4. Teşhis: Kendisine anlatılan soruna ya da sorunu anlatan kişiye teşhis koyar; örneğin "bu durumun sebebi toplumsal baskılardır" ya da "sen bunu kendine fazla dert ediyorsun" der.

5. Bende de var: Kendisine anlatılan sorunun benzerinin kendisinde de bulunduğunu söyler; "aynı dert benim de başımda" diye söze başlar ve kendi sorununu anlatmaya başlar.

6. Benim duygularım: Dinlediği sorun karşısında kendi duygularını sözle ya da davranışla ifade eder; örneğin "üzüldüm" ya da "sevindim" der.

7. Destekleme: Karşısındaki kişinin sözlerini tekrarlamadan, onu anladığını, onu desteklediğini belirtir.

8. Soruna eğilme: Kendisine anlatılan soruna eğilir, sorunu irdeler, konuya ilişkin sorular sorar.

9. Tekrarlama: Kendisine iletilen mesajı (sorunu), gerektiğinde mesaj sahibinin kullandığı bazı kelimelere de yer vererek özetler; yani dinlediği mesajı kaynağına yansıtmış olur; bu arada dinlediği kişinin yüzeysel duygularını da yakalayarak yansıttığı bu mesaja ekler.

10. Derin duyguları anlama: Bu basamakta empati kuran kişi, kendisini empati kurduğu kişinin yerine koyarak, onun açıkça ifade ettiği ya da etmediği tüm duygularını ve onlara eşlik eden düşüncelerini fark eder ve bu durumu ona ifade eder.

Yukardaki basamaklardan 1.basamak, Onlar Basamağı'na 2., 3., 4., 5. ve 6. basamaklar Ben Basamağı'na, 7., 8., 9. ve 10. basamaklar ise Sen Basamağı'na ilişkindir. Söz konusu on basamaktan birincisinin kalitesi en düşük empatik tepki, sonuncusunun ise kalitesi en yüksek empatik tepki olduğunu ileri sürebiliriz. Ancak, empati ile ilgili olarak yukarıda yapılan kuramsal açıklamalardan da hatırlanacağı üzere, gerçek anlamda empati yalnızca son dört basamakta, yani Sen Basamağı'na ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Son dört basamak öncesindeki altı basamağın, asıl empatik tepkilere giden yolda bir hazırlık safhası olduğunu düşünebiliriz. Söz konusu ilk altı basamakta tepki veren kişiler, çatışmasız bir iletişim sürdürebilecekleri gibi, iletişim çatışmasına da yol açabilirler; örneğin kendilerine bir sorunlarını ileten kişiyi eleştirmeye ya da ona akıl vermeye çalıştıklarında, kişilerarası iletişim çatışmasının doğmasına yol açabilirler.

Ölçme Araçları

Bu bölümde Aşamalı Empati Sınıflaması'nı kuramsal temel alarak geliştirdiğim iki ölçme aracından kısaca söz etmek istiyorum: Bunlar Empatik Beceri ölçeği (EBÖ) ve Empati Eğilim Ölçeği (EEÖ)'dir. Bu ölçeklerle ilgili bilgiler Ek-13'te yer almaktadır.

Empatiye İlişkin Yeni Bir Kuramsal Açıklama: Empatinin İletişimdeki Yeri ve Anababa, Yetişkin, Çocuk Benlik Durumlarıyla İlişkisi

Yukarda, daha önce ortaya koymuş olduğum empati modelinden -Aşamalı Empati Sınıflaması'ndan söz ettim (Dökmen, 1988b). Bu modeli ortaya koyduktan yaklaşık beş yıl sonra, empatinin ne olduğu ve empatik iletişimin başka nasıl açıklanabileceği konusunda yeni görüşler geliştirmeye başladım. Bu bölümde, söz konusu yeni görüşleri eski modelle bağdaştırarak aktarmaya çalışacağım.

Empati konusunda bu bölümde yapacağım kuramsal açıklamaları iki grupta toplamak istiyorum. Bunlardan birisi empatinin iletişimle ve iletişim çatışmalarıyla ilişkisi, diğeri ise empatinin Anababa, Yetişkin ve Çocuk rolleri ile olan ilişkisidir.

A. Empatinin Kişilerarası İletişimdeki Yeri

Empatinin ne olduğunu anlayabilmek için öncelikle, empatiyi kullanan ve ona ihtiyaç duyan insanın yaşamdaki temel amaçlarının ne olduğunu tartışmamız, anlamamız gereklidir. Konuya bu tür bir felsefi yaklaşımla girmek istediğimizde ise, şüphesiz ki insanın varlığı konusunda felsefe kapsamında ortaya konmuş çeşitli görüşlerden yararlanabiliriz. Ancak bunun yerine burada "insanın amacına" ilişkin çeşitli kaynaklardan ve yaşam çevremden edindiğim izlenimleri, önermeler şeklinde ortaya koymak istiyorum. Bu önermeler şunlardır:

1. İnsan, yaşamını sürdürmek ister;

2. Yaşamını sürdürebilmek için insanın, öncelikle iki şeye ihtiyacı vardır; "bilgi edinmek" ve "yalnız kalmamak". (Yemek yemek, üremek gibi birtakım temel yaşam fonksiyonlarının yerine getirilebilmesi için bu iki özellikten birisine ya da ikisine ihtiyaç duyulur.)

3. Bilgi edinme ve yalnız kalmama isteği, kişilerarası iletişimlerin niteliğini belirler.

4. Üç tür iletişim vardır: Bunlar, (a) Çatışmalı İletişim, (b) Çatışmasız İletişim ve (c) Empatik İletişimdir.

Şekil -27'de görüldüğü gibi çatışmalı iletişim kurmaya çalışan taraflar hem yeterli bilgi edinmezler, hem de yalnız kalırlar. Çatışmasız iletişimde taraflar birbirlerine yeterli bilgi aktarabilirler, ancak yine de yalnızdırlar. Empatik iletişimde ise hem yeterli bilgi aktarımı olur, hem de taraflar yalnız kalmazlar.

Çatışmalı iletişim	Çatışmasız iletişim	Empatik iletişim
- Bilgi aktarımı yok - Yalnızlık var	- Bilgi aktarımı var - Yalnızlık var	- Bilgi aktarımı var - Yalnızlık yok

Şekil 27. Çatışmalı, çatışmasız ve empatik iletişimde bilgi aktarımı ve yalnızlık.

B. Empati ile Anababa, Yetişkin ve Çocuk Benlik-Durumlarının İlişkisi

Yukardaki önermeleri sürdürmeye devam ediyoruz: Bir insanın diğer insanlarla empati kurma gücüne sahip olması ve gerektiğinde empati kurmayı istemesi için, Anababa, Yetişkin ve Çocuk benlik-durumlarını (kişisel rollerini), Yetişkin'in denetiminde dengeli şekilde kullanabiliyor olması gereklidir. Diğer bir ifadeyle, bir insanın sergilediği empatik bir davranışta, bu insanın sahip olduğu üç benlik-durumunun da belirli oranlarda payı vardır. Yani Anababa, Yetişkin ve Çocuk benlik-durumlarına yeterli düzeyde sahip olmayanlar ya da üçüne de sahip oldukları halde bunları Yetişkin'in denetiminde dengeli şekilde kullanamayanlar, karşılarındaki kişilerle empati kurmayı ya istemezler ya da isteseler bile beceremezler.

Anababa, Yetişkin ve Çocuk benlik-durumlarının empati kurmaya katkıları şunlardır:

Yetişkin benlik-durumu ve empati: Empati kurabilmek için ben-merkezci olmaktan uzaklaşıp karşıdaki kişinin rolünü almak gereklidir. Karşıdakinin rolünü alabilmek için, özellikle algısal ve bilişsel rol almalar için, sahip olunması gerekli özelliklerden birisi kanımca Yetişkin rolüdür. Bu rol sayesinde fiziksel gerçek karşısında akılcı davranmamız ve ben-merkezcilikten uzaklaşmamız mümkün olur. (Piaget'e göre

fiziksel ve sosyal çevreleriyle kendileri arasında ayırım yapamayan çocuklar ben-merkezci davranırlar (Piaget, 1926; Cox, 1980). Algısal ve bilişsel rol almada ise, nesnelere ve karşımızdaki insanlara ait fiziksel gerçeklerin kavranması esastır. Bu yüzden, algısal ve bilişsel rol almanın gerçekleşebilmesi için Yetişkin benlik durumuna sahip olmak bir ön şart sayılmalıdır. Yetişkin benlik durumunu açıkça sergilesinler ya da sergilemesinler, bu benlik durumuna sahip olanların algısal ve bilişsel rol alma potansiyeline sahip bulunduklarını söyleyebiliriz.

Çocuk benlik-durumu ve empati: Empati kurabilmek için Yetişkin benlik durumu gereklidir fakat yeterli değildir. Empati için gerekli bir başka koşul ise Çocuk benlik-durumuna sahip olmaktır. Hatırlanacağı üzere Çocuk benlik-durumu, merak, spontanlık, yaratıcılık gibi bazı Doğal Çocuk eğilimlerini de kapsıyordu. Empati kurabilmek için özellikle merak ve yaratıcılığa ihtiyaç olduğu kanısındayım.

Eğer bir insan, karşısındaki insanların, iç dünyalarına/fenomenolojik alanlarına ilgi duyuyorsa, merak ediyorsa, ancak bu takdirde o insanların rolüne girerek empati kurmaya çalışacaktır. Bu yüzden empati kuracak kişinin Çocuk benlik durumuna sahip olması, en çok da Doğal-Çocuk'unu bastırmamış olması gereklidir.

Empati kurmaya çalışırken -kısa bir süre için- karşısındaki insanın rolüne giren kişi, bana, masallarda uzak ülkelere, aşama geçirmeye giden masal kahramanlarını hatırlatmaktadır.* Bence her iki durumda da bilinmeyeni merak etme ve bilinmeyene doğru yolculuğa çıkma söz konusudur. Uzak diyârlara doğru yolculuğa çıkan masal kahramanları gibi, empati kuran kişiler de karşılarındaki insanın, ulaşılması güç olan iç-dünyasına

* Jung'un kuramında sözü edilen arketiplerden birisi olan aşama arketipi, rüyalarda, masallarda ve çeşitli sanat eserlerinde ortaya çıkar. Aşama arketipini masallarda, masal kahramanının uzak bir ülkeye gitmesi (örneğin Keloğlan'ın Kaf Dağı'na gitmesi) motifinde belirginleşir. Uzak ülkelerde çeşitli maceralar yaşayan kahraman, oradan somut bir ödülle döner. Fakat kahramanlar için asıl ödül, ruhsal yönden gelişmiş olarak geri dönmektir. Jung'a ve onun izleyicilerine göre, gerek masal kahramanları, gerekse onları izlerken onlara paralel birer yaşantı geçiren masal izleyicileri ruhsal açıdan aşama geçirirler. (Jung. 1959; Neumann, 1963; Gökeri, 1977 ve Dökmen, 1984a, 1984b ve 1993 b: Dökmen ve Dökmen, 1987).

doğru yolculuğa çıkmaktadırlar. Özellikle Doğal-Çocuk'u bastırılmamış kişiler, başka insanların iç-dünyalarına doğru yolculuğa çıkmayı, heyecan verici bir macera olarak yaşayabilirler.

Masal kahramanları uzak ülkelerden birtakım ödüllerle ve özellikle ruhsal yönden aşama geçirerek dönerler. Başka insanlara empati kuran kişilerin, bu durumdan sağladıkları kişisel kazanç ise, yine benzeri şekilde ruhsal yönden gelişmek olabilir. Eğer bir insan, başka insanların iç dünyalarına girerek onlarla empati kurabiliyorsa, bu insanın iç dünyası zamanla zenginleşecektir.

Empati kurabilmek için gerekli bir başka özelliğin ise yaratıcılık olduğunu ileri sürmüştük. Bazı araştırmacılara göre de empati bir yaratıcılık sürecidir; bu yüzden de güzel sanatlarla uğraşan yaratıcı kişilerin empatik becerileri, uğraşmayanlarınkine oranla daha yüksektir (Kalliopuska, 1983; Hietolahti-Ansten ve Kalliopuska, 1991). Bir insanın yaratıcılık gösterebilmesi için, Çocuk benlik-durumunu kullanıyor olması, özellikle Doğal-Çocuk'unun bastırılmamış olması gereklidir. Spontanlık sergileyebilen Doğal-Çocuk ile fiziksel gerçeği dikkate alabilen Yetişkin, birlikte etkinlik göstererek, yaratıcı ürünlerin ortaya çıkmasına yol açarlar.

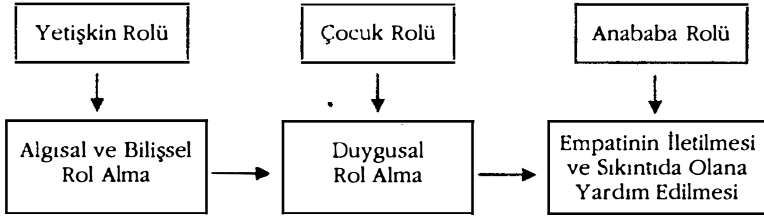
Algısal ve bilişsel rol alma için Yetişkin benlik-durumu gerekiyordu. Duygusal rol alma için de Çocuk benlik-durumunun gerekli olduğunu düşünebiliriz. Yetişkin benliği, algısal ve bilişsel rol almanın, bu ikisi ise duygusal rol almanın önşartıdır.

Anababa benlik-durumu ve empati: Empati için gerekli bir başka benlik durumu ise Anababa benlik-durumudur. Bir insanın çevresindekilere empatik ilgi duyabilmesi ve onlara empatik tepki verebilmesi için Anababa benlik-durumuna sahip olması gereklidir. Özellikle Koruyucu Anababa benliğine sahip kişilerin empatik tepki vermeleri ve empatik uyaranların etkisiyle sıkıntıda olanlara yardım etme ihtimalleri artacaktır.

Empati mekanizması: Bir kişi yalnızca Yetişkin benlik durumunu kullanarak, algısal ve bilişsel rol alma yoluyla empati kurabilir; fakat bu kişi, içinde oluşan empatik anlayışı karşısındakine ifade etmeksizin kendi içinde saklar. Yalnızca yetişkin ve Çocuk benlik durumlarını kullanan bir kişi, algısal ve

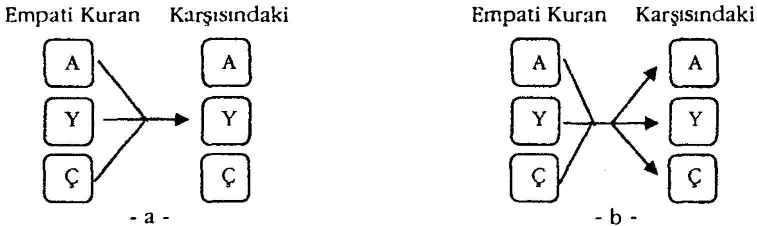
bilişsel rol almanın yanı sıra duygusal rol alma yoluyla da empati kurabilir; ancak bu kişi de kendi içinde oluşan empatik anlayışı, insanların faydalanabilecekleri şekilde sergilemez. Yetişkin benliği algısal ve bilişsel rol almanın, bu ikisi ise duygusal rol almanın önşartı olduğu için, Yetişkin benliğine sahip olunmaksızın, sadece Çocuk ya da Anababa benlik-durumları ile empati kurulamaz. Yetişkin benlikleri olmaksızın sadece Çocuk ve anababa benliklerine sahip kişiler, kişilerarası ilişkilerde empati değil, sempati sergileyebilirler.

Yukardaki açıklamayı şekle dönüştürelim. Şekil-28'de empatinin nasıl ortaya çıktığı konusundaki kuramsal açıklamamız görülmektedir.

Şekil 28. Empatik anlayışın ve empatiden kaynaklanan yardım davranışının mekanizması.

Şekil -28'i şöyle açıklayabiliriz: Empati kuracak kişi öncelikle Yetişkin benlik durumuna sahip olmalıdır; böylelikle algısal ve bilişsel rol alma gerçekleşebilir. Eğer kişi, Çocuk ve Anababa benliklerini yeterince sergileyemiyorsa, bu durumda sadece algısal ve bilişsel rol alma ile yetinmek zorundadır. Algısal ve Bilişsel rol almayı gerçekleştiren kişi, eğer Çocuk benliğine de sahipse, duygusal rol almayı da gerçekleştirebilir. Eğer kişi Anababa benliğine de sahipse, zihninde oluşan empatik anlayışı sözlü ve sözsüz iletişim yoluyla karşısındaki kişiye ifade eder ve eğer gerekiyorsa o kişiye yardım eder.

Şekil 29. Kişiler arasında empatik iletişim.

Bir insanın karşısındaki ile empati kurabilmesi için, kendisine ait üç benlik durumunu, Yetişkininin denetiminde dengeli bir şekilde kullanması gerektiğini belirttik. Bu durumu, yani empatik iletişimi sembolize eden bir grafik Şekil 29-a'da veya 29-b'de görüldüğü gibi olabilir.

Empati kurarken, üç benlik durumunuzu dengeli şekilde kullanarak, karşıdakinin Yetişkinine mesaj gönderebilirsiniz (Şekil 29-a'daki gibi). Bazen de empati kurarken, karşınızdakinin Yetişkinin yanı sıra Anababa ve Çocuk yanlarına da -sözlü veya sözsüz- mesajlar gönderebilirsiniz (Şekil 29-b'deki gibi).*

Sahip oldukları benlik durumlarını Yetişkin yanlarının denetiminde dengeli bir şekilde kullanabilen kişiler, bazen empatik bir tepki vermiyor bile olsalar, Şekil 29'dakine benzer bir etkileşim sergilerler. Örneğin, kitabın Giriş Bölümü'nde sözünü ettiğim, merdiven çıkan çocukları karşısında üç benlik durumlarını dengeli şekilde kullanabilen anababaları düşünürüz. Kitabın VI. bölümünde de belirteceğim gibi bu anababalar, çocukları karşısında Şekil 29'dakine benzer bir etkileşim sergilerler. Sonuç olarak, üç benlik durumlarını yerine ve zamanına göre uygun bir kompozisyon içinde kullanabilen kişilerin, empatik davranışa benzer bir tavır takındıklarını ya da bir tür empatik davranış sergilediklerini söyleyebiliriz.

---

* Şekil 29-b'de karşıdaki kişiye ait gösterim, "Öküzgözü" adı verilen Transaksiyona (Bull's Eye Transaction) benzemektedir (akt. Akkoyun, 1993). Saygı kavramını açıklamada kullanılan bu gösterim şekline ve terminolojiye katılabiliriz. Gerçekten, saygı ve empatinin bağdaştırıldığı bazı durumlarda, hedef kişiye ulaşan mesaj bu şekilde tanımlanabilir. Ancak empatik davranışı yalnızca Şekil 29-b'nin sağ yarısında ifade edilen üçlü ok ile göstermek, kanımca yeterli değildir. Bence, empatik davranışı tanımlamak istediğimizde, empati kuran kişiden yola çıkan üçlü oku da dikkate almalıyız.

Empati Mekanizması ile Aşamalı Empati Sınıflamasının İlişkisi

Burada, yukarda dile getirmeye çalıştığım empatiye ilişkin yeni kuramsal açıklama (empati mekanizması) ile daha önce geliştirmiş bulunduğum Aşamalı Empati Sınıflaması'nı (Dökmen, 1988b) bağdaştırmak istiyorum.

Yukarda Aşamalı Empati Sınıflaması başlığı altında 10 tane empati basamağı sıralamıştık. Çocuk ve Anababa benlik durumlarına sahip olan kişiler, bu basamaklardan ilk altısına uygun tepkiler verebilirler; ancak Yetişkin benlik durumuna sahip olmadıkları için algısal ve bilişsel açıdan karşılarındakinin rolünü alamazlar. 7. ve 8. basamaklara uygun tepkiler verebilenler, Yetişkin benlik durumuna sahiptirler. Bu yüzden de algısal ve bilişsel açıdan başka insanların rollerini alabilirler, empati kurabilirler. 9. ve 10. basamaklarda olanlar ise Çocuk benlik durumlarını da devreye sokarak, duygusal açıdan da diğer insanların rolüne girebilirler. Aşamalı empati Sınıflaması'na göre, son basamakta empatik tepki verebilen kişiler, üç benlik durumlarını -yani Anababa, Yetişkin ve Çocuk benlik durumlarını- Yetişkin benlik durumlarının denetiminde dengeli şekilde kullanabilmektedirler.

Gerek Aşamalı Empati Sınıflaması'nı gerekse ilk kez bu kitap kapsamında ortaya koyduğum empati ile ilgili kuramsal açıklamaları (empati mekanizmasını), ilerde, konuya kültürel boyutu da katarak daha da geliştirmek ve bütünleştirici bir "iletişim ve empati" kuramına ulaşmak istiyorum.

Empatik İletişimle İlgili Bir Uygulama

Hatırlanacağı üzere yukarda, EBÖ'ne ve EEÖ'ne kuramsal dayanak teşkil eden Aşamalı Empati Sınıflaması'ndan söz etmiştik. Bu sınıflamada, günlük yaşamda verilebilecek empatik tepki türleri, kalitesizden kaliteliye doğru olmak üzere sıralanmıştı. Şimdi, kaliteli empatik tepkiler işitmenin bizi nasıl rahatlattığını göstermek amacıyla gerçekleştirdiğim uygulamalardan birisini sunmak istiyorum. Üniversitedeki derslerimde ya da üniversite dışında çeşitli alanlardan gelen kişilerle yürüttüğüm seminerlerde, empati ile ilgili kuramsal tartışmalar öncesinde, katılanlarla aramda, yaklaşık olarak şu konuşma geçiyor:

Ben: Şimdi size, bir ev hanımı tarafından dile getirilen ya da getirilebilecek bir sorunu ileteceğim. Bu sorunu dikkatle dinleyiniz ve sorun sahibinin karşınızda olduğunu hayal ederek ona, bu sorunuyla ilgili bir şeyler söyleyiniz. (Siz değerli okuyucularım da, aşağıdaki sorun karşısında, söyleyebileceklerinizi zihninizden geçirebilirsiniz.) Ev hanımı, şunları söylüyor:

"Yemek, çamaşır, temizlik, dikiş, alış veriş, çocuklar... Bütün gün tek başıma koşturuyorum; yine de yetişemiyorum. Kendime ayıracak beş dakikam yok. Kendimi mutfakla banyo arasına hapsolmuş hissediyorum."

Buyrun, bu ev hanımına ne söylersiniz?

Grup üyeleri tarafından sıklıkla verilen tepkiler:

- Bir yardımcı tut.
- Kocan yardım etmiyor mu?
- Bir günlük plan yap; o planda kendine boş vakit ayır.
- Bulaşık makinesi al; otomatik çamaşır makinesi al.
- Ev işleri bir kadının görevidir; bunlardan, özellikle çocuklardan sıkılmamak gerekir.

Ben *(grup üyelerine ve okuyucularıma hitaben):* Şimdi kendinizi, demin sorununu dile getirdiğim ev hanımının yerine koyunuz; onun rolüne girmeye çalışınız. Siz bu hanımın rolündeyken, ben size bazı sözler söyleyeceğim. Bakınız; bu sözlerden biri ya da birkaçı sizi rahatlatıyor mu? Rahatlatıyorsa ne kadar rahatlatıyor? "Bir yardımcı tut. Kocan yardım etmiyor mu? Bir günlük plan yap. Bulaşık makinesi al. Ev işleri bir kadının görevidir..." Şu an kendinizi nasıl hissediyorsunuz? Ne ölçüde rahatladınız?

Grup: Hiç rahatlatmadı.

Bir üye: Üstelik öfkelendim.

Ben: Niçin?

Bir üye: Çünkü, dile getirdiğiniz tavsiyeleri ben de akıl edebilirim. Bunların, sanki ben düşünemiyormuşum gibi bana söylenmesi, beni rahatsız etti.

Ben: Şimdi ev hanımının rolünden çıkıp kendi rolünüze dönmenizi rica ediyorum. Anladığım kadarıyla, ev hanımının rolündeyken işittiğiniz sözler pek hoşunuza gitmedi. Oysa bu sözleri, biraz önce siz de ev hanımına söylediniz. Ev hanımının rolündeyken bu sözlerden hoşlanmamanız, bunların pratikte fazla işe yaramadığını gösteriyor. O halde günlük yaşamda bu tür tavsiyeleri başkalarına niçin veriyoruz?

Grup: Ev hanımına söylediğimiz sözler fazla işe yaramıyormuş. Peki o halde ne söyleyelim?

Ben: Lütfen tekrar ev hanımının rolüne giriniz. Sorununuz karşısında, sizi hangi sözlerin rahatlatabileceğini keşfetmeye çalışınız.

Grup üyelerinin bu soruya verdikleri karşılıklardan ve benim eklediğim empatik tepkilerden bazıları şunlardır:

- Yerinde olsam ben de sıkılırdım.
- Sen de aynı benim gibisin.
- Ev işleri seni iyice bunaltmış.
- Bunca iş karşısında kendini çaresiz ve yalnız hissediyorsun.
- Bu kadar işi tek başına yapmak zorunda kalman, seni öfkelendiriyor.

Şüphesiz ki yukarda dile getirilen beş empatik tepkiye başkaları eklenebilir. Söz konusu sözlü empatik mesajlara, yerine uygun sözsüz mesajların -örneğin dostça bir kola dokunuşun- da eklenmesi durumunda, kurulan empatinin kalitesi daha da artacaktır.

Yukarda özetlediğim uygulama bize şunu gösteriyor: Günlük yaşamda, bize bir sorununu dile getiren kişiye akıl verdiğimiz (tavsiyede bulunduğumuz) zaman, bu davranışımız fazlaca işe yaramamaktadır. Hatta, akıl vermede ya da eleştirmede ileri gittiğimizde, karşımızdaki ile aramızda bir iletişim çatışması bile ortaya çıkabilir. Çünkü, "yardımcı tut, makine al" diye akıl verdiğimizde ya da "bunlar senin görevin" gibilerden dolaylı olarak eleştiri yöneltiğimizde, biz Anababa rolünü seçmiş, karşımızdakini ise Çocuk yerine koymuş oluruz. Anababa

rolünü seçtiğimizde, karşımızdakini anlamayı bir yana bırakıp, ona ne yapması ve nasıl düşünmesi gerektiğini öğretmeye çalışıyoruz demektir. Bu tavır hatalıdır. Çünkü bizim söyleyeceğimiz sıradan tavsiyeleri, o kişi de düşünebilecek kapasitededir. "Bunları düşünemeyecek adam" yerine konulmak, karşımızdakini üzebilir, öfkelendirebilir. Oysa kendimizi karşımızdakinin yerine koyup ne hissettiğini anlamaya çalıştığımızda ise empatik iletişim kurmuş oluruz. Bu durumda, sahip olduğumuz Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini dengeli şekilde kullanma ve aynı zamanda karşımızdakini de Yetişkin yerine koyma ihtimalimiz yükselecektir. İnsanlar, Yetişkin yerine konulmaktan ve kendileriyle empati kurulmasından, kısacası anlaşılmaktan hoşlanırlar.

Çevre (Doğal, Tarihi, Kültürel) İle Empati

Bu noktaya kadar kişiler arasında kurulan empatiden söz ettik. İnsanların, çevreleriyle de, özellikle doğal çevreyle de empati kurabilecekleri/kurmaları gerektiği kanısındayım.

Doğa İle Empati: Dumanlı Piknik Yerine Dağgezmesi (Trekking)

Şuna inanıyorum ki:

> İnsanlarla empati kuramayan bir kişi, doğa ile de empati kuramaz, dolayısıyla doğaya yeterince uyum sağlayamaz. Bir kişi eğer, toplum içinde Yetişkin rolünü sergileyemiyorsa, doğaya karşı da Yetişkin tavrı sergileyemez.

Kitabın V. Bölüm'ünde, ülkemiz insanlarının, tümüyle değilse bile büyük ölçüde Çocuk ve Anababa rollerini sergilediklerini, Yetişkin rolünün ise ortalarda fazla gözükmediğini ileri sürüp savunacağım. Eğer bu iddia doğruysa, bu tür bir iletişim biçimi, bizim doğa ile olan etkileşimimizi nasıl etkiler? Çocuk-Anababaların doğa ile etkileşimleri nasıldır? Cevap: oldukça kötüdür! Doğayı sever miyiz; doğaya koşar mıyız? Elbette severiz, elbette koşarız. Fakat bakınız nasıl koşarız:

Ülkemizde son yıllarda giderek yaygınlaşan pikniklere (kır gezmelerine) birlikte göz atalım: Size Ankara pikniklerini

anlatacağım. (Bu durumun benzerine, başka şehirlerimizde ya da başka ülkelerde de rastlanabilir.) Genelde pazar sabahları, çoluk-çocuk birlikte arabalara binilir; malzeme haşmetlidir. Sepetler, sepetler, sepetler, mangallar, piknik tüpleri, semaverler, hurçlar halinde halılar, kilimler, hasırlar, yastıklar, minderler... Bilmeyen göç var sanır. (Aslında, bu bol eşyalı piknik, yörük atalarımızın yaylaya çıkma geleneklerinin, özetlenmiş çağdaş versiyonu sayılabilir.) İstikâmet, Çubuk Barajı, Karagöl, İncek Köyü, Çiftlik... ya da Beynam Ormanları'dır.

Piknik yerine varılır varılmaz, kadınlar ve kızlar çalışmaya başlarlar. (Bu hızlı çalışma temposu dönüşe kadar sürecektir; evde kalsalar belki daha az çalışacaklardı.) Erkeklere fazla iş düşmez; yalnız bazı meraklı erkekler mangalla ilgilenir. Genelde, mangal da kadınların alanına girer. Kadınlar durmadan çalışırlar. (Gezmeye geldiler ya.) Meyvaları yıkarlar, salata yaparlar, sofrayı kurarlar, bulaşıkları yıkarlar...

Korkunç bir duman ve gürültü vardır. Yakın yakın yerleştirilmiş mangallardan yayılan dumanlar ve kebap kokuları ile teyplerden ve radyolardan yayılan arabesk şarkılar her yeri doldurur. Ağaçların altına oturulduğu için duman çabuk dağılmaz.

Bu hengâme içinde ağır bir yemek yenir. Şişler, kebaplar, börekler, dolmalar... Erkekler, yemek dışında bir yandan sigara içerek tavla ya da kâğıt oynarlar. (Kıra değil, kahvehaneye gelmiş gibidirler.) Yürüyüş ya da spor yapılmaz. Hem vakit yoktur, hem de istek. Yemekten sonra plastik toplar çıkarılır. Büyükler, on dakika kadar bu topla voleybol oynarlar. Daha uzun süre oynayamazlar; çünkü o kadar yedikten sonra böyle bir şey mümkün değildir.

İnsanlar arkalarında bir çöplük bırakarak geri dönerler. Az sayıdaki çöp bidonu taşmış, çöpler yerlere, dere kenarlarına atılmıştır. Çöpleri bir torbaya koyup, arabanın bagajında eve götürmek, kimsenin aklına gelmez. Hiçbir aklı başında piknikçi, evine pislik taşımaz; ancak, bir hafta sonra kendi çöpünün -üstelik artık kokmuştur- yanına tekrar kilimini serer. (Dönüş ayrı bir sorundur; bazı çakırkeyf sürücüler, kazalara yol açabilirler.)

Yukarda çizilen tabloda yer alan kişiler, kanımca, doğa ile olan iletişimlerinde başat olarak Çocuk rollerini (benlik durumlarını) kullanmaktadırlar. Söz konusu kişiler, piknik olayında Anababa ve Yetişkin yanlarını ortaya koymamaktadırlar. Bu yargıya varmamın nedeni şudur: Piknikçiler, hoş vakit geçirmeyi ön planda tutmaktadırlar (Çocuk rolünün gereği); gürültülü müzikle ve dumanla başkalarını rahatsız etmekte ve doğayı kirletmeme gibi bir kaygı taşımamaktadırlar (Anababa rolünün eksikliği); çok yiyerek ve sigara içerek kendi sağlıklarını düşünmemektedirler (Yetişkin rolünün eksikliği). Yetişkin rolünün eksikliği, bu kişilerin doğaya bakış açılarında da ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu tarzda piknik yapanlar, belki doğaya ilgi duymaktadırlar, ancak bu ilgilerini gerçekçi bir tavırla ortaya koyamamaktadırlar. Yaptıkları piknik, doğayı ve doğal yaşamı tanımaya, anlamaya yönelik değildir. Bir hasırın üzerinde toplaşıp duman soluyanlar, doğa ile baş başa kalmış sayılmazlar; dolayısıyla da doğayı tanıyamazlar.

O halde ne yapmalı? İnsan yemeği evinde de yiyebilir; tavlayı kahvehanede de oynayabilir. Pikniğe giderken temel amaç, temiz hava almak ve doğa ile baş başa kalmaksa, bu amaç doğrultusunda davranmalıdır. Nasıl ki temiz hava almak amacıyla kahvehanelere gitmiyorsak, kâğıt oynamak için de

kırlara gitmemeliyiz. Ortamları amaçlarına uygun kullanmak, bir Yetişkin'lik belirtisidir. Doğa karşısında öncelikle Yetişkin olmalıyız. Doğayı öğrenmeliyiz.

Doğa karşısında Yetişkin olabilmek için doğayı öğrenmeliyiz. Denizlere uçup gidiveren bir avuç toprağın kaç yılda oluşabildiğini; kolayca kırıverdiğimiz bir dalın kaç yıllık bir evrimin ürünü olduğunu; zevk olsun diye vurduğumuz kuşların ve eziverdiğimiz solucanların doğadaki işlevinin ne olduğunu öğrenmeliyiz. Aral Gölü'nün, Beyşehir Gölü'nün niçin kurumakta olduğunu, Karadeniz'in, Marmara'nın nasıl ölmekte olduğunu öğrenmeliyiz. Fabrika bacalarından yükselen dumanların ne taşıdığını, sularımızı ve topraklarımızı kirleten kimyasal atıkların, ağır metallerin, tarım ilaçlarının, sebzelere ve etlerini yediğimiz hayvanlara nasıl geçtiğini ve sonunda vücudumuzda nasıl biriktiğini öğrenmeliyiz. Artık ana sütü de saf değil. Haktanır'ın (1994) belirttiği gibi, günümüzde annelerin sütünde belirmeye başlayan kimyasal zehirlerin, bebeklerimize nasıl geçtiğini de öğrenmeliyiz. Ve trenin kaçmasına beş kala, çevremizi nasıl koruyabileceğimizi öğrenmeliyiz. Ancak bundan sonra, doğa karşısında coşku duyan bir Çocuk ve doğayı kollayan bir Anababa olabiliriz. Doğayı bilen, seven ve koruyan bir insan, doğa ile empati kuruyor demektir. Taşlarla, kuşlarla empati kuran bir insan, insanlarla kurmaz mı?

Özetlersek: Doğadan yeterince yararlanabilmek, doğa ile sağlıklı etkileşimde bulunabilmek için doğayı tanımak/anlamak, diğer bir söyleyişle doğa ile empati kurabilmek gereklidir. Hatırlanacağı üzere, karşımızdaki bir insanla empati kurabilmemiz için, Anababa ve Yetişkin rollerimizi Yetişkin rolümüzün koordinasyonu altında, dengeli şekilde kullanmamız gerektiğinden söz etmiştik. Bu durum doğa ile empati kurmada da geçerlidir. Ancak, Yetişkin, Anababa ve Çocuk yanlarımızı birlikte kullanırsak, doğa ile empati kurabilir, doğaya yeterince uyum sağlayabiliriz. Kuru kuruya Yetişkin olan bir insan, doğayı analiz edebilir, öğrenebilir; fakat doğa karşısında coşku

duymaz, bir Anababa şevkatiyle onu korumaya çalışmaz. Yalnızca Çocuk olan birisi, yukarda dile getirdiğim iştahlı piknikçiler gibidir; doğayı anlamaya ya da korumaya çalışmaz; kullanır, kirletir, olduğu gibi bırakır. *(Bilge Kağan'ın dediği gibidir: Karnı bir kere doydu mu, bir daha acıkacağını düşünmez; bugün kirlettiği piknik yerine haftaya tekrar geleceğini akıl edemez.)* İnsanlar karşısında Yetişkin, Anababa ve Çocuk rollerini dengeli bir şekilde kullanabilenler, bu özelliklerini doğa karşısında da sürdürebilirler, doğa ile empati kurabilirler. *Ve galiba, bugünlerde yeteri sayıda insan doğa ile empati kurabilirse, torunlarımızın yarınlarda yaşama şansı olacaktır.*

Şimdi haklı olarak "Madem bu kadar kötü, piknikten vaz mı geçelim?" diye sorabilirsiniz. Elbette ki hayır. Elbette ki insanlar diledikleri gibi davranabilmeli. Söylemek istediğim, bazılarımızın, günlük yaşamın başka kesimlerinde de sürdürdükleri bir "yaşam ve iletişim biçimini" piknik ortamlarında da sürdürdükleridir. Ancak bu konuda karamsarlığımızı giderecek gelişmeler ortaya çıkıyor. Özellikle son yıllarda bazılarımızın, doğa ile daha zengin bir iletişim kurmaya başladıklarına tanık oluyoruz. İnsanlar, küçük gruplar oluşturup dağlarda, yaylalarda, görülesi yerlerde yürüyüşler yapıyorlar; sırt çantalarına sularını, yiyeceklerini koyuyorlar; tıka basa yemiyorlar; en yavaş yürüyenin hızına ayak uydurup, yürüye-dinlene doğa ile baş başa kalıyorlar; üstelik akşam dönerken, geride tek bir çöp bırakmamış oluyorlar; çöplerini sırt çantalarında taşıyorlar. Bu işe "dağgezmesi (trekking)"* adı veriliyor.

Katıldığım ilk dağgezmesinde, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof.Dr.Koray Haktanır'ın rehberliğinde Güdül Mağaraları'na gittik. Güdül beni güdüledi.

---

* Dilimize yeni girmekte olan trekking'in karşılığı olarak "dağgezmesi" demeyi öneriyorum. Aslında kelime üretmeyi sevmem; benim işim de değil. İlk defa böyle bir şey yapıyorum. Dilerim alışkanlık haline gelmez. "Dağgezmesi" kelimesi, olayın tümünü kapsamıyor olabilir; çünkü trekking kapsamında, ovalarda, kanyonlarda da yürüyüş yapılabilir. Ancak Güney Afrika'da "öküz arabasıyla göç" anlamında kullanılan trekking kelimesi de doğa yürüyüşlerinin her çeşidini tanımlar nitelikte değildir. Bu düşünceden hareketle, dilimizdeki saya gezmesi, ev gezmesi, akşam oturması gibi ifade şekillerine benzeterek "dağgezmesi" dedim.

Gerek o gezide, gerekse daha sonra başka gruplarla ve ailemle gittiğim gezilerde, doğa ile empati kurduğumu, doğayı daha yakından tanımaya başladığımı, doğa karşısında coşku ve onu koruma arzusu hissettiğimi fark ettim. Doğayı zaten severdim. Fakat niteliği yeni sayılabilecek bu gezme türünde, kendi üzerimde ve doğa üzerinde denetimimin arttığını, adımlarımın doğaya uyum sağlamaya başladığını hissettim. Bazı gezilerde grup kalabalık oluyordu; fakat bu kalabalık, doğa ile baş başa kalmamı engellemiyordu. Doğa ile baş başa kalıyordum, bu ise diğer insanlarla birlikte olduğum duygusunu yok etmiyordu. Sanırım bu durum, doğayla ve toplumla sağlıklı bir etkileşimdir ve üç kişisel rolün (benlik durumunun) dengeli kullanılmasından kaynaklanmaktadır. (Övünmek gibi olmasın, benim de zaman zaman kişisel rollerimi dengeli kullandığım olur.)

Kültürümüz Doğaya Kapalı mı?

Yukarıda sözünü ettiğim dumanlı, kebaplı sıkışık pikniklere bakıp, insanlarımızın "doğadan bir şey anlamadıklarını" söylemek her halde yanlış olur. Kültürümüz, doğaya ve doğal olana tamamen kapalı değildir. Galiba işin gerçeği, bu konuda insanlarımızın çelişki sergiledikleridir. Bir bakıyorsunuz ağaçlara karşı umursamaz, hatta düşmanca davranıyorlar; ya da deniz kenarına köy kuruyorlar, fakat evlerin penceresini denize değil dağa doğru açıyorlar; gölün kenarında yaşıyorlar, fakat hayatta bir defa göle girmiyorlar. Öte yandan bir de bakıyorsunuz ki, kültürümüz, doğayı olanca gücüyle içine sindirmiştir.

Sanatımızda ve günlük yaşamımızda doğanın önemli yeri bulunduğunu gösteren çeşitli örnekler vardır. Bunlardan bir tanesini belirtmek istiyorum: Yüzyıllar boyunca kuşlar ve kuş motifleri, mimarimizin ve çeşitli el sanatlarımızın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Özellikle pek çok eski caminin, türbenin, köprünün -bu arada çağdaş mimari örneklerinden Anıtkabir'in- dış duvarlarında taştan kuş evleri yapılmıştır (Aksel, 1959; Önge, 1977). Bu küçük evlere kuşların yuva yapması sağlanarak, hem korunmaları, hem de mimarinin yaşayan bir parçası olmaları amaçlanmıştır. Kanımca bu yaklaşım, insanın doğa ile empati kurduğu şeklinde yorumlanabilir. Çünkü, binaların dışına kuşlar için ev yapanlar, üç kişisel rolü birlikte sergilemişlerdir: Böyle bir şeyi akıl ettikleri ve taşı dantel gibi işledikleri

için yaratıcı bir Çocuk, kuşları korudukları için koruyucu bir Anababa, canlı ile cansız arasında bir senteze ulaştıkları ve bir canlı türünün insan yaşamındaki önemini fark ettikleri için de akılcı bir Yetişkin olmuşlardır.

Çeşitli sanat eserlerimizde, örneğin halılarımızda ve kilimlerimizde doğaya ait birtakım öğelerin yer almasını, doğaya ilgi olarak yorumlayabiliriz. Ancak bu konuda ihtiyatlı olmakta yarar vardır. Çünkü bu eserlerdeki birtakım motifler, daha çok bir Anababa öğretisi (bir gelenek) olarak kuşaktan kuşağa geçer. Herkesin, doğa ile yeterince ilgilendiğini ve doğayı anladığını söyleyemeyiz. Bir kadın, doğa ile empati kurmaksızın da, gelenekler yoluyla kendisine ulaşan bir çiçek ya da hayvan motifini, halısına ya da yazmasına resmedebilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Bazı geleneklerimiz, doğayı keşfetmemize katkıda bulunabilir; ancak her insan, yalnızca kendi yaşamı kapsamında doğayı anlama, doğa ile empati kurma şansına sahiptir. O halde, kültürümüzün doğaya olan yatkınlığını, kişisel yaşantılarımızdaki zenginlikle bağdaştırmamız gerekir. Eğer bunu gerçekleştiremezsek, bol dumanlı, basmakalıp piknikler yapmak zorunda kalırız.

Çevreye Empati Nasıl Geliştirilmeli?

"Çevre" dediğimizde doğal, tarihi, kültürel ve sosyal çevreyi kastederiz. Doğal çevrenin kapsamına, bitkiler, hayvanlar, toprak, su ve hava girer. Tarihi çevrenin kapsamı ise geçmiş çağlardan kalan yapılar ve arkeolojik eserlerdir: Safranbolu'nun evleri ya da bir antik tiyatro, tarihi çevremizi oluşturur. Kültürel çevre dediğimizde, dünyadaki kültürleri ve bu kültürlerin ürünleri olan şeyleri kastederiz; çeşitli toplumların gelenekleri ya da el sanatları, kültürel çevremizin ürünleridir. Sosyal çevreden kasıt ise, etkileşimde bulunabileceğimiz, yaşayan insanlardır.

Çevreyi, diğer bir söyleyişle evreni/âlemi oluşturan yukardaki dört öğeyi, daha temel üç ana öğeye indirgeyebiliriz. Bu üç öğe, doğa, insan ve insan elinden çıkan ürünler olabilir. Çevreyi/evreni oluşturan bu öğeler, bir bütündür. Söz konusu öğelerden bir tanesinin, diğerlerinden soyutlanarak ele alınması, fazlaca anlamlı değildir. Aralarında karşılıklı etkileşim

vardır. Bu noktada şunu söylemek istiyorum: Çevreyi oluşturan öğelerden bir tanesiyle yeterince empati kurabilen bir kişinin, diğer öğelerle de empati kurabileceği kanısındayım. Diğer bir söyleyişle, bu öğelerden bir tanesine karşı Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini dengeli bir şekilde kullanan bir kişi, bu rollerini diğer öğelere karşı da aynı şekilde kullanabilir. (Bu görüşün, araştırmalarla test edilmesi ilginç olabilir.)

Doğayı, insanı ve insan ürünlerini bir bütün olarak anlamaya/empati kurmaya çalışan bir insan, varlığı tümüyle sevme yolunda demektir. Çünkü sevmeye giden yol anlamaktan geçer; anlamadığımız, tanımadığımız bir şeyi sevemeyiz. Dağlarıyla, ağaçlarıyla, kuşlarıyla, toprağından çıkan fosilleriyle ve çömlekleriyle, ayakta zor duran eski evleriyle ve yüzlerinin rengi ne olursa olsun bütün insanlarıyla birlikte bu dünyayı tanımaya, anlamaya başladığımız zaman, sevmemiz de mümkün olacaktır.

Yukarda bir serçe masalından söz etmiştim. Hani, gök gürlemesinden korkup, üstüne yıkılmasın diye ayaklarıyla göğü tutmaya çalışıyordu. Sanırım bu masaldaki mesajlardan birisi, serçeleri bile anlamak gerektiği yolundadır. Katılıyorum. Serçelerini anlamadığımız, sevmediğimiz bir dünyanın insanlarını da, yeterince anlayamayız, sevemeyiz. Sevmediğimiz ve anlamadığımız şeylere ise saygı duymamız zordur. Saygı duymadığımız şeyleri ise kolaylıkla gözden çıkarabiliriz.

Eğer, doğa, insan ve insanın elinden çıkan ürünler bir bütün ise, bu bütünün öğelerinden bir tanesine zarar verildiğinde diğerlerine de zarar verilmiş olur. Günümüz dünyasında, söz konusu üç öğe arasındaki dengenin, giderek bozulmakta olduğunu gözlüyoruz. (Gerçi her durum, kendi şartları içinde bir denge oluşturabilir; ancak, doğası tahrip edilmiş geleceğin dünyasında, içinde insanların bulunmadığı bir denge ortaya çıkması ihtimali bizi rahatsız etmektedir.) Çevremizdeki denge bozulmasına ilişkin bir örnek:

- Büyük şehirlerde oturanlar, kıyılarda yazlık evleri olsun istiyorlar;

- Kıyılarda oturanlar zengin olmak istiyorlar;

- Kıyılardaki belediyeler, hem yörelerini kalkındırmak hem de hemşehrilerini memnun etmek istiyorlar; bu yüzden yapılaşmaya izin veriyorlar;

- Kıyılarda oturan bağ-bahçe sahipleri, mülklerini yüksek ücretle müteahhitlere satıyorlar;

Sonuç:

- Binlerce ağaç kesiliyor (örneğin İzmir'de mandalina ağaçları, Erdek'te zeytin ağaçları kesiliyor) yerlerine, betondan yazlık evler yapılıyor;

- Kıyılar hızlı nüfus artışını kaldırmıyor, deniz kirleniyor; en çok da lağımla kirleniyor; insanlar, denize giremiyorlar, yeni evlerinin balkonunda oturup denizi seyrediyorlar; eğer rüzgâr denizden eserse, balkonda da oturamıyorlar. (Çünkü deniz lâğım kokuyor.)

Şüphesiz, hemen her durumda olduğu gibi, bu durumda da zamanla yeni bir doğa-insan-eşya dengesi ortaya çıkabilir. Fakat her halde bu yeni dengeli durumda, dengeyi sağlayabilmek için bolca meyve ve zeytin ithal etmemiz gerekecek.

Doğanın yok edilmesine katkıda bulunanların, yüzlerce yıllık zeytin ağaçlarının kökleri üzerinde yükselen betonlarda oturanların, huzurlu olduklarını sanmayın. Bilinçleri iyi bir yatırım yaptıklarını söylese de bilinçdışları rahatsız oluyor. Bir tür günah çıkarma anlamında, "ağaçların kendileri gitti, bari isimleri yadigâr kalsın" diyerek yeni sitelerine "Zeytinlik Sitesi", "Elmalık Sitesi" gibi adlar veriyorlar. Ankara'da oturduğum sokakta, yeni yapılmakta olan bir apartmanın sakinleri, arabalarını kolay park edebilmek için, kaldırımda bulunan belediyeye ait ağacı kestiler. Daha sonra apartmanlarına bir ad koymaları gerekti; düşünüp taşınıp "Fidan Apartmanı" koydular. Bence bu tür adlandırmalar, yok ettiğimiz doğaya nostaljik bir ağıt anlamı taşıyor.

Peki o halde ne yapalım? Ne yazık ki çevreye/dünyaya empati kurmanın öyle çok kolay bir yolu yok. Öncelikle insanların, Çocuk-Anababalar olmaktan ya da kupkuru Yetişkinler olmaktan uzaklaşıp, söz konusu bu üç kişisel rolü dengeli bir şekilde kullanır hale gelmeleri gerekmektedir. Bunun

sağlanabilmesi için, kişilerin ruhsal açıdan gelişme kaydedebilecekleri psikolojik danışma/psikoterapi ortamlarına ve bunun yanı sıra çevreye duyarlılığı artırmak amacıyla hazırlanan eğitim programlarına ihtiyaç vardır.* Ayrıca çevreye ilgi duyanlara da sorumluluk düşmektedir. Ülkemizde ve dünyada, doğayı/tabiatı koruma amacıyla kurulmuş çeşitli dernekler var. Çevreyi/dünyayı seviyorsanız, bunların çalışmalarına katkıda bulunabilirsiniz. Ya da hiçbir derneğe mensup olmadan, bilinçli bir çevresever de olabilirsiniz. Doğal, tarihi, kültürel ve sosyal çevreye duyarlı olabilirsiniz. Lütfen:

> "Bana ne" demeyiniz! "Bir taneden ne çıkar" demeyiniz! Dağlarda kaçak avlananları, turizme açılmış kasabalarımızın kent merkezinde tüfekle kuş avlayanları (bunu yapanlar var), ya da arabalarına park yeri edinmek için kaldırımlardaki ağaçları kesenleri, yetkililere bildiriniz. Tarihi eserleri tahrip edenleri bildiriniz. Sokakta çocuğunu dövenleri uyarınız.

Gizlice ağaç kesen birisiyle kavga ederseniz, kanımca bir Çocuk-Anababa olursunuz; bu kişiyi yetkililere bildirdiğinizde ise Yetişkin olmuş olursunuz. Sokakta çocuğunu döven birisiyle tartıştığınızda da Koruyucu Anababa davranışı sergilemiş olacaksınız. Bunu düşünerek "çocuğunu dövenleri de yetkililere bildirin" diyecektim, vazgeçtim. Çünkü bu konu bizde henüz kurumsallaşmadı. Batı ülkelerinde, çocuğunuza tek bir tokat atarsanız ve birisi sizi şikâyet ederse, yandınız. Fakat bizde, sokakta çocuğunu evire-çevire döven birisini görseniz ve polis çağırsanız, polis muhtemelen çocuğa dönüp "öp bakayım babanın/annenin elini" diyerek işi tatlıya bağlamaya çalışır.

Dünyada av hayvanlarının sayısı hiçbir zaman bu kadar azalmadı ve dünya üzerinde hiçbir zaman bu kadar çok eli tüfekli adam bulunmadı. Galiba artık zevk için avlanmanın, hatta zevk için kır çiçeklerini koparıp vazolara yerleştirmenin zamanı geçti. "Aç mı kalalım, çiçeksiz mi kalalım?" diyebilirsiniz.

---

* Gençlerin, doğal, tarihi, kültürel ve sosyal çevreye duyarlılıklarını geliştirmek -diğer bir söyleyişle UNESCO ideallerini benimseyen gençler yetiştirmek- amacıyla, Zehra Dökmen'le birlikte, bir eğitim programı paketi hazırlıyoruz.

Her halde gönlümüzce yaşamalıyız; fakat çocuklarımıza sağlam bir dünya da bırakmalıyız. Bu konuda orta yol, tüketim amacıyla üretilen bitki ve hayvanları tüketmek (örneğin seralarda yetiştirilen çiçekleri ve kesim amacıyla yetiştirilen hayvanları tüketmek), fakat doğadakilere dokunmamak olabilir. Artık eski zevklerden vazgeçmenin zamanı geldi. Eski zevklerin yerine yeni zevkler edinmeliyiz. Örneğin, okla, tüfekle avlanmak yerine, fotoğraf makinasıyla görüntü avcılığına çıkabiliriz. Denizlerin dibinde su altı görüntü avcılığı yapan genç arkadaşlarıma imreniyorum. Gençlerimizin bu tür yeni zevkler edinmelerine rehberlik eden, üniversitelerimizin kültür birimlerini beğeniyle izliyorum.

Yıllar önce annemle ve babamla şehirlerarasında yolculuk yapıyorduk. Galiba evlilik yıl dönümleriydi. Arabayı durdurup yol kenarındaki bir grup kır çiçeğini işaret ederek, "bunları size hediye ediyorum" dedim ve çiçekleri koparmadan yolumuza devam ettik. Bu davranışım hoşlarına gitti; hatta babam "aldık kabul ettik" dedi. Bu davranışı, daha sonraki yıllarda da sürdürdüm. Eşimin, tarafımdan, yerlerinden koparılmaksızın hediye edilmiş çok sayıda çiçeği oldu. Yerinde hediye edilmiş bir çiçek, sonunda çöplüğe gitmez, dağlarda soyunu sürdürür. Bence:

> Dağlardaki çiçekleri koparmadan, dürbünle gözlediğiniz geyikleri ve kuşları öldürmeden, sevdiklerinize hediye edebilirsiniz. Sözle hediye edebilirsiniz. Önemli olan niyettir; cinayet şart değildir.

Kültürümüzde, canlı öldürmenin ve ağaç kesmenin günah olduğu inanışı vardır. (Bu inanış işlevseldir fakat günümüzde tek başına yeterli olmamaktadır.) Geleneksel kültürümüzde, geleneksel Japon ve Kızılderili kültürlerinde doğa adeta kutsaldır (Güvenç, 1992; Marriott ve Rachlin, 1994, çev, Ü.Özünlü). Çocuk-Anababalara ait bu dünya görüşüne, doğanın niçin ve nasıl korunacağı konusundaki gerçekçi bilgilerin, akılcı bir Yetişkin tavrıyla eklenmesi gerekmektedir. Çevrenin ve çevre kirliliğinin, akılcı ve tarafsız bir yaklaşımla incelenmesi ve irdelenmesi gereklidir. Çocukları/vatandaşları sakinleştirmeye yönelik koruyucu Anababa tavrına gerek yoktur. Çayların radyasyonsuz olduğunu ispat için, çay içmeye

gerek yoktur. İstanbul'da tanker kazası olduğunda, deniz ürünlerinin bu durumdan hiç etkilenmediğini Çocuklara/vatandaşlara ispat için televizyonda çiğ midye yemeğe de gerek yoktur. Toptancılıktan vazgeçmek, "çok kirlendi" ya da "tamamen temiz" gibilerden siyah-beyaz görüşler ileri sürmemek, gri'yi araştırmak gereklidir.

IV. BÖLÜM

TİYATROLARDA VE MASALLARDA İLETİŞİM ÇATIŞMALARI VE EMPATİ

Bu bölümde, birkaç tiyatroyu ve masalı ele alarak, kişilerarası iletişim çatışmaları ve empatik iletişim açısından incelemeye çalışacağım. Bu yaklaşımın başlıca iki amacı var. Birincisi şu: Kişilerarası iletişimi anlamaya ve anladığım kadarıyla anlatmaya çalışırken, çok ve renkli örneklere ihtiyaç duyuyorum. Bu ihtiyaca cevap verebilecek kaynaklardan birisi de sanat eserleridir. Dünyanın dört yanında, çok sayıda sanatçı tarafından üretilen sanat eserleri ve binlerce yılda, binlerce insan tarafından oluşturulan anonim eserler, zengin bir veri kaynağı sayılabilir. Tiyatrolarda, masallarda -ve benzeri eserlerde- sergilenen kişilerarası iletişimler, psikolojideki mevcut veri toplama teknikleri ile elde edebileceğimiz verilerin ötesinde birtakım verilerle tanışmamıza fırsat sağlayabilir. Bu veriler, insanı anlama çabalarımıza katkıda bulunacaktır. Nitekim, kitabın bu bölümünde tiyatroları ve masalları inceleyerek elde edeceğimiz bazı veriler, beşinci bölümdeki tartışmalarımıza ışık tutabilecek niteliktedir.

Tiyatroları ve masalları iletişim çatışmaları ve empati açısından incelemenin diğer bir nedeni ise, sanat eserlerini, psikolojinin imkânlarından yararlanarak yeni bir bakış açısıyla ele alma isteğidir. Çeşitli sanat eserleri, edebiyatçılar, sanat tarihçileri, sosyologlar ve antropologlar tarafından, bu alanlara özgü tekniklerle incelenmektedir; bunların yanı sıra sanat eserleri, psikoloji kapsamında daha çok Freud'ün ve Jung'un kuramları açısından incelenmiştir. Freud'ün ve Jung'un yaklaşımları dışındaki birtakım psikolojik yaklaşımlardan yararlanarak, sanat eserlerinin incelenebileceği görüşündeyim. Bu konuda

bugüne kadar bazı denemelerim oldu. Örneğin çeşitli tiyatroları ve masalları Graf Analiz, Transaksiyonel Analiz, operant şartlama, bilişsel yaklaşım, denetim odağı ve sosyometri açısından incelemeye çalıştım (Dökmen, 1985a, 1985b ve 1986b). Şimdi ise, birkaç tiyatroyu ve masalı, bu kitabın konuları açısından incelemek istiyorum.

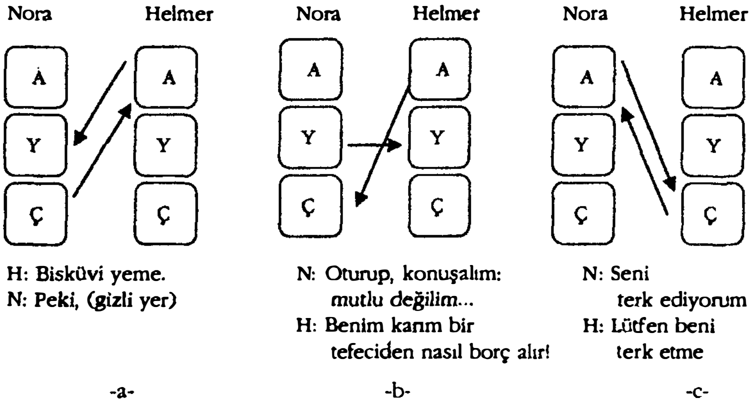
Niçin tiyatro ve masal? Bu sorunun kısa cevabı, tiyatrolarda ve masallarda kişilerarası iletişimlerin çok miktarda sergileniyor olmasıdır. Şüphesiz ki bunların yanı sıra başka sanat türleri de, örneğin filmler de ele alınabilirdi. İlerde bunlara da, özellikle Türk Sinemasına yönelmeyi düşünüyorum.

Nora'dan Güzin'e Kadının Kaderi

Bu bölümde, Norveç'li yazar Henrik İbsen tarafından 1879'da yazılan Nora ve bu eserden tam yüz sene sonra Türk yazarı Ülker Köksal tarafından yazılan Ademin Kaburga Kemiği adlı tiyatro eserini, iletişim çatışmaları ve empati açısından ele alacağım.

1879'daki Nora

İbsen'in (1977) "Nora: Bebeğin evi (Et Dukkehjem)" adlı eserinde Nora, uysal bir kadındır; kocası Helmer ise saygıdeğer bir bankacı, avukat ve otoriter bir kocadır. Helmer, hemen her ortamda Anababa tavrı takınan bir kişidir. Örneğin, dişlerinin bozulacağı gerekçesiyle Nora'nın bisküvi yemesini yasaklamıştır. Nora, kocasının bu kararına boyun eğer, görünüşte "bisküvi yasağına" uyar; fakat gizli gizli bisküvi yemektedir. Şimdi karı-koca arasındaki bu etkileşimi Transaksiyonel Analiz açısından ele alalım. Şekil-30'da görüldüğü üzere, Helmer, gerek geneldeki tavrıyla, gerekse koyduğu bisküvi yasağı ile Anababa rolü oynamaktadır. Helmer'a göre Nora, kendini yönetebilen bir Yetişkin değil, yönetilmesi gereken bir Çocuktur. (Bu durumu, Helmer'a ait Anababa rolünden, Nora'nın Çocuk rolüne yönelen bir okla ifade edebiliriz.) Nora ise her zaman kocasına itaat eden bir Uslu Çocuk rolündedir. (Bu durumu da Nora'nın Çocuk rolünden, Helmer'ın Anababa rolüne yönelen bir okla gösterebiliriz.)

Şekil 30. İbsen'in Nora adlı tiyatro eserindeki kahramanlardan Nora'nın ve kocası Helmer'in etkileşimleri.

Nora ile kocası arasında Yetişkin Yetişkine bir iletişim yoktur. Bu çift, karşı karşıya geçip, birbirine denk iki Yetişkin olarak sorunlarını konuşmamaktadırlar. Örneğin Nora, bisküvi yemeyi sevdiği halde, kendisine bisküviyi yasaklayan kocasıyla oturup bu konuyu konuşamamıştır; kocasına "Ben bisküviyi seviyorum" diyememiştir; annesinden gizli şeker yiyen çocuklar gibi davranmıştır. İkisine de uygun olan bir çözüm yolu bulabilirlerdi. Söz konusu çözüm yolu, hem Nora'nın bisküvi yemesi, hem de dişlerini bisküvinin zararlarından koruması şeklinde olabilirdi. Elimizdeki örnekte böyle bir çözüm mümkün olmamış, Helmer yasak koymuş, Nora ise bu yasağa görünürde uymuştur.

Tiyatroyu izlemeye devam edelim: Helmer hastalanır. Nora, kocasını iyileştirmek için, sahte imza atarak bir tefeciden borç para alır. Helmer iyileşir. Tam rahata kavuşacakları sırada, Nora'ya borç vermiş olan tefecinin Helmer'e şantaj yapmakta olduğunu görürüz. Karısının sahte imza atarak bir tefeciden borç almış olması Helmer'ı son derece öfkelendirir. Toplum içinde saygıdeğer bir kişi olan Helmer, bu olay yüzünden saygınlığına gölge düşmesinden endişe etmektedir. Ağzına geleni söyler. Nora'yı azarlar. Şekil-30b'de görüldüğü gibi Helmer'ın bu tavrı, Anababadan Çocuğa yöneltilen bir okla ifade edilebilir. Bu durum karşısında ise Nora, o güne kadar hiç

takınmamış olduğu bir tavır takınır, kocasına şöyle der: *"Otur konuşalım... Sekiz yıldır evliyiz, ikimiz de karı-koca olarak daha ilk defa bugün birbirimizle şöyle bir ciddi konuşabiliyoruz... Babam bana "bebeğim" derdi, ben kendi bebeklerimle nasıl oynarsam o da benimle öyle oynardı... Evliliğimde mutlu değilim. Şimdi de sen beni çocuk yerine koyuyorsun. Yuvamız çocukların oyun odasından farksız."* Nora'nın bu sözlerinin Yetişkinden Yetişkine bir mesaj olduğunu düşünebiliriz. Karısının bu yeni davranış şekli karşısında ise Helmer, eski otoriter tavrını sürdürür; Nora'daki değişikliği fark etmemiştir. Böylece Şekil-30b'de görüldüğü üzere, karı-koca arasında aktif çatışmayla birlikte çapraz etkileşim ortaya çıkmış olur.

Karı-koca arasındaki kavga büyür. Helmer karısına "Artık çocuklarımızı sen terbiye etmeyeceksin" der. Nora'nın bardağı taşmak üzeredir. Tam bu sırada postacı, tefecinin Helmer'a şantajda kullandığı belgeleri getirir; tefeci şantajdan vazgeçmiştir. Helmer aniden değişir, rahatlar, hiçbir şey olmamış gibi "haydi yatalım" der. Ve Nora'nın bardağı taşar; valizini hazırlar, evini terk edeceğini söyler.

Bence, kocasını terk etmekte olan Nora, o güne kadar sürdürmekte olduğu Çocuk rolünden çıkıp, Eleştirici/Cezalandırıcı Anababa rolüne girmiştir. Yaramazlık yapan çocuklarını "bak, gider başkasının annesi olurum" diye tehdit eden anneler gibi, fakat gerçekten kocasını terk ederek Nora, otorite posizyonuna geçmiştir. Nora'nın bu tavrı, Şekil-30c'de, kendisine ait Anababa'dan kocasının Çocuğuna yönelmiş bir okla gösterilmiştir. Karısının bu beklenmedik davranışı karşısında Helmer, kolu kanadı kırılmış, cezalandırılmış, çaresiz kalmıştır; adeta "beni bırakma anne" diyen çocuklar gibidir, Nora valizini alıp evi terk ederken, Helmer, eskisi gibi bağırıp çağıran mutlak bir otorite değildir artık. Helmer'ın son davranışıyla, kendisine ait Çocuktan eşinin Anababasına mesaj gönderdiğini düşünebiliriz.

Karı-koca arasında Şekil -30a'da gözlediğimiz ilişki biçimi, Şekil-30c'de tam tersine dönmüştür. Eserin başında Helmer Anababa, Nora ise Çocuk iken, eserin sonunda Helmer Çocuk, Nora Anababa olmuştur. Nora'nın evini terk etmesiyle sonuçlanan çatışmanın temelinde, karı-koca arasında yıllarca süren pasif çatışma yatmaktadır. (Nora, bisküvi olayı dahil, kendisini

rahatsız eden konulan eşiyle tartışmamış, öfkesini içinde saklamıştır.) Nora ve Helmer hiçbir zaman iki eşit yetişkin olarak sorunlarını akılcı bir tavırla tartışmamışlar, birbirlerini anlamaya, birbirleriyle empati kurmaya çalışmamışlardır. Helmer sürekli olarak evin patronu, mutlak otoritesi olmuş. Nora ise ona itaat eden Uslu Çocuk rolü oynamıştır. Nora'nın yıllarca içine attığı, dile getirmediği kızgınlıklar, sonunda bir patlamaya yol açmış, tahterevalli tersine dönmüştür. Tahterevallinin tersine dönmesi bir sağlıklılık işareti değildir. Eserin sonunda Nora'nın Anababa konumuna geçmesine bakıp, "oh olsun" dememek gerekir. *Çünkü bir ailede karı-kocadan herhangi birisi Anababa, diğeri ise Çocuk rolü oynuyorsa, o ailede yöneten ve yönetilen var demektir. Oysa bir ailede yönetenler ve yönetilenler değil, "birlikte yaşayanlar" bulunmalıdır.*

Yazar, eserinin sonunda bir açık kapı bırakır. Nora evini terk ederken Helmer, bundan sonra ne olacağını, dönüp dönmeyeceğini sorar. Nora ise şöyle cevap verir: *"Büyük bir mucize olması gerekir. İkimizin de o kadar değişmemiz lâzım ki, ancak böyle olursa, aramızdaki ortak hayat, gerçek bir evlilik sayılabilir."* Bence bu sözlerle yazar, Nora'nın ağzından bize şu mesajı vermektedir: "Eğer Nora ile Helmer değişebilirlerse, kendilerini geliştirebilirlerse, birer Yetişkin olma yolunda mesafe katederlerse, tekrar birleşebilirler. Beklenen mucize, karı-kocanın birbirlerine denk iki Yetişkin olmasıdır.

Nora'nın öyküsü burada noktalanmaz. O günün Avrupa'sında Nora'nın sonu hoş karşılanmamıştır. "Bir kadın nasıl olur da evini terk eder" diyerek, Nora'yı evine döndürmesi için eserin yazarı İbsen'e baskı yaparlar. Bazı ülkelerde ise Nora yasaklanır. Bunun üzerine İbsen baskılara boyun eğer, Nora'ya dördüncü perdeyi ekler. Bu perdede Nora, yaptıklarına pişman olmuş, evine dönmüştür. Helmer de karısına ödül olarak bisküvi ikram eder. Nora bir sevinç çığlığı atarak "mucize" diye bağırır. Sonuçta her şey başlangıca dönmüştür; Nora yine "uslu kadındır (Uslu Çocuktur)", Helmer ise bu Uslu Çocuğu ödüllendiren bir Anababadır. Dördüncü perdede Nora'nın sözünü ettiği mucize, üçüncü perdede kastettiği mucizeden tamamen farklıdır. Çünkü üçüncü perdede "mucize" sözü ile kastedilen, bu karı-kocanın ruhsal açıdan gelişmesi, Yetişkin olmasıydı. Oysa dördüncü perdede Helmer'ın yasaklayıcı Anababa tavrını bırakıp, ödüllendirici Anababa tavrına geçmesi üzerine Nora "mucize" demektedir; bu küçük bir mucizedir. Eğer üçüncü perdede kastedildiği şekilde, karı-koca birbirlerine denk iki Yetişkin haline gelselerdi, kişisel rollerini dengeli bir şekilde kullanma becerisini kazanmış olsalardı, asıl o zaman büyük bir mucize gerçekleşmiş olurdu.

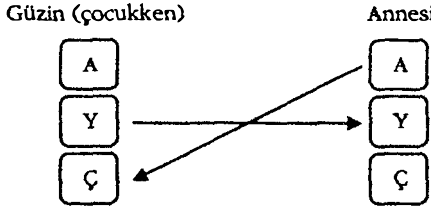
İbsen'in baskı altında, isteksiz olarak yazdığı bu dördüncü perde, eserin bütünüyle uyumlu değildir, tiyatro tekniği açısından da zayıftır. Bu yüzden uzun yıllardır oynanmamaktadır. Eserin tanınmış hali üç perdedir.

Bence İbsen'in başına gelen bu olayın ilginç yanı, toplumun Helmer gibi otoriter Anababa tavrı takınarak İbsen'i Nora gibi boyun eğmeye zorlamasıdır. Yazar irdelediği toplumsal baskının hışmına uğramıştır. Bu konuyu aşağıda "İbsen'in Kaderi" başlığı altında tekrar ele alacağım.

1979'daki Güzin

Sözünü etmek istediğim ikinci tiyatro bir Türk yazarı olan Ülker Köksal'a ait, Köksal'ın (1980) "Ademin Kaburga Kemiği" adlı eserinin ilk sahnesinde, küçük bir kız olan Güzin, ders çalışmak istediğini söylemektedir; annesi ise ev işleriyle uğraşmasını istemektedir. Şekil-31'de görüldüğü üzere, Güzin'in bu isteğinin Yetişkinden Yetişkine bir mesaj olduğunu, annesinin ise Anababadan Çocuğa mesaj yönelttiğini söyleyebiliriz.

Annesi Güzin'i anlamamakta, anlamaya çalışmamakta, kısacası onunla empati kuramamaktadır. Böyle olunca da anne, kızının isteklerini yok sayabilmekte ve kendisine ait "doğruları" ona empoze edebilmektedir. Bu örüntü içinde Güzin de annesini anlamamaktadır.

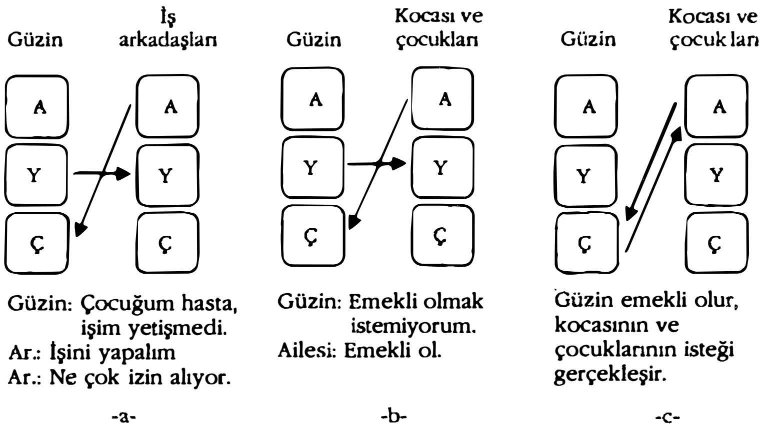
Şekil 31. Ülker Köksal'ın Ademin Kaburga Kemiği adlı eserinde Güzin ile annesinin etkileşimleri.

Güzin ile annesi arasındaki etkileşimin benzeri başka tiyatro eserlerinde ve ifade ettikleri kadarıyla öğrencilerimizin yaşantılarında da ortaya çıkmaktadır (Dökmen, 1985a ve 1986b). Çeşitli tiyatro eserlerinde, gençler daha çok Yetişkinden-Yetişkine mesaj gönderirlerken, anneleri ve babaları Anababadan-Çocuğa mesaj göndermektedirler. Bir grup öğrencimizin algısına göre, benzeri durum günlük yaşamda da ortaya çıkmaktadır.

Eserin daha sonraki sahnelerinde Güzin'i yetişkin bir hanım olarak görüyoruz. Yüksek tahsil yapmıştır; çalışmaktadır; evlidir ve iki çocuğu vardır. Güzin'in hayatında pek çok şey değişmiştir; fakat çevresiyle olan etkileşim biçimi çocukluğundaki gibidir. Örneklere bakalım:

İş yerinde çalışırken Güzin'e çocuğunun hastalandığı bildirilir. Telaşlanır, eve gitmesi gerekmektedir. Fakat kısa sürede yetiştirmesi gereken bir yazı vardır. İş yerindeki erkek arkadaşları "sen git, yazını biz yazarız" derler. Erkeklerin bu tavrının koruyucu Anababa tavrı olduğunu düşünebiliriz. Güzin eve gider. Aynı erkekler bu sefer "çocuğu ne kadar sık hastalanıyor; insan ya çalışmalı ya da evinde oturmalı" türünden dedikodu yaparlar. Erkeklerin bu tavrı ise Eleştirici Anababa tavrıdır. Yani erkekler Güzin karşısında, bazen "Koruyucu", bazen "Eleştirici" olmak üzere sürekli Anababa tavrı takınmaktadırlar. Fakat erkekler, evi ile işi arasında sıkışıp kalan Güzin'i anlamaya çalışmamakta, onunla empati kurmamaktadırlar.

Oysa Güzin'in, iş konusunda destek almaya olduğu kadar, çocuğu ile ilgili duygularının paylaşılmasına da ihtiyacı vardır. Güzin'in iş arkadaşları, kişisel rollerini dengeli şekilde kullanamadıkları, özellikle Yetişkin olmayı beceremedikleri için, Güzin'in bu ihtiyacına cevap verememektedirler; yalnızca Anababa rolünü sergilemektedirler. Evi ile işi arasında bunalan, çocuğu ile ilgilenmek zorunda olan Güzin ise, sorunlarını dile getirdiğinde, çevresine Yetişkinden Yetişkine mesajlar vermektedir. Güzin ile iş arkadaşları arasındaki etkileşim Şekil-32a'da görülmektedir.

Şekil 32. Ademin Kaburga Kemiği adlı eserde Güzin'in iş arkadaşlarıyla, kocasıyla ve çocuklarıyla olan etkileşimi.

Güzin, iş arkadaşlarıyla olan etkileşiminin bir benzerini evinde kocasıyla ve çocuklarıyla yaşamaktadır. Evdeki durumu şöyledir: Güzin'in emeklilik vakti gelmiştir. Fakat eğer emekli olmazsa, işinde terfi edecek, yıllardır beklediği pozisyona ulaşacaktır. Bu yüzden Güzin emekli olmayı şimdilik istememektedir. Oysa kocası emekli olmasını istemektedir; çünkü karısının emekli ikramiyesiyle borçlarını ödeyecektir. Oğlu emekli olmasını istemektedir; çünkü annesinin emekli ikramiyesiyle yurt dışına yüksek lisans yapmaya gidecektir. Ve nihayet kızı emekli olmasını istemektedir; çünkü hamiledir, annesi emekli olursa bebeğine bakabilecektir. Kocası, oğlu ve kızı Güzin'in emekli olmasına karar vermişlerdir, ona bu konuda baskı yaparlar.

Fakat hiçbiri, Güzin ile empati kurmaz; onun niçin emekli olmak istemediğini sormazlar; terfi etmenin Güzin için ne anlama geldiğini anlamaya çalışmazlar. Üçü de kendisini düşünmekte, üçü de kendi varoluşunu yaşamaktadır. Yetişkin olmayı beceremedikleri ve kişisel rollerini dengeli şekilde kullanamadıkları için Güzin'in dünyasından habersizdirler. Emekli olmak istemeyen, işinde terfi etmek isteyen Güzin'in bu tavrı Yetişkinden Yetişkine bir mesaj sayılabilir. Emekli olması konusunda ona baskı yapan yakınları ise kendilerine ait Anababa'dan Güzin'in Çocuğuna mesaj göndermektedirler (Şekil-32b).

Güzin emekliye ayrılmamak için çok direnir; fakat eserin son sahnesinde, emekli olmaya karar verdiğini ve torununa bakacağını öğreniriz. Yani Güzin Hanım, baskıya boyun eğmiş "Uslu Çocuk" olmuştur. Eşinin ve çocuklarının Anababa rolünde, Güzin'in ise Çocuk rolünde davrandıklarını düşünebiliriz (Şekil-32c).

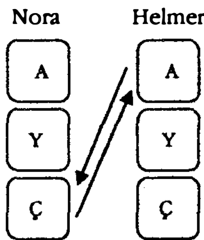
Ademin Kaburga Kemiğindeki Güzin, günlük yaşantımızda tanıdık bir çehredir. Çevremde emekli olmadan önce, emekli ikramiyesi yakınları tarafından parsellenen çok sayıda kişi gördüm. Örneğin, kırk yıllık hizmetten sonra bir baba emekli olur. İkramiyesiyle evli olan kızına acilen bir otomatik çamaşır makinası alması gerekmektedir; çünkü kızı işlerinin çokluğundan çıldırmak üzeredir. Kızına alınca gelinine de alması gerekmektedir; yoksa tatsızlık çıkar. Torununa markası ve fiyatı ünlü bir spor ayakkabı almak zorundadır; aksi halde delikanlıya, yerli ayakkabı giymekten aşağılık duygusu gelmek üzeredir. Kırk yıllık eşine, el-gün içine çıkabileceği bir palto alması da kaçınılmazdır. .... ve ikramiye biter. Genel algılamaya göre aile reisi, fedakârlık etmiştir ailesine "babalık" etmiştir. Ama bir bakış açısına göre de, ailesi tarafından yönetilmiş, Çocuk rolüne itilmiştir. Bu emekliye ailesi, -muhtemelen farkında olmadan- şu mesajı vermektedir: "Senin isteklerin önemli değil; üstelik paranı nasıl harcayacağını da bilmezsin; bırak biz karar verelim". (Aile adeta "sen kaybedersin, ver ben saklayayım" diyerek çocuğunun elinden bayram harçlığını alan anneler gibi davranmıştır. Aile üyelerinin bu davranışlarının arkasında, Anababa tavrının yanı sıra, bir Keloğlan kurnazlığının da bulunduğunu söylersem, acaba yanılmış olur muyum?)

Kırk yılın sonunda eline toplu para geçen bu emekliye yakınlarından hiç birisi, parasını nasıl harcamak istediğini sormamıştır. Bir tura katılıp başka ülkeleri mi görmek ister, bir türlü alamadığı fotoğraf makinasını mı almak ister, kimse sormamıştır. Kısacası onu Yetişkin yerine koymamışlar ve onunla empati kurmaya çalışmamışlardır.

İbsen'in Kaderi

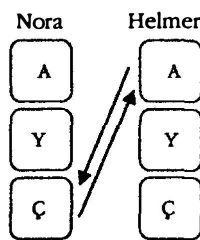
İbsen'in Nora'ya uygun gördüğü son, üçüncü perdenin sonunda Nora'nın evini terk etmesidir; bu noktada Nora'nın Anababa, kocası Helmer'ın ise Çocuk rolünde olduğunu belirtmiştik. O günün Avrupası'nda bir kadının evini terk etmesi yadırganmış, İbsen, bütün eserlerinin yasaklanmasına varan toplumsal baskıyla karşılaşmıştı. Baskılara boyun eğen yazar, tiyatrosuna dördüncü perde ekleyerek, olayı toplumun istediği doğrultuda noktalamıştı. Toplumun Nora'ya uygun gördüğü son, Nora'nın evine dönmesi ve itaatli bir kadın olmasıydı. Eklenen perdenin son sahnesinde, evine dönen Nora kocasına "Beni affedebilecek misin?" der. Kocası ise ona bir bisküvi uzatır. Bu bisküvi, Uslu Çocuğa (uslu kadına) verilen ödüldür. Nora ilk perdedeki gibi Çocuk rolündedir, kocası ise Anababa rolündedir, patron rolündedir. Tek farklılık, Helmer eskiden ceza veren patronken, şimdi ödül veren patron olmuştur. Nora'ya, İbsen'in ve toplumun uygun gördükleri sonlar Şekil -33'te gösterilmektedir.

İbsen'in Nora'ya
Uygun Gördüğü Son

Nora: Seni terk ediyorum.
Helmer: Beni terk etme.

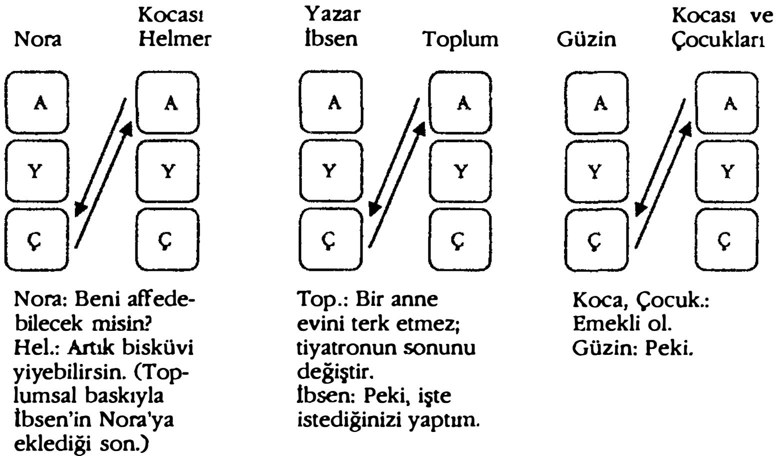
Toplumun Nora'ya
Uygun Gördüğü Rol

Nora: Beni affedebilecek misin?
Helmer: Artık bisküvi yiyebilirsin.

Şekil 33. Nora adlı oyuna, yazarın ve toplumun uygun gördükleri sonlar.

Eserine eklediği dördüncü perde ile İbsen de, bir bakıma Nora ile aynı kaderi paylaşmış, Uslu Çocuk olmuştur. İbsen'in ve Nora'nın başına gelenler, onlardan yaklaşık yüz yıl sonra yaşayan Güzin Hanım'ların da başına gelmektedir.

Şekil 34. Tiyatro kahramanları Nora'nın, Güzin'in ve yazar İbsen'in çevreleri karşısındaki konumları.

Şekil-34'te görüldüğü üzere, Uslu Çocuk rolüne itilmeye çalışılan Nora'nın, İbsen'in ve Güzin'in yaşantıları arasında benzerlik vardır. Nora'yı Çocuk rolüne iten otoriter bir koca; İbsen'i Çocuk rolüne iten yasaklayıcı bir toplum; Güzin'i Çocuk rolüne iten ise sevgisini bir baskı aracı olarak kullanan "bağımlı" bir ailedir. (Güzin, bağımlılığın hüküm sürdüğü ailesinde, "fedakâr anne" rolünü seçerek, sevgili eşinin ve çocuklarının, sevgiden bir zarf içinde sundukları emirleri yerine getirmişti.) Sonuçta, kendilerine boyun eğdiren otoritenin niteliği ne olursa olsun, Nora da, İbsen de, Güzin de, çevreleri tarafından Çocuk rolü oynamaya zorlanmışlardır.

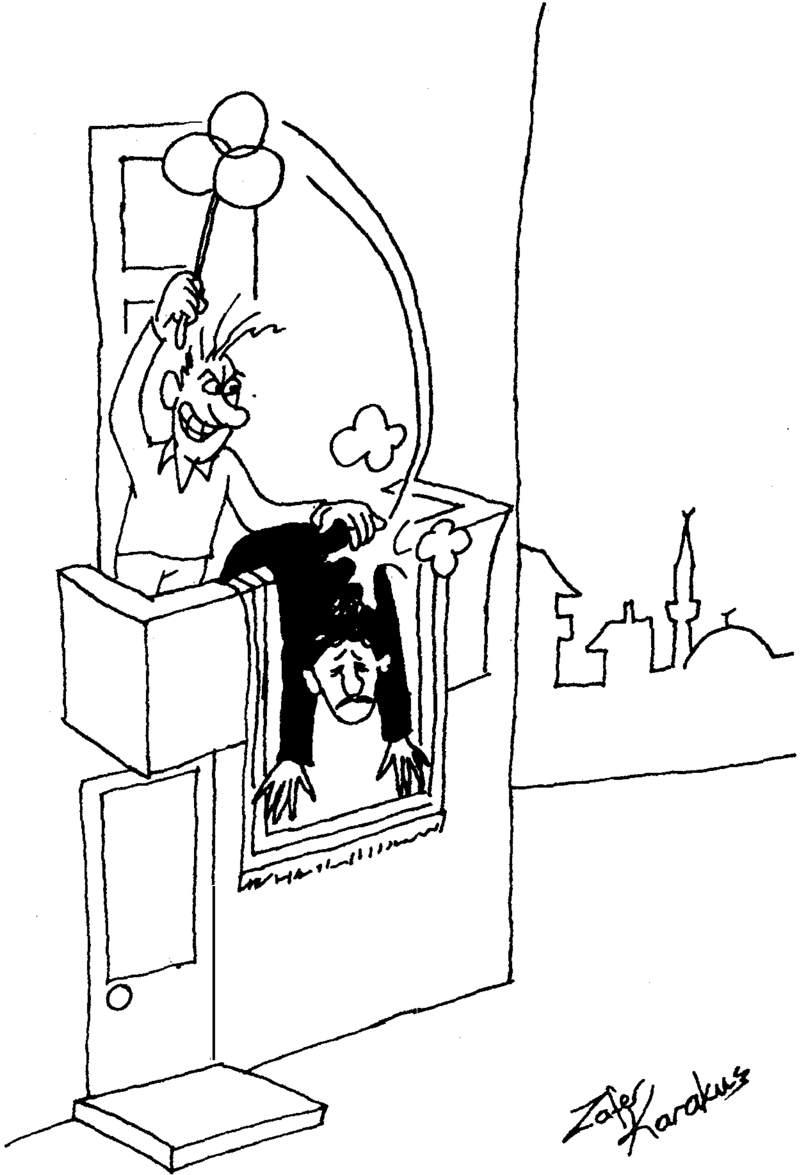
Nora'nın dördüncü perdesi, İbsen'in kaleminden çıkmış gözükse de, aslında o çağdaki toplumun kaleminden çıkmıştır. Çünkü İbsen'e zorla yazdırılmıştır. Bu yüzden eserin sonu İbsen'in kişiliğine ve kalemine uygun değildir. Bence İbsen, eserine eklediği dördüncü perdede güzel bir ironi sergilemiştir.

Yazar, "Nora'nın af dilemesi ve bisküvi ile ödüllendirilmesi" sahnesinde, kanımca zarif bir üslûpla, kendisine karışanları iğnelemektedir. İbsen sahneyi bu şekilde yazarak adeta "benim yazdığım sonucu beğenmediniz; öyleyse işte size lâyık sonuç" demiştir. Topluma sunulan bu sonuç, abartılı, gerçekçi olmayan ve eserin bütünlüğü içinde sırıtan bir motiftir. Eserin bu bölümünün, yani dördüncü perdenin günümüzde oynanmadığını belirtmiştim. Bence dördüncü perde günümüzde de oynanmalı. Oynanmalı ki sanatçılara yönelik baskıların sanat eserlerini ne hale getirebildiğini unutmayalım.

Nora'nın, Güzin'in ve İbsen'in Yaşadıkları Çatışmaların Bilişsel Nedenleri

Nora'nın, Güzin'in ve İbsen'in çevreleriyle yaşadıkları çatışmalara temel oluşturan pek çok neden bulunabilir. Burada, söz konusu nedenlerden, önemli gördüğüm bir tanesini ele alarak irdelemek istiyorum. Bu da çatışmaların bilişsel nedenleri.

Hatırlanacağı üzere kitabın ikinci bölümünde bilişsel-davranışçı yaklaşımdan söz etmiştik. Bu yaklaşıma göre karısının tefeciden borç alması üzerine Helmer'ın öfkelenmesinin asıl nedeni, sahip olduğu kalıplaşmış düşünceleridir. Helmer'ın öfkelenmesine yol açan kalıplaşmış düşünceleri şunlar olabilir: "Her zaman çevremdeki insanların onayını kazanmalıyım; karımın tefeciden borç aldığı ve sahte imza attığı duyulursa, tanıdıkların gözünde değerim düşer", "benim karım nasıl böyle bir şey yapar" (başkalarının karısı yapabilir ancak Helmer'ınki yapamaz). Bunlar kalıp düşüncelerdir. Her zaman herkes tarafından onaylanmak isteği gerçekçi değildir. Tefeciden borç almak ve sahte imza atmak yanlış olabilir; fakat eğer esnek düşünürsek, belli şartlarda -örneğin bir insanın yakınlarının sağlığı söz konusu olduğunda- bu davranışı hoş görebiliriz. Helmer ise esnek düşünememektedir. İnsanları ve davranışları "ya hep ya hiç" şeklinde kutuplaştırmaktadır. Helmer'a göre davranışlar "doğrular ve yanlışlar" olmak üzere ikiye ayrılır; insanlar da "doğru davrananlar ve yanlış davrananlar" olmak üzere ikiye ayrılır. Helmer'ın gözünde "kısmen doğru davranış" yoktur; "genellikle doğru davranan insan" da olamaz. Yani Helmer için "gri" yoktur. Bu yüzden karısını hoş göremez. Helmer'ın gözünde Nora, yaptığı tek "hata" ile, "yanlış davrananlar" sınıfına geçmiştir. Helmer'ın karısı ise asla "yanlış davranan" bir insan olmamalıdır.

Zafer Karakuş

Helmer, toptancı düşünce biçimine de sahiptir. Kendisine ait özelliklerden herhangi bir tanesi eleştirildiğinde, tüm varlığının birden eleştirildiğini hissetmektedir. Eğer karısının yaptıkları toplum tarafından eleştirilirse, Helmer kendisini kötü bir eş, kötü bir baba, kötü bir bankacı, kötü bir avukat olarak, hatta kötü bir yurttaş olarak algılamaya başlayacaktır. Helmer'ın evindeki, işindeki ve toplum içindeki rolleri arasında sınır yoktur, ayırım yoktur; hepsi bir bütündür. Yani Helmer'ın bütün yumurtaları aynı sepettedir.

Bir tiyatro kahramanı olan Helmer, toplumdan alınmış bir örnektir. Helmer gibi toplum da birtakım kalıplaşmış düşüncelere sahiptir. Özellikle bir kadının rolünün ne olması gerektiği konusunda, yaşadığı çağdaki kalıplaşmış düşünceler yüzünden, İbsen eserine dördüncü perdeyi eklemek zorunda kalmıştır. O günkü kalıplaşmış düşünce, bir kadının her zaman kocasına itaat etmesi ve evini terk etmemesi gerektiği doğrultusundadır. Bu durumun istisnası, "fakat"ı olamaz. Kuralı bozan kadının, gerçek bir insan ya da tiyatro kahramanı olması da önemli değildir.

Ademin Kaburga Kemiği'nde Güzin'in ve ailesinin davranışlarını yönlendiren kalıplaşmış düşünce ise, büyük bir ihtimalle kadının fedakârlığı ile ilgilidir. Bir kadının kocası ve çocukları için her zaman fedakârlıkta bulunması gerektiği yolundaki kalıp düşünce, Güzin'in kendi tercihi dışında emekli olmasına yol açmıştır. Bir anne, elbette ki yakınları için fedakârlıkta bulunabilir. Fakat bu fedakârlığın ölçüsü kaçmamalı, fedakârlıkta bulunanın mutsuzluğuna ve birtakım çatışmalara yol açmamalıdır. Kitabın ikinci bölümünde de belirtildiği gibi, fedakârlıkta ileri gidenler, bir süre sonra fedakârlık ettikleri kişilere kızmaya başlayabilirler. Evimizde bugün saçını süpürge eden annemiz, yarın sürekli olarak sağlığından ya da bizim duyarsızlığımızdan yakınan mutsuz bir anne haline gelebilir.

Güzin'in kocası ve çocukları için, kendi isteklerini bir yana iterek fedakârlık etmesi gerektiği yolundaki kalıplaşmış düşünce, beraberinde kişi-rol çatışmasını da getirmektedir. Şöyle ki: Güzin, evindeki "anne" ve "eş" rollerinin yanı sıra, ev dışında da "çalışan kadın" rolüne sahiptir. Kocası ve çocukları, Güzin'in yalnızca anne ve eş rollerine uygun davranmasını istemekte, onun "çalışan kadın" rolünü ciddiye almamaktadırlar.

Çevresindeki bu tutum, Güzin'in evdeki ve ev dışındaki rollerini bağdaştırmasını güçleştirmekte, rolleri ile çatışmasına yol açmaktadır. Kişinin rolleri ile çatışması ise giderek kişilerarası çatışmalara dönüşebilir; en azından kişi, Güzin gibi boyun eğerek, kabuğuna çekilerek bir pasif çatışma içerisine düşebilir.

Masallarımızda Kadın (Koca değil mi; sever de döver de)

Anonim masallarda gözlediğimiz iletişim biçimleri, toplumlardaki düşünce ve iletişim biçimlerinin önemli bir göstergesidir. Çünkü bu masallar, binlerce yılda, binlerce insanın dilinde ve zihninde oluşan, insanların birbirlerine verdikleri geribildirimlerle değişen, gelişen birtakım ortak ürünlerdir. Günlük yaşamda işlevi olan masallar, dilden dile dolaşarak varlığını korur. Halk masalları bu yüzden, hem geçmiş devirler hakkında bilgi verir, hem de bir ölçüde günümüzdeki kişilerarası ilişkileri yansıtır. Şu masala bakalım:

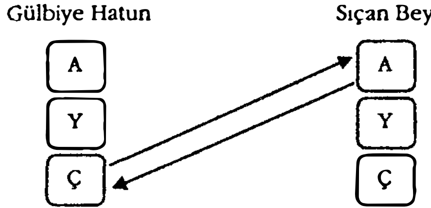
Tostan Böceği Gülbiye Hatun ile Sıçan Bey evlenmişler.* Sıçanbey, karısına yiyecek getirmek için yakındaki bir düğün evine gider. Bu sırada Gülbiye Hatun su dolu bir çukura düşer; zor durumdadır; düğün evine giden atlılarla Sıçan Bey'e haber gönderir. Sıçan Bey koşarak gelir, tutunması için karısına kuyruğunu uzatır; bir yandan da "ver elini çekelek" der. Fakat Gülbiye Hatun ısrarla "ben sana üç gün oldu kiselek" diye karşılık verir. Sıçan Bey bir süre uğraştıktan sonra karısının nazlanmasına kızar ve kuyruğu ile vurup onu öldürdükten sonra düğün evine karnını doyurmaya gider. (Gönen versiyonunda Sıçan Bey, karısını çiğner geçer.)

Bu masaldan "fazla naz âşık usandırır" gibi sonuçlar çıkaranlar olabilir. Fakat bu yüzeysel bir yorum olur. Bence bu masalda verilen asıl mesaj, bir karı-koca arasında Çocuk-Anababa ilişkisinin bulunduğudur. Hayatı tehlikedeyken kocasına nazlanan Gülbiye Hatun bir çocuk gibi davranmaktadır. Kocası

---

* "Tostan Böceği Gülbiye Hatun ile Sıçan Bey" adlı bu masalı 1993'te, Sayın Abdülkadir Sesveren'den dinledim; O da çocukken Sivas'ta annesinden dinlemiş. Bu masalın ülkemizde çeşitli yörelerden derlenen değişik versiyonları vardır. Bunlardan birisi, Gönen/Balıkesir'de derlenen "Bokböceği" adlı versiyondur (Boratav, 1969).

Sıçan Bey ise, karısını bazen koruyarak, bazen cezalandırarak Anababa rolü oynamaktadır. Sıçan Bey'in karısını doyurmak için düğün evine gitmesi Koruyucu Anababa tavrı, fazla nazlanmasına kızarak onu cezalandırması ise Eleştirici Anababa tavrıdır. Karı-koca arasındaki bu Çocuk-Anababa İlişkisi Şekil - 35'de ifade edilmektedir.

Şekil 35. Gülbiye Hatun ile Kocası Sıçan Bey arasındaki etkileşim

Gülbiye Hatun masalında dile getirildiği üzere, kadını Çocuk, kocayı ise Anababa rolünde algılayan toplum, kendisine ait bu gerçeği şu sözle netleştirir: "Koca değil mi sever de döver de". Özellikle geleneksel yaşamda, kocalarının hışmına uğradıkları için sızlanan taze gelinleri, tecrübeli komşu teyzeler şöyle teselli ederlermiş: "Kocan değil mi yavrum; severken iyi de döverken mi kötü?" (Tabi, bazen "eli kırılasıca..." dedikleri de olurmuş.)

Dövme özgürlüğü sadece kocalara özgü değildir. Anneler, babalar, öğretmenler, sair otoriteler, elleri eriştiği vakitleri yetiştiği oranda döverler. Çocuklardan ve Anababalardan oluşan toplum yapımız içinde dayak âdeta, Anababalarla Çocuklar arasında doğal bir iletişim aracı olmuştur. Karagöz Hacivat'ı döver. Geleneksel yaşamımızda dayağın yararına öylesine inanılmıştır ki, dayak atmayı ihmal eden babaları uyarmak için "kızını dövmeyen dizini döver" denilmiştir. "Anaların vurduğu yerde gül biter" denilmiştir (derideki kızarıklıkları kırmızı güle benzetmiş olacaklar). Yıllarca veliler "eti senin, kemiği benim" demişlerdir. (Okullarımızdaki dayak konusunda bilgi edinmek isterseniz Tan'ın (1993) ve Gözütok'un (1993) araştırmalarına bakabilirsiniz. Bu yayınlardan, dayağın dünyadaki yaygınlığı ve olumsuz etkileri konusunda da bilgi edinilebilir.)

Masallarımızda Çocuklar ve Anababalar

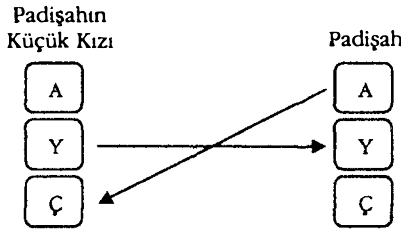
Türk Halk Masallarına Transaksiyonel Analiz açısından baktığımızda, Çocuk-Anababa etkileşiminin oldukça sık ortaya çıktığını görürüz. Yaşları ne olursa olsun, ikili etkileşimler sırasında kahramanlardan birisi Çocuk rolünü, diğeri ise Anababa rolünü sergiler. Örneklere bakalım:

Türk Halk Masallarında işlenen konulardan birisi, kahramanların inatçılıkları/ısrarcılıklarıdır. Kahramanların, akılcı bir gerekçeleri olmaksızın kuru kuruya inatçılık etmelerini, Çocuk tavrı kabul edebiliriz. Onların bu bıktırıcı inatları karşısında, çevredekiler, bazen hoşgörülü Anababa tavrı takınmakta (günlük yaşamda da bazı anneler, çocuklarının benzeri davranışlarına sonuna kadar katlanırlar), bazen de bu inatçı/ısrarcı çocukları cezalandırmaktadırlar. Söz konusu inatçı/ısrarcı davranış tarzına "Ayağına Diken Batan Karga" ve "Köse Ayak Kaç?" adlı masalları örnek gösterebiliriz (Boratav, 1969).

Bazı masallarda, kahramana nasıl davranması gerektiğini söyleyen İhtiyar Bilge ile kahraman arasında Çocuk-Anababa etkileşimi vardır. Her şeyi bilen -fakat nereden bildiği belli olmayan- İhtiyar Bilgeler, kahramanları kollayan Koruyucu Anababalardır.

Bazı masallarda, çocuklar babalarına Yetişkinden Yetişkine mesaj gönderirken, babaları onlara Anababadan Çocuğa mesaj göndermektedir. Örneğin Dev-Baba adlı masalda (Boratav, 1969) Padişah küçük kızından bir rüyasını anlatmasını ister. Kız da rüyasında babasını eline su dökerken gördüğünü söyler. Padişah baba ise böyle bir rüya gördüğü için kızına çok öfkelenir ve onu öldürtmek ister. Burada, fiziksel bir gerçeğin ifadesi olduğu için kızın mesajının Yetişkinden Yetişkine olduğunu, babasının mesajının ise Anababa'dan Çocuğa doğru olduğunu söyleyebiliriz (Şekil-36).

Dev-baba masalındaki padişah ile kızı arasındaki etkileşim, yalnızca Türk Halk Masallarına özgü değildir. Shakespeare'in Kral Lear adlı oyununda Kral Lear ile küçük kızı Cordelia arasındaki etkileşim, padişah ile kızı arasındaki etkileşime benzemektedir. Bu oyunda Cordelia babasına "seni babam olarak seviyorum, fakat kral olduğun için ekstradan sevmiyorum" mesajını verir (Yetişkinden Yetişkine bir mesaj), Lear ise bu sözlerden kızının kendisini sevmediği sonucunu çıkararak öfkelenir ve onu ülkesinden kovar (Eleştirici Anababa tavrı) (Dökmen, 1986c).

Kız: Rüyamda oturuyordum; babam elime altın ibrikle su döküyordu.
Padişah: Ben nasıl senin eline su dökerim.

Şekil 36. Dev-Baba adlı masalda padişah ile kızı arasındaki etkileşim.

Masallarımızda ceza veren Anababa rolünü sadece babalar oynamaz. Bazı masallarda bu rolü çocukların üstlendiğini de görürüz. Örneğin "Kral-Padişahının Kızı" adlı masalda (Boratav, 1969) şehzade, canına kasteden kötü kalpli annesini ve babasını öldürtür. Bu durumun yanı sıra bazı masallarda kahramanların, kendi anne ve babalarına karşı Koruyucu Anababa rolü oynadıkları da görülmektedir; örneğin uzak ülkelerden para ve ünvan kazanarak dönen Keloğlan, annesini korur, rahat ettirir.

Yukarda örnek verdiğim masallarda, Çocuk ve Anababa rolleri sergilenmiştir. Yetişkin-Yetişkine iletişim yoktur. Kazara Yetişkin rolünü kullanmaya kalkışan padişahın küçük kızı, hayatını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu örneğe bakarak, kahramanın Yetişkin tavrı sergilemesinin, diğer bir ifadeyle bireyselleşmesinin sorun yarattığını söyleyebiliriz. Kahramanların bireyselleşmeleri, kendi akıllarını kullanmaları başka masallarda da sorun yaratmaktadır. Bir kahraman eğer, kendi aklına değil de İhtiyar Bilge'nin aklına güvenirse kesinlikle mutlu olur. Kendi aklını kullanması durumunda ise bazen mutlu olur, bazen olmaz. Şimdi, halk masallarımızdaki kahramanların akıllarını kullanma problemlerini ele almak istiyorum.

Masallarımızda Yetişkin Olamama (Aklı Kullanamama) Sorunu

Türk Halk Masalları'nda kahramanlar arasında Çocuk-Anababa etkileşimine sıklıkla raslanmaktadır. Yetişkin-Yetişkine etkileşimin sergilendiği sahneler ise masalın ana konusu içinde önemli bir işleve sahip değildir. Kahramanlar masallarda ya

Çocuk ya da Anababa rolünü üstlenmekte, bazı masallarda ise belli bir kahraman, bu iki rolü birlikte sergilemektedir. Yetişkin-Yetişkine iletişimde bulunmayan kahramanlar, zaman zaman kendilerine ait Yetişkinden karşılarındaki kahramanın Yetişkinine mesaj göndermektedirler; fakat bu mesaj aynı şekilde karşılık görmemektedir.

Kahramanlar arasında Yetişkin-Yetişkine iletişim kurulmadığı için, kahramanların birbirlerinin duygu ve düşüncelerini anlamaları, yani birbirleriyle empati kurmaları güçleşir. Çocuk-Anababa etkileşiminin bulunduğu ortamlarda ise insanlar birbirlerini anlamak yerine, mevcut toplumsal hiyerarşiyi koruyarak, örneğin birbirlerine emir vererek iletişimi sürdürürler.

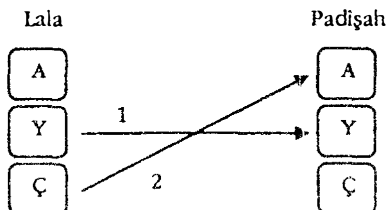
Masallarda İmalı İletişim (Örtük Transaksiyon)

Toplumsal yaşantımızdaki hemen tüm ilişkilerde kendini gösteren bağımlılık ve otoriteye saygı, masallarımızda da ortaya çıkmaktadır. Otorite konumundaki kişinin, örneğin Padişah'ın ya da babanın karşısındaki kişiler, çocuk rolünü üstlenmek zorundadırlar. Kahramanların, otoritenin (Anababa'nın) sözünü dinlemeleri bir "erdem" kabul edilirken, kendi akıllarını ve özgür iradelerini kullanmaları yani "Yetişkin" olmaları bir "saygısızlık" sayılmaktadır. Bu yüzden bir kahraman, otoritenin önünde kendi düşüncelerini ortaya koymaya kalkıştığında, ilişkide kriz ortaya çıkmaktadır; örneğin Dev-Baba masalında görüldüğü üzere kahraman cezalandırılmaktadır. Söz dinlemek yerine kendi düşüncelerini ortaya koyan kahramanların, en azından çevreleri tarafından kınanmaları söz konusudur. Günlük yaşamdakine benzeyen bu sorun karşısında, sokaklardaki insanlar gibi masallardaki kahramanlar da ilginç bir çözüm yolu bulmuşlardır. Bu da "imada" bulunmaktır. Bireyin aklını ipotek altına alan toplumsal baskılar karşısında ve insanların Yetişkin-Yetişkine iletişimde bulunamadıkları ortamlarda imalı iletişimde bulunmak, âdeta bir can simidi olagelmiştir. İmalı iletişime masallarımızdan bir örnek verelim:

Dev-Baba adlı masalda (Boratav, 1969), padişahın üç kızının evlenme çağları geçmektedir; fakat padişah bu durumdan habersiz gözükmektedir. Dertlerini babalarına doğrudan anlatamayan (onunla Yetişkin-Yetişkine iletişim kuramayan) kızlar, padişahın lalasından (sadrazamdan) yardım isterler.

Kızların mesajını doğrudan iletmesi mümkün olmayan lala da, bir tepsiye üç karpuz koyup huzura çıkar ve padişaha "Şevketlim, bunları sultan hanımlar gönderdi" der. Birinci karpuzu keserler, içi tamamen geçmiştir; ikincisi geçmek üzeredir; üçüncüsü ise henüz geçmemiştir. Padişah meseleyi anlar. Buradaki imalı/dolaylı iletişimi, Şekil -37'de görüldüğü üzere örtük iletişim kabul edebiliriz.

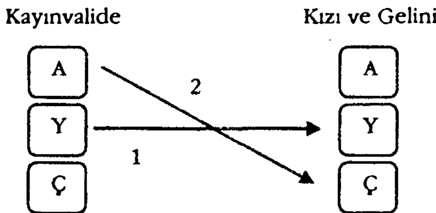

Lala:1. Kızlarınız size karpuz gönderdi
(görünür mesaj, sosyal düzeyde mesaj) (Y-Y)
2. Kızlarınızın evlenme çağı geçiyor; lütfen yardım edin
(örtük mesaj, psikolojik düzeyde mesaj) (Ç-A)

Şekil 37. Bir Türk Halk Masalında imalı iletişim (örtük transaksiyon)

Şekil-37'de görüldüğü üzere, lala padişaha, kızlarının kendisine karpuz gönderdiklerini söyleyerek, görünürde Yetişkinden-Yetişkine basit bir mesaj iletmektedir. Fakat görünürdeki bu mesajın altında, bir de örtük/psikolojik mesaj bulunmaktadır. Söz konusu örtük mesaj, kızların evlenme istekleri olup, padişaha iletilmek istenen asıl mesajdır. Gerek kızlar, gerekse lala, padişahın karşısında Yetişkin olamamaktadırlar; asıl mesajlarını padişaha, Yetişkin-Yetişkine bir tavırla iletememektedirler. Bunun yerine, evlenme isteğini, Çocuk rolüne girerek, Çocuktan Anababaya yönelen bir mesajla ifade etmektedirler. Otoriteye boyun eğen bu davranışları ise padişah katında kabul görmektedir.

Yukardaki masalda gözlenen iletişim örüntüsünün benzerine günlük yaşamda ve günlük yaşamdaki rivâyetlerde de raslamak mümkündür. Örneğin rivâyete göre, Girit adasının uzun süre zaptedilememesine sinirlenen padişah, "Girit" adını ağzına alanın boynunu vurduracağını ilân eder. Gün gelir Girit zaptedilir; fakat hiç kimse, korkudan bu haberi padişaha iletemez. Sadrazam, tabağın altına tirit, üzerine yahni koydurup padişaha sunar. Padişah "Bu ne lala?" diye sorar. Sadrazam ise "Yahninin altı tirit padişahım" diye karşılık verir. Bunun üzerine padişah asıl mesajı anlar ve "Demek alındı Girit" der. Burada da Şekil-37'dekine benzer bir iletişim vardır.

Kayınvalide: 1. Kızım, kocanın sağlığına dikkat et
(görünür mesaj, sosyal düzeyde mesaj) (Y-Y)
2. Gelinim, oğlumun sağlığına dikkat et
(örtük mesaj, psikolojik düzeyde mesaj) (A-Ç)

Şekil 38. "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" tavrını yansıtan imalı iletişim (örtük transaksiyon).

Günlük yaşamda imalı iletişim, yalnızca Şekil-37'deki gibi ortaya çıkmaz. Eğer imalı iletişimi başlatan kişi, masaldaki lala gibi, kendisini Çocuk, karşısındakini Anababa rolünde algılıyorsa, Şekil-37'de görülen durum ortaya çıkar. Eğer imada bulunan kişi kendisini Anababa, karşısındaki kişiyi ise Çocuk rolünde algılıyorsa, bu durumda ise Şekil-38'de -ya da İkinci Bölümdeki Şekil-20'de- görülen örtük etkileşimler gözlenebilir.

Şekil-38'deki kayınvalide (ya da kayınpeder, ya da herhangi bir otorite), birisi görünen, diğeri ise altta yatan iki mesajı aynı anda vererek imalı iletişimde bulunmaktadır. Şekil-37'deki padişah, lalanın imalı iletişimde bulunulmasından hoşlanabilir; çünkü lalası kendisinden korktuğu için imaya başvurmaktadır. Oysa Şekil-38'deki gelinin, imalı iletişimden hoşlanması pek küçük bir ihtimaldir. Çünkü gelin, Çocuk yerine konulmakta ve kendisine, günlük deyimle laf dokundurulmaktadır. İnsanlarımız, kendilerine laf dokundurulmasından, yani imalı sözler söylenmesinden hiç hoşlanmazlar, fakat yine de başkalarına laf dokundurmaktan vazgeçmezler. Yum'ın (1988), belirttiğine göre Doğu Asya ülkelerinde pek yaygın olan imalı iletişim, bizim iletişim tarzımızın da önemli öğelerinden birisidir.

Yukardaki örneklerde görülen imalı/örtük iletişimler, her halde insanların bir ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Kişisel düşüncelerin ifade edilemediği, yani Yetişkin olmanın/kişi olmanın yasaklandığı ortamlarda, insanlar imalı iletişime yönelmektedirler. Akıllarını açıkça sergileyemeyenler, akıllarını, neyi nasıl ima edeceklerine harcamaktadırlar. Bu durum ise, enerji kaybına yol açar. Bunun yanı sıra, imalı mesaj alan kişinin mesajı yanlış anlaması ya da eğer Çocuk yerine konulmuşsa, bu durumdan ötürü rahatsızlık duyması ihtimali yüksektir.

Masallarda "İyi-Yiğit" Kahraman ile "Kötü-Kurnaz" Kahraman Karşıtlığı

Keloğlan ve bazı Tilki masallarını bir yana bırakacak olursak, diğer masallarımızda, kahramanların mutlu olmaları ve tehlikelerden korunmaları başlıca iki yolla gerçekleşir. Bunlardan birisi, kahramanın şansının yaver gitmesi, diğeri ise kahramanın ihtiyar bilgenin (örneğin bir dervişin) öğütlerini dinlemesidir. Bu yolların ikisinde de kahramanın kendi iradesini

kullanması, aklını kullanması söz konusu değildir. Bu tür masallarda, kahramanların Uslu Çocuk olmaları, iyi niyetli olmaları ve en fazla dövüşken olmaları başarıya ulaşmaları için yeterlidir.

Diğer masal kahramanlarından farklı olan Keloğlan ve Tilki ise işlerini ne şansa bırakırlar, ne de büyüklerin öğüdüne göre davranırlar; akıllarını kullanırlar. Özellikle Keloğlan'da, aklını kullanarak tehlikelerden kaçınma* motifi vardır (Dökmen, 1985b).

Kendi akıllarına güvenen, bu yüzden de bağımlı ilişki yerine bireyselliğe yönelen Keloğlan'ın ve Tilki'nin Yetişkin rolüne sahip olduklarını düşünebiliriz. Fakat ikisi de çevreleriyle sağlıklı iletişim kuramazlar. Bu iki kahraman, Anababa ve Çocuk rollerini, Yetişkin rollerinin koordinatörlüğü altında dengeli şekilde kullanamadıkları için, çevreleriyle empatik iletişimde bulunamazlar. Keloğlan ve Tilki masallarına baktığımızda, bu kahramanların akıllarını salt kendi çıkarları için, bazen de başkalarına kötülük etmek için kullandıklarını görürüz (Alangu, 1968; Boratav, 1969). Keloğlan'da ve Tilki'de Yetişkin rolünün Çocuk rolüyle bulaştığı kanısındayım. Bu iki kahramanda Anababa rolü hemen hiç gözlenmez; Keloğlan yalnızca annesine karşı Koruyucu Anababa tavrı takınır (o da uzak diyardan aşama geçirmiş olarak döndükten sonra). Tilki ise hiç kimseye Anababalık etmez. Kısacası bu iki kahraman masallarda, akılcı, bireyselleşmiş ancak akıllarını, sapanla kuş vuran çocuklar gibi canlılara eziyet etmekte kullanan, bencil kişiler olarak gösterilirler. İkisi de hayatta başarılı, fakat bencil ve kötü kalpli kişilerdir.

Keloğlan ve Tilki masallarında, doğrudan olmasa da izleyicilere şu mesajın verildiği kanısındayım: "Kendi aklına göre davranarak bireyselleşen ve diğer insanlarla olan bağlarını zayıflatan kişiler, hayatta başarılı olabilirler ama "kötü" insanlardır; sevilmezler". Keloğlan, masalların sonunda annesine karşı Koruyucu Anababa tavrı sergilemenin dışında, diğer insanlarla Çocuk-Anababa etkileşimi kurmaz; ona yol gösteren bir ihtiyar bilge yoktur; dostu yoktur; diğer masal kahramanları gibi

* Organizmanın bir tehlikeyle (itici uyarıcıyla) karşılaştıktan sonra bir davranışta bulunup kurtulmasına "kaçma (escape)", tehlike ile yüz yüze gelmeden bir davranışta bulunarak itici uyarıcı ile hiç karşılaşmamasına ise "kaçınma (avoidance)" adını veriyoruz.

fiziksel gücü de yoktur; yalnızca aklına güvenir. Yalnızca aklına güvenen, bu yüzden de bireyselleşmiş gözüken Keloğlan, insanlarla bağımlı ilişkiler kurmaz, salt kendi çıkarını düşünür. Başarılı ama yalnızdır. *(Keloğlan'a ilişkin bu tanımlama, insanlarımızın kafalarında yaşattıkları "başarılı ama bencil ve yalnız olan batılı" imajına ne kadar benziyor. Batılıların yalnızlık çektikleri konusunda, kültürümüzde yaşayan abartılı hikâyelere, ilerdeki bölümlerde değineceğim.)*

Şimdi bu noktada, Türk Halk Masallarının temelindeki bilişsel yapının, iki farklı insan tipi tanımladığını ileri sürmek istiyorum:

I. İyi-Yiğit Kahraman Tipi: Keloğlan ve Tilki masalları dışındaki masallarda baş kahramanın izleyiciye sunduğu insan tipinin özellikleri şunlardır: Fiziksel olarak güçlü, iyi niyetli, otoritenin sözünü dinleyen, otoriteye bağımlı, sınama-yanılma yoluyla öğrenmeyen, kendi aklını kullanmak yerine otoritenin sözüne güvenen, "iyi" bir insan. Bu tipe "iyi-yiğit kahraman" adını vermek istiyorum.

II. Kötü-Kurnaz Kahraman Tipi: Keloğlan'ın ve Tilki'nin masal kahramanı olarak sundukları insan tipinin özellikleri ise şunlardır: Fiziksel olarak güçlü değil, akıllı, bencil, otoritenin sözlerine göre değil kendi aklına göre davranan, bağımsız, bireyselleşmiş, "kötü" bir insan. Bu tipe de "kötü-kurnaz kahraman" adını vermek istiyorum.

Aşağıda bu iki kahraman/insan tipi karşılaştırılmaktadır.

İyi-Yiğit Kahraman Tipi	**Kötü-Kurnaz Kahraman Tipi**
(Keloğlan ve Tilki Masalları dışındaki Türk Halk Masallarındaki kahramanların özellikleri)	(Türk Halk Masallarında Keloğlan'ın ve Tilki'nin özellikleri)
Fiziksel açıdan güçlü	Fiziksel açıdan zayıf
Otoritenin sözünü dinleyen	Otoriteyle iletişimi yok
Otorite karşısında Çocuk rolünde	Yetişkin rolünde
Otoritenin aklına güvenen	Kendi aklına güvenen
Otoriteyi bilgi kaynağı kabul eden	Sınama-yanılma yoluyla, yaşayarak öğrenen
Bağımlı	Özerk, bireyselleşmiş
İyi niyetli	Kötü niyetli

Masallardaki İyi-Yiğit Kahraman tipinin temel özelliği "bağımlı, söz dinleyen ve iyi" oluşudur. Kötü-Kurnaz kahraman tipinin özellikleri ise "bireyselleşmiş, akılcı ve kötü" oluşudur. Bu sınıflamanın temelinde, büyük bir ihtimalle şu düşünce bulunmaktadır:

"Büyüklerin sözünü dinleyen Uslu Çocuklar iyi insanlardır; kendi başlarına hareket eden, kendi akıllarını rehber edinenler ise kötü insanlardır." Bu düşünce şekline göre, "iyi insan" olmak ile "bağımlı" olmak birbiriyle bağdaşır; ancak "iyi insan" olmak ile "akılcı/bireyselleşmiş" olmak birbiriyle bağdaşmaz. Doğru ve yararlı bulmasak da masallarımızda verilen mesaj budur.

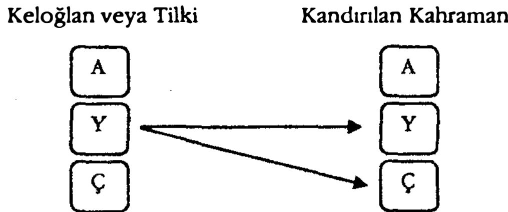
Yukardaki çerçevede ifade edilen düşünce, muhtemelen Türk Halk Masalları'nı uzun yıllar sözlü iletişim yoluyla yaşatmış insanlarımızın zihinlerindeki bir kurultudur.* Bu kurultu, günlük yaşamda ve günlük yaşamın bir parçası olan masallarda varlığını sürdürmüştür, sürdürmektedir.

Günlük yaşamda ve masallarda görülen, "iyi insan" olmak ile "akılcı/bireyselleşmiş" olmanın bağdaşmayacağı yolundaki düşünce, kanımca pratikte problem yaratmaktadır. Söz konusu bu probleme kısaca "Aklı kullanma problemi" adını vermek istiyorum. Aklı kullanma problemine sahip kişiler, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini, Yetişkinin koordinasyonu altında yerine ve zamanına göre dengeli şekilde kullanamazlar. Kitabın bundan sonraki bölümlerinde, aklı kullanma probleminin bir uzantısı olan ve bu probleme eşlik eden Akıl Korkusu'ndan söz edeceğim. Akıl korkusu, insanların bireyselliklerinin, kendi akıllarını kullanma özgürlüklerinin kısıtlanması durumunda ortaya çıkar; aklı kullanma problemine/akıl korkusuna sahip kişiler, Anababa-Çocuk iletişimine, dolayısıyla da bağımlı ilişkilere yönelirler.

* Kelly tarafından geliştirilen kişilik kuramına göre, her birey, bir kurultu sistemine (bir bilişsel örüntüye) sahiptir. Bu sistem, bireyin dünyayı kendine özgü algılama tarzının ürünüdür. Bireyler, sahip oldukları kurultular yardımıyla olayları ve davranışları yorumlamaya ve yordamaya çalışırlar. Söz gelişi, bir tanıdığınızın cimri olduğuna inanıyorsanız, bu kişiden borç istemezsiniz. Ya da diyelim ki, ticaretle dürüstlüğün birbiriyle bağdaşmayacağı yolunda kişisel bir görüş geliştirmişseniz ve tercihinizi dürüstlükten yana kullanıyorsanız, ticaretten uzak durursunuz. Bu konuda sizden farklı bir kurultuya sahip olan bir kişi ise hem dürüst, hem de tüccar olabilir.

Yukarda tanımladığım her iki insan tipinde de aklı kullanma problemi, dolayısıyla Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini bağdaştıramama görülür. Birinci tip insan, yani iyi-yiğit kahraman, aklını kullanma konusunda çekingendir; dolayısıyla Yetişkin rolünü sergilemekten kaçınır; Çocuk ve Anababa rollerini sergilemekle yetinir. İkinci tip insan, yani kötü-kurnaz kahraman ise, Yetişkin rolünü başat olarak sergiler; Anababa ve Çocuk rollerini ise yeterince sergilemez; söz konusu üç kişisel rolü sağlıklı bir şekilde bağdaştıramaz; ayrıca Keloğlan'da görüldüğü gibi Yetişkin ve Çocuk rolleri arasında bulaşma olabilir. Sonuç olarak her iki insan tipi de, kişilerarası iletişimde güçlüklerle karşılaşır.

Gerek iyi-yiğit kahramanların, gerekse kötü-kurnaz kahramanların karşılaştıkları iletişim güçlüklerini iki ana grupta toplayabiliriz. Bunlardan birincisi, iki grup kahramanın da, sağlıklı bir iletişim türü sayılmayan örtük etkileşimi, sıklıkla tercih etmeleridir. İyi-yiğit kahramanlar/insanlar, Şekil 37'de ve 38'de görüldüğü üzere, imalı/örtük etkileşimleri tercih ederler. Kötü kurnaz kahramanlar olan Keloğlan ve Tilki ise Şekil 39'da görülen türden örtük etkileşimler sergilerler.

Şekil 39. Türk Halk Masalları'nda Keloğlan'ın ve Tilki'nin, karşılarındaki masal kahramanlarını kandırırken kullandıkları örtük etkileşimler.

Şekil-39'da görülen örtük etkileşimi şöyle açıklayabiliriz: Keloğlan ve Tilki bazen kişisel kazanç için, bazen de sırf kötülük olsun diye insanları kandırırlar (Alangu, 1967; Boratav, 1969). İnsanları kandırırken de, öncelikle gerçekçi, akılcı bir şeyler söylerler; bu, Yetişkinden-Yetişkine bir mesajdır. Fakat görünürdeki bu mesajın altında, karşılarındakini kandırmaya yönelik örtülü bir mesaj daha vardır; bu mesajın ise Keloğlan'ın/Tilki'nin Yetişkininden karşıdakinin Çocuğuna yöneldiği düşünülebilir.

İyi-yiğit kahramanların ve kurnaz-kötü kahramanların karşılaştıkları bir diğer problem ise, gerek edebi eserlerde, gerekse günlük yaşamda, bu iki insan tipi arasında çatışma çıkmasıdır. Edebiyatta bu durumun en güzel örneği Karagöz-Hacivat çatışmasıdır. Karagöz, genelde saf, temiz kalpli, yani "iyi" ve aynı zamanda yumruğuna güvenen "yiğit" bir kahramandır. Buna karşılık Hacivat, kurnaz, kendi aklına güvenen, ukala, kısmen bireyselleşmiş bir yarı-aydın'dır. Söz konusu özelliklerine bakarak Hacivat'ı "kötü-kurnaz" kahraman kabul edebiliriz. Toplum tarafından bu iki kahramana atfedilen "iyi-yiğit" ve "kurnaz-kötü" özelliklerini taşıyan kişiler, gerçek yaşamda da görülmektedir. Gerçek yaşamda "iyi-yiğit" kişilerle "kurnaz-kötü" kişiler arasındaki çekişme, çatışma önemlidir. Önemli olduğu içindir ki gerçek yaşamdaki bu çatışmanın gölgesi, Karagöz ve Hacivat aracılığıyla hayal perdesi üzerine düşmüştür.

Bağımlı ilişkilerin hüküm sürdüğü toplum yapısı içinde, akılcı/bireyselleşmiş olmak, istenmeyen bir özelliktir. Akılcı ve bireyselleşmiş kişiler, bağımlılıktan hoşnut çoğunluk tarafından itilir. Kanımca Tilki, özellikle Keloğlan masalları, toplumun akılcı/bireyselleşmiş kişilere yönelik bakış açısını yansıtmaktadır. İhtiyar bilgelere ihtiyacı olmayan, kendi aklıyla hareket eden Keloğlan, başarıya ulaşır, ama insanlara da kötülük yapar. Kötülük yaptığı için toplum tarafından itilmeyi hak eder. İzleyiciler -Dallas'ın J.R.'ına duydukları hayranlık gibi- alttan alta Keloğlan'a da hayranlık duyuyor olabilirler. Çünkü Keloğlan herkese kazık atar, üç kâğıtçılık yapar ama sonunda köşeyi döner. Fakat kendisine örtülü şekilde hayranlık duyulsa bile, toplumun Keloğlan'a ilişkin resmi görüşü olumsuzdur. Keloğlanlar kınanır.

Sonuç

Bu bölümde, bazı tiyatroları ve masalları kişilerarası iletişim açısından inceledik. Ele aldığımız kahramanlardan hiçbirisi, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini, yerine ve zamanına uygun şekilde dengeli olarak kullanma becerisine sahip değildi. Bu yüzden de aralarında empatik etkileşim kurulamıyordu. Kahramanlarımızın sergiledikleri etkileşimlerin büyük çoğunluğu Anababa-Çocuk etkileşimi şeklindeydi. Kahramanlarımız, Yetişkin-Yetişkine etkileşimde bulunamıyorlardı.

Kahramanların Yetişkin rolü sergileyememeleri, onların bireyselliklerinin, kendi akıllarını kullanma özgürlüklerinin bastırıldığı anlamına gelmektedir. Masal kahramanlarımızın ve onları üreten ve yaşatan insanlarımızın Yetişkin yanlarının, bireyselliklerinin bastırılması olayına "Aklı kullanma problemi/akıl korkusu" adını verdik. Anababa-Çocuk iletişiminin yoğun olarak yaşandığı ortamların, akıl korkusunu körüklediği düşünülebilir. Bu konuyu, kitabın beşinci bölümünde tartışacağız.

Masallarımızda ve günlük yaşamımızda, Anababa-Çocuk iletişimi şeklinde gözlenir hale gelen katı hiyerarşi ve akıl korkusu, masal kahramanlarımızı ve insanlarımızı imalı iletişime (örtük transaksiyona) yöneltmiştir.

Kendi akıllarını kullanamayan ve dolayısıyla da Yetişkin olamayan masal kahramanlarımız arasında, Keloğlan'ın ve Tilki'nin özel bir yeri vardır. Bu iki kahraman, oldukça bireyselleşmiş, kendi akıllarına güvenen ve Yetişkin tavrı sergileyebilen kişilerdir. Ancak her ikisi de, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini dengeli bir şekilde kullanamadıkları ve Yetişkin ve Çocuk rollerini birbirine bulaştırdıkları için, sağlıklı bir iletişim sergileyemezler; kurnazlığın ötesine geçemezler; akıllarını, insanları kandırmakta kullanırlar. Bu yüzden de bu iki kahraman, uzak durulması gereken, korkulması gereken tiplerdir. Kendi akıllarını kullanma problemine sahip olan, diğer bir ifadeyle bireyselleşmekten çekinen insanlarımız, belki de bu iki masal kahramanını yaşatarak, bireyselleşmenin tehlikeli bir şey olduğunu vurgulamak istemişlerdir. Eğer böyleyse, Keloğlan ve Tilki, insanlarımızdaki akıl korkusunun ürünü olup, bu korkunun varlığını sürdürmesine katkıda bulunan kültürel öğelerdendir.

V. BÖLÜM

SANATIMIZDA VE GÜNLÜK YAŞAMIMIZDA KİŞİLERARASI İLETİŞİM: YA AKIL KORKUSU YA YALNIZLIK

Bu bölümde, toplumsal yaşamımızda kişilerarası iletişimin nasıl bir seyir gösterdiği -ve göstereceği- konusunda bir kuramsal açıklama ortaya atacağım ve bu açıklamayı desteklemek amacıyla örnekler sıralayacağım. Söz konusu kuramsal açıklama, toplumsal yaşamımızda kişilerarası iletişimin niteliği ile ilgili bir "iddia" kabul edilebilir. Bu iddiayı desteklemeye yönelik örnekler, günlük yaşamımızın hemen her alanıyla ilgili olsun istedim. Bu amaçla, sokaktaki konuşmalarımızdan Orhun Yazıtları'na, aile içi etkileşimlerden minyatür sanatına kadar, çeşitli yaşam alanları üzerinde odaklaşacağız. Böylece ortaya çıkacak bilgilerin ışığında, toplum olarak kişilerarası iletişim konusunda bundan böyle nasıl bir yol izlememiz gerektiği konusunu tartışacağız.

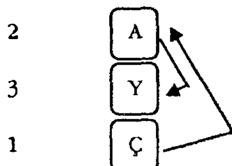
Kitabın İçindekiler Bölümü'ne bakıldığında, diğer bölümlere oranla V.Bölüm'ün adı okuyucularıma daha çekici gelebilir. Bu yüzden öncelikle bu bölümü okumaya yönelebilirler. Oysa beşinci bölümdeki tartışmalara katılabilmek için, önceki bölümlerde dile getirilen birtakım bilgilere sahip olmak gerektiğini sanıyorum. Özellikle, Transaksiyonel Analiz, roller, bilişler ve empati konusundaki kuramsal bilgilerin, kitabın bu son bölümünü anlamayı kolaylaştıracağı kanısındayım.

Çocuk-Anababalar'dan Oluşan Bir Toplum Muyuz?

Galiba evet! Bu cevap önemli bir iddia sayılabilir. Bu iddiamı savunmaya geçmeden önce, "Çocuk-Anababa" rolüne sahip kişilerin özelliklerini kısaca belirtmek istiyorum. Daha sonra da bu özelliklerin, geleneksel kültürümüzde ve bugünkü yaşantımızda hangi davranış kalıpları içinde ortaya çıktığı konusunda örnekler sıralayacağım.

Çocuk - Anababa Olmak Ne Demek?

Hatırlanacağı üzere, her insanın üç benlik durumu vardı; ya da başka bir ifadeyle, günlük yaşamda sergilediğimiz üç kişisel rolümüz vardı. Bunlar Anababa, Yetişkin ve Çocuk yanlarımızdı. Konuyla ilgili incelemelerde, kişilerin, ilk önce Çocuk, daha sonra Yetişkin, son olarak ise Anababa Benlik Durumunu edindikleri belirtilmektedir (Berne, 1961; Levin, 1982; Akkoyun, 1992). Bireylerin gelişimleri söz konusu olduğunda bu sıralama doğru olabilir. Ancak bu üç benlik durumunun sosyal ortamlarda sergilenmesi söz konusu olduğunda farklı bir sıralamanın ortaya çıktığı görüşündeyim. Geleneksel kültürümüzde (başka ülkelerin geleneksel kültürlerinde de böyle olabilir) insanlar, yaşamlarının başlangıcında Çocuk rolünü sergilemekte, daha sonra buna Anababa rolünü katmaktadırlar. Bazı insanların yaşamında Yetişkin rolüne en sonda sıra gelmekte, bazılarının yaşamında ise Yetişkin rolü hiçbir zaman dışardan gözlenecek şekilde sergilenmemektedir. Bu durumu Şekil-40'da gösterebiliriz.

Şekil 40. Geleneksel yaşam biçimimizde üç kişisel rolün (üç benlik durumunun) sosyal ortamlarda ortaya çıkma sırası.

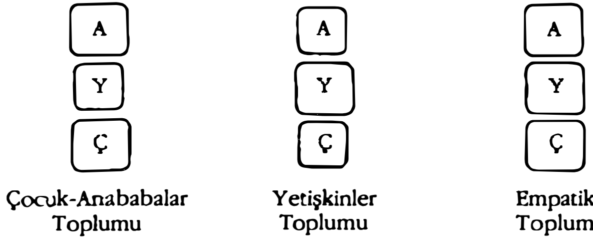
Şekil -40'da da görüldüğü gibi geleneksel yaşam biçiminde insanlar topluma katıldıklarında ilk önce Çocuk rolünü sergilemekte, sonra -muhtemelen özdeşim kurarak- Anababa rolünü de sergilemeye başlamaktadırlar. Bu durumdaki bir kişiye "Çocuk-Anababa" adını vermek istiyorum. Çocuk-Anababa rolündeki kişiler, yaşamlarında yalnızca bu iki kişisel rol sergilerler; eğer karşılarındaki kişi Çocuk rolünde ise Anababa tavrı, eğer Anababa rolünde ise Çocuk tavrı takınırlar. Örneğin bir şef, memurların karşısında Anababa rolü, müdürün yanında ise Çocuk rolü oynar. Müdür ise şefin karşısında Anababa, genel müdürün karşısında ise Çocuk rolü takınır.

Çocuk-Anababa rolünü sergileyen kişilere, çoğunluğun tanıdığı bir örnek vermek istiyorum. Örneğim, televizyonda yıllardır beğeniyle izlenen "Bizimkiler" adlı diziden olacak. Bu dizideki muhasebeci Ergun'u düşününüz. Çocuk-Anababa tiplemesine neredeyse tam olarak uyuyor. Ergun, patronlarının yanında, el ovuşturan, onların otoritesi karşısında boyun eğen bir Çocuk rolünde gözüküyor. Fakat aynı Ergun, çaycı Abbas'ın karşısında Anababa oluyor, otorite konumuna yükseliyor; bol bol eleştiriyor Abbas'ı (Eleştirici Anababa), evliliği konusunda ise ona destek oluyor (Koruyucu Anababa). Bütün bunlara, Ergun'un bir çocuk merakı ile kapı dinlemesi de eklenince, zengin bir Çocuk-Anababa kompozisyonu ortaya çıkıyor. Benzeri durum çaycı Abbas (Katil) için de geçerli. Abbas da, bir yandan patronların karşısında boynu bükük bir Çocuk, bir yandan ise, arkalarından onların hakkını savunmaya kalkıştığında celâllenmiş bir Anababa olmaktadır. (İçindeki on taneyi aşkın çok canlı karakterle, Çocuk-anababalar toplumunun özelliklerini yansıtan bu dizi, bize çok tanıdık geliyor. Çok tanıdık geldiği içindir ki, yıllardır beğeniyle izleniyor ve zaman zaman bazı meslek grupları bu diziyi seyredip "bizimle alay ediliyor" diye ayağa kalkıyorlar. Aslında hepimiz bu dizide bizden söz edildiğini düşünebiliriz; çünkü diziyi seyrettiğimizde neredeyse aynaya bakmış gibi oluyoruz.)

Bir insanın Çocuk-Anababa olması demek, yaşamında bu iki rolü kaynaştırarak oynaması demektir. Çocuk-Anababa tavrı sergileyenler, bazen bu iki rolü öylesine ustalıkla kaynaştırırlar ki, belli bir durumda, Çocuk mu Anababa mı olduklarına karar vermekte güçlük çekebiliriz. İstediği oyuncak alınmadığı için tepinerek bağıran bir çocuk ile istekleri zamanında yapılmadığı için tepinip bağıran bir müdür arasında ne kadar fark var? Ya da herkesin etrafında pervane olmasına alışmış bir çocuk ile emrinde çalışanların gözünün içine bakmasına alışmış bir patron arasında ne kadar fark var?

Kişisel rollerin (benlik-durumlarının), sosyal ortamlarda üç ayrı kompozisyon içinde sergilenebileceği görüşündeyim. Şekil-41'de söz konusu üç kompozisyon görülmektedir. Bunlardan birincisi yalnızca Çocuk ve Anababa rollerinden oluşmaktadır; bu kompozisyonda Yetişkin rolünün sergilenmesi ya tümden yasaktır ya da ancak sınırlı ölçüde mümkündür.

Eğer bir toplumdaki kişilerin çoğunluğu kişisel rollerini bu tür bir kompozisyon içinde sergiliyorlarsa, bu topluma "Çocuk-Anababalar Toplumu", bu toplumu oluşturan kişilere ise "Çocuk-Anababa davranışlı kişi" adını vermek istiyorum. Çocuk-Anababalar Toplumu'nda Çocuk ve Anababa rollerinin sergilenmesi doğal karşılanır; Yetişkin rolünün sergilenmesi ise "ayıp" sayılır, bu yüzden bu toplumdaki kişilerin sergiledikleri Yetişkin rolü güdük kalmıştır. Geleneksel kültürümüze ve bugünkü yaşantı biçimimize baktığımızda, zamanla bir ölçüde değişme görülse de genelde bir Çocuk-Anababalar Toplumu olduğumuzu söyleyebiliriz. Şüphesiz aynı durum dünyadaki başka toplumlar için de geçerli olabilir.

Şekil 41. Kişisel rollerin (benlik-durumlarının), sosyal ortamlarda sergilenme biçimleri.

Kişisel rollerin ikinci sergilenme biçiminde, kişiler Yetişkin rollerini başat olarak kullanırlar. Çocuk ve Anababa rolleri güdük kalmıştır. Bazı batı ülkelerinde örneklerine rastlayabileceğimiz bu kompozisyonu sergileyen kişilerin "bireyselleşmiş" olduklarını söyleyebiliriz. Bireyselleşmiş kişilerin batı ülkelerinde daha çok, bazı ülkelerde örneğin bizim ülkemizde ya da Uzak Doğu ülkelerinde ise daha az sayıda bulunduğu düşünülebilir. Yetişkin rolünü başat olarak sergileyen, diğer kişisel rollerini ise pek fazla sergilemeyen kişilerden oluşan topluma "Yetişkin Toplumu", (bu toplumdaki kişilere ise "Yetişkin davranışlı kişi" adını vermek istiyorum. (Bu kuramsal bir adlandırmadır; dünyada böyle bu sıfata tamamen uygun bir toplum bulunmayabilir.)

Kişisel rollerin üçüncü sergilenme biçiminde ise Anababa, Yetişkin ve Çocuk rolleri, Yetişkin'in koordinasyonu altında yerine ve zamanına göre sergilenir. Kitabın "Empati" başlığını taşıyan üçüncü bölümünde, söz konusu üç rolü yerine ve zamanına göre kullanabilen kişilerin empatik iletişim kurabileceklerini belirtmiştik. Bu durumda üç kişisel rolü dengeli biçimde kullanabilen kişilerden oluşan bir topluma "Empatik Toplum", bu toplumdaki kişilere ise "Empatik davranışlı kişi" adını vermek istiyorum. Bugün dünyamızda, üç kişisel rolü yerine ve zamanına göre kullanabilen, yani empatik davranış sergileyebilen kişiler bulunabilir; ancak tümüyle empatik toplumlar /empatik ülkeler bulunduğunu sanmıyorum. Empatik toplum, bir gün ortaya çıkacağını hayal ettiğimiz bir toplumdur.

Dünyadaki toplumları, sergiledikleri -sergileyebilecekleri- kişilerarası iletişimler açısından üç ana gruba ayırabiliriz. Şekil-30'da görüldüğü üzere bu gruplar Çocuk-Anababalar Toplumu, Yetişkinler Toplumu ve Empatik Toplum'dur. Dünyadaki bir toplum, -bir kültür ya da bir alt-kültür-söz konusu bu üç toplum türünden birisine tam uygun olabilir; ya da bu toplum türleri arasında bir konumda bulunabilir, yani bunlardan birisinin ya da ikisinin özelliğini kısmen gösterebilir. Aynı şekilde belirli bir toplumda yaşayan kişilerden bazıları Çocuk-Anababa özelliği taşırken, bazıları yalnızca Yetişkin özelliği gösterebilir, bazıları ise Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini dengeli şekilde kullanıyor olabilir.

Bu konuda ileri sürmek istediğim son görüş şu: Toplumsal gelişmenin, söz konusu üç toplum türü arasında belirli bir sıra izlediğini sanmıyorum. Toplumsal gelişmede ilk basamak Çocuk-Anababa Toplumu'dur; ancak bu basamağı diğer iki basamaktan hangisinin izleyeceği konusunda evrensel bir kural olmadığı kanısındayım. Yani Çocuk-Anababalardan oluşan bir toplum, çok uzun yıllar bu özelliğini sürdürebilir. (Bu duruma kültürümüzü örnek gösterebiliriz; ufkumuzda Yetişkinler Toplumu gözükmüştür, ancak hâlâ bir Çocuk-Anababalar Toplumu sayılabiliriz.) Bazı toplumlar, Çocuk-Anababalar Toplumu'ndan Yetişkinler Toplumu'na doğru değişim göstermektedir; bu değişim çizgisi bir gün Empatik Topluma ulaşabilir; ulaşmayabilir de. (Bu duruma Avrupa ülkelerini ve Amerika'yı örnek gösterebiliriz; bu ülkeler en azından Çocuk-Anababalar

Toplumu'ndan Yetişkinler Toplumu'na giden yolda bulunmaktadırlar.) Burada bazı toplumlar, Çocuk-Anababalar Toplumu'ndan, Yetişkinler Toplumu'na uğramaksızın (bireyselleşme göstermeksizin) Empatik Topluma geçerlerse, şaşırmamak gerekir. Japonya'nın bunu gerçekleştirebileceği yolunda bir sezgi taşıyorum. Yani bazı toplumlar -niçin biz de olmayalım-, Çocuk-Anababa Toplumu'ndan Empatik Toplum'a doğrudan geçebilirler. Bu konuyu, bu bölümün sonunda tekrar ele alacağız.

Çocuk-Anababalar Toplumu ile Empatik Toplumun Özelliklerinin Karşılaştırılması

Çocuk - Anababalar Toplumu	Empatik Toplum
Uslu ve Asi Çocuk rollerinin Koruyucu ve Eleştirici Anababa rolleri sergilenir.	Anababa, Yetişkin ve Çocuk rolleri, birbirleriyle kaynaşmış halde, Yetişkinin koordinatörlüğü altında sergilenir.
Doğallık/spontanlık bastırılmıştır.	Doğallık/spontanlık bastırılmamıştır.
Kişinin kendi aklını sergilemesi hoş karşılanmaz	Kişinin aklına önem verilir
Kuralları korumak önemlidir, kişinin yaratıcılık göstermesi hoş karşılanmaz	Yaratıcılık teşvik edilir (Çocuğun spontanlığı ile Yetişkinin akılcılığı birleştirilerek yaratıcılık gösterilir)
Kurallar/bilgiler aynen nakledilir; bunlar test edilmez	Deneye ve gözleme önem verilir, hazır bilgiler test edilmeden kullanılmaz; sınama-yanılma yoluyla öğrenme tercih edilir; gerektiğinde kurallar nakledilebilir.
Bir bilene sormak tercih edilir; bilen Anababadır; Anababanın önerileri sorgusuz kabul edilmelidir	Kişilerin bizzat düşünmeleri, akıl yürütmeleri önemlidir; kendi aklına güvenen kişi, ancak gerektiğinde bir uzmana başvurur, uzmanın önerilerini ise yine aklıyla irdeler
Toplum önemlidir; kişilerin özerk olmaları hoş karşılanmaz	Topluma ve kişinin özerkliğine verilen önem dengelidir.
Bireyşelleşme hoş karşılanmaz	Bireyselleşme esastır.

Kişilerin yaşlarını ve toplumsal rollerini ölçüt alan toplumsal hiyerarşi önemlidir.	İş ilişkilerinde önemli olan hiyerarşi, özel yaşamda gözetilmez
Kişilerarası İletişimde, klişe teşhisler ve öneriler (tavsiyeler) kullanılır; üst düzeyde empati yoktur.	Üst düzeyde empati kurulabilir derin duygular paylaşılabilir.
Kişilerde "Toptancı BEN" görülür	Kişiler, sahip oldukları özellikler arasında ayırım yaparlar (kişilikleri pek çok küçük ben'in toplamıdır)
"Ya hep ya hiç" anlayışı hakimdir	Yaşamda gri'lerin varlığı kabul edilir
İyi ve kötü insanlar arasında kesin bir ayırım vardır	Her insanın iyi ve kötü yanları bulunabilir
Sanatta ve kişilerarası ilişkilerde biçim önemlidir (biçimin korunması Anababa'nın işlevidir)	Kapsam/muhteva biçiminden önemlidir (kapsama önem verilmesi, Yetişkin'in/aklın işlevidir)
Dilde, sözsüz iletişimde ve sanatta doğallık pek fazla sevilmez; süs, medeniyet işareti kabul edilir.	Doğallık esastır; gereksiz süsün anlamı örtmesine izin verilmez
İletişimde ima önemlidir; edebiyatta mecazlar yaygındır; sanatta ve günlük yaşamda kinaye vardır	Açık iletişim, doğrudan söyleme önemlidir
Sanatta anonimlik esastır; "ben yaptım" demek ayıptır	Sanatta imza atmak doğaldır
Sosyal gerçek fiziksel gerçekten üstündür (çünkü Anababa öğretisi, Yetişkin'in aklından önemlidir)	Sosyal gerçek bütün bütüne reddedilmez, ancak bu ikisi çeliştiğinde fiziksel gerçek tercih edilir (çünkü Yetişkinin aklı, Anababa öğretisinden önemlidir)
İş ilişkilerinde hiyerarşi (Çocuk-Anababa etkileşimi) öncelik taşır	İş ilişkilerinde, işin kendisi önemlidir; hiyerarşi, işin iyi yapılması için bir araçtır.
İş ilişkilerinde, "emrin olur", "hatırını kırar mıyım" anlayışı hakimdir	İş ilişkilerinde, gerekenin yapılması esastır
Annelerin ve babaların görevi, çocukları korumak, eleştirmek, yönetmektir	Annelerin ve babaların görevi, çocuklara rehberlik etmektir

Rol uyumsuzluğu vardır; rol bulaşması ve rol katılığı görülür	Rol uyumu vardır
Çevreyi (doğal, tarihi, kültürel çevreyi) kullanmak gerekir; dünyadaki bitkiler ve hayvanlar insanlar içindir; zevk için avlanabiliriz, kır çiçeklerini vazolara koyabiliriz.	Çevreyle bütünleşmek, empati kurmak gerekir; bitkiler ve hayvanlar dahil olmak üzere çevreyi korumak ve yarına ulaştırmak gerekir; üretilen bitki ve hayvanları kullanmak, doğal olana zarar vermemek gerekir.

ÇOCUK - ANABABALAR TOPLUMU OLDUĞUMUZU GÖSTEREN ÖRNEKLER

Şimdi, geçmişte ve önemli ölçüde günümüzde Çocuk-Anababalardan oluşan bir toplum olduğumuz konusundaki görüşümü destekleyen örnekler/kanıtlar sıralayacağım.

1. Günlük Yaşamımızda Çocuk-Anababalar

Kırsal kesimlerimizdeki geleneksel yaşam biçimini düşününüz. Oğlan çocuklar köylerde toplum yaşantısına Çocuk rolü ile katılırlar. Genç yaşta evlendiklerinde ise Yetişkin rolüne uğramaksızın Anababa rolüne terfi ederler. Bu durumda bu delikanlılar, yaşta ve statüde kendilerinden küçük olanların karşısında Anababa, kendilerinden büyüklerin karşısında ise Çocuk rolü sergilemek zorundalar. Örneğin bir genç erkek, kardeşlerinin ve karısının yanında Anababa, muhtarın ya da dedesinin yanında ise Çocuk rolündedir. Bu durum, genç kızlar için de böyle. Onlar da kendilerinden küçüklerin önünde Anababa, büyüklerin önünde ise Çocuk rolündedirler. Bu noktada unutulmaması gereken, kimin büyük kimin küçük olduğunun, nüfus cüzdanına göre değil, toplumun değer yargılarına göre belirlendiğidir. Örneğin bazı yörelerimizde, diyelim ki 25 yaşındaki gelinler, 12 yaşındaki kayınbiraderlerine "abi" derler. (Yani, hiyerarşi ve sosyal gerçek, fiziksel gerçekten önemlidir.)

Oğlum, evlâdım, teyze, amca...

Günlük yaşamımızda sürekli Çocuk-Anababa toplumuna ait özellikler sergileriz. Her birey, aynı anda hem Çocuk hem Anababa'dır; kendinden büyüklerin yanında Çocuk, kendinden küçüklerin yanında Anababa. Bu özellik, birbirimize hitap etme şeklimizde de kendini gösterir. Çarşıda, pazarda, evde, otobüste birbirimize "oğlum, evlâdım, kızım, yeğenim" diye ya da "teyze, amca, anne, dayı" şeklinde hitap ederiz. Dilimizdeki bu özellik, insanlarımızın "astlar" ve "üstler" ya da bir başka söyleyişle "Çocuklar" ve "Anababalar" şeklinde sınıflanmasına yol açar.

Sanırım, aile içindeki rollere ilişkin yukarda belirtilen zenginliğe ve bu zenginliğin günlük yaşama aktarılmasına, başka hiçbir kültürde rastlamak mümkün değildir. Örneğin İngilizcede bizdeki hala ve teyze karşılığı olarak yalnızca "aunt", amca ve dayı karşılığı olarak ise "uncle" kullanılır. Elti, baldız, bacanak..." gibi kelimeler dilimize özgüdür. Aslında böyle olması doğaldır; bir toplumun yaşam biçiminde önemli olan şeyler o toplumun diline de yansır. Whorf, Eskimo dilinde karla ilgili kırkı aşkın adlandırma olduğunu bildiriyor; Türkçede ise akrabalıkla ilgili adlandırmaların, İngilizceye oranla çok daha zengin olduğunu vurguluyor (akt.Cüceloğlu, 1991). Demek ki Eskimolar'ın yaşantısında kar, bizim yaşantımızda ise akrabalar önemliymiş. Kanımca bizim için akrabalık ilişkisi o kadar önemli ki, sokakta birbirimize "oğlum, yeğenim, teyze, amca" diyerek, toplumumuzu bir büyük aileye dönüştürme eğilimimizi sergiliyoruz. Bu tavrımız, birbirimize bağlılığımızın ifadesi olabilir ya da bağımlılığın bir göstergesi olabilir. Eğer birbirimize bağlı insanlarsak iyi, bağımlı insanlarsak kötü.*

---

* Bağlılık ile bağımlılık arasındaki fark şudur: Bir kişiye ya da eşyaya karşı bağımlılığı olan bir kişi "o olmadan yaşayamam" algısı içindedir; bağlı olan kişi ise o kişiye ya da eşyaya karşı olumlu tutum besler, ancak o olmadan da yaşayabilir. Memleketinden uzağa gidenler sıla hasretine yakalandıklarında, memleketimin suyu, anamın yemeği olmadan yaşayamam" mesajını vermektedirler. Oysa ailesine/vatanına bağlı bir insan, hem onlardan uzakta yaşamını rahatlıkla sürdürebilir, hem de onları sevmeye ve düşünmeye devam edebilir. Bebekler annelerine bağımlıdırlar; ancak büyüdükçe bu bağımlılığın bağlılığa dönüşmesi beklenir. (İnsanlarımızın ne ölçüde bağımlı olduğunun ya da sıla hastalığının eskiye oranla azalıp azalmadığının araştırılmasında yarar vardır.)

Hemen her kesimden insanın günlük yaşamda Anababa-Çocuk etkileşimi sürdürmesini bazı yönlerden yararlı kabul edebilirsiniz. Ancak bu durumun önemli bir sakıncası vardır. İletişimde bulunan kişiler arasında "büyükler-küçükler" şeklinde sürekli bir hiyerarşi bulunduğunda, bu kişilerin Yetişkin-Yetişkin'e iletişimde bulunmaları, birbirlerini anlamaları, birbirleriyle empati kurmaları güçleşmektedir. Büyükler, küçükleri dinlemek ve anlamaya çalışmak yerine, onlara emirler ve öğütler vermeyi tercih edeceklerdir.

Misafire adres tarif etme ve aşırı ısrarda bulunma

Hiç dikkat ettiniz mi, birbirimize nasıl adres veririz? Önce mektup adresini yazdırırız, sonra da uzun uzun tarif ederiz. Örneğin "bankanın yanındaki sokaktan sağa sap, ilerdeki büyük çınarın solundaki ikinci sokak" deriz. Niçin böyle yaparız? Sokak ve cadde adları yeterince iyi belirtilmediği için böyle yaptığımızı ileri sürebilirsiniz. Bence değil. Bu davranışımızın asıl nedeni, alışkanlık haline getirdiğimiz Anababa-Çocuk etkileşimini sürdürme isteğimizdir. Adres tarif ederken Koruyucu Anababa oluruz, karşımızdaki misafiri ise Çocuk rolüne iteriz. Bazen adresi tarif etmekle de yetinmeyiz, kararlaştırdığımız saatte pencereden misafirin yolunu gözleriz. Neme lâzım, adresi kaybeder, apartmanı göremez, sokaklarda kaybolur diye endişe ederiz. Çocuğu için endişelenmek analar için doğaldır. Misafirimiz için endişelenmek de bizim için doğaldır.

Anababalık rolümüz misafir eve gelince de bitmez. İlk adımdan itibaren misafirimize hükmedici ve koruyucu Anababa tavrı sergileriz. (Çocuklarımıza da böyle yaparız; çünkü hükmederek korumak, bağımlı kılmanın en etkili yoludur. Sezgiyle bunu biliriz.) Evimize ayakkabıyla girilmesinden hoşlanmadığımız halde, misafirimize "Allahaşkına çıkarma" diye uzun uzun ısrar ederiz. Tabii ki misafir de bizim sağlığımızı korumaya çalışan bir Anababa olarak, ayakkabılarını çıkarmak için sonuna kadar direnir.

Ev sahibi ile misafir arasındaki Anababa-Çocuk etkileşimi misafirlik boyunca sürer. Misafiri, kendi seçtiği koltuktan kaldırıp bizim seçtiğimiz koltuğa oturtmaya çalışırız. (Çünkü eğer kendi seçtiğine oturursa Yetişkin olmuş olur; bizim seçtiğimize

oturduğunda ise Uslu Çocuk olur. Çevremizde uslu çocuklar görmek isteriz.) Aslında odadaki koltuklar eşittir. Ancak biz misafirimize, farkında olmaksızın onunla eşit olmadığımız mesajını veririz. Artık o odada birbirine denk iki yetişkin yoktur. Koruyan, yöneten bir Anababa ile korunan, sağlığı düşünülen fakat sonuçta yönetilmekte olan bir Çocuk vardır. Bu çocuk -yani misafir- biraz sonra kendi istediği şekilde de yiyip içemeyecektir. Ev sahibi, onun yiyip içtiğine de karışacaktır; tıpkı çocuğuna davrandığı gibi misafirine de, bir dilim daha yesin, bir bardak daha içsin diye sürekli ısrar edecektir. Israr etmek adeta bir nezâket kuralı haline gelmiştir; eğer ısrar etmezsek ilgisizlik işareti sayılabilir.

Çocukları aşırı koruma

Dünyaya adım attıkları andan itibaren çocuklarımızı, gereğinden fazla korumaya ve denetlemeye başlarız. Böyle davrandığımızda, bizler Anababa rolüne uygun davranmış, çocuklarımızı ise Çocuk rolüne itmiş oluruz. ("Çocukların Çocuk rolüne girmelerinde ne sakınca var?" diyebilirsiniz. Oysa çocukların, bazen Çocuk yerine konmaya, bazen de Yetişkin yerine konmaya, "adamdan sayılmaya" ihtiyaçları vardır. İlerde tekrar değineceğiz.) Anababaları tarafından fazlaca korunmuş ve denetlenmiş çocuklar büyüdüklerinde, Çocuk-Anababa özelliği gösterirler.

Çocuklarını aşırı koruyan ve denetleyen anababalar, onların rahatlıkla yapabilecekleri pek çok şeyi onlar adına yapmaya çalışırlar. Bu tavırlarıyla da çocuklarının yaşayarak öğrenmelerini, özellikle sınama-yanılma yoluyla öğrenmelerini, istemeden engellemiş olurlar. Böylece geleceğin bağımlı Çocuk-Anababalarını yetiştirirler.

Giriş Bölümü'ndeki bir örneği hatırlatmak istiyorum. Bir şeyin üzerine tırmanmaya çalışan çocuklara yardım etmeden duramadığımızdan söz etmiştim. Üç dakikalık bir çabadan sonra bir koltuğun üzerine tırmanabilen bir çocuk, bu durumu zevk verici bir başarı olarak algılayacaktır; muhtemelen kendisiyle gurur duyacaktır. Oysa bizler Koruyucu Anababa tavrımızı takınıp çocuğu koltuğun üzerine koyuverdiğimiz zaman, onun bireyselliğine önem vermemiş oluruz; aynı zamanda onu bir işi başarma zevkinden de mahrum etmiş oluruz.

Bir zorunluluk yokken çocuklarını merdivenlere, koltuklara çıkaran anababalar, çocukları rahatlıkla becerebilecek yaşa geldiğinde bile onlara yemek yedirirler, tuvalet temizliklerini yaparlar. İş bununla da bitmez, ödevlerine yardım ederler, üniversiteye girişte yapacakları tercihlere yardım ederler, iş ararken yardım ederler, evlenirken yardım ederler, boşanırken yardım ederler. Bu yüzden Çocuk-Anababalar toplumunun bağımlı üyeleri için Yetişkin rolü pek tanıdık değildir. Çocuk-Anababalar, anababalarının kendilerine uygun gördüğü Çocuk rolüne ya da onları gözleyerek öğrendikleri Anababa rolüne uygun davranırlar.

Tanıdıksız iş olmaz

Kasabada olsun, kentte olsun, devlet dairesinde işi olan, önce tanıdık arar. Tanıdık aramak, Çocuk-Anababalar toplumunda kaçınılmazdır. Yusuf Has Hâcib, "Kutadgu Bilig" adlı eserinde "Bir başka şehire gittiğinizde önce tanıdık arayın" diyor (1988, sayfa, 45-46). Galiba bin yıldır fazlaca değişen bir şey olmamış. Hâlâ adliyelerde, hastanelerde tanıdık arıyoruz. (Osmanlı diplomasisinin Avrupa'da zor kök salmasının sebebi tanıdık azlığı olabilir. Bugün bile uygun bir tanıdık bulsak, Avrupa Topluluğuna hemen gireceğiz.)

Eğer bir hastanede, okları izleyerek, işinizi kendi başınıza hallederseniz bir Yetişkin olmuş olursunuz. Eğer tanıdık bir hastabakıcı bulursanız ve o da elinizden tutup sizi gereken yerlere götürürse, o Anababa, siz ise Çocuk olmuş olursunuz.

Çocuk rolünü pek severiz; özellikle devlet kapısında (Devlet Baba'nın huzurunda) çocuk rolünü daha çok severiz. Bu tavrımız, yüzlerce yıllık bir alışkanlığın ürünü olabileceği gibi, yaşam biçimimizin zorunlu kıldığı bir davranış da olabilir. Yani yaşam biçimimizle ve gelişmişlik düzeyimizle, tanıdık aramamızı gerektiren bağımlı davranışlarımız bir bütün oluşturmaktadır. Örneğin okların, tabelaların yeterli olmaması ya da vatandaşın okuma-yazmasının kıt olması, tanıdık aramayı zorunlu hale getirebilir. Fakat aynı zamanda, tabela ya da okuma-yazma sorunu bulunmasa bile, kişilerarası ilişkilerin sıcaklığına alışmış insanımız, "yalnız bir Yetişkin" olup okları izlemek yerine, bir tanıdığın elinden tuttuğu Çocuk olmayı tercih etmektedir.

Sadaka mı destek mi?

Yardım etmenin iki türü vardır. Birincisi sadaka vermek, diğeri ise desteklemek. Çocuk-Anababalar toplumunda, desteklemekten ziyade sadaka vermek yaygındır. Sadaka verildiğinde ise Anababa-Çocuk etkileşimi sergilenmiş olur. Sadakayı veren Anababa, alan ise Çocuk rolündedir. Sadaka, günübirlik bir çözümdür, alan kişiyi üretken kılmaz; bu yüzden de yeterince fonksiyonel değildir. Oysa karşımızdaki kişiye doğrudan sadaka vermek yerine, onu üretken kılacak şekilde desteklediğimizde daha fonksiyonel bir yardımda bulunmuş oluruz. Karşımızdakini desteklediğimizde, aramızdaki iletişim Yetişkinden Yetişkine olmaktadır. Örneğin, ihtiyacı olan bir kişiye kredi vererek bir halı tezgâhı edinmesine yardımcı olursak ve halı dokumayı öğretirsek, Yetişkin Yetişkine bir iletişim ortamında onu desteklemiş oluruz. Aynı kişiye eğer yalnızca sadaka verseydik, onu Çocuk rolüne ve bağımlılığa itmiş olurduk.

İnsanlara rehberlik edersek, beceri kazandırırsak ya da bir öğrenciye maddi yardımda bulunursak, sadaka vermiş değil, desteklemiş oluruz. Sadaka vermek bağımlılığa, desteklemek ise bağlılığa yol açar. Çocuk-Anababalar toplumunda, sadaka, dolayısıyla bağımlı ilişki tercih edilir. Günlük konuşmalarımızda "yardım" dediğimizde, karşımızdakini Yetişkin yerine koyarak desteklemeyi değil, Çocuk yerine koyarak sadaka vermeyi kastederiz. Örneğin yardım kelimesine eşanlamlı bir ifade vardır; bu da "elinden tutmaktır". Söz gelişi tecrübeli bir tüccar, genç bir meslektaşına yardım ederse, "elinden tuttu" ya da "babalık etti" deriz. Bunu söylerken, bu iki tüccar arasında, el tutma davranışı ile sembolize edilen bir Anababa-Çocuk iletişimi bulunduğunu kastetmiş oluruz. Özetle bizim gözümüzde, yardım edenle yardım edilen arasında Yetişkin Yetişkine bir iletişim yoktur. Yardım eden Anababa, yardım alan ise Çocuk'tur.

Sonuç olarak şu söylenebilir: İnsanlara sadaka vermek, bu amaçla imaretler kurmak doğru ve gerekli olabilir; ancak yeterli değildir. İhtiyacı olanları, onları bağımlı kılmayacak şekilde desteklemek de gereklidir. Böylece o insanları, yaşamın güçlükleriyle mücadele edebilen Yetişkinler haline getirebiliriz.

Su küçüğün, söz büyüğün

Çocuk-Anababalardan oluşan bir toplum olduğumuzu, günlük yaşamda Çocuk-Anababa türü iletişimi doya doya yaşamak istediğimizi gösteren güzel bir atasözü var. Şöyle:

Su küçüğün söz büyüğün

Bu söz bize ne anlatıyor? Böyle bir sözün doğruluğuna inanan kişilerin, kişilerarası ilişkiler konusundaki beklentileri, sanırım şöyle sıralanabilir:

a) Büyükler, küçükleri korumalı; büyükler Koruyucu Anababa olmalı,

b) Küçükler, büyüklerin sözünü dinlemeli, Uslu Çocuk olmalı,

c) Çocuklar, haddini bilmeli; çocuklar/insanlar, kendilerini doyuran, koruyan kişilere itaat etmeli, büyüklerin görüşlerine karşıt fikirler ileri sürmemeli.

"Böyle olmasında ne zarar var?" diyebilirsiniz. Kanımca, büyüklerin küçükleri doyurmalarında ve kollamalarında hiçbir sakınca yoktur. Fakat büyükler, bu fedakârlıklarının karşılığında "söz söyleme" tekelini ellerinde tutmak istediklerinde problem ortaya çıkmaktadır. "Su küçüğün, söz büyüğün" anlayışını benimsediğimizde, büyüklerle küçükler arasında diyalog kopukluğu kaçınılmaz olacaktır. Ülkemizde hâlâ köylerde, kasabalarda birçok kahvede gençler ve yaşlılar ayrı ayrı yerlere oturmaktadırlar. (Bunun bir istisnası vardır; yaşları kaç olursa olsun mülkî âmirler ve öğretmenler yaşlılar tarafına buyur edilir.) Evlerde, tarlalarda, çoluk-çocuk sahibi de olsalar genç insanlar, babalarıyla ve dedeleriyle karşı karşıya geçip rahatça konuşamamaktadırlar. Gençlerin büyüklerin görüşlerine itiraz etmeleri yasaktır; bunu belki anlayabiliriz. Fakat gençlerin, itiraz etmeksizin, babalarının önünde kişisel görüşlerini dile getirmeleri de yasaktır. Böyle olunca kuşaklar arasında, aşılması zor bir duvar ortaya çıkmaktadır. Gençler, muhtemelen hayranlık duydukları babalarını uzaktan gözleyebilmekte ve gözledikleri kadarıyla özdeşim kurabilmektedirler. Babalarıyla konuşup tartışma şansları olmayan bu gençlerin, babalarının bilgi birikiminden yeterince yararlanmaları ve kendilerini birer "Yetişkin" olarak geliştirmeleri, gerçekleştirmeleri mümkün olmamaktadır.

Geleneksel yaşam biçimimizde, kuşaklar arasında inanılması zor bir hiyerarşi vardır. Babaların ve annelerin kendi çocuklarını büyüklerin yanında sevmeleri, hatta onlara doğduklarında kendi istedikleri isimleri vermeleri ayıptır, yasaktır. Nice köyümüzde şöyle bir kural hâlâ geçerlidir: Genç bir babanın çocuğu yere düşse, yüzü gözü kanasa, bu babanın babası, yani çocuğun dedesi "kaldır" demeden baba çocuğunu yerden kaldıramaz. Eğer otomatik olarak düşen çocuğunuzun yanına koşarsanız, çevre sizi ayıplar. Uslu Çocuk olup, babanızdan emir beklemeniz gerekir. Ne demişler; "su küçüğün, söz büyüğün". Çocuğunuzun hayatı tehlikede bile olsa, kendi başınıza karar veremezsiniz; Yetişkin olamazsınız. Toplum sizi, büyüklerin gözüne bakan Çocuk rolünde görmek ister; bağımlı olasınız ister.

Öğrenci arkadaşlarımla yaptığım bireysel ve grupla danışmalarda gözlediğim kadarıyla, gençlerle babaları arasındaki diyalog kopuklukları her iki tarafa da acı vermektedir. Genç arkadaşlarımla aramda geçen konuşmalardan bir kısmı şöyledir:

Ben: Babanın olumsuz yanlarını sıraladın; olumlu yanı da var mı?

Genç: Hiç düşünmedim.

Ben: Şimdi düşünür müsün?

Genç: Babam dürüst bir insandır; dürüstlüğü ile iftihar ediyorum.

Ben: Bunu ona söyledin mi; ya da söyleyebilir misin?

Genç: Hayır, söyleyemem.

Ben: Niçin?

Genç: Ayıp olur.

Ben: Peki, babanı hiç öptün mü?

Genç: Elini öperim ama yüzünü öpmem. Yüzünü de öpmek isterdim, ama öpemem.

Ben: Niçin?

Genç: Ayıp olur.

Ben: Ayıp olacağını kim söyledi?

Genç: Bilmem, ayıp olur işte.

Sevgili okurlarım; bizler öğütü severiz. Hoşgörünüze ve alışkanlığınıza sığınarak şunu söylemek istiyorum:

> Henüz fırsat varsa,
> Ana ve babalarınızı öpünüz.
> Onlara "sizinle iftihar ediyorum" deyiniz.
> Aksi halde yarın çok geç olabilir;
> ve çok ayıp olur. Kime karşı mı?
> Kendinize karşı!

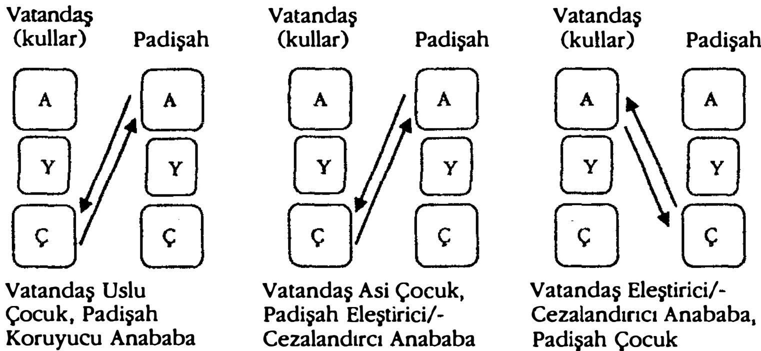
2. Devlet-Vatandaş: Baba ve Çocukları

Bir toplumda Çocuk-Anababa iletişimi yaygın olunca, o toplumdaki kişiler ile kurumlar arasında da benzeri iletişim yaşanması doğaldır. Çocuk-Anababalar toplumunda özellikle devlet ve onu temsil eden kişiler "Anababa", vatandaşlar ise "Çocuk" rolünde görülür. Osmanlı'da böyleydi, hâlâ da böyledir. Vatandaşlarımızın gözünde devlet Baba'dır; galiba belediye ise Ana. (Ankara'nın eski belediye başkanlarından Vedat Dalokay da, silen, süpüren belediyeyi annelerimize benzetmişti.)

Sanırım Japon Kültürü de bizim kültürümüze benziyor. Geleneksel Japon Kültürü ile ilgili kaynakları (Benedict,-; Güvenç,1992) gözden geçirirseniz, Japonların da bir Çocuk-Anababa toplumu olduklarını gösteren örnekler bulunduğunu görürsünüz. Bu kaynaklardan birisi olan Krizantem ve Kılıç'ta Benedict, Japon insanının çeşitli çelişkiler sergilediğini, örneğin bir yandan çok itaatkâr, bir yandan ise çok isyankâr olduğunu belirtmektedir. Benedict'in psikolojik açıdan irdelemediği bu durum kanımca hiç de anlaşılmaz değildir. Japon toplumu da bir Çocuk-Anababalar toplumu olduğuna göre, Japon insanı otorite karşısında Çocuk rolü oynamak zorundadır. İkinci Bölüm'den hatırlanacağı üzere Çocuk rolünün kapsamında Doğal, Uslu ve Asi Çocuklar vardı. Geleneksel toplum yapısında, kişilerin Doğal Çocuk'larını sergilemelerine pek fazla izin verilmez. Kişilerin geriye iki şansları kalmaktadır: Uslu Çocuk ve Asi Çocuk. Her halde Japonlar, yerine göre bu iki rolü de sergiledikleri için, hem itaatkâr hem de isyankâr olarak tanınmışlardır. Aynı durum geleneksel kültürümüz -özellikle Osmanlı dönemiiçin de geçerlidir.

Osmanlı'da padişah-kul iletişimi

Osmanlı Dönemi'nde padişah bir Baba idi. "Tab'a" ya da "kul" adı verilen vatandaş ise Çocuktu. Şekil 42'de görüldüğü üzere bu Çocuk, yani vatandaş, eğer çiftinin çubuğunun başında ise ya da kışlasında oturuyorsa Uslu Çocuk rolünde idi. Kullar isyan edip dağa çıktıklarında ya da kazan kaldırdıklarında ise Asi Çocuk rolü sergilemekteydiler. Eğer kullar Uslu Çocuk olursa Padişah Koruyucu Anababa, eğer Asi Çocuk olursa Padişah Eleştirici/Cezalandırıcı Anababa olmaktaydı. Bazen de Genç Osman örneğinde olduğu gibi, otoriteyi ele geçiren kullar, Asi Çocuk rolünden çıkıp, padişaha karşı Cezalandırıcı Anababa rolü oynamaktaydılar. Sonuçta Osmanlı'da tahterevallinin ya bir ucu yukarda idi, ya da diğer ucu. Yani padişah ile vatandaş arasında Yetişkin-Yetişkine bir etkileşim yoktu. İki güçten birisi Anababa, diğeri ise Çocuk konumundaydı. Konumunu muhafaza etmek isteyen ise ötekine karşı sert davranmak zorunda olduğunu düşünüyordu.

Şekil 42. Padişah ile vatandaş (kul) arasındaki iletişim.

Çocuk-Anababaların geleneksel toplumunda "su küçüğün söz büyüğün" anlayışı hakim olduğu için, Çocukların söz istemeleri "saygısızlık" ya da "isyan" kabul edilmiştir. Uzun süre Çocuk yerine konulan kişiler de zaten bir Yetişkin üslûbuyla konuşmayı becerememekte, ancak isyan ederek söz istemektedirler. Bu yüzden olsa gerek, Osmanlı'da halk ya da asker otorite önünde konuşmak istediğinde bu durum, "söz ayağa düştü" şeklinde tanımlanmaktaydı.

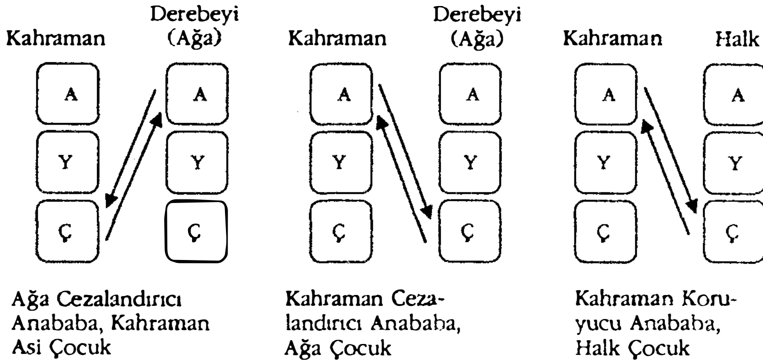
Bir toplumdaki yaşam biçimi ile o toplumdaki iletişim biçimi arasında karşılıklı etkileşim vardır. Toplumdaki yaşam biçimi, örneğin devletin organizasyonu ve yürürlükteki yasalar, o toplumdaki kişilerarası iletişimlerin niteliğini belirler. Aynı zamanda toplumdaki mevcut iletişim örüntüsü ise söz konusu organizasyonun ve yasaların varolma nedenlerinden birisidir. Yukardaki örneğe bakalım: Çocuk-Anababa etkileşiminin yaygın olduğu Osmanlı Dönemi'nde vatandaşın Padişah ile Yetişkin-Yetişkin'e bir iletişime girememesinin iki nedeni vardı. Hem vatandaşın davranış repertuvarında bu tür bir iletişim tarzı yoktu; hem de Yetişkin-Yetişkin'e iletişim için gerekli kurumlar mevcut değildi. Örneğin Padişah yörükleri (göçebe Türkmenleri) iskâna zorladığında, bu insanların itirazda bulunabilecekleri bir İdarî Mahkeme, bir Danıştay yoktu. Bu durumda vatandaşın devlet ile Yetişkin-Yetişkin'e bir iletişime girme şansı da yoktu. Haksızlığa uğradıklarını düşünenler, ya ses çıkarmayıp Uslu Çocuk olacaklar, ya da "Ferman Padişah'ın dağlar bizimdir" diyerek Asi Çocuk olacaklardı.

Bugün eğer, belediyenin mülkünüzü kamulaştırırken haksızlık ettiğini düşünürseniz ya da öğretmeninizin size hakettiğinizden düşük not verdiğine inanırsanız, başvurabileceğiniz mahkemeler vardır. Gerektiğinde mahkemeye başvurmak bir Yetişkin tavrıdır. Yeni öğrendim, "Türk söylemez, söylenir" diye bir söz varmış. Eğer "bana haksızlık ettiler, hoca bana taktı" gibilerden sözler söyleyerek ortalarda dolaşırsak, "söylenmiş" oluruz; bu ise bir Çocuk tavrıdır. Eğer yasal yollara başvurursak, bu kez "söylemiş" oluruz ki bu da bir Yetişkin tavrıdır. Ya da diyelim ki oy kullanmadan partileri eleştirirsek "söylenmiş", oyumuzu kullandığımızda ise "söylemiş" oluruz. Bugün toplumca, söylenmekten söylemeye giden yolda bulunduğumuz kanısındayım.

Eşkiyalar da Çocuktan Anababaya Doğru

Çeşitli ülkelerin sözlü ve yazılı edebiyatlarında efsaneleşmiş eşkiyalara raslarız. Eşkiyaları efsaneleştirme geleneğinin ürünü olan bu kahramanlardan bazıları Robin Hood, Billy the Kid, Jesse James, Köroğlu, Yalnız Efe, Çakıcı Efe ve İnce Memed'dir (Moran, 1991). Söz konusu efsanevi eşkiyaların sahip

oldukları özellikler, bu kitap kapsamında ileri sürdüğüm bazı görüşleri destekler niteliktedir. Hatırlanacağı üzere yukarda, Çocuk-Anababalardan oluşan geleneksel toplumlarda insanların, Çocuk rolünden Anababa rolüne geçtiklerini belirtmiştim. Efsaneleşmiş/soylu eşkiya motifine baktığımızda, bu durumun, onların yaşantısı için de geçerli olduğunu görürüz. Yukarda adları belirtilen kahramanların hemen hepsi başlangıçta Uslu Çocuktur. Sonra bir derebeyinin ya da ağanın zulmüne uğrarlar. (Diğer bir ifadeyle otoriter Anababanın hışmına uğrarlar.) Bu baskı, Uslu Çocuk olan kahramanımızın Asi Çocuk olmasına yol açar. Artık kahramanımız, otoriteyle mücadele eden Asi Çocuktur. Bir süre sonra ise Anababa rolüne geçmesi kaçınılmazdır; çünkü derebeyini/ağayı cezalandırması ve halkı koruması gerekmektedir. Bu durumda kahramanımız, derebeyine/ağaya karşı Cezalandırıcı Anababa rolü oynamaktadır; bir zamanlar kendisine zulmeden kişiye artık o zulmetmektedir. Aynı kahraman ise halka karşı Koruyucu Anababa rolü oynamaktadır; halk ona umut bağlamış, onu efsaneleştirmiştir. Soylu eşkiyalara ilişkin bu değişim öyküsü Şekil-43'te görülmektedir.

Şekil 43. Efsaneleşmiş/soylu eşkiya öykülerinde kahraman ile çevresi arasındaki etkileşim.

Berna Moran'ın (1991) "Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış" adlı eserinde, Hobsbawm tarafından ortaya konan, soylu eşkiyalara ait özellikler sıralanmaktadır. Bu özelliklerden birkaç tanesini aşağıda ele almak ve bunları kitabımızda kullandığımız terminoloji ile açıklamak istiyorum. Şöyle ki;

1. Bir derebeyi/ağa, soylu eşkiyaya ya da çevresine zulmeder. (Anababa, Çocuğa baskı yapmakta, ondaki Doğal Çocuğu bastırmaktadır.)

2. Soylu eşkiya haksızlığa uğradığı için dağa çıkar. (Asi Çocuk Anababaya karşı çıkmaktadır.)

3. Soylu eşkiya, haklı olmak koşuluyla öç almak için derebeyini/ağayı öldürür. (Soylu eşkiya, zorbalara karşı Eleştirici/Cezalandırıcı Anababa olmuştur.

4. Halkı zorbalara karşı korur; halk kendisine hayrandır, halk tarafından efsaneleştirilir. (Soylu eşkiya halk için Koruyucu Anababa olmuştur.)

5. Soylu eşkiya yalnızca zorba derebeyine/ağaya karşıdır, kralın düşmanı değildir. (Soylu eşkiya, ... Çocuk-Anababadır; kralın karşısında Çocuk, halkın karşısında Anababadır. Toplumdaki nihai Anababa kraldır. Bu yüzden soylu eşkiya, ara kademelerdeki Anababalara isyan eder; ama en büyük Anababaya -yani krala- isyan etmez.)

Namık Kemal de Çocuktan Anababaya doğru

Çocuk-Anababalar Toplumunda insanların Çocuk rolüyle sahneye çıkıp daha sonra Yetişkin'e uğramaksızın anababa rolüne geçtikleri konusundaki iddiamı destekleyebilecek bir başka örneğe Jale Parla'nın kitabında rasthyoruz. Parla (1990), Tanzimat Romanı'nın epistemolojik temellerini incelediği "Babalar ve Oğullar" *adlı kitabında özetle şu görüşü ileri sürmek*tedir: Namık Kemal ve diğer Tanzimat Romancıları, başlangıçta babaya -yani toplumdaki mutlak otoriteye, padişaha- karşı çıktılar. (Bizim terminolojimizle Asi Çocuklar oldular.) Ancak zaman içinde bu kişiler, toplumu aydınlatan, topluma önderlik eden yeni "babalar" oldular.

Muhtemelen ülkenin o günkü koşullarından ötürü, Tanzimat romancıları, toplum karşısında Anababa rolünü üstlendiler. Nesnel bir romancı tavrı takınmak yerine (eğer nesnel tavır takınsalardı Yetişkin olmuş olurlardı), öznel, açıklayıcı, öğretici Anababalar olmuşlardır. Kanımca Anababa tavrı en fazla Ahmet Mithat Efendi'de ortaya çıkmaktaydı. Efendi, kendisini öğretmen, vatandaşı ise öğrenci (Çocuk) kabul ederdi; kıssalardan hisseler çıkarır, romanlarını en heyecanlı yerlerinde kesip, okuyuculara faydalı bilgiler aktarırdı.

Parla'nın da (1990) belirttiği gibi bazı edebiyat eleştirmenleri, Tanzimat Romancıları'nda görülen yorumlayıcı, açıklayıcı, öğretici ve yargılayıcı tavrı, meddah geleneğine bağlamaktadırlar. Kanımca, gerek meddahlardaki, gerekse Tanzimat Romancılarındaki bu tavır, aslında Koruyucu ve Eleştirici Anababa anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu yazarlar, doğruyu yanlıştan ayırmaya çalışarak, okuyuculara (Çocuklara) uygun ahlaki mesajlar ileterek, idealin ve Anababa öğretisinin savunucusu olmuşlardır. Tanzimat Romanı'ndaki bu anlayış, yakın zamanlara kadar, romanımızda değilse bile sinemamızda etkisini sürdürmüştür. İyilerin kötülerden kesin çizgilerle ayrıldığı Eski Türk Filmlerinde, olaylar nesnel açıdan değil, Anababa'nın açısından yansıtılmıştır. Senaryo yazarları ve yönetmenler, gerçekleri araştıran Yetişkinler olmak yerine, bilinen doğruları tekrarlayan Anababalar olmuşlardır.

Osmanlı'nın müslümanı niçin tüccar olmazdı?

Resmen yasak değildi fakat Osmanlı'da müslüman ahali ticarete rağbet etmezdi. Ticaretle uğraşmak adeta gayri-müslim vatandaşlara, Rumlara, Musevilere özgü bir işti. Ticaret İslam'-la bağdaşmaz değildi; müslümanlar, ticaretin peygamber mesleği olduğunu söylerlerdi; Hz. Muhammet'in ticaretle uğraştığı ve ticareti öven sözleri bulunduğu bilinirdi, ancak her şeye rağmen müslüman ahali için tüccar olmak "ayıptı". Orhan Pamuk'un (1991) "Cevdet Bey ve Oğulları" adlı romanında da dile getirildiği gibi, ticaretle uğraşan bir Müslüman Türk, İstanbul'da öncelikle müslümanlar tarafından yadırganırdı. Niçin böyleydi? Bu ilginç durumu açıklamak amacıyla çeşitli gerekçeler ileri sürülebilir. Ben, kitabın genel çizgisine uygun olan şu açıklamayı yapacağım:

Ticaretle uğraşmak, Çocuk-Anababalar Toplumuna uygun düşmeyen bir uğraştı. Çocuk-Anababalar Toplumunun insanları sezgiyle şu kanıya varıyorlardı: Ticaretle uğraşan kişiler, Yetişkin olurlar, bireyselleşirler, kendi akıllarına güvenirler, bağımlı ilişkilerden uzaklaşırlar, dolayısıyla da yalnız kalırlar. (Çocuk-Anababalar bu düşüncenin doğru olup olmadığını test edemezlerdi; çünkü test etmek bir Yetişkin işidir; yalnızca böyle olduğunu kendi anababalarından öğrendiler ve bu bilgiye uygun davrandılar.)

Peki o halde bir Müslüman Türk ne iş yapmalı? Asker olmalı, yönetici olmalı. (Ya da bir devrin modasına uyup katip olmalı, memur olmalı; Uslu Çocuk olup maaşını Devlet Baba'dan almalı; arada da zam vermiyor diye sızlanmalı.) Asker ya da yönetici olan kişilerin, günlük yaşamda zaten sürdürmekte oldukları Çocuk-Anababa rolünden uzaklaşmaları gerekmez. Çünkü askerler ve sivil yöneticiler, aynı anda hem Çocuk hem de Anababa rolünü sürdürebilmektedirler; üstlerinin yanında Çocuk, astlarının yanında Anababadırlar; ailelerindeki hiyerarşik düzenin bir benzeri iş yerlerinde de vardır; bağımlıdırlar, güven içindedirler. Bu durumdaki bir insanın ticarete ilgi duyması kolay değildir. Çocuk-Anababalar toplumunun bir üyesi, kişilerarası ilişkilerde alışageldiği hiyerarşinin dışına çıkarsa, yalnız kalacağını düşünür. Oysa bu endişenin yersiz olduğunu artık biliyoruz. Çevremizde, kişilerarası ilişkilerdeki geleneksel tavrı terk etmeden başarıyla ticaret yapan kişiler var. Bu kişiler, sahip oldukları Çocuk Anababa rollerine bir ölçüde de olsa Yetişkin rolünü katabilmiş kişilerdir.

Yukardaki sözlerimle, ticaret dışı uğraşların -askerliğin, ya da sivil yöneticiliğin- işlevsel olmadığını söylemek istemiyorum. Söylemek istediğim şu: Osmanlı'da, belki bir ölçüde günümüzde insanlar, eğer sahip oldukları Çocuk-Anababa özelliğinden ötürü ticaret dışındaki birtakım işlere zorunlu olarak yöneliyorlarsa, bu durum sağlıksızdır. Çocuk ve Anababa rollerinin yanı sıra Yetişkin rolüne de sahip olan kişilerin, yeteneklerine ve ilgilerine uygun olduğu için ticaret dışındaki mesleklere yönelmeleri elbette ki doğaldır. Doğal olmayan, ticarete küçümseyerek bakma, ille de memur olma, sonra da hayat boyu sızlanma şeklindeki geleneğin yaşatılmasıdır. 1910'lu yılların başlarında Osmanlı Devleti, bu geleneği değiştirmek amacıyla yoğun bir propaganda başlatmıştı; halka, ticaretin ayıp olmadığı ve İslamiyete ters düşmediği anlatılmaya çalışılmıştı.

Devlet Babanın Büyümeyen Çocukları

Çağlar boyunca insanımız için devlet "baba" olagelmiştir. Bugün de öyle. Galiba günümüzde devleti baba, belediyeyi ise ana rolünde algılıyoruz. (Belki de Kemal Tahir'in dediği gibi Devlet Ana'dır; ya da en doğrusu ikisi birden Anababa'dır.)

Sanırım vefatından önceki son televizyon programındaydı, Ankara'nın eski belediye başkanlarından Vedat Dalokay'a bir öğrenci "Belediye nedir?" diye sordu. Dalokay da "Bak yavrum, annen ev işi olarak neler yapıyorsa, belediye de şehirde onları yapar" demişti. Bence Dalokay, bu sözleriyle insanımızın belediyeye bakış açısını dile getirmişti. Belediye bizim için gerçekten bir anne'dir. Şöyle bir çevrenize bakınız; evini gönlünce kirleten sonra da annesinin temizlemesini doğal kabul eden çocuklar ile sokaklara tüküren, genel tuvaletleri temiz kullanma alışkanlığı olmayan büyükler arasında ne kadar benzerlik var. Evlerimizin temizliğini annelerimize, şehirlerimizin temizliğini belediyelerimize ısmarlarız. Maaşımızı ise devlete.

Toplumca Yetişkinlik yolunda mesafe katedebilmek için, devlet, belediye gibi kurumları Anababa olarak algılamaktan vazgeçmemiz gerekiyor. Şimdi "Devleti baba olarak görmekte, güvenmekte ne sakınca var; köklü bir gelenekten niçin vazgeçelim?" diyebilirsiniz. Ben de derim ki, devleti baba olarak görmek ile ona güvenmek ayrı şeylerdir; hem devlete güvenmeye devam edebilir, hem de devlet karşısında bir Yetişkin tavrı takınabilirsiniz. Devletin baba olarak görülmesi, bugüne kadar çeşitli sorunlar yaratmıştır ve bu sorunlar hâlâ devam etmektedir. Her şeyden önce devleti "baba" olarak görenler, bağımlı bir ilişkinin içine girmiş olurlar. Oysa bütün ilişkilerimizde bağımlılık yerine bağlılığı tercih etmeliyiz. Çünkü devlete -veya bir kuruma, bir kişiye- bağımlı olmak bizi pasifliğe iter, her şeyi ondan bekler hale geliriz. Çocuk-Anababa özelliği taşıyan kişilerin, bağımlı ilişkileri tercih etmeleri, bu arada devleti de "baba" olarak görmeleri doğaldır. Oysa Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini dengeli biçimde kullanabilen kişiler, insanlara, kurumlara ve devlete hem bağlılık duyabilir hem de özerk olabilirler.

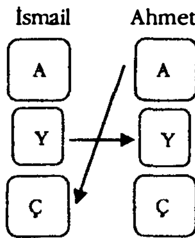
Devlete "baba" demenin, çok önemli bir başka sakıncası daha vardır. Devlete "baba" deme eğilimi, yanında devletin memuruna "abi" deme eğilimini de getirir. Devlete "baba" diyen vatandaş, devletin memuruna bir Çocuk tavrıyla yaklaşıp "abi" diyerek, uygun olsun ya da olmasın işini yaptırmaya çalışacaktır; bir görevin gerektirdiği özelliklere sahip olmasa bile, bir hemşeri, bir abi bularak, kendisini veya çocuğunu boş kadrolara tayin ettirecektir.

Yukarıdaki sakıncanın bir uzantısı olarak, pek çok devlet dairesinde, resmi olması gereken amir-memur ilişkilerinin, abi-kardeş ilişkisine dönüştüğünü görürüz. Herhangi bir konumdaki bir devlet memuru, kurum içindeki ya da dışındaki abi'lerinden ve küçük kardeşlerinden gelen ricaları yerine getirmek zorundadır. Akılcı/rasyonel olsun ya da olmasın, devletin çıkarlarına uygun düşsün ya da düşmesin, bu ricaları yerine getirmek zorundadır. Çünkü, evde ve sokakta olduğu gibi, iş yerinde de akıl önemli değildir; ilişki önemlidir, bağımlılık önemlidir. Size "abi" diyen, gerektiğinde elinizi öpen küçük kardeşinizin, ufacık bir ricasını nasıl yerine getirmezsiniz; işinde başarısız diye ona nasıl ceza verirsiniz? Bazı resmi kuruluşlarda, hatalı davranışta bulunan memuru için soruşturma açan amirlerin, arkadan eleştirildiğini duymuşumdur. Amiri çekiştirenler, "canım, çağırıp kulağını çekiverseydi; işi resmiyete dökecek ne vardı" derler. Öğrencisini disipline veren öğretmen için de "ne gerek vardı; çağırıp iki tokat atsaydı bu iş hallolurdu" derler. Önerilen bu çözümler, Çocuk-Anababalar Toplumuna özgüdür. Yetişkin yanları gelişmiş kişilerden oluşan toplumlarda ise, tokat yoktur, memur azarlamak yoktur; diyalog vardır, karşıdakiyle empati kurmak vardır ve gerektiğinde işi resmiyete dökmek vardır.

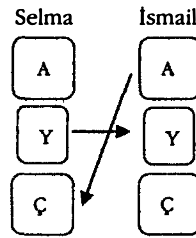
Vatandaşın devletle olan iletişimi ya da bir devlet dairesindeki çalışanlar arasındaki iletişim, akılcı ve resmi olmadığı sürece, devlet ve vatandaş bu işten zarar görür. İşlerin aksamasının, bazı kamu kuruluşlarının zarar etmesinin temel nedenlerinden birisi, insanımızda akılcı Yetişkin tavrının eksik olmasıdır. Bu eksiklik, acı fakat gülünç birtakım çelişkiler ortaya çıkarır. Örneğin, kendi çocuğunu torpille işe sokan bir vatandaş, yine torpille işe girmiş bir başka devlet memurunun beceriksizliğinden yakınır. Bir başka örnek: Haksız kazanç sağladığı iddia edilen kişileri basından izleyen herkes, müthiş öfke duyuyor. Fakat aynı herkes, yüzbin liralık bir alış veriş yaparken satıcıya "fiş almazsam kaça olur?" diye soruyor. Başkalarının ahlâkı konusunda fevkalade titiz davranıp, kendisine karşı hoşgörülü olmak, galiba Çocuk-Anababalar Toplumuna özgü. Aslında Çocuk-Anababaların kalpleri temizdir de, gerçekçi olmayı ve çelişkilerden arınmayı beceremezler. Bu beceriksizlik, devlete de vatandaşa da pahalıya malolur.

3. Akıl/Öğüt Vermek Serbest, Aklını Kullanmak (Yetişkin Olmak) Yasak

Çocuk-Anababalar Toplumunun bir başka özelliği ise akıl vermenin (öğüt/tavsiye vermenin) çok yaygın olmasıdır. Çocuk-Anababalar Toplumu için bu doğaldır. Çünkü Şekil-44'de görüldüğü üzere, başkalarına öğüt veren bir kişi Anababa rolü oynamakta, karşısındakini ise Çocuk rolüne itmektedir. Anababa rolündeki bu kişinin verdiği öğütler ise, büyük bir ihtimalle kendi aklının ürünü olmayıp, başka Anababalardan edindiği bilgilerdir.

İsmail: Midemde ülser çıktı.
Ahmet: Çivi çiviyi söker; acılı kebap ülsere iyi gelir. Bir tabak ye; bir şeyciğin kalmaz.

Selma: Ülser olmuşum.
İsmail: Çivi çiviyi söker; acılı kebap ülsere iyi geliyormuş. Bi dene istersen.

Şekil 44. Öğüt verme davranışı sırasında insanların büründükleri kişisel roller.

Şekil 44'ü şöyle açıklayabiliriz: Ahmet, İsmail'e ne yemesi gerektiği konusunda öğüt vermektedir. Verilen ögütler, bazen bir gerçeğin ifadesi olabilir, bazen de akılcılıktan uzaktır. (Şüphesiz ki Ahmet'in burada verdiği akıl yanlıştır. Ama bu tür akıl vermelere günlük yaşamda sıkça raslarız.) Verdiği öğüdün niteliği ne olursa olsun Ahmet, İsmail'in başlattığı Yetişkin-Yetişkine iletişimi sürdürmemiş, onu anlamaya, onunla empati kurmaya çalışmamış, yalnızca ona öğüt vermiştir. Ahmet, İsmail'in ne yemesi gerektiği konusunda bilgi sahibi olabileceğini ya da doktorunun bir diyet vermiş olabileceğini hiç düşünmemiştir. Üstelik Ahmet, İsmail'in yakalandığı hastalıktan ötürü yaşayabileceği sıkıntıyı da dikkate almamış, yalnızca kendi kafasındaki doğruları ona aktarmakla yetinmiştir. Öteyandan İsmail ise bir Çocuk-Anababa olduğu için, Ahmet'in karşısında Çocuk rolü oynarken, Selma'nın karşısında

Anababa rolü oynamıştır. İsmail, Yetişkin yanı yeterince gelişmediği için de "acılı kebap" konusunda edindiği bilgiyi test etmemiş, doğruluk derecesini araştırmamıştır. Yalnızca, bir Anababa'dan (Ahmet'ten) aldığı bu bilgiyi, günü gelince bir Çocuk'a (Selma'ya) nakletmiştir.

Şimdi şunu sorabilirsiniz: "Peki biz kimseye öğüt vermeyecek miyiz?" diyebilirsiniz. Bu soruya cevabım şu olabilir:

> Sizden öğüt isteyen, size akıl danışan kişilere, elbette ki öğüt verebilirsiniz. (Bunu yaparken, Anababa tavrı takınmış olabilirsiniz; olsun. Yerine göre bu tavrın sergilenmesi de gereklidir.) Fakat eğer karşınızdaki kişi sizden öğüt istememişse, sadece durumunu betimliyor, halini tasvir ediyorsa, lütfen ona akıl vermeyiniz. Sadece onu dinleyiniz, onunla empati kurmaya çalışınız. Böylece sıkıntısını paylaşmış olursunuz. "Öğüt vermek", sıkıntı paylaşmak demek değildir. (Bu konuda, kitabın III.Bölüm'ündeki "Empatik İletişimle İlgili: Bir Uygulama" alt başlığı altındaki bölüme bakabilirsiniz.

Yapılan ve yapılmakta olan araştırmalar, ülkemiz insanlarının, üst düzeyde empatik tepki vermek yerine, daha çok birbirlerine öğüt/akıl verme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Hatırlanacağı üzere kitabın III. Bölüm'ünde "Aşamalı Empati Sınıflaması ve Bu Sınıflamaya Dayanılarak Geliştirilen Ölçme Araçları" başlığı altında, en kalitesizden en kaliteliye doğru olmak üzere on empatik tepki türü sıralanmıştı. Bunlardan üçüncüsü -ki kalitesi düşük empati türlerinden birisi sayılmaktadır- "akıl/öğüt verme" adını taşıyordu. Geliştirmiş olduğum empatik Beceri Ölçeği'nin (EBÖ) A ve B formları, çeşitli araştırmacılar tarafından, psikiyatrist, psikolog ya da psikolojik danışman olmayan kişilere uygulandığında, bu kişilerin söz konusu "akıl verme" basamağını, diğer basamaklara oranla daha fazla kullandıkları görülmüştür (Kaner, 1991; Akçalı, 1991; Okvuran 1993; Yaşar, 1993; Çelebi, 1993; Özalp, 1994). Empatik Beceri Ölçeği'nin normlarını çıkarmak amacıyla, ilk adım olarak ben de bu ölçeğin A formunu, çeşitli kişilere uyguluyorum.

Denek olarak ele aldığım söz konusu bu kişiler arasında ilkokul, ortaokul ve lise mezunları vardır; bir kısmı devlet memurudur, bir kısmı ticaretle uğraşmaktadır, bir kısmı ise ev hanımıdır. Bu kişilerin verdikleri empatik tepkilerin de yine "akıl verme" basamağında kümeleştiği görülmektedir. Elimizdeki bu sınırlı bulguları yorumlamak istediğimizde şunu söyleyebiliriz: İnsanlarımızın önüne bir duygusal sorun koyup, bu sorun sahibine bir şeyler söylemelerini istediğimizde (Empatik Beceri Ölçeği'nde bu yapılmaktadır), insanlarımız, bu sorun sahibiyle üst düzeyde empati kurmak yerine, daha çok ona akıl/öğüt vermeyi tercih etmektedirler. Deneklerimizde gözlenen bu tavrın, kişilerarası iletişimin kalitesini düşürdüğü görüşündeyim.

Çocuk-Anababalar Toplumunun insanları başkalarına akıl vermeye meraklıdırlar fakat, yaşamlarındaki sorunlar karşısında, kendi akıllarına güvenmezler; çoğunlukla bir büyüğe, Anababa kabul ettikleri bir kişiye danışma ihtiyacı duyarlar. Kendi aklına güvenmek yerine, bir başkasının aklına/öğüdüne güvenme ihtiyacının, Çocuk-Anababalar toplumundaki bağımlı tavırdan kaynaklandığı görüşündeyim. Anababaların Çocuklara öğüt vermesi, toplumdaki bağımlılığı sürdürmektedir. İnsanlar, kendi akıllarına güvenip birer bireyselleşmiş Yetişkin olurlarsa, toplum içinde yalnız kalacaklarından endişe etmektedirler. Bu endişeyi ilerde tekrar tartışacağız. Şimdilik söylemek istediğim, insanlarımızın bir başkasının aklını kendi akıllarından üstün tuttuklarıdır.

Bakınız, halen okutulmakta olan ilkokul ikinci sınıf kitabının başında ne yazıyor:

Bin bilsen de bir bilene danış.

Yukardaki sözde iki mesaj bulunduğunu düşünebiliriz. Bunlardan birincisi şudur: "Bilgine güvenip kendi kabuğuna çekilme; diğer insanların görüşlerine açık ol; senden daha bilgili olanlar bulunabileceğini unutma". Bu sözün taşıdığı ikinci mesaj ise kanımca şudur: "Kendi bilgine güvenme; kendi aklına güvenme; daima kendinden daha bilgili, daha üstün birilerini bul, onlara danış". Bu mesajlardan birincisine kimsenin itirazı olamaz. Ancak ikinci mesaj, kişileri, kendilerine güvenmemeye, kendi bilgilerinden kuşku duymaya ve sürekli olarak

güvenilir bir Anababa aramaya itebilir. Burada söz konusu olan kuşku duyma, septik (kuşkucu) filozofların tanımladıkları anlamda, irdelemeye, gelişmeye yönlendirici bir kuşku değildir. "Kendi bilginden kuşku duy" mesajı, insanların bir başkasına bağımlı olmalarına, "ben" diye ortaya çıkmamalarına ve sonuçta kendi ben'lerine saygı duymamalarına yol açabilir.

Geleneksel yaşam biçimimizde, her zaman bilgiye ve bilgili insana saygı duyulmuştur. Alimler/bilginler üst konumdadır; Anababa rolündedir; onlara saygı gösterilir, öğütlerine kulak verilir ancak onlarla Yetişkin Yetişkin'e bir iletişim kurulmaz, dolayısıyla da onlarla sağlıklı bilgi alış verişinde bulunulamaz. Bilgi akışı Anababadan Çocuğa doğrudur; Çocukların Anababaya bilgi iletmesi usulden değildir. "Bin bilen" Anababalar, Çocuklara danışma ihtiyacını hissetmezler.

Toplumun âlimlere saygı duyduğunu ancak onlarla Yetişkin-Yetişkin'e iletişim kuramadığını gösteren pek çok örnek vardır. Örneğin, benzerleri gibi Yunus Emre de hayattayken -muhtemelen tevazunun bir gereği olarak- Çocuk rolünde idi. Ölünce hemen toplum tarafından Anababalar katına geçirildi; kendisine çok sayıda makam (mezar yeri) atfedildi; şehirler ve kasabalar onu paylaşamadılar. Böylesine büyük bir saygı gösterilmesinin yanı sıra kanımca, Yunus'un şiirlerini gerçekten anlayanların sayısı oldukça azdır. Mevlâna için de durum böyledir. Mevlâna'ya saygı gösterenlerin sayısı çoktur, ancak eserlerini okuyanların sayısı son derece azdır. Ülkemizi temsil eden on bin kişilik bir örneklem seçseniz, bu kişilerin acaba yüzde kaçı Mesnevi'nin -tümünden vazgeçtim- yalnızca dörtte birini okumuştur? *Eğer bir bilgine sadece saygı gösterirseniz, onu Anababa yerine koymuş olursunuz. Eğer bir bilginin neler söylediğini anlamaya çalışırsanız, -hayatta olmasa bile- onunla Yetişkin-Yetişkine iletişimde bulunmuş olursunuz. Bilginlerin ve sanatçıların kaderi, anlaşılmadan sevilmek olmamalıdır.*

> Haydi bilin bakalım!
> Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi, Rum kökenli miydi?
> "Hayır" diyorsanız, nedenini açıklayınız.

Size ilginç bir olay: Duyduğuma göre, bir üniversitemizde konferans vermekte olan yabancı uyruklu bir öğretim üyesi -belki yanlış bildiği için, belki de şaka olsun diye- Mevlâna

Celâleddin-i Rûmî'nin Rum olduğunu ileri sürmüş. Öğrenciler itiraz edip "Hayır Türk'tü" demişler. Hoca ise "Peki nereden biliyorsunuz? İspatlayın" demiş. Öğrenciler bu konuyu bildiklerinden çok eminmişler; fakat nereden bildiklerini bir türlü bilememişler; birisinden öğrenmişler, ama kimden öğrendiklerini hatırlayamamışlar. Sonuçta da hocanın iddiasını çürütecek mantıklı bir açıklamada bulunamamışlar. (Çocuk-Anababalar, bazı şeyleri, başka Anababalardan doğru öğrenirler; ancak akıllarını kullanıp test etmezler; bu yüzden de gerektiğinde ispat edemezler.)

Söz konusu konferansa katılmış öğrenci arkadaşlarım üzülmesinler; yukardaki kutuda görülen soruyu, merak ettiğim için çeşitli üniversitelerde okuyanlara ve üniversite öğrencisi olmayanlara sordum; çok az kişi Mevlânâ'nın niçin Rum vatandaşı sayılamayacağını mantıklı bir şekilde açıklayabildi. Şimdi eğer siz sevgili okuyucularımdan da bu sorunun cevabını öğrenmek isteyen olursa, söylemem, (Eğer söylersem, Anababalık etmiş olurum. Eğer merak edenler, kendileri araştırıp, düşünüp bir sonuca ulaşırlarsa Yetişkin olmuş olurlar.)

Tanımadan sevmenin toplumumuzda yaygın olduğu kanısındayım. (Aslındaki dünyadaki pek çok toplumda, pek çok konuda, örneğin politik tercih alanında tanımadan sevme olayına tanık olabilirsiniz.) Toplumumuzun psikoloğa yönelik tutumuyla ilgili yapmış olduğum bir araştırmada (Dökmen, 1983), insanlarımızın psikologlara karşı olumlu tutum besledikleri ancak psikolojinin ve psikoloğun ne olduğunu yeterince bilmedikleri ortaya çıkmıştı. Birilerine ya da bir şeylere tanımadan sevgi ya da nefret duyanlar, nesnellikten/akılcılıktan, dolayısıyla da Yetişkinlikten uzaklaşmış olurlar.

Öğüt konusunda son olarak şunu söylemek istiyorum; Öğretmenlerin/muallimlerin toplumun önünde bulunduklarını, akıllı Yetişkinler olarak toplumu aydınlattıklarını düşünegelmişizdir. Ancak öğretmenler de bu toplumun üyeleridir ve Çocuk-Anababa özelliklerinden nasiplerini almaları doğaldır. Hani bir türkü vardır, bilirsiniz; "Penceresi cam cama muallim" diye başlar ve şöyle devam eder:

Ablasından öğütlü muallim...

Düşünün şimdi; isterse bir gönül meselesi için olsun, muallim bile ablasından öğüt alırsa, sokaktaki sade vatandaş öğüt alacak birilerini aramış, çok mu?

4. "Yaratıcı Olmak" Yasak, "Ben" Demek Ayıp

Çocuk-Anababalar Toplumunda insanlar kendi içlerinde Yetişkin olabilirler, ancak Yetişkin rollerini başkalarının yanında sergilemeleri hoş karşılanmaz. (Büyümüş olabilirsiniz; ama babanızın yanında büyükmüş gibi davranmanız ayıptır.)

Çocuk-Anababalar Toplumunda insanların Yetişkin yanlarının bastırılması şu sonuçları doğurur:

a) İnsanlar spontan (kendiliğinden) davranamazlar, buna bağlı olarak yaratıcılık da gösteremezler;

b) "Ben" diyemezler, "bunu ben yaptım" diyemezler;

c) Bireysel olamazlar, kendi akılları doğrultusunda davranamazlar, başkalarından farklı davranamazlar.

Yukarda sıraladığım üç maddeye ilişkin olarak, sanatımızdan ve gündelik yaşamımızdan birkaç örnek vermek istiyorum.

Edebiyatta yeni konu üretmek yasaktır

Divan edebiyatımıza, halk edebiyatımıza bakınız. (Rönesans öncesi dönemdeki Batı Edebiyatına da bakabilirsiniz.) Sanatçıların yaratıcılıkları alabildiğine kısıtlanmıştır. Sanatçı, biçimle ve kapsamla ilgili birtakım mevcut kalıplara uymak zorundadır.

Şairleri/ozanları, ilk önce biçimle ilgili kalıplar/gelenekler sınırlar. Aruz vezni vardır, hece vezni vardır; bu iki vezin grubunun, siz doğmadan belirlenmiş türleri vardır. Bunlardan birisini seçmeniz gerekir. Hiç duyulmamış bir vezin türü üretmeye kalkışırsanız, hoş karşılanmaz. Beyit kullanmanız gereken yerde üç mısra, dörtlükle yazmanız gereken yerde ise beş mısra kullanırsanız, olmaz; yazdığınız şiirden sayılmaz.

Şairlerin neyi, nasıl anlatacakları da büyük ölçüde belirlenmiştir. Neyin neye benzetileceği (teşbihler) konusunda, oturmuş gelenekler vardır. Örneğin "bülbülün güle aşkı" benzetmesi o kadar ünlüdür ki, siz kendi aşkınızı anlatmak için

"kanarya menekşeye aşık oldu" derseniz, yadırganır, gülünç olur. Çocuk-Anababalar Toplumundaki şiirlerde, aşk adetâ bülbül ile gülün tekelindedir. (Daha doğrusu, gül-bülbül teşbihini kullanan ve yeni kuşaklara öğreten üstatların, Anababaların tekelindedir.)

Divan edebiyatında ve halk edebiyatında sanatçı, konu üretme özgürlüğüne de sahip değildir. Konular genelde belirlenmiştir; örneğin Leylâ ve Mecnun ya da Kerem ile Aslı gibi. Sanatçılar, bu konulardan birisini ele alarak işlerler. Bu yüzden konusu aynı olan pek çok şiir vardır. Gerçi sanatçılar ele aldıkları konuları işleme özgürlüğüne bir ölçüde de olsa sahiptirler. Ancak yeni konular ortaya atmaları, bilindik hikâyelerin dışına çıkıp yaratıcılık göstermeleri ayıptı. Belli bir dönem gerek doğu gerekse batı edebiyatında görülen bu durum için bakınız Melih Cevdet Anday ne diyor:

"...Konuyu bir yerden almak, ya da bir yerden almış, bir yerden duymuş görünmek eskiden Avrupa edebiyatlarının ortak geleneği idi. Başka bir deyişle, o zaman özgün olmak ayıptı. Yazar ya bilinen bir konuyu işler, ya da özgün bir konu buldu ise, ne yapar eder, elinde belgeler bulunduğu yalanını kıvırırdı." (Anday, 1990)

Anday'ın belirttiği durum, Rönesans öncesinde Avrupa henüz bir Çocuk-Anababalar Toplumu iken gözleniyordu. Sonra edebiyatçılardaki bu tavır giderek ortadan kalktı.

Çocuk-Anababalar Toplumundan Yetişkinler Toplumuna doğru yaşanan geçiş döneminde, kendi bulduğu orijinal konuyu bir başkasından almış gibi davranan yazarlardan birisi de Cervantes'ti. Cervantes, Don Kişot (Don Quijote) adlı romanında, romanın konusunu, pazarda bulduğu bir Arap yazara ait kitaptan aldığını söyler. Oysa böyle bir şey yoktur; Cervantes yalnızca geleneğe uymuştur. (Bu konuda, Anday'ın (1990), Cervantes'in söz konusu iddiasının düzmece olduğu konusundaki kanıtlarına bakılabilir.)

Bir dönemdeki edebiyatçılar kendi buldukları konuları bir başkasına niçin maletmişlerdir? Edebiyat tarihlerinde vurgulanan, ancak psikolojik nedenleri tartışılmayan bu konuyu şöyle açıklayabiliriz: Ortaya orijinal bir konu atan sanatçı, bireyselleşmiş

olur, kendi aklını kullanan Yetişkin olur. Diğer bir söyleyişle "bağımsız" olur. Oysa Çocuk-Anababalar Toplumunda, kişilerin bağımsızlıklarını ilân etmeleri hoş karşılanmaz. Bu yüzden orijinal bir konu ortaya atan yazarlar, adetâ okuyucudan (belki de kendi içlerinde taşıdıkları Anababadan) özür dilemişlerdir. Söz konusu özür dileme çoğunlukla, "bu konuyu ben bulmadım, zaten vardı" şeklinde bir tür savunma mekanizmasıyla gerçekleştirilmiştir. Aslında yazarın bu sözlerinin doğru olmadığını, konunun onun buluşu olduğunu okuyucu bilir. Fakat yazar, yaratıcılıkta bulunmadığını, -konu vaz'etmediğini- özetle haddini aşmadığını ve yetişkinliğe özenmediğini belirterek Uslu bir Çocuk olduğu izlenimini uyandırmaya çalışmaktadır. Bu alçak gönüllü tavır ise, Çocuk-Anababalar toplumunda rağbet görmüştür.

Çocuk-Anababalar Toplumunda nazımda ve nesirde ortaya çıkan bir başka özellik ise, üslûbun anlamdan üstün tutulmasıydı. Divan ve Halk edebiyatlarında kafiye ve vezin uğruna anlam feda edilebilirdi. Hatta seci denilen bir nesir türü vardı. (Seci, düz yazının kafiyeli yazılması demekti.) Mardin'in de (1991) belirttiği gibi resmi yazışmalarda bile, iyi bir seci uğruna, yani kafiyeyi tutturmak için anlamın ikinci plana itildiği olurdu. Serbest nazmın ortaya çıkmasıyla anlam üslûptan üstün tutulmaya başlandı. Örneğin, Orhan Veli ve arkadaşlarına ait Garip Akımı başladığında artık anlam, veznin ve kafiyenin önündeydi. Osmanlı Dönemindeki şairlerin ve Garipçilerin şiirdeki tavırlarını şöyle formülleştirebiliriz:

Divan ve Halk Edebiyatı şairlerinde;
vezin ve kafiye > anlam
Garip Akımı şairlerinde;
vezin ve kafiye < anlam

Garipçilerden önceki bazı şairlerimizin, örneğin Tevfik Fikret'in, Yahya Kemal Beyatlı'nın ya da Mehmet Akif Ersoy'un, kafiye ve vezin uğruna anlamı ikinci plana ittiklerini söyleyemeyiz. Bu şairlerimiz, üslûp ile anlamı çok iyi dengelemişlerdir. Ancak bunlar öncesindeki Divan ve Halk Edebiyatımızda -ki aslında bunlarda da şüphesiz başarılı pek çok ürün verilmiştir- genelde şiirlerdeki görüntü ve ses anlamdan üstün tutulmuştur. Şu şiire bakalım:

Bahçede iğde midir?
Dalları yerde midir?
Her gördüğün seversin
Sendeki mide midir?

Şimdi bu dörtlükteki anlam/anafikir, üçüncü ve dördüncü mısralarda yer alıyor. İlk iki mısranın söz konusu anlama hiç bir katkısı yok. O halde ilk iki mısra niçin konulmuş? Dörtlüğü ve "aaba" şeklindeki kafiye düzenini tamamlayabilmek için. Kanımca, birinci ve ikinci mısraların eklenmesiyle, doğadan bir esinti verilmiş, kafiye kurtarılmış, ancak kompozisyon -dolayısıyla anlam- zedelenmiştir. Diğer bir ifadeyle, bir Anababa öğretisi sayabileceğimiz şiir kalıbı uğruna, bir Yetişkin işlevi sayılabilecek anlam, ikinci plana itilmiştir.

Çocuk-Anababalar toplumunda kafiyenin ve veznin anlamdan üstün tutulmasının nedenini kısaca şöyle açıklayabiliriz:

Anlamla uğraşmak, Yetişkin rolünün işlevlerinden birisidir. Kafiye, vezin gibi birtakım gelenekselleşmiş kalıplarla uğraşmak ise Anababa rolünün işlevlerindendir. Sanatçıların Anababa yanları, söz konusu kalıpları, başka anababalardan alıp, gelecek kuşaklara aktarmaya çalışır. Bu durumda Çocuk-Anababalar Toplumunda, bir Yetişkin etkinliği olan "anlamın" fazla önemsenmemesi, buna karşılık bir Anababa etkinliği sayılabilecek şekil ile ilgili öğelere fazlaca önem verilmesi doğal sayılmalıdır. *Doğaldır, ancak doğru değildir.*

Sanatta imza atmak ("benim" demek) ayıptır

Bağımlı ilişkilerin geçerli olduğu Çocuk-Anababalar Toplumunda toplumculuk esastır; "biz" demek, cemaatin bir üyesi olmak kabul görür. Bu yaşam biçiminde, bireyselleşmek, çoğunluğun içinden sıyrılıp "ben" demek ayıptır, yasaktır. Çocuk-Anababalar toplumunda bağımsızlaşmış bireylerin ortaya çıkması hoş görülmediği için, sanat eserlerine imza atma geleneği de yoktu. Çünkü imza "ben yaptım" demektir, "ben" demektir. Bu tavır ise Çocuk-Anababalar toplumunun genel havasına aykırı düşer.

Osmanlı sanatçıları imzalarını çok ihtiyatla -adetâ utana, sıkıla- kullanmışlardır. Levnî'nin çağına kadar minyatürlere bireysel imza atılmazdı. Şiirde ise mahlas vardı; yani şairler,

takma bir isim kullanarak şiirlerini imzalarlardı. Levnî, bireyselleşme konusunda bir adım atarak, minyatürlerini "Levnî" diye imzalamıştı. Ancak bu ad da bir mahlastı. Sanatçının asıl adı Abdülcelil Çelebi idi (Ünver, 1949).

Bireyselleşmek, "ben" demek padişahlara bile büyük ölçüde yasaktı. Onlar da şiir yazdıklarında mahlas kullanırlardı. Minyatürlerde ise padişahların gerçek yüzleri görülmezdi. (Kanımca kendi ben'ini ortaya koyan ender padişahlardan birisi, portresini çizdirmiş olan Fatih Sultan Mehmet'ti.)

Çocuk-Anababalar Toplumuna uygun düşen edebi türler, destan, masal, mâni gibi anonim edebiyat ürünleridir. Bunların yazarları belli değildir; bu tür anonim eserleri, her kuşağın Çocukları, Anababalardan öğrenir ve kendileri Anababa olunca da gelecek kuşaklara aktarırlar. Söz konusu aktarma, daha çok tandır/ocak başlarında, Anababalar ve Çocuklar arasındaki sözlü iletişim sırasında gerçekleşmekteydi. Toplumlarda okuma-yazma oranı arttıkça ve bunun paralelinde Yetişkin özellikleri yaygınlaştıkça, anonim edebiyat eserleri yerlerini yazarlı/imzalı eserlere bırakmaya başladı. Böylece, yazarı belli, imzalı eserlerin yaygınlaşması ile Yetişkinler Toplumunun gelişimi birlikte gerçekleşmeye başladı.

Osmanlı Dönemi'nde "ben" deme yasağı yalnızca şiir ya da minyatür alanı için geçerli değildi. Konuşma dilinde ve diğer sanat dallarında da hükmünü sürdürüyordu. Osmanlı'da, hatta yakın zamanlara kadar, "ben" demek yerine "bendeniz" denilirdi. Bende, köle (esir) demektir. "Efendim bendeniz..." diye başlayan iletişimler, Çocuk-Anababalar toplumuna ne kadar uygun düşüyor.

Bu konudaki son örneğim klâsik müziğimizle ilgili. Aşağıdaki örneğe bakarak okuyucularımın, Klâsik Türk Müziği'ni sevmediğim ya da bu müzik türüyle uğraşanları hafife aldığım sonucunu çıkarmamalarını isterim. Başta şair ve besteci Muallâ Anıl hocam olmak üzere, Türk Sanat Musikisi'ne gönül vermiş pek çok tanıdığım, dostum olmuştur. Onların meclislerinde gözlediğim bir durumu, objektif davranmaya çalışarak aktarmak istiyorum. Konuşma kısaca şöyle:

Ben (Dökmen):	Efendim bunu siz mi bestelediniz?
Besteci:	Aman efendim, estağfurullah.
Ben:	Sizin besteniz mi?
Besteci:	Aman efendim, ne haddime.
Ben:	Sizin mi, yoksa bir başkasından mı aldınız?
Besteci:	Farzedelim ki bendenize ait.
Ben:	Sizin yani.
Besteci:	Eh, öyle diyelim.

Yukardaki kutuda görülen konuşmayı yorumlamak istediğimizde, bestecinin tavrını alçak gönüllülük (tevazu) olarak tanımlayabiliriz. Fakat bu yeterli değildir; insanların böyle alçak gönüllü davranmalarına yol açan şey nedir? Sanırım bu konudaki asıl neden, Çocuk-Anababalardan oluşan toplumdaki hiyerarşik düzeni bozmama çabasıdır. Beste yapmak, büyüklerin, Anababaların işidir; Dede Efendi'nin işidir, Hacı Arif Bey'in işidir. Bizim bestecimiz ise, bir Çocuktur; bu üstatların ancak sönük bir icrası olabilir. Bestecimiz eğer, Çocuk rolünden sıyrılarak "ben besteledim" diye bir Yetişkin tavrıyla ortaya çıkarsa, spontanlığını ve yaratıcılığını bastırmamış olur. Kısacası saygısızlık etmiş olur. Saygısızlık ederse, kınanabilir, grubun dışına itilebilir. Tevazu göstererek Çocuk rolünü sürdürdüğü takdirde ise sorun çıkmaz.

Şunu belirtmekte yarar var. İnsanların, "ben" diye ortaya çıkmalarının, bencilliğe ya da özseverliğe yol açabileceği düşünülebilir. Bazı durumlarda şüphesiz ki böyle bir tehlike söz konusudur. Ancak böyle bir tehlike var diye, kendi varlığımızı -yani ben'lerimizi- bastırmamız gerekmez. Benliğimizi yok saymadan, yaptığımız işten ve dolayısıyla kendimizden hoşnutluk duymamız ve aynı zamanda alçak gönüllü olmamız mümkündür. "Bir ben vardır bende..." diyen Yunus Emre'nin bencil olduğunu kim söyleyebilir.

Bu bölümde, -görünmez bir- imza yasağından söz ettik. Daha çok Osmanlı Dönemi için geçerli olan bu durumun, kültürümüzün tümü için geçerli olduğunu söylemek doğru olmaz. Örneğin Orhun Yazıtlarında, bazı mimari eserlerde ve Ahlat'taki mezar taşlarında (Karamağaralı, 1992) imza vardır. Bu konuyu ilerde "Kültürümüzde Yetişkinliğin (Bireyselliğin) İzleri" başlığı altında tekrar ele alacağız.

İmza atma çekingenliği, mimarîden katı sanatına (Mesara, 1991) kadar hemen bütün sanat dallarında geçerliydi. Sanat tarihçilerimiz, bu çekingenliğin nedeninin "tevazu" olduğunu belirtiyorlarsa da (örneğin Mesara, 1991), bence tevazunun da altında yatan asıl neden, insanlarımızın Yetişkin olmaktan vazgeçmeleri ve Çocuk-Anababalar Toplumuna uyum sağlamaya çalışmalarıdır.

5. Minyatür Niçin İki Boyutluydu?

Minyatürün niçin iki boyutlu olduğu -diğer bir söyleyişle, minyatürlerde perspektif ilkesine niçin tam olarak uyulmadığı- konusunda, sanat tarihi kapsamında yapılmış birtakım açıklamalar var. Ben şimdi burada bu soruya ilişkin olarak, kitabın genel çizgisine uygun bir açıklama yapmak ve bu açıklamayı tartışmak istiyorum. Bu yaklaşım, hem minyatür sanatına yeni bir bakış açısı getirecek, hem de psikoloji alanındaki bir bilgimizi bir başka alanda sınama fırsatı sağlayacaktır. Sanin'in de (1985) belirttiği gibi, minyatürler, bu güne kadar daha çok sanat tarihi ve estetik kapsamında ele alınmıştır; oysa psikoloji, sosyoloji gibi çeşitli bilim dallarının minyatüre eğilmesi, alana zenginlik getirecektir.

Minyatürde üçüncü boyutun (perspektifin)* ortadan kaldırılmasının iki temel sebebi olduğu kanısındayım. Bunlardan birincisi, günlük yaşamdaki hiyerarşinin minyatüre yansımasıdır; liderler (Buda, şah ya da padişah), diğer insanlardan daha büyük çizilebilsinler diye üçüncü boyut bir yana bırakılmıştır. İkinci sebep ise doğallıktan uzaklaşma isteğidir. Öncelikle bu sebeplerden birincisini ele almak istiyorum.

Padişah Her Yerde Büyüktür (Minyatürde de)

Minyatür iki boyutluydu; çünkü: O günün Çocuk-Anababalar toplumunda, evde, sokakta, devlet yönetiminde, sanatın diğer dallarında -örneğin edebiyatta- geçerli olan Çocuk-Anababa etkileşimi, dolayısıyla hiyerarşi, minyatürler için de geçerliydi. İsterse uzaktaki bir dağın üzerinde gözüksün, padişahı büyük çizmeniz gerekiyordu. Her zaman, her yerde "büyük" olduğu şüphe götürmeyen padişahı, uzakta duruyor diye, ufacık çizmeye kimin gönlü razı olur. Hem siz böyle bir şeye razı olsanız bile, padişah razı olmazdı. Aslında padişah haklıydı; çünkü perspektif ilkesine uyulacak diye, kullarının gerisinde ufacık çizilmek, padişahın otoritesini sarsabilirdi.

---

* İki boyutlu kâğıt üzerinde perspektifin, yani üçüncü boyutun ifade edilebilmesi için, birtakım ipuçlarından yararlanılır. Örneğin, uzaktaki nesneler, yakındakilere oranla daha küçük ve silik resmedilir, yakındaki nesneler uzaktakileri kısmen örtecek şekilde çizilir, gölge kullanılır... Üç boyutluluğun/perspektifin kâğıt üzerinde algılanabilmesi için gerekli monoküler ipuçları hakkında ayrıntılı bilgi Morgan'dan (1981) ve Cüceloğlu'ndan (1991) elde edilebilir.

Budist minyatürlerinde Buda, İran minyatürlerinde şahlar, Osmanlı minyatürlerinde padişahlar, bunlardan birisinin bulunmadığı durumlarda ise yüksek rütbeli devlet adamları, diğer kişilere oranla büyük çizilmiştir. Bir resimde, uzakta bulunan, bu yüzden de küçük gözükmesi gereken bir lider, yakındakilere oranla daha büyük çizildiğinde, ister istemez perspektif ilkesi zedelenir, -üçüncü boyut ortadan kalkar. Minyatür sanatçısı buna razıdır. Çünkü yaşadığı çağda, sosyal kurallar, fiziksel kurallardan, bu arada perspektif kuralından üstündür. Perspektif kuralını çiğnerse kıyamet kopmaz. Fakat sosyal kuralı çiğnerse, kıyamet kopabilir; en azından padişah, kendisinin ufacık gözüktüğü bir resim için fazlaca ihsanda bulunmak istemeyebilir. O çağlarda geçerli olan, Çocuk-Anababalar toplumuna ait söz konusu ilkeyi vurgulayalım:

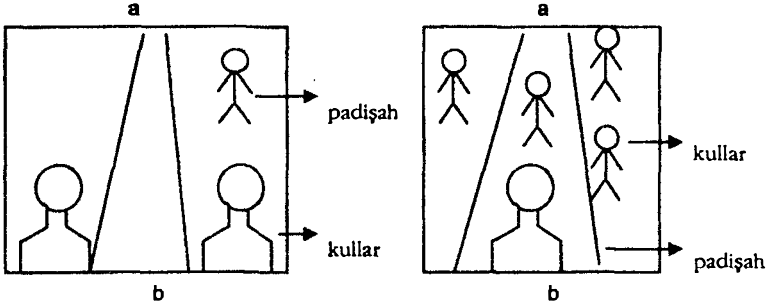
Sosyal Gerçek, fiziksel gerçekten üstündür.

Bu ilkede sözü edilen sosyal gerçek, Anababa öğretisidir; Uslu Çocuklar bu öğretiyi dikkate alırlar. Söz konusu sosyal gerçek, yani Anababa öğretisi, "padişahın her zaman büyük olduğu" yolundadır. Fiziksel gerçeği dikkate alanlar ise Yetişkin rolünü sergileyebilenlerdir. Resimle ilgili fiziksel gerçek, perspektif ilkesidir, yani uzaktakinin yakındakinden daha küçük gözükmesidir. Çocuk-Anababalar Toplumunda, sosyal gerçek, fiziksel gerçekten üstün tutulduğu için perspektif ilkesi ihmal edilebilmiştir.

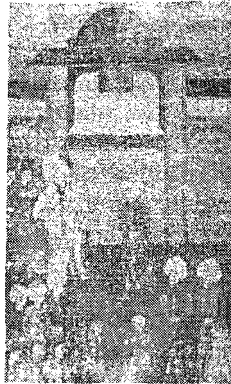
Padişahın tartışılmaz otoritesinin (büyüklüğünün), minyatürde de kendisini gösterebilmesi için, üçüncü boyutun ortadan kaldırılması gerekiyordu. Sanatçıları üçüncü boyutu ortadan kaldırmaya iten senaryo, muhtemelen şöyleydi:

Aşağıda Şekil-45'te görüldüğü gibi, üç boyutlu resim yapmak istediğimizde, eğer padişahı (ya da Buda'yı) resmin üst tarafına, yani a-kenarına yerleştirirsek ne olur? Padişah küçük çizilmiş olur. Oysa padişah büyük adamdır; her zaman haşmetli gözükmelidir. Perspektifi sağlama uğruna, bu önemli sosal gerçeği bir yana bırakamayız. Şimdi siz, "Peki, öyleyse padişahı resmin b-kenarına, yani yakına çizelim, herkesten büyük gözükebilsin" diyeceksiniz. Yine olmaz. Çünkü böyle yaptığımız zaman da, padişah, bir sürü insanın altında yer almış olacak.

Oysa padişah, herkesten üstündür, herkesin üstündedir. O halde çözüm yolu: Üçüncü boyuttan vazgeçeriz; padişahı resmin üst tarafına ve herkesten büyük olarak çizeriz. Şekil-46'da görüldüğü gibi bu çözüm yoluyla, sosyal gerçek fiziksel gerçekten üstün tutulmuş. Anababa öğretisi, akla (Yetişkine) galip gelmiştir.

Şekil 45. Üç boyutlu resimde, perspektif ilkesi uyarınca uzaktaki şeylerin küçük, yakındakilerin büyük gözükmesi.

Şekil 46. İki boyutlu minyatürde, padişahın, üst tarafa büyük olarak çizilmesi

Osmanlı minyatüründe padişahlar, ya Surnâme'de olduğu gibi sol üst köşeye yerleştirilmiştir, ya da ortaya, herkesten büyük olarak resmedilmiştir, fakat başlarının üzerine genelde başkaları çizilmemiştir.

Minyatürde imza yoktu, dolayısıyla "ben" yoktu; yani ressam yoktu, ressamın bakış açısı olan perspektif yoktu. Üç boyutlu resimde, belki ressamın yüzü gözükmez ama, doğaya bakış açısı bellidir; ressamın nerede durduğu önemlidir; ona yakın olanlar büyük, uzak olanlar ise küçüktür. Oysa minyatürde, ressamın bakış açısı yoktur; ressamın nerede durduğu ve resmettiklerini nasıl gördüğü önemli değildir. Önemli olan padişahın toplum tarafından nasıl görüldüğüdür. Sanatçı, gözünün gördüğü (Yetişkin yanının algıladığı) fiziksel gerçeği değil, herkes tarafından kabul edilen bir sosyal gerçeği resmetmelidir. Bu gerçek ise padişahın her yerde, her zaman büyük olduğudur.

Minyatür sanatçısının bakış açısı, hem somut, hem de soyut anlamda önemli değildir. Somut anlamda önemli değildir; eserinde perspektife yer vermez. Soyut anlamda önemli değildir; eserine fazlaca kişisel yorum katması söz konusu değildir. Sanatçı, çizgileriyle padişahı övme dışında, yüz ifadelerini ya da olayları yorumlama şansına sahip değildir.

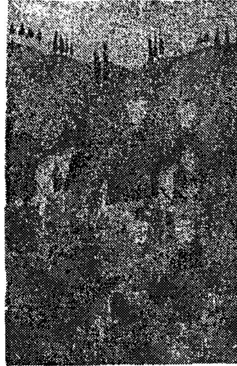
Minyatür sanatçısının padişahı üç boyutlu çizememesinin bir başka sebebi, padişahın rolüne girememesi, onunla empati kuramamasıdır. (Perspektif ilkesini kavrayabilmemiz, küçükmüş gibi gözüken uzaktaki cismin aslında küçük olmadığını bilebilmemiz için, o cismin rolüne girebilmemiz, yani "algısal perspektif almayı" başarmamız gerekir.) Sanatçı, padişahın rolüne giremez. "Şakası bile çirkin" misali, böyle bir şeyi düşünmek bile doğru değildir. Hayalen padişahın rolüne girmek bir yana, padişahın yüzüne bile bakamaz; yere bakar. Bu durumda, padişahın gerçek yüzünü resmetmek yerine, kafasındaki padişah imajını resmeder. (Büyüklerin yanında baş eğmek, hem hakiki hem de mecazi anlamda günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Cüceloğlu (1991), Türkiye'den ve Uzakdoğu'dan Amerika'ya giden gençlerin, üniversitedeki hocaların yüzlerine bakmayı ayıp saydıklarını, yere baktıklarını anlatıyor.)

Sanırım, minyatürlerine üçüncü boyutu sistematik olarak sokan ve eserlerine imza atmaya başlayan ilk sanatçı Levnî. (Levnî öncesinde, Osmanlı ve özellikle Uygur sanatçılar, minyatürleri ya imzalamazlar, ya da kollektif anlayışla esere, grubun üstadının/nakkaşbaşının imzasını atarlardı. Örneğin Nakkaş Osman gibi.) Konunun derinlemesine araştırılmasında yarar vardır.

Eğer gerçekten, imza atma ile üçüncü boyutu kullanma birlikte ortaya çıkmışsa, bu durum, yukarda dile getirdiğim iddia için önemli bir dayanak sayılabilir.

Minyatür Sanatçıları Perspektif İlkesini Bilmedikleri İçin mi İki Boyutlu Çizdiler?

Bir konferansta, minyatürle ilgili yukardaki görüşlerimi dile getirdiğimde, arkadaşlarımdan birisi şöyle dedi: "Osmanlı'da yakın zamanlara kadar, perspektif ilkesi bilinmiyordu. İki boyutlu çizmelerinin nedeni budur; padişahın otoritesini vurgulama isteği değil". Bu uyarı üzerine, çok sayıda minyatürü gözden geçirdim ve arkadaşımın görüşünün doğru olmadığını gördüm. Perspektif ilkesi ressamlar ve minyatür sanatçıları tarafından biliniyordu; fakat minyatür gene de iki boyutlu idi. Bu konuda birkaç örnek sıralamak istiyorum:

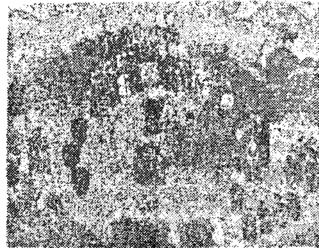
Şekil 47. Surname-i Vehbi'den bir minyatür: Doğa üç boyutlu, ancak padişah ve diğer insanlar iki boyutlu çizilmiştir.

a) İçinde Buda'nın bulunmadığı, 17.yüzyıla ait Japon Budist resimlerinde üçüncü boyut vardır. Ancak içinde Buda'nın bulunduğu, 19.yüzyıla ait Japon minyatürleri iki boyutludur; Buda her zamanki gibi, normal insanların üç-dört katı büyüklükte çizilmiştir. (Bu resimler için, Doğan Kardeş (1972) yayınlarından Buda adlı kitaba bakılabilir. Yazarı belli değil, sayfa 60 ve 50)

Şekil 48. Matraki Nasuh tarafından 16.yüzyılda çizilmiş, üç boyutlu bir resim.

b) 16.yüzyılda yapılmış bazı Osmanlı minyatürlerinde, (Şekil -48) uzaktaki çadırlar ve gemiler yakındakilerden daha küçüktür; 18.yüzyılda yapılmış bazı minyatürlerde ise uzaktaki ağaçlar ve kuşlar küçük çizilmiştir (Tanındı, 1977: s.114; Özel, 1993; s.185, 212, 22 ve 223). Buna karşılık, bu minyatürlerle çağdaş olan, hatta bunlardan daha sonra yapılmış olan pek çok minyatürde, eğer padişah varsa, perspektif kenara itilmiş, padişah herkesten büyük çizilmiştir. Bu alandaki ilginç bir örnek, Surname-i Vehbi'de bulunmaktadır; söz konusu eserdeki bir minyatürde, doğa üç boyuta yerleştirilirken (uzaktaki ağaçlar küçük çizilmiştir), bu doğa içindeki padişah ve diğer insanlar iki boyuta yerleştirilmiştir (Şekil -47).

Şekil 49. Nakkaş Hasan Paşa tarafından yapılmış olan, Sultan III. Mehmet'in Eğri kalesi komutanını kabulünü gösteren minyatür.

Yukardaki örneklerin bize gösterdiği şudur: Nesneleri üç boyutlu çizebilen sanatçılar, sıra padişahı (ya da Buda'yı) çizmeye gelince üçüncü boyutu unutuvermektedirler. Bence bunun sebebi, günlük yaşamdaki hiyerarşinin, resimde sürdürülmek istenmesidir. Padişahların "büyük adamlar" oldukları yolundaki sosyal gerçek, perspektif konusundaki fiziksel gerçeği saf dışı etmiştir.

c) Nakkaşların (minyatür sanatçılarının) perspektifi, bilmedikleri için değil, istemedikleri için terk ettiklerini gösteren çok ilginç bir örneği Eğri Fetihnamesi'nde bulduğumu sanıyorum. Bu fetihnamedeki bir minyatürde Sultan III.Mehmet, Eğri Kalesi komutanını kabul ediyor (Tanındı, 1977). Nakkaş Hasan Paşa tarafından 1609'da yapılan bu minyatürde, çadırlar çizilirken perspektif ilkesi gözetilmiş (Şekil 49). Fakat ilginç olan şu: Minyatürün sol tarafında birbirine yakın iki tane tente/güneşlik var. Bu tentelerin yere paralel olması beklenir. En soldaki altı boş tente, perspektif ilkelerine uygun olarak, yere paralel çizilmiştir ve dört ayak üzerinde durmaktadır. İkinci tente ise perspektif gözardı edilerek çizilmiştir. Çünkü bu tentenin altında padişah oturmaktadır. Başının üzerindeki tente, kanımca yanlış çizilmiştir; yere paralel değildir, yukarıya doğrudur, bu yüzden de altı gözükmektedir. Arkadan çadıra bağlı olan bu tentenin ön tarafını tutan iki ayak bulunması gerekirken, bir ayak çizilmiştir. Bu tentenin yukarıya doğru ve tek ayaklı çizilmiş olmasının sebebi, padişahın yüzünü kapatmamak isteğidir. Tentenin altındaki padişah o kadar büyük çizilmiştir ki, eğer tente perspektif kurallarına uygun resmedilmiş olsaydı, padişahın sorgucu, kavuğu hatta yüzü gözükmez olacaktı. Tente tek ayaklı değil de, iki ayaklı çizilmiş olsaydı, Padişah'ın yüzünden ince bir çizgi geçirilmesi gerekecekti. Bütün bu tehlikelerden kaçınmak için sanatçı tenteyi, yere paralel değil, göğe doğru çizmiştir. Eğer tente gerçekte böyle yapılmış olsaydı, altına gölge vermesi mümkün olmazdı. Sanatçı, anababa buyruğunu yerine getirebilmek, sosyal gerçeği yaşatabilmek, -bu arada padişahı darıltmamak- uğruna, perspektif kurallarını, aklı, mantığı bir yana itmiştir. Beceremediği için değil, öyle gerektiği için.

Minyatürdeki İki Boyutluluğun Sebebi Allah'a Saygı mı?

Minyatürün niçin iki boyutlu olduğu konusundaki klasik açıklama şöyledir: Tek yaratıcı Allah'tır; O'nun yarattıklarını, resimle bile olsa, kopya etmek imkânsız, kopya etmeye çalışmak ise günahtır. Bu yüzden İslam sanatçıları, sembolize figürleri tercih etmişler. Üç boyutlu dünyayı aynen kopya etmeye çalışmamışlardır (Sanin, 1985). Bu açıklama yeterli değildir. Müslüman sanatçıların, Allah'ı tek yaratıcı bildikleri doğrudur; ancak bu durum, minyatürün iki boyutlu olmasının temel sebebi değildir. Çünkü;

a) Minyatür, İslam Kültürü'nün bir buluşu değildir. İslamiyetten çok önce, Dünya'nın çeşitli yerlerinde iki boyutlu minyatürler yapılıyordu. Bunların en ünlüleri, Buda'nın çevresindekilerden büyük çizildiği budist minyatürleridir. Ayrıca, Rönesans öncesi Hristiyan sanatında da minyatür vardı. Bu durumda akla şu geliyor: Soyut figürlü, iki boyutlu bu resim türü, İslam felsefesine denk düşmüş olabilir. Ancak iki boyutluluğa, İslam inancı dışında bir sebep aramak gerektiği açıktır. (İki boyutluluğun asıl sebebi, yukarda da belirttiğim gibi, Çocuk-Anababalar toplumundaki, düşünme ve iletişim tarzı olabilir.)

b) Figürlerin soyutlanması, yalnızca İslam sanatına özgü değildir. İslamiyetten önceki Türk sanatında stilize etme/soyutlama vardı. Örneğin Pazırık Kurganı'nda bulunan koşum takımı süslerinde, eyer örtülerinde ve halılarda soyutlama belirgindir (Diyarbekirli, 1969; Tekçe, 1993). Türklerin İslamiyete girişinden sonra da taş ve ahşap yapılarda, mezar taşlarında (Karamağaralı, 1992), minyatürlerde, kilimlerde ve el sanatlarında soyutlama geleneği sürdürülmüştür (Arık, 1990; Yetkin, 1991; Öney, 1992).

c) Emevi'ler dönemi İslam sanatında soyutlamanın fazla olmadığı, Abbasi'ler döneminde Türklerin etkisiyle soyutlamanın arttığı ileri sürülebilir. Budist minyatürlerdeki soyutlama ve iki boyutluluk, özellikle Uygur sanatçılar tarafından, İslam sanatına ve Anadolu'ya taşınmıştır.

d) Osmanlı'da minyatür, dini değildi; örneğin bir hat sanatı kadar dine yakın olmamıştı; ya da Kur'an baştan sona minyatürlenmemişti. Çizilen minyatürlerin büyük çoğunluğu, padişahlarla, onların savaşlarıyla ve saray yaşamı ile ilgiliydi.

(Şehzadelerin sünnet düğünlerinin minyatürlerle belgelendirilmesi gibi.) Nakkaşlık, saray içinde kurumlaşmıştı. Sanatçılar maaşlarını devletten, maaş dışı ihsanları ise padişahtan alırlardı. Minyatür sanatçılarına yönelik bir konu sınırlaması yoktu; ancak o günkü şartlar düşünüldüğünde, minyatürün, dine ve diğer alanlara hizmetten çok, padişahı hedef aldığı anlaşılmaktadır.

e) İslam öncesindeki minyatürlerde önemli adamın -örneğin Buda'nın- diğer kişilerden daha büyük çizilmesi, o günkü insanların bilinçdışlarında bulunan "kişileri tanrılaştırma eğiliminden" kaynaklanıyor olabilir. Osmanlı minyatüründe padişahları daha büyük çizen sanatçılar da, asla kasıtlı olmadan ve farkına varmadan, söz konusu bu eski eğilimi, şeklen de olsa sergilemiş olabilirler. Bilindiği gibi, İslam öncesi bazı gelenekler, İslamiyetle bağdaştırılmıştır. (Bu durum Hıristiyanlık için de geçerlidir.) İslamiyet öncesinde, "büyük/güçlü" adam görme, belki de persona arketipini sergileme- eğiliminde olan insanlar, İslamiyet içinde de bu eğilimlerini, dini bir açıklamaya büründürerek sürdürmüş olabilirler. Söz konusu dini açıklama, "Tek yaratıcının Allah olduğu ve onun yarattığı üç boyutlu varlıkları kopya etmenin doğru olmayacağı" şeklindeydi. Bu açıklamanın, zaten mevcut olan iki boyutlu çizme (sembolize etme) eğilimini İslamiyetle bağdaştırmak amacıyla yapıldığı görüşündeyim.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Osmanlı dönemi minyatürlerinin iki boyutlu olmasının temel sebebi, dini bir gerekçe değil, padişahın günlük yaşamdaki gücünü resimde de gösterme isteğidir. Eğer tek amaç dine saygı olsaydı, resimlerini iki boyutlu yaparak Yaradan'a saygılarını ispatlayan sanatçılar, arada bir de olsa padişahları küçük çizmeliydiler. Oysa böyle bir şey olmamıştır; siz hiç minyatürlerde küçük çizilmiş padişah gördünüz mü?

Osmanlı Vezirleri Çekik Gözlü müydü?

Uygur minyatürü, Osmanlı minyatür sanatını büyük ölçüde etkilemiştir (Arık, 1990). Olabilir. Bu işin üstadı Uygur sanatçıların minyatürlerine baktığımızda, bu sanatçıların kendilerine benzeyen insanlar çizdiklerini görürüz. Uygur minyatürlerindeki yüzler, Uygur yüzüdür; çekik gözlü, küçük ağızlı ve toplu çeneli.

Bu da normal. Anadolu Selçuklularının minyatürlerinde de çekik gözlü Uygur yüzleri görülür (örneğin Kubâd-âbâd Sarayı'nın çinilerinde). Bunu da doğal karşılayalım; çünkü Asya'dan yeni gelmişlerdir, çevrelerinde çekik gözlü insanlar bulunabilir. Şimdi bir de 16. ve 17. yüzyıllardaki Osmanlı minyatürlerine bakalım. Bu minyatürlerdeki birçok yüz de çekik gözlü Uygur yüzüdür; vezirler ve içoğlanları, Buda'nın çevresini saran Uygur'lar gibi padişahın etrafına dizilmişlerdir. İşte bu olamaz. Çünkü Osmanlı devlet adamlarının ve saraydaki görevlilerin, neredeyse tamamına yakını devşirme idi. Yani bu insanlar, Avrupa kökenliydi; bu yüzden de çekik gözlü, Uygur görünüşlü değillerdi. Öyleyse niçin bu şekilde resmedilmişlerdir?

Kanımca, Osmanlı minyatürlerinde çekik gözlü Uygur çehreleri bulunmasına yol açan şey, o günkü Çocuk-Anababalar Toplumunda geçerli olan bir kuraldı. Bu kural, "çırağın ustasına saygı göstermesi, ondan gördüğü gibi yapması" şeklinde idi. (Bu kuralı, bu günkü terminolojimize, "Çocuğun Anababaya saygı göstermesi" şeklinde çevirebiliriz.) İstanbul'daki minyatür sanatçıları, yuvarlak gözlü, keskin hatlı Avrupalı vezirleri resmetmek istediklerinde, gördüklerini değil, ustalarından öğrendikleri çekik gözlü Uygurları çiziyorlardı. Çünkü, ustalarından öğrendikleri sosyal gerçekti, gözlerinin gördüğü ise fiziksel gerçekti. Kuralı hatırlayalım:

Çocuk-Anababalar toplumunda,
sosyal gerçek, fiziksel gerçekten üstündür.

Böyle olunca da sanatçı, yüzlerce yıllık geleneği (Anababa öğretisini) sürdürerek, kimi çizse, Uygur gibi çiziyordu.

Kendisine yukardaki görüşlerimden söz ettiğimde, Prof. Dr. Haluk Karamağaralı, bana şu bilgiyi iletti; Ahlat'ta gerçekleştirdiği kazılardan birisinde, aslan başlıklı bir su oluğu (çörten) bulmuş. Bu aslan da çekik gözlüymüş. Bu bilgiden hareketle, Niğde Alâeddin Camii'ne ait bir su oluğuna (Öney, 1992, s.56) tekrar baktığımda, bu oluktaki aslan başının da çekik gözlü sayılabileceğini gördüm.

Meryem Ana Hep Genç Miydi?

Sosyal gerçeğin fiziksel gerçekten üstün tutulması, yalnızca bizim kültürümüze özgü değildir. Belli bir dönem Batı Kültürü'nde de benzeri durumun yaşandığını ileri sürebiliriz. Örneğin Rönesans öncesi dini resimlerde, Hz.İsa'nın ve diğer Hristiyan büyüklerinin başlarında mutlaka bir hale bulunması gerekiyordu. Fiziksel gerçek, bu insanların başlarında birer görünür hale ile dolaşmadıklarıdır. Oysa sosyal gerçek, kutsal insanların bu şekilde çizilmeleri gerektiğini söylüyordu.

Bu alandaki bir başka ilginç örnek ise, yetişkin yaştaki Hz.İsa ile birlikte resmedilen Meryem Ana'nın yirmi yaşlarında çizilmiş olmasıdır. Kırk yaş civarında oğlu olan bir kadının, yirmi yaşında olamayacağı, fiziksel bir gerçektir. Buna karşılık, sosyal gerçek, Meryem Ana'nın her zaman saf ve genç olduğunu söylediği için, sanatçılar, fiziksel gerçeği (bu arada mantığı) bir yana bırakıp, Meryem Ana'yı yirmi yaşında çizmek zorunda kalmışlardır. Oysa, anneler her yaşta güzeldirler.

Avrupa sanatında, Orta Çağ'da sosyal gerçek karşısında tutunamayan fiziksel gerçek, Rönesans hareketiyle birlikte, kendisine çıkış yolu bulmuştur. Bir toplumda, fiziksel gerçeğin kendini kabul ettirmeye başlaması ise, o toplumda Yetişkin rolünün ortaya çıkmaya başladığı anlamına gelir. Bizdeki Yetişkin'i daha sonra tartışacağız.

Soyutlama, Bir Doğallıktan Uzaklaşma Belirtisi mi?

İslamiyet öncesi Eski Türk Sanatı'nda, soyut (stilize) figürler çizildiğini belirtmiştik. Söz konusu soyutlama, doğaldan (naturelden) uzaklaşma anlamı taşımaktadır. Bu noktada, soyutlamaya niçin ihtiyaç duyulduğu sorusu akla gelmektedir. Böyle bir soruya verilebilecek çeşitli cevaplar vardır. Örneğin, varlıkların önemli özelliklerini vurgulamak amacıyla soyutlamaya gidildiği ileri sürülebilir. Ya da ataların ruhunu kutsal sayan eski dini anlayışın bir parçası olarak, soyut figürlerin, varlığın ruhunu sembolize ettiği düşünülebilir.

Yukardaki açıklamaların yanı sıra, sanattaki soyutlama eğiliminin, kişilerarası iletişim tarzının bir uzantısı olduğu da ileri sürülebilir. Şöyle ki: Soyutlamanın, bir tür doğallıktan uzaklaşma

olduğunu düşünürsek, bu durumun, günlük yaşamdaki doğal davranışları bastırma eğiliminin bir parçası olduğunu ileri sürebiliriz. Hatırlanacağı üzere, Çocuk-Anababalar Toplumunun özelliklerinden birisi, Çocuktaki doğallığın/spontanlığın bastırılmasıydı. Bu durumun sanata yansıması sonucunda, doğa aynen kopya edilmemiş, birtakım stilize figürler geliştirilmiştir. Stilize etmek, bir anlamda, kalıplaştırmak demektir. Belli figürler kalıplaştırıldığında ise, bu kalıplar Anababa'nın malzemesi olmakta, kuşaktan kuşağa aktarılır hale gelmektedir. Örneğin kilimlerimizde, kıvrık ucu baklava şeklinde olan karakteristik bir kanca motifi vardır (Yetkin, 1991). Bu motifin, dağ keçilerinin -ya da koçların boynuzlarının stilize/sembolize edilmesiyle ortaya çıktığı düşünülebilir. Eğer böyleyse, bir Anababa öğretisi haline gelen bu motif, kuşaktan kuşağa aktarıldıkça, Anababalardan Çocuklara iletilen bir mesaj olmaktadır.

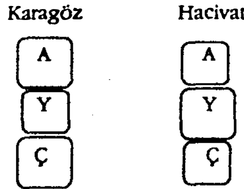
Minyatürde, heykelde gözlenen stilize etme/doğallıktan uzaklaşma eğilimi, edebiyatımızda ve günlük yaşamımızda da kendisini göstermektedir. Özellikle Divan Edebiyatımızda ağdalı bir dil ve çok miktarda mecaz kullanılması, bir anlamda doğallıktan uzaklaşma sayılabilir. Edebiyattaki mecazların, plastik sanatlardaki stilize edilmiş figürlere benzediğini düşünüyorum. Yine, günlük yaşamdaki imalı iletişimin (üstü kapalı mesajların) de, sanattaki stilizasyonu hatırlattığı kanısındayım. Söz konusu bu iddiaların, tartışılmasında, irdelenmesinde yarar vardır.

Bu konuda bizi en fazla ilgilendiren, günlük yaşamda doğallıktan uzaklaşmadır. Toplumsallaşma süreci içinde, insanların Çocuk rollerindeki spontanlığın/doğallığın bastırılması, bazı durumlarda gerekli sayılabilir. Ancak bunda aşırıya kaçılması -ki genelde aşırıya kaçılmaktadır- insanların, yaratıcılıklarını, hatta yaşama sevinçlerini ortadan kaldırmaktadır. (Örneğin, topluluk içinde geğirmenin ayıp sayılmasını anlayabiliriz; fakat bazı yörelerimizde su içmek de ayıptır; topluluk içinde su içmek zorunda kalanlar, arkalarını dönerek, bardağı ve ağızlarını saklamaya çalışarak içerler. Bu davranışın da doğal sayılması gerekir mi?) Ayrıca spontanlığın törpülenmesi, bireysel farklılıkları azaltmakta, Çocuk-Anababalar toplumunun tek tip insandan oluşmasına yol açmaktadır.

6. Karagöz

Karagöz oyunlarının, Çocuk-Anababalar toplumunun özelliklerini çok iyi yansıttığı, adeta özetlediği görüşündeyim. Kanımca, Karagöz bir Çocuk-Anababa'dır; yani hem Çocuk hem Anababadır. Hacivat ise daha çok Yetişkindir. Bence Karagöz oyunlarındaki çatışma, kahramanların sergiledikleri bu rollerden kaynaklanmaktadır.

Karagöz'ü, kendinden büyüklerin yanında Çocuk, küçüklerin yanında ise Anababa rolünde görmeyiz. Şekil-50'de görüldüğü üzere, Karagöz, Hacivat'a karşı Cezalandırıcı Anababa rolündedir (Hacivat'a sürekli dayak atar); bir yandan ise sürekli kelime oyunları yapan, "oklavayı" "baklava" anlayan, adeta oyun oynamak isteyen bir Çocuktur. Karagöz'ün karşısındaki Hacivat'ın ise, biraz Anababa (arada Karagöz'e görgü kurallarını hatırlattığı için), fakat daha çok Yetişkin rolü sergilediği kanısındayım. Hacivat Yetişkindir; çünkü, kurnaz, akılcı, gerçekçi, çevreden aldığı verileri değerlendirerek davranan, fırsatları kullanarak aracılık yapan ve geçimini bu yolla sağlayan bir kişidir. Bu özelliklerinin yanı sıra Hacivat, Karagöz'ün anlamadığı ve sevmediği birtakım Arapça, Farsça kelimeler kullanan bir yarı-aydındır. Hacivat'ın yarı aydınlığını, kısmi bireyselleşme kabul edebiliriz. Hacivat bu yönüyle de Yetişkin sayılabilir. Sonuç olarak Hacivat'ta Yetişkin rolü ağır basmaktadır.

Şekil 50. Karagöz'ün ve Hacivat'ın kişisel rolleri.

Hacivat ile Karagöz arasında varoluş çatışması ve aktif çatışma görülür. Oyunların başında genelde Hacivat, "Bir dost gelse de o söylese ben dinlesem, ben söylesem o dinlese" diyerek iletişim kurma ihtiyacını dile getirir. Sonra Karagöz çıkagelir; fakat aralarında hiç de sağlıklı bir iletişim, bir muhabbet kurulmaz. Karagöz, Hacivat'ı ya yanlış anlar (varoluş çatışması) ya da yerli yersiz onu döver (aktif çatışma).

Edebiyat tarihçileri, Karagöz ile Hacivat arasındaki çatışmanın nedeni olarak şu açıklamayı ileri sürüyorlar: Karagöz oyunları Şaman ve Budist kültürlere dayanmaktadır; Karagöz'ün kişiliğinde kötü ataların, Hacivat'ınkinde ise iyi ataların ruhları gölgeyle sembolize edilmektedir. Bu durumda oyunlardaki çatışma, iyi ile kötü arasındaki dualizmden kaynaklanmaktadır. Bu açıklama şekli akla yakın olabilir. Ancak bu konudaki önemli sorun, söz konusu iki kahramandan hangisinin iyi, hangisinin kötü olduğudur. Edebiyat tarihçileri arasında, bu konuda görüş ayrılığı var. Bazı kaynaklara göre, Karagöz iyi olandır; saftır, namusludur, merttir, zeki ve cesurdur, lügat paralayan yarı-aydın Hacivat'a haddini bildirir, bu yüzden adeta Öztürkçe'nin fedakâr savunucusudur; Hacivat ise kötü olandır; ikiyüzlü, sahtekâr, züppe, özentili dil kullanan taklitçi bir kişidir (Şapolyo, 1946; Sevilen, 1990). Bazı kaynaklara göre ise tam tersine Karagöz, kötü adamdır, cahil, tembel, alaycı, ve sahtekârdır; Hacivat ise dürüst, kibar/çelebi, yardımsever, görgülü ve "mürekkep yalamış" (eğitim görmüş) bir insandır (Sevin, 1968; Türk Ansiklopedisi). Bu iki kahramanı, iyi-kötü diye kategorize etmeden ele alan araştırmacılar da vardır (Siyavuşgil, 1955; Kudret, 1968; and, 1987; Göktaş, 1992). Bence de bu kahramanları iyi-kötü sınıflamasına oturtmak yerine, sergiledikleri iletişim sürecini ele almakta yarar var.

Yukarda da belirttiğim gibi, Karagöz'ün Anababa ve Çocuk, Hacivatın ise Yetişkin rolü sergilediğini sanıyorum. Bu kompozisyondan kaynaklanan iletişim sürecindeki en dikkat çekici noktanın ise, Karagöz'ün Hacivat'ı dövme sahneleri olduğu kanısındayım. Dayak sahnelerinin nedeni, sanıldığı gibi yalnızca çocukları eğlendirmek değildir. Karagöz'ün Hacivat'ı dövmesini bence şöyle açıklayabiliriz: Bir Çocuk-Anababa olan Karagöz, Yetişkin'i oldukça gelişmiş Hacivat karşısında rahatsız olmaktadır. Çünkü Hacivat, kendi aklını kullanan, oldukça bireyselleşmiş, bağımsız bir kişidir. Bağımlı bir kişi olan Karagöz, karşısındaki bu bireyselleşmiş, bağımsızlaşmış, dolayısıyla "yalnız kalmış" adamdan ürkmektedir; onun gibi olmaktan, yalnız kalmaktan korkmaktadır. Psikonalitik yaklaşıma göre, bazı korkular bastırılır ve öfke olarak yaşanır (Novaco, 1975). (Çünkü karşımızdaki kişiye "senden korkuyorum" demek oldukça zordur, fakat "sana öfkeleniyorum" demek kolaydır.)

Karagöz de, bireyselleşme ve yalnız kalma korkusunu bastırmakta, bu durumda içinde oluşan öfkeyi ise Hacivat'a yansıtmaktadır. Aslında bu oluşum yalnızca Karagöz oyunlarına özgü değildir. Toplumdaki Çocuk-Anababalar da, tıpkı Karagöz gibi, karşılarında bireyselleşmiş bir kişi gördüklerinde, ona antipati duymaktadırlar; çünkü onun gibi yalnız kalmaktan korkmaktadırlar. Aslında bireyselleşmek ile yalnız kalmak asla eşanlamlı değildir. Kendi akıllarına güvenen, bireyselleşmiş kimi insanlar, hiç de yalnızlık çekmeyebilirler. Bunu ilerde tekrar tartışacağız.

Aralarında Sevilen'in de bulunduğu bazı edebiyat tarihçileri, Hacivat'ın yarı aydın olduğunu, Karagöz'ün ise, lügat paralayan bu yarı aydına kızdığını belirtmektedirler (Sevilen, 1990). Toplumdaki genel kanı da bu yöndedir. Bana göre ise, Karagöz "yarı aydına" değil, "gerçek aydına" karşıdır. Çünkü sözlerinin satır aralarına baktığımızda, Karagöz Hacivat'a, "yarı aydın olmayı bırak, tam aydın ol" mesajını vermemektedir; "niçin bana benzemiyorsun?" mesajını vermektedir. Bunun yanı sıra eğer Karagöz oyunlarında, bir tane de tam-aydın bulunsaydı ve Karagöz bu tam-aydına saygı gösterirken Hacivat'ı dövüyor olsaydı, o zaman Karagöz'ün yarı-aydınlara karşı olduğunu söyleyebilirdik. Oysa böyle bir şey yoktur. Çünkü bir zamanlar toplumumuzda tam-aydınlar yoktu. Karagöz de eline geçirebildiği yarı aydını dövmekteydi. Kaldı ki, edebiyat tarihçilerinin iddia ettikleri gibi, lügat paralamak, özenti içinde olmak, kısacası yarı-aydın olmak bir suç değildir. Yarı-aydın olmak, tam-aydın olmaya giden yolda bir basamaktır. Yarı-aydınlar, büyüdüklerinde tam-aydın olabilirler. Çocuklar da kimliklerini bulmaya taklitle, özentiyle başlarlar; ama sonunda orijinal bir kimlik edinebilirler. Şimdi siz tutup da büyüklerini taklit ediyor diye bir çocuğu döverseniz, onun olgunlaşmasını engellemiş olursunuz. Karagöz de yarı-aydın sayılan Hacivat'ı dövdüğünde, aslında ufukta gözüken aydın'a saldırmaktadır. Çünkü; aydın korkusu, akıl korkusudur.

Kitabın IV. Bölüm'ünde "Türk Halk Masallarında Yetişkin Olamama (Aklı Kullanamama) Sorunu" başlığı altında, iki kahraman tipi tanımlamıştık. Karagöz'ün bunlardan, "iyi-yiğit kahraman" tipine, Hacivat'ın ise "kötü-kurnaz kahraman" tipine daha

yakın olduğunu düşünüyorum. Ancak, Karagöz'ün iyi'den çok yiğit, Hacivat'ın ise kötü'den çok kurnaz olduğu gözlenmektedir. Sonuçta, gerek masallarda, gerekse Karagöz'de, "kurnaz adam" ile "yiğit adamın" ayrıştırıldığı anlaşılmaktadır. Masallarda bu iki kahraman tipi karşı karşıya gelmiyorsa da, Karagöz'de getirilmiştir; yani, yumruğu güçlü/yiğit Karagöz ile akıllı/kurnaz Hacivat çatışmaktadır. Yukarıda, bu çatışmanın bir Çocuk-Anababa ile bir Yetişkin (aydın) arasındaki sürtüşmeyi sembolize ettiğini ileri sürmüştüm. Bana öyle geliyor ki, Karagöz ile Hacivat'ın çatışması, yani diğer bir söyleyişle, halkın çoğunluğunu temsil eden bir Çocuk-Anababa ile bir Yetişkin'in (yarıaydının) çatışması, bu iki grup arasında ilerde ortaya çıkacak uzlaşmanın ilk adımıdır. Bugün çatışan bu iki tip, yarın uzlaşacak, kaynaşacaktır. Karagöz'ün Yetişkin'e ihtiyacı vardır; Hacivat'ın ise Anababa'ya ve Çocuk'a. O halde, yarınki toplum yapımızda, bu iki tip insanın birbiriyle kaynaşması durumunda, daha dengeli/sağlıklı bir insan tipi ortaya çıkacaktır. Henüz geçiş aşamasındayız. Elimizdeki oyunlara bakıldığında, Hacivat'ın henüz tam anlamıyla bireyselleşmediği, bağımsız bir Yetişkin olmadığı görülüyor. (Örneğin Hacivat, sürekli dayak yediği halde, yine de Karagöz'den kopamamaktadır; bu tavrı O'nun, Çocuk-Anababalar toplumunun belirgin özelliklerinden birisi olan bağımlı davranışa sahip olduğu anlamına gelebilir.) Toplumumuzda önce, -Hacivat'ın paraleli olan- aydınların, bireyselleşmelerini tamamlamalarını ve edinecekleri Yetişkin'e, toplumumuzda zaten mevcut olan Anababa ve Çocuk karakterlerini eklemelerini bekleriz. Benzeri bir gelişme de -Karagöz'ün paraleli olan- geniş halk topluluklarında ortaya çıkmalıdır; genelde, Çocuk-Anababa özelliği sergileyen söz konusu bu grup, "akılcı ve bireyselleşmiş Yetişkin" tavrını da kendi özellikeri arasına katmalıdır. Böylece herkes, Anababa, Yetişkin ve Çocuk özelliklerini kaynaştırmış olacaktır.

7. Orhun Abideleri

Bugüne kadar tarihçiler ve edebiyatçılar tarafından incelenmiş olan Orhun Abideleri, psikolojinin de konusu olabilir. Orhun Abideleri'ni kişilerarası iletişim açısından irdelemek, Çocuk-Anababalar Toplumunu anlamamıza önemli katkıda bulunabilir.

Orhun Abideleri'ni 8.yüzyılda Bilge Kağan diktirmiştir. Bu yazılı taşlarda Bilge Kağan'ın verdiği mesajlardan bazıları şunlardır: Kendisinin ve kardeşi Kül Tigin'in askeri başarılarıyla övünmektedir; Kağan olarak milletini doyurup güçlendirdiğini belirtmektedir; ve gelecekte nasıl davranmaları gerektiği konusunda millete öğüt/emir vermektedir (Meram, 1974; Ergin, 1992).

Bilge Kağan'ın sözlerine baktığımızda, O'nun kendisini Anababa, emrindeki toplumu ise Çocuk olarak algıladığı izlenimini edininiz. Bu izlenime yol açan ipuçlarını belirtmek istiyorum. Bilge Kağan şunları söylüyor:

"... Türk milleti! Acıksan tokluğu düşünmezsin, bir doysan açlığı düşünmezsin." (Çocuk tavrı; çocuklar da böyledir.)

"... Çin milletinin tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok öldürüldün." (Çocuk tavrı; çocukların da temiz kalpli oldukları ve kolay kandırılabilecekleri düşünülür.)

"... Aç milletimi besledim. Az milletimi çok kıldım." (Koruyucu Anababa tavrı; anababalar, çocukları beslerler, korurlar, çoğaltırlar.)

"... Türk milleti, vaz geç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, seni beslemiş olan kağanına, hür ve bağımsız iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun." (Anababa, Çocuğu azarlıyor. Kağan'ın tavrı Eleştirici Anababa.)

Yukardaki sözlerden anlaşıldığı kadarıyla Bilge Kağan'ın bakış açısına göre (muhtemelen halkın bakış açısına göre de böyleydi) Kağan ile yönettiği insanlar arasında bir Anababa-Çocuk iletişimi vardı. Kağan baba idi, halk ise Çocuk. Şimdi bu etkileşim biçiminin, o günkü yaşam-üretim biçiminden kaynaklandığını, göçebe yaşam şartlarının bu tür bir iletişimi zorunlu kıldığını söyleyebilirsiniz.* Ancak o günlerdeki yaşam biçimi, zaman içinde önemli değişiklikler gösterdiği halde, toplumumuzdaki Anababa-Çocuk etkileşimi hâlâ sürmektedir.

Toplumlardaki geçim, yaşam ve düşün biçimleri birbirlerinden ayrılmaz bir bütündür (Şenel, 1991). Kişilerarası iletişim biçiminin de bu bütüne dahil olduğunu belirtebiliriz.

VALLA. OLMAZ.
SANA VERDİRMEM.
1.

SEN ZAHMET ETME.
BEN VERİRİM..
2.

Hâlâ birbirimize "oğlum, evladım, amcam" demeden, devlet büyüklerine "baba", "ana" gibi sıfatlar vermeden içimiz rahat etmiyor. Anlaşılan, bir yaşam biçimi terk edilmiş bile olsa, o yaşam biçimine eşlik eden alışkanlıklar ve iletişim tarzları, etkilerini daha uzun süre sürdürüyor. Dörtyüz yıl İstanbul'da denizlerin ortasında yaşadığı halde mutfağında bir balık kültürü geliştiremeyen, göçebelik çağlarından kalma bir alışkanlıkla koyun yahnisini baş yemek kabul eden Osmanlı gibi, bizler de Anababa arayan Çocuk rolümüzü sürdürüyoruz; yetişkin olamıyoruz.

Bilge Kağan zamanında "doyurmak" bir erdemdi. Bugün de öyle. Ancak bizler, doyurmanın ötesinde, eski alışkanlığımızla, karnı tok çocuklarımıza ve misafirlerimize biraz daha yedirebilmek için ısrar ediyoruz; lokantalarda yeminler ederek, birbirimizin ellerine yapışarak, hesabı ödemeye çalışıyoruz. Galiba, "doyurma" davranışının simgelediği Çocuk-Anababa etkileşimi bizler için çok önemli. Bu durum Anadolu ile ilgili efsanelerde de ortaya çıkmıyor mu?

Efsaneye göre, Anadolu'daki Beylikler Dönemi'nde bir grup asker aç ve susuz kalmıştır. Uzaktan yaşlı bir kadın belirir ve zor durumdaki Çocuklara (askerlere) bakracından ayran vermeye başlar. Herkes içer. Ayran tükenmek bilmez. Kadın, askerlere "doldurun evlatlarım" dedikçe, askerler "dolu ana, ana dolu" derler. Böylece Diyarı Rum'un adı Anadolu olur (Özyalçıner, 1989). *Anlaşılan, bir zamanlar Kibele Ana'yı hayal ederek çok göğüslü tanrıça heykelleri yapan Küçükasya'lı Çocuklar, bir başka gün, ayranı tükenmeyen bir başka ana hayal etmişler. Aynı ananın karnında buluşamayanlar, ortak bir hayali paylaşmışlar. Bilge Kağan'ın Çocukları ile Kibele Ana'nın Çocukları, aynı hayalde buluşmuşlar. Çünkü her çağda, yüzlerinin rengi farklı farklı da olsa, anaların sütü hep ak olmuştur ve insanlar hep doymak istemişlerdir.*

Her çağda devlet, "baba" sayılagelmiştir. Osmanlı'da ve Selçuklu'da imaretleri, aşevleri, hastaneleri yaptıranlar, Anadolu insanının zihnindeki "doyuran ve koruyan anababa" imajına uygun davranmışlardır. Padişahlar baba idi; halk ise "reâyâ ki vedâyi-i Hâlik-i kibriyâdır" sözünde ifade edildiği üzere, padişaha verilmiş bir emanetti. (Padişaha emanet edilmiş halk, Çocuk rolünde algılanmış demektir; eğer halk kendi kendine emanet edilmiş olsaydı, Yetişkin sayılmış olurdu.) Öte yandan halkın, Baba İshak, Baba Sultan gibi padişah dışında da babaları vardı.

Yukarda, değişen yaşam şartlarımıza rağmen, Çocuk-Anababa şeklindeki eski etkileşim tarzımızı hâlâ sürdürdüğümüzü ileri sürdüm. Bu düşünce, Kağıtçıbaşı'nın (1990) "İnsan, Aile, Kültür" adlı kitabında dile getirilen, kültürümüzdeki bağımlılıkla ilgili görüşlere paralellik göstermektedir. Söz konusu kitapta belirtildiğine göre, Japonya, Çin, Meksika, Hindistan, Türkiye gibi ülkelerde bağımlı (itaate dayalı) ilişkiler, kırsal kesimde görüldüğü kadar, işlevsel olmadığı halde gelişmiş bölgelerde örneğin kentlerde de görülmektedir. Yani belli toplumsal kesimlerde, yaşam koşulları gerekli kılmasa bile, karşılıklı bağımlılık, Anababa-Çocuk ilişkisi sürmektedir.

Bilge Kağan sadece Anababa değildir. Bazı sözlerinde Yetişkin tavrı takındığı, hatta emir verdiği insanları da Yetişkin yerine koyduğu ileri sürülebilir. Şöyle ki: Bilge Kağan, kendisinden sonra gelecek kağanların ve halkın Ötüken Ormanlarında oturmalarını öğütlemekte, bir anlamda onlara bu doğrultuda emir vermektedir. İlginç olan, verdiği bu öğüdün/emrin gerekçesini uzun uzun açıklamasıdır. Kağan emir verirken, kendisine ait Anababadan, halkın Çocuğuna mesaj iletmektedir; emrin gerekçesini açıklarken ise halkın Yetişkin yanını hedef almaktadır.

Bilge Kağan'dan sonraki dönemlerde yöneticiler, verdikleri emirlerin gerekçelerini açıklamaktan giderek vazgeçmişlerdir. Osmanlı'da, sadrazamlarını ya da oğullarını öldürten padişahlar bile herhangi bir gerekçe açıklamak zorunda değillerdi. Bilge Kağan gibi, gelecek nesillere verdiği emrin gerekçesini açıklama tavrı, sanırım Atatürk'te ortaya çıkmıştır. Gençliğe hitabında Atatürk, gelecek nesillere verdiği emrin gerekçesini açıklayarak, gençliği Yetişkin yerine koymuştur.

Orhun Abideleri'nde Yetişkin tavrı bulunduğuna ilişkin bir başka ipucu ise, abidelerdeki metni yazan ve taşa yontan Yollug Tigin'in (Yuluğ Tigin), eserine imzasını atmış olmasıdır. Anlaşılan o dönemde imza kompleksi yokmuş. Anadolu'da Ahlat mezar taşlarında da görülen sanatçı imzaları, daha sonraki dönemlerde, önemli ölçüde ortadan kalkmıştır.

8. Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig (Mutluluk Verici Bilgi), 11.yüzyılda Yusuf Has Hâcib (1988) tarafından yazılmış olup, toplumsal yaşama ve devlet yönetimine ilişkin görüşler ve öğütler içeren manzum bir eserdir. Metin, dört kişi arasında geçen konuşmaya dayanır; bu kişiler, doğruluğu, mutluluğu, aklı ve kanaati temsil etmektedirler.

Uzun bir şiir olan Kutadgu Bilig'in çeşitli psikolojik yaklaşımlarla incelenmesi, ilginç bulgular ortaya çıkarabilir. Ancak bu tür kapsamlı bir inceleme, kitabımızın sınırlarını aşacağından, şimdilik kişilerarası iletişimle ilgili birkaç noktaya değinmekle yetineceğim.

Kutadgu Bilig'de, Çocuk-Anababalar toplumuna ilişkin özelliklerin ağır basmasına karşılık, Yetişkin tavrına ilişkin de önemli mesajlar vardır. İlk önce, Kutadgu Bilig'te gözlediğimiz, Çocuk-Anababalar toplumuna özgü özelliklerden üç tanesini sunmak istiyorum:

a) Eserde kahramanlar birbirlerine öğüt vermektedirler; aslında yazar, okuyucularına öğütler vermektedir. Öğüt vermenin, Anababadan Çocuğa yönelik bir mesaj olduğunu düşünebiliriz.

b) Eserdeki öğütlerden birisi şöyledir: "Hizmet et: Kul, hizmeti sayesinde bey olur" (s.55). Bu sözde, Çocuk rolündeki kulların, Anababa rolü sergileyen beyler olabilmeleri için, gerekli rol gösterilmektedir. Hatırlanacağı üzere, bu bölümün başlarında, Çocuk-Anababalar toplumunda insanların, Çocuk rolünden Anababa rolüne geçtiklerini belirtmiştim. Kutadgu Bilig'deki bu öğüt, söz konusu iddiaya örnek oluşturabilecek niteliktedir.

c) "Bir işin olduğu zaman tanıdık ara; her türlü iş tanıdıkla yoluna girer" denilmektedir (s.45-46). O günün şartlarında, iş takibinde formal yollar yeterince kurumlaşmadığı için, informal yollara başvurulması, örneğin tanıdık aranması doğal kabul edilebilir. Ancak aradan bin sene geçtiği halde hâlâ her işte, özellikle devlet kapısında tanıdık arıyoruz. Acaba kurumsallaşma mı yeterli düzeyde değil, yoksa tanıdık arama alışkanlığımızdan ötürü mü böyle davranıyoruz?

Eserdeki yargılardan birisi şöyle: "Avam/halk rüyasının yorumu başka, beylerin rüyasının yorumu başka olmalıdır" (s.431). Bey ile halk arasındaki farklılığı, diğer bir ifadeyle toplumdaki hiyerarşiyi vurgulayan bu tavır, Çocuk-Anababalar toplumuna uygun düşmektedir. Minyatürlerde bile etkisini gösteren kişilerarası hiyerarşinin, sosyal yaşantıdaki pek çok olaya genellendiği anlaşılmaktadır.

Orhun Abidelerine benzer şekilde, Kutadgu Bilig'de de, bir ölçüde de olsa Yetişkin tavrının da sergilendiğini ileri sürebiliriz. Bu iddianın tartışmaya değer olmasına yol açan şey, eserde akla ve bilgiye önem verilmesidir. Hatırlanacağı üzere, eserdeki dört öğeden üçüncüsü akıl idi. (Diğerleri, doğruluk, mutluluk ve kanaatti.) Eserde aklı Öğdülmiş adlı kahraman temsil etmektedir. Gerek bu kahraman, gerekse mutluluğu temsil eden vezir Ay-Toldı, aklın önemini sıklıkla vurgulamaktadırlar. Bu davranışları, bu iki kahramanı Yetişkin saymamıza yol açabilirdi. Fakat ne yazık ki ikisinde de Yetişkin rolleri ile Anababa rolleri arasında bir bulaşma söz konusudur. Çünkü aklın önemini sözel olarak vurgulamalarına rağmen, kişileri, fiziksel gerçeği değerlendirmeye ve kişisel bilgi üretmeye, fazlaca yönlendirmemektedirler. Sadece, her nasılsa edinmiş oldukları birtakım hazır bilgileri (yani Anababa öğretisini), hükümdara aktarırlar. Bu yüzden bu kahramanları, bağımsız aklın savunucuları ve tam Yetişkin saymamız, pek mümkün değildir.

Kutadgu Bilig'de Yetişkin tavrı bulunduğunu düşünmemize yol açan en önemli nokta, bilginin önemi ve halka ulaştırılması konusunda yapılan gerçekçi açıklamalardır. "Bilgili ol, su gibi kamuya yara" mesajı, nerdeyse eserin ana fikri niteliğindedir. Yine bir başka mesajda "Misk ve bilgi birbirine benzer; insan bunları yanında gizli tutamaz" (s.33) denilerek, ilk mısrada da ifade edildiği gibi, bilginin halka ulaştırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bilginin halktan saklanmaması gerektiği düşüncesi, kanımca Empatik Toplumlara özgü bir tavırdır. Söz konusu düşünceyi savunan yazar Yusuf Has Hâcib'in, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini birlikte sergilediğini düşünebiliriz. Ne yazık ki bu yaklaşımın, daha sonraki yüzyıllarda, zaman zaman benimsenmediğini görüyoruz. Örneğin felsefeci Al-Farabi, "İlim Çinde de olsa öğreniniz" hadisinin aksine, bilginin halktan saklanmasından yana olmuştur (bahs. Mardin, 1991). Al-Farabi,

Platon gibi davranarak, bilgiyi avamdan/halktan saklamak için muamma ve kinaye metodu kullanmıştır. Bu yaklaşımın, Çocuk-Anababalar Toplumunun karakteristik özelliklerinden birisi olduğu kanısındayım.

Bilgiyi halktan saklama eğilimi, Çocuk-Anababalar Toplumuna özgüdür. Çünkü bu tür toplumlarda, Anababalar ile Çocuklar arasındaki sağlıklı bir bilgi alış verişi olmaz. Anababalar, Çocukları dinleyerek Yetişkin-Yetişkine iletişim kurmak yerine, onlara tek yönlü mesajlar iletirler; emirler verirler ya da eleştirirler. Bu yüzden, bilgisini halktan saklamak isteyen bir felsefeci ile soru soran çocuğuna "çocuklar konuşmaz" diyen bir baba arasında, fazla fark yoktur. Bilgisini halktan saklayan bir bilgin, halkın anlamadığı bir dili iftiharla kullanan Osmanlı uleması ve kalem erbabı ya da hastasının anlamadığını bile bile teknik terimler kullanan bir hekim, Anababa rolünü seçmiş demektir. Doğal olarak bu kişiler, halkı da Çocuk rolünde görme eğilimindedirler. Kutadgu Bilig'de, bu eğilime karşı çıkan bir anlayış ve üslûp hâkimdir. Yusuf Has Hacib'de, bilgiyi halktan saklama eğilimi yok. (Benzer şekilde Ahmet Yesevi ve Yunus Emre de, bilgiyi saklamak bir yana, sahip oldukları tasavvuf bilgisini halkın anlayacağı kalıba dökmek için özel gayret sarfetmişlerdir (Köprülü, 1976).

Kutadgu Bilig'de tamamen bir Empatik Toplum havası bulunduğunu söyleyemeyiz; eserde Çocuk-Anababalar Toplumundan önemli çizgiler vardır. Ancak Empatik Toplum özelliklerinin görüldüğü, yani Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerinin oldukça dengeli biçimde kullanıldığı sahneler de vardır. Örneğin vezir Ay-Toldı, üç kişisel rolü, yerine ve zamanına göre kullanabilmektedir: Hem hükümdarın hizmetindedir (Çocuk rolü), hem gerektiğinde hükümdara öğüt vermektedir (Anababa rolü), hem de akla önem vererek bilgi aktarmaktadır (Anababa rolünün bulaştığı Yetişkin rolü). Eğer Ay-Toldı, fiziksel gerçeği kendi aklıyla test etme ve bilgi üretme konusunda başarılı olsaydı, daha fazla Yetişkin rolü sergileyebilirdi. Böylece kişisel rollerinin kompozisyonu, daha zengin ve sağlıklı olurdu.

9. Anababa-Çocuk / Usta-Çırak Çatışması ("Usta bir su getir!" ya da "Ustam öldü ben satarım!")

Günlük yaşamdaki genel kanımız, "saygılı bir toplum" olduğumuz yolundadır. Her sabah ilkokullarda çocuklarımıza, "küçükleri sevmenin, büyükleri saymanın" bir yasa olduğunu hatırlatıyoruz. Kimimize göre, birbirimize saygı ve sevgiyle bağlı bir toplumuz; ustalar çıraklarını, profesörler asistanlarını severler ve ne mümkünse öğretirler; çıraklar ve asistanlar ise ustalarına, hocalarına saygı duyarlar. Kimilerimiz farklı düşünüp "eski saygı kalmadı" derler; ancak bu kişiler de, en azından eskiden birbirimize saygı ve sevgi ile bağlı olduğumuzu ifade etmiş olurlar. Sonuçta, genel kanımız, küçüklerin ve büyüklerin birbirlerine saygı ve sevgiyle bağlı oldukları yolundadır. Peki bunu nereden biliyoruz? Hangi araştırmaya ya da gözleme dayanarak böyle olduğuna karar verdik? Birbirimize saygı ve sevgiyle bağlı olduğumuz, test edilmiş bir gerçek mi, yoksa bir efsane gibi kulağımıza ulaşmış bir Anababa öğretisi mi? Eğer bu konudaki bilgimizi, üzerinde düşünmeden kabullenmişsek, bir Çocuk-Anababa olarak davranıyoruz demektir. Bu konuda Yetişkin olmanın, sanırım iki yolu var. Bunlardan birincisi, bu alanda bilimsel araştırmalar yapmak ya da yapılmışları incelemektir. (Bu yol herkes için mümkün olmayabilir.) İkinci yol ise, günlük yaşamda kişisel gözlemler yapmak ve kültürümüzü yansıtan olaylar, hikâyeler üzerinde düşünmektir.

Birbirimize sevgi ve saygıyla bağlı olduğumuzu gösteren pek çok olayı, bizzat gözlemişizdir ya da duymuşuzdur. Başka toplumlarda olduğu gibi bizde de, yakınları hatta tanıdıkları uğruna canlarını verenler var. Fakat bütün bunların yanı sıra, kültürümüze ait öyle örnekler de var ki, bunlar, görünürdeki bağlılığımızın altında, üstü örtülü bir öfke ve çekişme yaşadığımızı gösteriyor. Usta-çırak (ya da genelde ast-üst) iletişimiyle ilgili bu örneklerden üç tanesini ele almak istiyorum.

"Usta Bir Su Getir!"

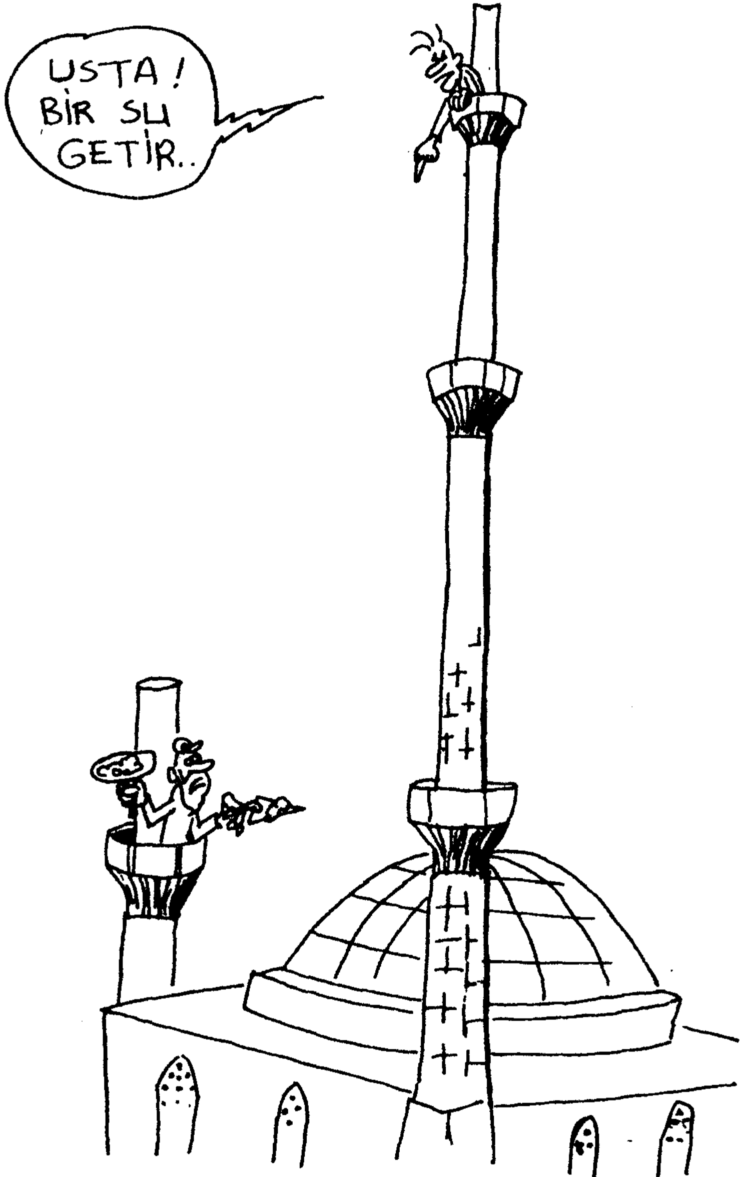
Erzurum'daki ünlü Çifte Minareli Medrese ile ilgili bir halk hikâyesi/söylencesi var (Özyalçıner, 1989). Şöyle ki; bu medresenin yan yana yükselmekte olan iki minaresinden birisini usta, diğerini ise bu ustanın çırağı yapmaktaymış. Usta ve çırak,

kendi iskelelerinde çalışırlarken, bir gün çırak bakmış ki, yapmakta olduğu minare ustasının minaresinden daha güzel oluyor. Bu durum karşısında gurura kapılan çırak, artık kendisinin de bir usta olduğunu göstermek amacıyla "Usta, bir su getir" diye seslenmiş. Bunu duyan usta beyninden vurulmuşa dönmüş. Dikkatle bakınca, çırağının minaresinin kendisininkinden daha güzel olduğunu fark etmiş. "Boynuz kulağı geçti; çırak usta oldu, usta da çırak" diye düşünerek kendini iskeleden aşağı atmış ve ölmüş. Bunu gören çırak da, derin bir üzüntüye kapılarak iskeleden atlayıp ölmüş. (Böyle bir olayın, gerçekten yaşanıp yaşanmadığını bilmiyoruz. Ancak, söz konusu medresenin minareleri yarım bırakılmıştır; şerefesizdir. Minarelerden birisinin mozaikleri ise diğerine oranla daha düzenlidir. Bu özellikler, halk hikâyesini doğrulasın ya da doğrulamasın, önemli olan böyle bir hikâyenin ortaya atılmış olması ve bin seneye yakın bir süre toplumun belleğinde yaşamış olmasıdır.)

Halka göre bu hikâyede anlatılmak istenen, kendini beğenmişliğin ve ustaya saygısızlığın kötü bir şey olduğudur. Şimdi bu hikâyeyi bir de ben yorumlamak istiyorum. Hikâyeyi yorumlarken, çırağın ve ustanın davranışlarının arkasındaki asıl nedenleri araştırmaya/irdelemeye çalışacağım.

Çırak niçin su istedi? Çırağın su istemesinin iki nedeni olabilir. Birincisi şu: Çırak, Çocuk-Anababalar Toplumunun bir üyesi idi. Bu tür toplumlarda, yaşları kaç olursa olsun, Çocuk rolündeki kişiler, otoriteye, yani Anababa rolündeki kişilere özenirler, onları kendilerine örnek/model alırlar. Bu yüzden Çocuk rolündeki kişiler, günü gelince, Yetişkin rolüne uğramadan Anababa rolüne geçerler. Yıllar boyunca çırak, kendisinden su istenen bir Çocuktu; usta ise su isteyen bir Anababa. Sürekli Anababa olmayı hayal eden çırak, yakaladığı ilk fırsatta Anababalığını (Ustalaştığını) ilân etmek istedi. Anababalığını ilân ederken de, ustasından gördüğünü yaptı; su istedi. Çünkü su istemek, çırağın gözünde bir otorite sembolüydü.

İkinci neden şu olabilir: Çırak, görevi olarak algılamadığı su getirme işini, kendisine yıllarca gördüren ustasından intikam almak istemiştir. Aslında çırak önemli değildir. Önemli olan, bu hikâyeyi yüzyıllarca canlı tutmuş olan toplumdur. Günlük yaşamımızda şunu sıklıkla gözlüyorum: Memurlar, âmirleri tarafından

USTA ! BİR SU GETİR..

kendilerine, görevleri olarak algılamadıkları bir iş verildiği zaman, son derece sinirleniyorlar. "Bana özel işini yaptırmak istedi..." diyen çok memur gördüm. Memurları Asi Çocuk olmaya iten bu durum, insanlarımızı etkilediği içindir ki, insanlarımız "minare hikâyesini" üretmişler; ya da en azından böyle bir olayı yıllarca unutmamışlar, anlatmışlardır.

Görevi olarak algılamadığı işleri yapmaktan hoşlanmayan Anadolu insanı, "minareden atlayan usta" hikâyesini yüzyıllar boyunca anlatmıştır. Görünürde ustaya acıyarak, fakat bence -bilinçli olmaksızın- "oh olsun" diyerek anlatmışlardır. Ustalarının evine pazardan yiyecek, yakacak taşımak zorunda kalan, bu arada dükkânda zanaat öğrenmeye çalışan çıraklar, "oh olsun" diyerek anlatmışlardır; patronuna kahve pişirmeyi görevi saymayan sekreterler "oh olsun" diyerek anlatmışlardır; hocanın çantasını taşımaktan rahatsızlık duyan asistanlar "oh olsun" diyerek anlatmışlardır.

Usta niçin intihar etti? Ustanın intihar etmesine yol açan başlıca iki neden vardır. Bunlardan birincisi, ustanın çırakla Yetişkin-Yetişkine bir iletişim kuramamış olmasıdır. Aralarında Çocuk-Anababa iletişimi bulunan usta ile çırak, adeta bir tahterevalliye binmiş gibidirler; bu iletişim tarzında, ikisinden birisi yukarda bulunmak zorundadır. O güne kadar usta üst konumdayken, son olayla çırak üst konuma geçmiş, yani Anababa olmuştur. Bu değişikliği, ustanın "Boynuz kulağı geçti; çırak usta oldu, usta çırak" sözleri vurgulamaktadır. (Usta böyle düşünmese de, hikâyeyi yaşatmış kişilerin gözünde usta ile çırak yer değiştirmiştir.) Bu ani değişiklik, ustanın benlik algısına (kendisine ilişkin o güne kadar yapageldiği tanımlamaya) zıt düştüğü için de, usta intihar etmiştir.

Eğer ustanın Yetişkin yanı gelişmiş olsaydı ve usta çırağına Yetişkin muamelesi yapıyor olsaydı, yukarda sözünü ettiğim ani değişiklik ortaya çıkmayacaktı. Örneğin, usta suyunu kendisi alıp içiyor olsaydı, mesleki başarısı artan çırağın ustasına "su getir" demesi söz konusu olmayacaktı. O halde, bu hikâyede ortaya çıkan trajedinin asıl nedeni, çırağın saygısızlığı değil, usta ile çırak arasında süregelen iletişim tarzıdır. Suyunu kendisi içen, bir Yetişkin gibi davranan, çırağına da Yetişkin muamelesi yapan bir usta, çırağı ustalaştığında eski konumunu kaybetmez; tahterevallinin üst ucundan alt ucuna inmez; eskisi gibi Yetişkin olmaya devam eder.

Şimdi siz, kendinizi ustanın yerine koyup, Yetişkin olmaktan ürkebilirsiniz ve "canım bir çırak da ustasına bir bardak su vermesin mi?" diyebilirsiniz. Vermesine versin de işin sonunda minareden atlamak da var. Emrinde çalışanlara Çocuk muamelesi yapanlar, bir gün kaybedebilecekleri bir mevkiye yerleşmişlerdir. Emrinde çalışanlara Yetişkin muamelesi yapanlar ise, kendilerine daha emniyetli bir mevki seçmiş olurlar. *Çünkü, Anababalar (yani otorite konumundakiler), alt konumdaki Çocukların omuzları üzerinde dururlar; Çocuklar aşağıdan çekilince devrilebilirler. Yetişkin olmayı seçenler ise kendi ayakları üzerinde dururlar. Kendi ayağımız, başkasının omuzundan daha emniyetlidir.*

Ustanın intihar etmesinin ikinci nedeni, sahip olduğu bilişlerle ilgilidir. Hatırlanacağı üzere, kitabın ikinci bölümünde "Kişilerarası İletişim Çatışmalarının Nedenleri" başlığı altında, bilişlerden söz ederken, Ellis'in ABC modeli açıklanmıştım. Elimizdeki örneği bu modele göre şöyle yorumlayabiliriz: Çırağın "su getir" demesi A'dır (olaydır); ustanın, bu olayla ilgili bilişleri, kalıplaşmış düşünceleri B'dir (intiharın asıl sebebi): ustanın üzülmesi ve intihar etmesi ise C'dir (sonuç). Bu durumda, ustanın intiharına yol açan kalıplaşmış düşünceleri ele almak gerekiyor.

Usta, çeşitli kalıplaşmış düşüncelere sahip olabilir. Özellikle, Çocuk-Anababalar toplumundaki iletişim yapısına uygun olan "Toptancı BEN'e sahip olma ihtimali yüksektir. İkinci bölümden hatırlanacağı üzere, eğer bir kişi, sahip olduğu özellikleri ve rolleri toptan/yekpare olarak algılıyorsa, bunlar arasında bir ayırım yapmıyorsa, bu kişinin Toptancı BEN'e sahip olduğunu söylüyorduk. Bizim ustamız da böyledir. Şüphesiz ustalığı dışında başka pek çok role ve kişisel özelliğe sahiptir. Ancak bunların hepsini bir bütün olarak algıladığı için, fazlaca önem verdiği ustalığı eleştirildiğinde, her şeyi birden eleştirilmiş olmaktadır. Kendi gözünde ustalığını yitirdiğinde, her şeyini birden yitirmiş olmaktadır. Bu durumda ise yaşam, onun için anlamını kaybetmektedir. Eğer usta, tek ve şişirilmiş bir BEN'e sahip olmak yerine, çok sayıda küçük ben'lere sahip olsaydı, bunlar arasında ustalığını yitirdiğinde, elinde kalan diğerleri, yaşamı sürdürmesi için yeterli olabilirdi.

"Ustam öldü ben satarım"

Çocukların söylediği bir tekerleme vardır. "Yağ satarım, bal satarım, ustam öldü ben satarım" diye. Sanırım burada, Çocuk rolündeki çocukların (ya da Çocuk rolündeki herkesin), Anababa rolüne geçme, otorite konumuna ulaşma telaşı dile getiriliyor. (Muhtemelen yukardaki minareci çırağı da, küçükken mahalle aralarında bu tekerlemeyi söylemiştir.)

Ali Cengiz Oyunu ve Püf Noktası

Yukardaki tekerleme, çırakların ustaların konumuna göz diktikleri anlamına geliyor. Fakat ustalar da boş durmamışlar, konumlarını (Anababa rollerini) kaptırmamak için gayret göstermişlerdir. Aşağıdaki hikâyelerde bu gayret dile getiriliyor ve galiba ustalara, yerlerini çıraklarına kaptırmasınlar diye akıl veriliyor:

Ali Cengiz Oyunu: Yanlış hatırlamıyorsam, güreş ustası Ali Cengiz, çırağına otuz dokuz tane oyun öğretmiş; kırkıncıyı öğretmemiş, kendisine saklamış. Çırak, her şeyi öğrendiğini sanıp ustasını güreşe davet etmiş. Amacı, ustasını âlemin önünde yenerek ustalığını ilân etmekmiş. Güreşmişler. Çırak otuzdokuz hünerini de göstermiş, yenişememişler. Güreş başa baş sürerken usta, böyle günler için sakladığı kırkıncı oyunu sergilemiş ve tabi çırağı tuşa getirmiş. Bence bu hikâyede çıraklara verilen mesaj şu: "Ustasına nankörlük eden, belâsını bulur". Hikâyenin ustalara verdiği mesaj ise galiba şöyle: "Çırağına, bildiğin her şeyi öğretme; aksi halde yerini ona kaptırırsın".

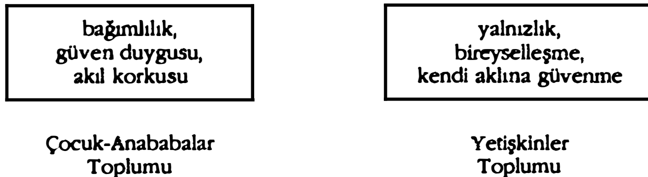
Püf noktası: Üstü kapalı süregelmekte olan usta-çırak çatışmasını dile getiren bir başka halk hikâyesi/söylencesi ise şöyle: Bir çömlek ustası, çırağına bütün hünerlerini öğretmiş, yalnızca çömlekteki havayı çıkarmak için, bir ince kamışla üflemek gerektiğini öğretmemiş. Ustasından her şeyi öğrendiğini sanan çırak, ustasının dükkânın karşısına (şu saygısızlığa bakın) kendi dükkânını açmış. Ne var ki, fırına sürdüğü bütün çömlekler çatlıyormuş. Ne yaptıysa bunu önleyememiş. Meğerse, fırına sürmeden "püf" diyerek çömlek duvarındaki havayı dışarı çıkarmadığı için, fırında ısınan bu hava genleşerek çömleği çatlatırmış. Bunu keşfedemeyen çırak iflas etmiş. Bu hikâyede de "çırağına her şeyi öğretme; yoksa açıkta kalırsın" mesajı verilmektedir. (Bu hikâyede niyet edilmemiş, ancak satır aralarına sıkışmış bir mesaj daha var. Bence o da şu:

Çocuk-Anababalar Toplumunda, her şeyi ustasından -yani Anababadan- öğrenmeye alışmış çırak, önüne çıkan bu problemi çözmeye yönelik hipotezler ortaya atıp bunları test edememektedir; kısaca kendi aklını kullanan bir Yetişkin olamamaktadır.)

Yukardaki iki hikâyede de, ustaların/Anababaların, çıraklarına/Çocuklara, bildikleri her şeyi öğretmekten duydukları korku dile getiriliyor. Zanaat öğreten ustalar alınmasınlar; bu hikâyeler yalnızca onlarla ilgili değil. Her meslekten insan, bunları dinleyip, bilinçli ya da bilinçsiz kıssadan-hisse çıkarabilir. Diyelim ki tıp profesörüsünüz; asistanınıza bildiğiniz her şeyi öğretirseniz, o da tutup tam karşınıza bir muayenehane açarsa, haliniz nice olur? O halde ondan bir şeyleri saklamalısınız. Siz böyle düşünmeseniz bile, galiba, ne yazık ki yüzlerce yıldan beri kamuoyu böyle düşünüyor. Bu düşünce tarzı, Çocuk-Anababa ilişkisinin ağır bastığı toplumlara özgüdür. Eğer ustalar ve çıraklar (ya da hocalar ve öğrenciler) biraz daha fazla Yetişkin olabilirlerse, ne birbirlerinin yerine göz dikmeleri gerekir, ne de birbirlerinden bir şeyler saklamaları.

ÇOCUK-ANABABA OLMANIN İŞLEVİ: BAĞIMLILIK VE GÜVEN

Yukarda, ülkemiz insanında Çocuk-Anababa özelliğinin ağır bastığını gösteren birtakım örnekler sıraladım. Eğer gerçekten insanlarımızda Çocuk-Anababa özelliği yaygınsa, bu durumun bir işlevi olmalı. Her halde işlevi olmayan bir yaşam biçimi, yüzlerce yıl varlığını sürdürmez. Çocuk-Anababa Toplumunun temel işlevi kanımca, bu toplum yapısının, insanların bağımlılık ve güven duyma ihtiyaçlarına cevap veriyor olmasıdır. Şöyle ki:

Şekil 51. Çocuk-Anababalar Toplumunun ve bu toplumdaki kişilerin bakış açısıyla Yetişkinler Toplumunun özellikleri

Şekil -51'de de gösterildiği gibi, Çocuk-Anababalar Toplumunda yaşayan kişiler arasında bağımlılık vardır; bu ise kişilerde güven duygusu yaratır. Çocuk-Anababalar Toplumunda, bağımlı ilişki ile Çocuk-Anababa iletişimi arasında karşılıklı etkileşim vardır. Yani, insanlar çocuklarını bağımlı olarak yetiştirdikçe, o toplumdaki kişiler, Çocuk-Anababa iletişimi sergilerler. Bu iletişim şeklinin sergilenmesi ise, doğal olarak insanların daha bağımlı olmalarına yol açar. Çocuk-Anababalar Toplumunda insanların kendi akıllarını kullanmaları, Anababa öğretisini irdelemeleri ya da bu öğretiye karşı çıkmaları adeta yasaklanmıştır. Böyle olunca da bu toplum türünde, insanların bireyselleşmeleri bastırılmış olmaktadır.

Çocuk-Anababalar Toplumunun bağımlı insanları, içinde bulundukları sosyal ortamda, güvenlik içinde yaşamaktadırlar. Galiba, "Sürüden ayrılanı kurt kapar!" sözü, Çocuk-Anababalar Toplumundaki güvenlik ihtiyacını ifade etmektedir. Bu ihtiyaç, Çocuk-Anababalar Toplumundaki özelliklerin/iletişim biçiminin belirleyicisi olmaktadır.

Çocuk-Anababalar Toplumunu oluşturan insanlar, kendilerine oranla daha bireyselleşmiş -daha Yetişkin- kişilerden oluşan toplumlara baktıklarında (örneğin Batı toplumlarına baktıklarında), bu toplumlardaki kişilerin "yalnız" olduklarını, hatta "bencil" olduklarını düşünürler. Şüphesiz bu onların bakış açısıdır. (Şekil-51'de görülen Yetişkinler Toplumunun özellikleri. Çocuk-Anababa Toplumundaki kişilerin bakış açılarını yansıtmaktadır.) Yetişkinler Toplumundaki kişilere benzeyip yalnız kalmaktan korkan Çocuk-Anababalar, birbirlerine bağımlı kalmayı ve sosyal yaşamlarındaki hiyerarşiyi korumayı tercih etmektedirler. Çocuk-Anababalar Toplumundaki her birey, Anababa rolünü takınan kişiler karşısında Çocuk, Çocuk rolünü takınan kişiler karşısında ise Anababa rolü sergiler. Kimin, kimler karşısında hangi rolü oynayacağı, geleneklerle belirlenmiştir. Bu hiyerarşik yapı, insanları bağımlı kılar, ancak yalnız kalma tehlikesine karşı bir tür sigortadır.

Çocuk-Anababalar Toplumunda, bağımlılığın ve akıl korkusunun ortaya çıkmasına yol açan, gizli mantık aşağıdaki gibi olabilir:

- Batılılar "yalnız" insanlardır; (çünkü kendi akıllarını ölçüt alıyorlar; bireysellemişler; küçüğün büyüğe, büyüğün küçüğe aldırdığı yok; her biri kendi kabuğuna çekilmiş, bu yüzden kendilerini "yalnız" hissediyorlar)

- Yalnız kalmak, korkulacak bir şeydir. (Eğer biz de Batılılar gibi kendi aklımızı ölçüt alıp bireyselleşmeye özenirsek, yalnız kalmamız kaçınılmazdır. Yalnızlık ise felâkettir; yalnız kalanı kurtlar kapar.)

- Yalnız kalmamak için, bireyselliğe, bireysel özgürlüğe ve bireysel akla sırt çevirmek gerekir. (Kendi aklımızı hor görüp, Anababa otoritesine boyun eğersek, korunmuş oluruz, rahat ederiz. Boyun eğmek kötü bir şey değildir, çünkü çevremizdeki Çocuklar da bizim otoritemizi kabul edecekler, bizim hizmetimize koşacaklardır. Böylece çift yönlü korunmuş olacağız, güven içinde bulunacağız, yalnız kalma tehlikesinden kurtulacağız. Bu dengeyi sürdürebilmek için, kendi aklımızdan uzak durmamız ve bireysellikten vazgeçmemiz yeterlidir. Kendi aklımızdan uzak durdukça, yalnız kalma ihtimalimiz azalır. O halde akıl korkusu, yalnızlık korkusuna tercih edilmelidir. Kendi aklımızı kullanmaksızın, anababalardan edindiğimiz bilgiyi Çocuklara aktarmamız yeterlidir.)

ÇOCUK-ANABABALARDAN OLUŞAN BİR TOPLUM OLDUĞUMUZ GÖRÜŞÜNÜN TEST EDİLMESİ

Bu noktaya kadar, toplumumuzda Çocuk-Anababa özelliğine sahip kişilerin oranının yüksek olduğunu savundum. Yetişkin olanlar, üç benlik durumunu kullanabilenler de var; fakat bence Çocuk-Anababa olanlar daha fazla. Bu iddiaya amprik destek sağlayabilecek bazı araştırma bulgularından -Bacanlı'ya (1992), Arı'ya (1989) ve bana ait bulgulardan- Ek-14'de söz edilmektedir.

KÜLTÜRÜMÜZDE YETİŞKİNLİĞİN (BİREYSELLİĞİN) SİLİK İZLERİ

Yukarda, birbirimize hitap şeklimizden birtakım halk hikâyelerine kadar uzanan çok sayıda örneği ele alarak, bir Çocuk-Anababalar Toplumu olduğumuzu savunmaya çalıştım. Ancak şunu da belirtmekte yarar var ki, geleneksel kültürümüzde Yetişkinlik/bireysellik tamamen bastırılmış değildi. Özellikle Osmanlı Dönemi'nde insanlar, Yetişkin yanlarını yeteri kadar sergileyememiş olabilirler. Fakat miktarı az da olsa, hemen her çağda insanlarımız, yetişkin tavrı kabul edebileceğimiz bazı davranışlar sergilemişlerdir. Bu bölümde, söz konusu davranışlara birkaç örnek vermek istiyorum.

Geleneksel Kültürlerde Yetişkin Olma (Bireyselleşme) İhtiyacı

İnsanların bireyselleşmelerini, "ben" demelerini ve kendi akıllarını kullanarak fiziksel gerçeği irdelemelerini/test etmelerini Yetişkin davranışı olarak tanımlamıştık. Yaygın sosyal kabul görmemesine rağmen, geleneksel kültürümüzde bu davranış şeklinin zaman zaman ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Söz konusu davranışın sergilenmesi ya da sergilenmemesi galiba, içimizdeki bir ikilemden kaynaklanıyor.

İnsanlar, "herkes gibi olma" ile "herkesten farklı olma" eğilimlerine birlikte sahipler. Her bir insan bu iki eğilim arasında kendisine göre bir denge kuruyor ve bu denge onun sosyal davranışlarını belirliyor. Pek çok konuda, örneğin moda konusunda da böyle. Hem modaya uyup herkesten farklı olmamaya (bir

anlamda sürüden ayrılmamaya) çalışıyoruz, hem de üzerimizdeki elbisenin aynını başkalarının üzerinde görmek istemiyoruz. Bu çelişik davranış insanın tabiatı icabı olsa gerek.

"Herkes gibi olma" ile "herkesten farklı olma" eğilimleri, kişisel rollerin sergilenmesi konusunda da karşımıza çıkıyor. Eğer Yetişkin rolümüzü reddedip, bir Çocuk-Anababa olmayı tercih edersek, herkes gibi olmuş oluruz; bağımlı Çocuklar olmuş oluruz, diğer çocuklarla birlikte Anababalardan öğrendiklerimizi tekrarlarız. Eğer Yetişkin yanımızı güçlendirirsek, başkalarından farklı olma ihtimalimiz artar. Birey bu iki eğilim arasında bocalarken, toplumun eğilimi, bireyin Yetişkin yanını bastırmak ve onu bir Çocuk-Anababa yapmaktır. Toplum bireyin Yetişkin yanını olabildiğince bastırırken, bireyin bu duruma karşı koyması, biraz da olsa Yetişkin rolü sergilemeye çalışması doğaldır. Kanımca geleneksel kültürümüzde insanlar, Yetişkin olmalarına izin vermeyen topluma rağmen, sınırlı ölçüde de olsa Yetişkin davranışı sergilemeye çalışmışlardır. İşte birkaç örnek:

Kültürümüzde Yetişkinlik

Lakap Takma

Dünyadaki hemen her kültürde görülen, bizim kültürümüzde de yaygın olan lakaplar, kanımca, sosyal ortamdaki tek düzeliğe direnme anlamı taşımaktadır. Lakapların iki temel işlevi vardır. Birincisi, kişiyi aynı adı taşıyan diğer kişilerden ayırmaya yarar. Örneğin Osmanlı'da Zenbilli Ali Efendi ya da Şeker Ahmet Paşa denildiğinde, bu kişiler adaşlarından ayrılmış oluyordu. Lakaplar, bu yönleriyle kırsal kesimlerde, kentlere oranla çok daha işlevseldir. Çünkü bazı köylerimizde, köydeki erkeklerin yarısının adı Ahmet, yarısının ise Mehmet'tir. (Kadınlar ise Ayşe veya Zehra.) İşittiğim kadarıyla bazı köylerimizde, mahkemeden bir celp geldiğinde köyün yarısının adliyeye gitmesi gerekiyormuş. Köylüler, en azından kendi içlerinde karışıklığı önlemek için, birbirlerine birer lakap vermek zorundadırlar. İsimlerdeki tek düzeliği bir Anababa öğretisi kabul edersek, lakap vermeyi, fiziksel bir soruna gerçekçi çözüm getirildiği için bir Yetişkin davranışı kabul edebiliriz. Bu anlamda insanların Yetişkin yanları, Anababa yanlarının sergilediği bir hatayı gidermektedir.

Diyelim ki siz, erkeklerin yarısının Ahmet yarısının Mehmet olduğu bir köyde yaşıyorsunuz; eğer oğlunuza İsmail ya da Tolga adını verirseniz yadırganırsınız. (Babanız, yeni doğan oğlunuza kendi babasının adını vereceğinden, sizin değişik bir ad verme şansınız zaten yoktur.) Bu durumda toplumdaki Anababa tavrı galip gelir, oğlunuza Ahmet adı verilir. Ancak oğlunuz büyüdüğünde, çevresi ona, bir özelliğini vurgulayarak "Kuşçu Ahmet" der. Böylece, onlarda pek fazla gözükmeyen Yetişkin tavrı (akılcılık), kendisini göstermiş, Anababanın yarattığı bir sorunu gidermiş olur.

Lakapların ikinci işlevi, verilen lakaplarla kişilerin bireyselliklerinin vurgulanıyor olmasıdır. Çünkü insanların asıl adları, onlara doğar doğmaz verildiği için, sahip oldukları özellikleri yansıtmayabilir. (Örneğin Galip'ler her zaman galip gelmeyebilirler, Fidan'lar ise kısa boylu olabilirler.) Oysa lakaplar kişilerin, diğer insanlardan farklı olan yanlarını vurgulayan sıfatlardır. Bu yüzden, bir toplumda insanlara lakap verilmesini, bireysel ayrılıkların dikkate alınması olarak yorumlayabiliriz.

Dede Korkut'ta "Ad Verme" ve "Aklını Kullanma"

Dede Korkut Hikâyeleri'nde (Gökyay, 1976) Çocuk-Anababa Toplumuna özgü davranışlara sıkça raslanır. Ancak bu hikâyelerde bireyselleşmiş Yetişkin motifinin de, dikkati çekecek şekilde sergilendiği kanısındayım. Örneğin Kanturalı evlenmek istediği kız tipini tanımladığında, babası, bu tanımlamanın geleneklere uymadığını düşünür, fakat oğlunun isteği kızı aramasını engellemez, hatta destekler. Bu motifte Anababa otoritesinin bireyselleşmeye izin verdiğini düşünebiliriz.

Dede Korkut'ta bireyselleşmenin görüldüğü bir başka motif ise, Boğaç Han Hikâyesinde karşımıza çıkıyor. Şöyle: Eski bir gelenek uyarınca, Dirse Han doğan oğluna bir ad koymamıştır. (Çünkü çocuk büyüdüğünde, gösterdiği bir kahramanlığa bakılarak kendisine ad verilecektir.) Adsız oğlancık biraz büyür; bir gün azgın bir boğa ile dövüşürken yumruğunu boğanın alnına dayar; ne biri geriler ne ötekisi. Bu anda adsız oğlancık "dama direk vururlar, dayak olur; ben bunun alnına neye dayak olurum" diye düşünerek kenara çekilir. Boğa tepe üstüne yere yıkılır, mücadeleyi oğlan kazanmış olur. Bunun üzerine, adsız oğlana başarısına uygun bir ad koysun diye Dede Korkut'u çağırırlar. Dede Korkut da ona "Boğaç" adını verir.

Bence, Boğaç Han'a yaptığı davranışa uygun bir ad verilmesi, onun bireyselleşmesine (Yetişkin olmasına) katkıda bulunacaktır. Öte yandan Boğaç, başarısını, biraz bilek gücüne, biraz da aklına borçludur. Yani Boğaç, Yetişkinliğe adım atarken, fiziksel gücüyle birlikte aklını da kullanmıştır. Bütün bunlar, Dede Korkut Hikâyeleri'nde Yetişkinliğin bulunduğunu gösteren öğelerdir.

Geleneksel Kültürümüzde "Ben"

Geleneksel kültürümüzde, "ben" sözcüğünde simgeleşen bireysellik, genelde bastırılmıştır. Ancak insanlardaki bireyselleşme ihtiyacı, çeşitli görünümler altında kendini göstermiştir. Başka kültürlerde olduğu gibi bizim kültürümüzde de, bireyselleşmeleri katı bir şekilde bastırılan insanlar, hiç olmazsa hayalen, diğer insanlardan farklı bireyler oldukları fantezisini geliştirmişlerdir. Bu konuda iki örnek vermek istiyorum. Birincisi şu: Her insanın gökte bir yıldızı olduğu, ölünce yıldızının da kaydığı inancı vardır. Bu fantezi, yer yüzünde bireysel (kendine özgü) olamayan insanların, gök yüzünde bireysellik aramalarından kaynaklanmış olabilir. Benzeri şekilde geleneksel kültürümüzde, Cennet'teki Tûbâ ağacında her bir insanı temsil eden ayrı bir yaprak bulunduğu inancı vardı. Bu da bireysellik (kendine özgülük) özlemiyle ilgili olabilir. Bu dünyada özerk/müstakil olamayanlar, uzaklarda bir yerlerde kendilerine ait müstakil bir yıldızlarının ya da yapraklarının bulunduğunu düşünüp rahatlamış olmalılar.

Sürekli başkalarıyla birlikte olmak, savaşta ve camide saf saf durmak, fiziksel zorunluluktan ötürü olabileceği gibi, psikolojik ihtiyaçtan da kaynaklanıyor olabilir. Fakat her halde, bu tür bir ihtiyacın yanı sıra, insanlarda, zaman zaman grubun dışında kalma, tek başına olma ihtiyacı da vardır. İnsanlar, bireyselleşmelerini bastıran toplumla baş edebilmek için "yıldız ve yaprak" örneğinde olduğu gibi hayal kurmanın yanı sıra, birtakım ilginç toplumsal kurumlar da üretmişlerdir. Mevlevilerin semaları, söz konusu kurumlara örnek gösterilebilir. Kalabalık içinde tek başına dönmekte olan bir mevlevî bana, gruptan ayrılmayı başarmış (bu yüzden onu bireyselleşmiş sayabiliriz) ancak grupla olan bağını da tamamen koparmamış bir insanmış gibi geliyor.

Nasrettin Hoca: Gelecekteki Empatik Toplumun Müjdecisi

Nasrettin Hoca'nın kültürümüzde özel bir yeri olduğu her zaman söylenmiştir. Burada ise Hoca'yı, fıkralarında sergilenen kişisel roller açısından ele almak istiyorum.

Kısaca belirtmek gerekirse Nasrettin Hoca, üç kişisel rolü (benlik-durumunu) birbiriyle kaynaştırarak ustaca kullanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Yetişkin rolünün koordinatörlüğü altında, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini dengeli bir şekilde kullanmaktadır. Bu bölümün başında, söz konusu üç rolün dengeli şekilde kullanılacağı toplumlara "Empatik Toplum" adını verebileceğimizi belirtmiştim. Kendine özgü kişiliği ile Hoca, gelecekteki böyle bir toplumun günümüzdeki temsilcisi sayılmaya lâyıktır. Bu açıdan Hoca'nın özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Nasrettin Hoca bir Anababadır: İnsanları geliştirmek, eğitmek amacıyla, bir öğretmen tavrıyla eleştirilerde bulunur, hatalı davranışları iğneler. Adeta bir ahlâk eğitimcisidir (Dökmen, 1982).

- Nasrettin Hoca bir Yetişkindir: Akılcıdır; fiziksel gerçeği ve sosyal kuralları aklını kullanarak test etmeyi sever. Bireyselleşmiştir; çevreye/Anababa otoritesine boyun eğmek yerine, kendi aklımızı kullanmamızı önerir. (Örneğin, oğluyla birlikte giderken kendisi eşeğe biner, çevreden ayıplarlar; oğlunu bindirir, ayıplarlar; ikisi birden biner, eşeğe acıyıp ayıplarlar; ikisi birden eşeğin arkasından yürürler, aptallıkla suçlanırlar. Hoca'nın bu fıkraya ilişkin kıssadan hissesi bence şudur: Şartlar neyi gerektiriyorsa, çevremize aldırmadan, onu yapmalıyız. Ölçüt kendi aklımız olmalıdır.)

Hoca, Anababa otoritesine saygısız değildir; ancak bu otoritenin esiri de değildir. Esnektir; spontandır; gerektiğinde aklını kullanarak kural üretir (kanun vaz'eder). Örneğin kadı olduğunda, kanunlarda duruma uygun bir hüküm bulamazsa, aklını kullanarak âdil ve zarif bir çözüm üretir. Bu çözüme, "saçma" olduğu için değil, bizim akıl edemediğimiz ilginç bir çözüm olduğu için güleriz (Dökmen, 1982). (Örneğin, yemeğinin buharından yararlanan kişiden davacı olan adama, para şıkırtısı dinleterek ödemeyi sağlaması.)

- Nasrettin Hoca bir Çocuktur: Çünkü, spontan ve yaratıcıdır; bir çocuk gibi muziptir. Eğlenmeyi sever; fıkralarında insanlara ders verirken veya akılcı çözümler üretirken kıs kıs güldüğünü hissederiz.

- Hoca, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini yerine ve zamanına göre kullanır. Çoğunlukla da bunları aynı fıkra içinde kaynaştırarak sergiler. Örneğin, kadı olduğunda, yemeğinin buharına ekmek banan kişiden şikâyetçi olan bir davacı gelir. Hoca, kanunlarda duruma uygun bir çözüm bulamayınca, davacının kulağında para şıkırdatarak "yemeğin buharını satan, paranın şıkırtısını alır" der. Kanımca Hoca burada, bulduğu çözüm şeklinden ötürü Yetişkin, adaleti sağladığı ve aynı zamanda davacıyı eleştirdiği için Anababa, bütün bunları yaparken -muhtemelen- keyif aldığı ve izleyenlerine de keyifli vakit geçirttiği için de Çocuktur.*

- Hoca, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini dengeli bir şekilde kullanabildiği için, insanlarla sağlıklı empati kurma gücüne sahiptir. Bu özelliği onu, hoşgörülü ve insan sever kılmıştır.

- 1982'de henüz empati ile ilgilenmediğim dönemde yaptığım bir araştırmada, Nasrettin Hoca Fıkraları'nda evrensel insan sevgisi bulunduğu ortaya çıkmıştı (Dökmen, 1982). Söz konusu araştırmada, 295 Nasrettin Hoca fıkrasının yanı sıra bir grup Aisopos, Grimm ve Türk Halk masalını, Kohlberg'in moral (ahlaki) gelişim basamakları açısından incelemiştim.Grim Masalları'nın ve Türk Halk Masalları'nın alt düzeyde, Aisopos Masalları'nın orta düzeye, Nasrettin Hoca Fıkraları'nın ise daha çok üst düzeyde moral mesajlar taşıdığı anlaşılmıştı. Üst düzeydeki moral mesajlar, bireyselliği, kişi vicdanına dayanan ahlâk ilkelerini ve evrensel insan sevgisini kapsamaktadır.

Fıkra ve masallarla ilgili araştırmaların sonuçlarına bakarak ihtiyatlı olmak kaydıyla şunu söyleyebileceğimiz kanısındayım: Grim ve Türk Halk Masalları daha çok Çocuk-Anababalar Toplumuna, Aisopos Masalları Yetişkinler Toplumuna, Nasrettin Hoca Fıkraları ise Empatik Topluma özgüdür. Şüphesiz ki bu, araştırılması ve üzerinde tartışılması gereken bir iddiadır.

* Kısaca teknik bir konuyu tartışmak istiyorum: Hoca'nın burada, spontanlık ve yaratıcılık göstererek, Çocuk benlik-durumu içindeki Küçük Profesörü devreye soktuğu ileri sürülebilir. Ancak ben, zaten çok karmaşık hale gelmiş olan Transaksiyonel Analiz yaklaşımını, okuyucularıma tüm karmaşıklığı ile sunmak istemediğim için, farklı bir yorumu tercih ediyorum. Nasrettin Hoca'nın, Çocuk benlik-durumundaki özellikler ile Yetişkin benlik-durumundaki özellikleri bağdaştırdığını söylemekle yetineceğim.

- Nasrettin Hoca alaycı değildir; fıkralarında, karşısındaki kişiyi toptan eleştirmez; sadece onun belirli bir davranışını eleştirir. Böylece, kişilerarası iletişim -özellikle pazarlık (negotiation)- alanında geçerli olan bir ilkeye uymuş olur. Söz konusu ilke "kişiyi değil, davranışını eleştir" ilkesidir. Bu ilke önemlidir. Çünkü kişiyi toptan eleştirdiğimizde yıkıcı oluruz; oysa onun belirli bir davranışını eleştirdiğimizde ise, ona bu davranışını değiştirme şansı vermiş oluruz. Hoca, en azından sezgiyle, bu tür bir ilkenin varlığını hissetmiş ve buna uygun davranmıştır. Böyle olunca da Hoca'nın bir "toptancı BEN'e" sahip olmadığını söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle Hoca, "BEN değeri tiryakisi" değildir. Bu özelliği de O'nun, empatik topluma uygun bir üye sayılmasını gerekli kılmaktadır.

- Nasrettin Hoca, Çocuk-Anababalar Toplumundaki birtakım yaygın özelliklere karşı çıkmıştır. Örneğin, bu toplum türünde insanların bireysel sınırları ya yok denecek kadar azdır ya da aşırı geçirgendir. Bu durum pratikte, bireylerin ve ailelerin özerk olamamalarına, insanların, birbirlerinin işlerine çok fazla karışmalarına yol açmaktadır. Hoca, bu yaygın sorunu da eleştirir. Örneğin, mahallelerine bir tepsi baklava gittiğini söyleyen kişiye "bana ne" der; bu kişinin, baklavanın Hoca'nın evine gittiğini söylemesi üzerine ise "sana ne" der.

Nasrettin Hoca'nın Çocuk-Anababalar Arasında Ne İşi Vardı?

Şimdi şu soruları sormamız gerekiyor:

1. Nasrettin Hoca madem ki empatik topluma lâyık bir üye idi, o halde Çocuk-Anababalar Toplumunda ne işi vardı?

2. Nasrettin Hoca Fıkraları'nın önemli bir kısmının toplumun ürünü olduğunu biliyoruz. Özellikle Anadolu'da yaşayanlar, günden güne Nasrettin Hoca Fıkraları'nın sayısını artırmışlardır. Kitabın yukardaki bölümlerinde, söz konusu insanların belirgin şekilde Çocuk-Anababa özelliği sergilediklerini ileri sürmüştüm. Peki nasıl oluyor da bu Çocuk-Anababalar Toplumu, üç kişisel rolü dengeli şekilde kullanabilen bir empatik toplum üyesini yani Nasrettin Hoca'yı ortaya çıkarıyor? Bu bir çelişki sayılmaz mı?

Bu soruları şöyle cevaplayabiliriz: Nasrettin Hoca Fıkralarını üreten toplum, gerçekten bir Çocuk-Anababalar Toplumuydu; bu toplumda insanların bireyselleşmelerine, Yetişkin yanlarını sergilemelerine izin verilmiyordu. Oysa insanların, Nasrettin Hoca gibi olmaya, Anababa, Yetişkin ve Çocuk yanlarını dengeli bir şekilde sergilemeye ihtiyaçları vardı. Bu durumda, Nasrettin Hoca gibi olmaya özlem duyan insanlar, hayallerinde bir "Hoca" imajı yarattılar; ve bu insanlar, spontanlıkları, yaratıcılıkları toplum tarafından bastırıldıkça, Hoca'nın fıkralarını anlattılar, bu fıkralara ilâvelerde bulundular.

Bence, Nasrettin Hoca imajını üreten ve yaşatan toplum, bir anlamda Anababa otoritesine karşı çıkmıştır. Ancak bu karşı çıkışı yumuşatmak isteyen toplumdaki Uslu Çocuklar, öyle bir obje seçmişlerdir ki, bu objeye Anababanın itiraz etmesi pek mümkün değildir. Çünkü Anadolu insanının biraz olsun nefes alabilmek amacıyla hayal ettiği karşı çıkış objesi, yaşlı başlı bir imam/hoca'dır. İnsanlar, toplum tarafından reddedilme ihtimali bulunmayan bu saygı değer tipi ele alarak, O'nu, akılcı, bireyselleşmiş ve kendini gerçekleştirmiş bir fıkra kahramanı haline getirmişlerdir. Nasrettin Hoca'nın özelliklerini taşıyan kahraman, başka bir meslekten, orta yaşlı bir kişi de olabilirdi. Fakat olmamıştır. Çocuk-Anababalar Toplumunun üyeleri, kendi içlerindeki özlemi yansıtan alışılmadık bir tip yaratmak istediklerinde, Anababa'ya sempatik gelecek birisini seçmişlerdir. Bir anlamda toplum işini sağlama bağlamıştır. Bu yaklaşımdan ötürüdür ki, ortaya çıkan kahraman (Nasrettin Hoca) uzun ömürlü olabilmiştir.

Yukarda ifade etmek istediğim şey, bir başka söyleyişle şu: İnsanımız, Nasrettin Hoca Fıkraları'nı üreterek, bir anlamda Anababa otoritesine karşı ılımlı bir tepki göstermiştir. Bu ılımlı karşı çıkış, birtakım büyük toplumsal patlamaları önlemede bir tür sigorta/emniyet subabı rolü oynamış olabilir. (Psikanalitik Yaklaşıma göre, mizah yoluyla ifade edilen saldırganlık duygusunda azalma ortaya çıkar.)

Sonuç olarak: Çocuk-Anababalar Toplumu, Nasrettin Hoca gibi bir fıkra kahramanı yarattığı için, Çocuk-Anababalar Toplumu olmaktan uzaklaşmaz. Çünkü bu kahraman, yalnızca toplumun belleğinde yer almıştır; günlük yaşamda böyle birileri varsa bile çok enderdir. Toplumun yarattığı Nasrettin

Hoca tipi, insanlarımızın bu tür bir modele özlem duyduğu anlamına gelmektedir. Bu özlem, geçmişte olduğu gibi günümüzde de mevcuttur. Bir zamanlar televizyonlarımızda, Tekin Akmansoy'un yazdığı ve canlandırdığı Nuri Kantar tipi vardı. Yıllarca beğeniyle izlediğimiz bu tip galiba, Nasrettin Hoca'nın çağdaş versiyonlarından birisidir.

Kültürümüzde Yetişkin Gelgitleri: Uluğ Bey... Fatih... Hezârfen... Atatürk

Kültürümüzde Yetişkin tavrı, zaman zaman ortaya çıkmış, zaman zaman da kaybolmuştur. Özellikle Anadolu insanının yaşam biçimine baktığımızda, yetişkin tavrı adeta bir gelgit (med ve cezir) dalgalanması göstermiştir. Farklı çağlarda ve yerlerde Yetişkin tavrı (bireysellik) değişen ölçülerde gözlenmiştir. Aşağıda, zaman içindeki bu Yetişkin dalgalanmasını özetlemek istiyorum.

Sanatta imza atma, yani "ben yaptım" diyen Yetişkin tavrı, başlangıçta kısmen mevcutken, Osmanlı'da büyük ölçüde ortadan kalkmış, ancak Tanzimatla ve Cumhuriyetle birlikte gerçek anlamda ortaya çıkmıştır. Yukarıda da belirttiğim gibi, Orhun Abideleri'nde ve bunlardan yaklaşık dört yüzyıl sonra Selçuklu Dönemi'nde Ahlat mezar taşlarında imza görülmektedir. Osmanlı Dönemi'nde mimaride imza atma büyük ölçüde ortadan kalkmıştı; minyatürde Levni'ye kadar kollektif imzalar dışında imza yoktu; anonim edebiyat zaten imzasızdı; şiirdeki mahlaslar ise ancak yarı imza sayılabilecek nitelikteydi. Tanzimat Dönemi'nde edebiyatımıza, romanla birlikte imza da girdi. (Türkünün anonimi olur ancak romanın olmaz.) Yeni dönemin şiirinde mahlas da ortadan kaltı. Batı etkisiyle yapılmaya başlanan resimlere imzalar atıldı.

Tanzimat Dönemi, devlet yönetiminde, özellikle kişi hakları alanında da, Yetişkin tavrının yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladığı dönemdir. Ancak üst düzeydeki bu yenileşme hareketlerinin, sokaktaki insan ilişkilerine hemen yansıması mümkün değildi. İnsanlar, Tanzimatla birlikte ortaya çıkan yeni yaşam biçimini, eski iletişim tarzlarına -eski dünya görüşlerine- uydurarak kabulleniyorlardı. Örneğin yukarda "Devlet-Vatandaş: Baba ve Çocukları" başlığı altında da belirttiğim gibi,

Tanzimat romancıları, başlangıçta, padişaha karşı çıkan Çocuklarken, daha sonra topluma önderlik eden Anababalar oldular.

Orta Çağ Avrupası da bir Çocuk-Anababa Toplumuydu. Avrupa'da Yetişkinin ortaya çıkışı, bilimde ve sanatta görülen rönesans hareketleriyle birlikte olmuştur. Rönesans Dönemi'nin en belirgin özelliği ise bireysel akılların ön plana çıkması, Anababadan bağımsızlığını ilan eden özgür düşüncenin kendini göstermesidir. Kendi kültür tarihimize baktığımızda, Cumhuriyete kadar *olan dönemde, ancak silik ve geçici birtakım rönesans* izlerine raslamak mümkündür. Bugünkü kültürümüzün temeli olarak, ister çağlar boyunca Anadolu'da egemen olmuş kültürleri kabul edelim, ister Anadolu'ya göçle Orta Asya'dan taşınmış kültürü, isterse bunlara eklenmiş olan İslam kültürünü kabul edelim, bunlardan hiçbirisinde, Batı'daki anlamıyla köklü ve sürekli bir Rönesans hareketi olmamıştır. Genelde, kültürümüzün üç dönemine ilişkin olarak rönesanstan söz edilir. Bunlar, İslam Rönesansı, Timur sonrası dönemde Türk Rönesansı ve Kanuni Dönemi'nde Osmanlı Rönesansı'dır. Her birine kısaca bakalım.

Yukarda belirtilen üç rönesans iddiasından, gerçeğe en yakın olan İslam Rönesansı'dır. Nispeten uzun ömürlü olmuş olan ve bir ölçüde Batı Kültürü'nü de etkilemiş bulunan İslam Rönesansı döneminde, aklın rehberliği altında, deney, gözlem, fiziksel gerçeğin incelenmesi ve irdelenmesi, kısacası bilimsel tavır egemen olmuştur. İbn-i Sina, Nasrüddin-el Tusi, el-Cezari, Ömer Hayyam, İbn-i Haytam, Cabir İbn-i Hayan, El-Beyruni, Harezmi ve diğerleri bu dönemin önemli isimleridir. Onların varlığa ilişkin tavırları ile günümüzdeki *pozitif bilimcilerin* tavırları arasında önemli bir fark yoktu. Ancak bu parlak dönem günümüze kadar sürmemiş, İbn-i Sinalarla ortaya çıkan Yetişkin tavrı, daha sonraki yüzyıllarda kaybolmuştur.

Timur'u izleyen kısa bir dönem, akla ve spontanlığa izin veren bir anlayış hâkim olmuş, bu ise bilimde ve sanatta uyanışa yol açmıştı. Kısa süreli bir rönesans kabul edebileceğimiz bu dönemin parlak isimlerinden birisi Uluğ Bey'dir (Bilhan, 1988). Galileo öncesi en tanınmış astronomi bilgini kabul edilen Uluğ Bey, dönemin en büyük gözlemevini yaptırmıştı (Göker, 1979; Sayılı, 1988 ve 1991). Hazırladığı gökatlası Ziyc'deki yıldız ölçümleri, günümüzde hesaplanan değerlere eşit veya çok yakındır.

Kardeşi Baysungur ve arkadaşları, tezhip, resim hatta heykel gibi sanat dallarında başarılı ürünler vermişlerdi. Ancak Semerkant'taki bu parlak dönem, Uluğ Bey'in 1449'da oğlu tarafından öldürtülmesi ile bir anda -bir günde- son buldu. (Bir rivayete göre kesik başı, kurduğu medresenin duvarına asılmıştı (Ünver, 1948).) Uluğ Bey'in ölümüyle birlikte, çevresinde toplanmış olan bilim adamları bir anda dağılıverdiler; eğer vardıysa, rönesans filan kalmadı ortada.

Uluğ Bey'in çağı, bilimde ve sanatta uyanış dönemiydi. Diğer bir söyleyişle bu çağda "akıl", kısa süre için saltanata geçer gibi olmuştu. Bu hareketin kısa ömürlü olmasının bence iki nedeni var: Birincisi, bu dönemde bilim ve bilimsel anlayış henüz kurumlaşmamıştı. İkincisi ise, bilim ve sanat ürünlerinin, saray çevresi dışında piyasası yoktu. Yaklaşık aynı dönemde Avrupa'da, iyi çizilmiş bir gök ya da yer haritasına denizciler büyük paralar ödüyorlardı. Oysa Uluğ Bey'in haritaları pazarda para etmiyordu; zaten O'nun da satmaya ihtiyacı yoktu. Böyle olunca da Doğu'da rönesans, pamuk ipliğine bağlı bir saray lüksü konumundaydı. Batı'da bir Galileo ya da bir Newton ölmekle bilim son bulmuyordu; çünkü bilim kurumlaşmıştı ve piyasası vardı. Oysa Doğu'da böyle değildi; bir Uluğ Bey ölmekle, doğmakta olan rönesans güneşi batıverdi.

Uluğ Bey'in ölümünden sonra, öğrencilerinden birisi olan Ali Kuşçu, Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a davet edildi. Yüz kişilik ailesiyle birlikte yolculuk etmekte olan Ali Kuşçu'ya, Fatih'in, Osmanlı sınırından İstanbul'a kadar günde bin akçe harcırah verdiği söylenir. Böylesine önem verilerek davet edilmiş bu astronomi ve matematik bilgini, İstanbul'da, Uluğ Bey'in Ziyc'ine bir şerh (açıklama) yazdı. Bunun dışında astronomi ile ilgili yeni bir çalışması olmadı; devrin modasına uygun olarak lisaniyat ve kelâm gibi nakli ilimlerle uğraştı. O dönemde İstanbul'da zaten akli ilimlerle uğraşan büyük bir grup vardı; Fatih'in amacı, akli (pozitif) ilimlerle uğraşan önemli bir ismi davet ederek, bu alanda da gelişme kaydetmekti; fakat olmadı (Adnan-Adıvar, 1943).

Osmanlı'da daha sonraki dönemlerde, astronomi ile ilgili ufak çalışmalar oldu; daha ziyade muvakkıtlar namaz saatlerini belirlemekle uğraştılar. Astronomi konusunda artık hızla

ilerlemekte olan Batı'ya yetişmek bir yana, Uluğ Bey'in yaptıkları bile tekrarlanamadı. III. Murat zamanında Boğaziçi'nde bir gözlemevi yapılmaya başlandı. Bazıları padişaha "yıldızlar ilminin tekin olmadığını, bu işle uğraşan Uluğ Bey'in felâkete uğradığını" söylediler. Kaygılanan padişah emir verdi, rasathane inşaatı denizden topa tutuldu. Niçin böyle oldu? Bilim tarihçileri nasıl açıklar bilemiyorum; ben şunu söylemek isterim: Osmanlı'da akıl korkusu vardı; Yetişkin olamamanın sancısı vardı. Ortam, Çocuk-Anababalar ortamıydı. Padişah da herkes gibi hem Anababa, hem de Çocuktu. Çok büyük bir otoritesi bulunan bir Anababaydı ve aynı zamanda birkaç cümleden ve tek bir örnekten kaygılanabilen bir Çocuktu.

Kanuni döneminde rönesans hareketi olmadığı kanısındayım. Gerçi bu dönemde, mevcut sanat dallarında en olgun ürünler verildi; ancak insanların dünya görüşlerinde ve "akıla" ilişkin tutumlarında, Batı'daki Aydınlanma ve Rönesans çağını hatırlatır bir değişme olmadı. Bence, Osmanlı'da Yetişkin tavrının, aklın ve ben'in cesur bir şekilde ortaya çıkabildiği tek durum, Fatih'in portresini çizdirmesidir. Fatih, Avrupa'dan getirttiği ressamlara portresini çizdirerek "Ben" demiştir. (Fatih'in yüzü, minyatürlerdeki, tümü birbirine benzeyen yüzlerden birisi değildir.) Fatih, "Ben" demekten korkmamıştır, utanmamıştır.

Fatih'ten sonra Sultan Genç Osman da "Ben" demek istemiştir; ancak yeniçeriler "Biz" diyerek, Sultan'ın ben'ini bastırmışlardır. Sonra IV. Murat döneminde Hezârfen Ahmet Çelebi, muhteşem bir çırpınışla "Ben" demek istemiş, ancak diyememişti. Hezârfen, fen kafası olan bir Yetişkindi, gözlemler yaptı ve tarihte ilk kez uçtu. IV.Murat, O'nu izledi. bir kese altın verdi ve Cezayir'e sürdü; Hezârfen yok oldu. Niye böyle oldu? Çünkü, tarihin kaydettiği en büyük kahramanlardan birisi olan ve en azılı düşmanlarından bile korkmayan IV.Murat, "akıldan" korkardı. IV.Murat, Hezârfen'in yaptıklarından kaygılandı; Hezârfen'in aklına aklı ermedi.

Aslında, haremden çıkmayan III.Murat ile ömrü savaşlarda geçen IV.Murat arasında, aklın karşısında ürkmek açısından önemli bir fark yoktu. IV.Murat, nereye sefere çıkacağına karar vermek için istiâreye yatardı*. Bunları söylerken, bu kişilerin

* Belli bir konuda karar vermeye yardımcı olacak rüyayı görmeye niyet edilerek uykuya yatmaya "istiâreye yatma" denilir.

AL ŞU BİR KESE ALTINI, HİÇ DURMADAN CEZAYİR'E KADAR DEVAM ET..
Zafer Karakuş

akıllı olmadıklarını imâ etmek istemiyorum. Hepsi akıllı insanlardı, özellikle IV.Murat. Ancak, akıllı olmak ile bir Yetişkin tavrıyla gerçeği irdelemek ve test etmek farklı şeylerdir. Bu padişahlar, kendi akıllarıyla rahatça kavrayabilecekleri gerçekleri, bir Yetişkin tavrıyla incelemek yerine, yalnızca kaygılanmayı tercih etmişlerdir. III. Murat yıldızlarla uğraşmanın niçin tekin olmadığını araştırmamıştır; IV. Murat ise Hezârfen'e nasıl uçtuğunu sormamıştır. Her ikisi de Çocuk-Anababalar Toplumunun birer üyesiydi. Aykırı olan, oyunbozanlık eden Hezârfendi. Vakitsiz çıkmıştı ortaya. İçinde yaşadığı toplumda ise vakitsiz öten horozları kesme geleneği vardı. Erken öten horozlara ve erken uçan akıllara yer yoktu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı dönemlerinde, Lale Devri'nde ve Tanzimat'ta, Batı'daki yeniliklere kapılar açılmaya başlandı. Ancak yeterli bir Yetişkin tavrı üzerine temellenmeyen bu yenileşme hareketlerini, Batı'dakine benzer bir Aydınlanma ya da Rönesans saymamız mümkün değildir.

Ülkemizdeki Çocuk-Anababalar Toplumuna Yetişkin çizgilerinin katılması, asıl Cumhuriyet Dönemi'ne raslar. Bir anlamda gerçek rönesans Cumhuriyetle ortaya çıkmıştır. Deneye ve gözleme önem veren pozitif bilim anlayışının yaygınlaştığı bu dönemde, bireysel akılların sergilenmesine, dolayısıyla Yetişkin olmaya resmen izin verilmiştir. Atatürk, bu yeni hayata bakış tarzını, "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir" diyerek özetlemişti. Bu özdeyişteki "ilim ve fen" kelimelerinin yerine, sanırım "akıl" kelimesini yerleştirebiliriz. Galiba Atatürk, Anababa öğretisinden ziyade, kendi akıllarına güvenen bireylerden oluşan bir toplum istiyordu. Bugün, başta aydınlar olmak üzere, falcılara, medyumlara akın akın koşan bir toplum olarak, Atatürk'ün bu isteğine ne kadar cevap verebildiğimiz tartışmaya açıktır.

Çocuk-Anababalar Toplumundan Yetişkinler Toplumuna, belki de ilerde Empatik Topluma giden yolumuzda, Atatürk önemli bir isimdir. Aklı kullanmayı, pozitif bilimi, özetle Yetişkin olmayı, toplumumuzun gündemine getirmiştir. Ancak, Çocuk-Anababalar Toplumundan Yetişkinler Toplumuna -ya da Empatik Topluma- geçmek, galiba bir anda mümkün değil. Sanırım, Atatürk ile toplum arasında da Anababa-Çocuk etkileşimi vardı. Çeşitli anılardan okuduğum kadarıyla, Atatürk, yaşları kaç olursa olsun çevresindekilere "çocuk" diye hitap edermiş.

Çocukları çok sevdiği için böyle davranmış olabilir; ya da hemen herkeste çocuklara ait özellikler gözlediği için böyle davranmış olabilir. Gerekçe ne olursa olsun, her yaştaki insana böyle hitap edebildiği, belki de böyle hitap edebilen tek kişi olduğu için, Atatürk, çevresindeki Çocukların Anababası konumundaydı. Soyadındaki "ata" kelimesi, onu gelecek kuşakların da atası yapmaktadır. Atatürk, Anababa olmanın yanı sıra, kendi aklını kullanma sorunu olmayan bir Yetişkin ve gerektiğinde spontan ve şakacı bir Çocuktu. Böylece O, üç kişisel rolünü birlikte kullanabilen bir kişi, belki de gelecekteki Empatik Toplumun aramızdaki üyelerinden birisiydi.

Mardin (1991), Atatürk'ün orijinalliğinin arkasında "kişi onuru" kavramının bulunduğunu belirtmektedir. Mardin'e göre, söz konusu kavram, kişi'nin bir toplumsal meşruiyet kaynağı oluşturduğu inancına dayanmaktadır. Bu bilgiyi, kitabımızdaki terminolojiye çevirirsek, kişi onurunu dikkate almanın bir Yetişkin tavrı olduğunu söyleyebiliriz.

Cüceloğlu (1993) kişi onuru'na "insan onuru" adını vermektedir. O'nun tanımlamasıyla, öldürmeyi, cana ve doğaya saygısızlığı günah sayan Anadolu insanı ile doğaya saygı duyan Kızılderililer arasında benzerlik vardır.

İnsanı ve insana ait değerleri hiçe saydığınızda, kişi/insan onurunu da çiğnemiş olursunuz. Osmanlı Dönemi'ne, özellikle İmparatorluk Dönemi'ne baktığımızda, eskiye oranla -örneğin Selçuklulara oranla- kişi onurunun ortadan kalktığını söyleyebiliriz. (Adeta, imzanın ve bireyselleşmenin azalması gibi kişi onuru da, Osmanlı'da eskiye oranla azalmış, tükenmiştir.) Kişi onurunun ortadan kalktığının en önemli göstergesi, mal ve can güvenliğinin yasaların teminatı altında olmamasıdır. Osmanlı'da padişah dışında kimsenin mal ve can güvenliği yoktu. Padişah, en yakın çalışma arkadaşı olan sadrazamı veya oğlunu veya torununu, hiçbir savunma hakkı vermeden ve gerekçe göstermeden öldürtme hakkına sahipti. (Padişahlar bu haklarını bol bol kullanmışlardır.) Özellikle Fatih'ten itibaren devlet adamları (vezirler ve diğerleri) genelde devşirme yani padişahın kölesi idi. Hemen bütün cariyeler, dolayısıyla padişahların anneleri de köle idi. Şimdi böyle bir ortamda yaşadığınızı düşününüz: Kimse size dokunmuyor olsa bile, söz konusu mevcut kurallara tabi bir insan olarak, onurlu/başı-dik bir yaşantı sürdüğünüzü söyleyebilir misiniz?

Hiçbir zaman kişi onuruna sahip olmamış, sürekli horlanmış bir insanın, bu durumdan sıkıntı duymayacağı ileri sürülebilir. Fakat şu kesin ki, bir defa bile "insan" yerine konulmuş, kişi onuruna sahip olmanın tadını tatmış bir kişi için geriye dönüş acı olur. Dostoyevski'nin kahramanlarından Suşilov'un problemi bu olsa gerek.* Suşilov, kendisine insan olarak değer veren Dostoyevski'yi, bir anlık bile olsa geri çekildiği için affetmemiştir. Çünkü kişi onurundan vazgeçmek çok zordur. Bu yüzden, tarihimizde bir gelgit grafiği çizen Yetişkin tavrının, Cumhuriyet'ten itibaren eskiye oranla daha istikrarlı bir seyir göstereceğini düşünebiliriz.

Bu konuda sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Uluğ Bey'in, Fatih'in, Hezârfen Ahmet Çelebi'nin -muhtemelen daha başkalarının- kişiliklerinde, kısa sürelerle ortaya çıkan Yetişkin tavrı, son kez Atatürk'ün kişiliğinde Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya çıkmıştır. Bu son çıkışın öncekilerden farkı, Yetişkin tavrının Cumhuriyet Dönemi'nde Kurumsallaşmaya başlamış olmasıdır. Ancak bu durum yaşamımıza henüz yeterince sinmemiştir.

Bugün Ne Kadar Yetişkiniz?

Yukarda, genel çizgileriyle kültürümüzde gözlenen Yetişkin tavrından söz ettik. Peki, özellikle 21. yüzyıla yaklaştığımız şu günlerde nasılız? Özetle belirtmek gerekirse, Çocuk-Anababa özelliğimize, giderek daha fazla Yetişkin tavrı katmaktayız. Bir Yetişkinler Toplumu olmaktan, hele hele bir

---

* Dostoyevski'nin (1969) Ölüler Evinden Anılar adlı romanındaki Suşilov, bir gömlek ve bir ruble karşılığında suçu kendisininkinden daha ağır birisiyle kimlik değiştirmiştir. Hapishanedeki herkes Suşilov'u hor görmekte, alay etmektedir; yalnızca Dostoyevski (romandaki adıyla Aleksandır Petroviç) ona saygı göstermektedir; O da küçük paralar karşılığında Dostoyevski'nin bazı işlerini görmektedir. Bir gün Suşilov Dostoyevski'nin bir işini aksatınca yazar "para almasını biliyorsun ama" gibilerden sitem eder. Bu söz Suşilov'un çok gücüne gider ve "size para için hizmet ettiğimi sanıyorsunuz, halbuki ben..." diye ağlar. Dostoyevski O'nun gönlünü almaya çalışır, Suşilov ise bu olayı unutmuş gözükse de hiçbir zaman etkisinden kurtulmaz. Kendisine sürekli hakaret eden başkalarına bozulmamaktadır, fakat Dostoyevski'yi asla affetmez. Dostoyevski'nin yanında onurlu bir insan olduğu duygusunu yaşayan Suşilov'a, elindeki bu değerli şeyin bir anlık için bile olsa alınması ağır gelmiştir.

Empatik Toplum olmaktan henüz çok uzağız. Ancak büsbütün de yola çıkmamış değiliz. Gerçi, kimi aydınlarımız falcılara, medyumlara, astrologlara koşuyorlar; komşu teyzeler herkese paketlenmiş öğütler veriyor; okul kitaplarımızda bir bilene danışmamız öğütleniyor; hâlâ kendi aklımızdan çok Anababalarımızın rehberliğine güveniyoruz; fakat her şeye rağmen iyi yoldayız. Biraz da olsa Yetişkinliğe adım attık. İşte birkaç örnek:

Artık Ticaret Ayıp Değil

1980'lerin, 90'ların Türkiye'sinde artık ticaret ayıp değil. Yalnızca savaşmayı ve yönetmeyi işten sayan, ticareti küçümseyen Osmanlı'nın bakış açısını, galiba büyük ölçüde terk ettik. Daha 60'lı yıllarda bile, emekli bir öğretmenin, albayın veya yargıcın ticaret, söz gelişi kırtasiyecilik yapmasını, normal karşılayanların yanında, ayıplayanlar çoğunluktaydı. Galiba artık normal karşılayanlar çoğunlukta. Ben ortaokuldayken veya lisedeyken, herhangi bir şeyi alıp satmaya kalksam, annemin ve babamın aklı bunu asla kabul etmezdi; tamahkârlık sayarlardı, ayıp sayarlardı. Bugün benim çocuklarım, komşu ağabeylere, ablalara özenip, yaz günlerinde, duvar diplerinde, kendi yaptıkları bileklikleri satmaya çalışıyorlar. Ayıplamıyorum. Yüksek öğrenimini tamamlayan nice genç, ciddiyetle, gururla ticaret yapıyor; onlarla iftihar ediyorum. Oysa eskiden böyle değildi. Geçmiş günün memurları, alışveriş yaparken pazarlık etmeyi mübah sayarlardı da, ticaret yapmayı günah sayarlardı.

Herkes tüccar olsun demiyorum. Yalnızca, ticaretle uğraşmayı doğal kabul etmenin bir Yetişkin tavrı olduğunu ve tavrın ülkemizde giderek yaygınlaştığını belirtmek istiyorum. "Peki ama, ticaretteki hareketlenmeyle birlikte, köşedönmecilik, sahtekârlık da arttı" diyebilirsiniz. Bence bundan yılmamalı; bir şeyi kötüye kullananlar var diye o şeyi zararlı kabul edemeyiz. Üstelik, son yıllarda üçkâğıtçılığın artmasına da fazla hayret etmemek gerekir. Yüzlerce yıl ninelerimiz, üçkâğıtçı Keloğlan'ın hikâyelerini anlattılar. Gazetelerimiz ve büyüklerimiz onlarca yıl, biraz abartarak, biraz da imrenerek Sülün Osman hikâyeleri anlattılar. (Bence Sülün Osman, Keloğlan'ın çağdaş versiyonudur.) Demek ki içimizde bir yerlerde (belki de ortak bilinçdışımızda) üçkağıtçı bir Keloğlan yatıyor. Günü gelince,

ortam uygun olunca gün ışığına çıktı. Fakat ninelerimiz yüzlerce yıl, dürüst, mert, fedakâr insanların masallarını da anlattılar. Benliğimizin derinliklerindeki akıllı-üçkâğıtçı kahraman ile iyi niyetli kahramanın bir gün uzlaşacaklarına inanıyorum. Bunu şimdiden becerenler var.

Ergün Uçucu ve Adile Teyze

Çocuk-Anababalar Toplumundan Empatik Topluma uzanan yolumuzun üzerindeki önemli noktalardan birisi, belki de dönüm noktalarından birisi, bence Ergün Uçucu'nun 1977'deki bir çocuk programı olmuştur. Hatırladığım kadarıyla Ergün Uçucu'nun hazırlayıp sunduğu bu uykudan önce programı, alışageldiğimiz uykudan önce programlarından oldukça farklıydı. O güne kadar "uykudan önce" denildiğinde akla gelen şey, bir yetişkinin (tabi yaşça yetişkin demek istiyorum) ekrana ya da mikrofona çıkıp masal anlatması idi. Ergün Uçucu'nun programı, pek çok yönden alışılmışın ötesindeydi; yeniydi. Üstelik bu yenilik, hem şekil hem de kapsam yönündendi. Her şeyden önce Uçucu, masal anlatmıyordu; çocuklarla konuşuyordu, âdeta onlarla diyalog kuruyordu. Oysa Çocuk-Anababalar Toplumunda büyükler, çocuklara ya masal anlatır, ya öğüt verir ya da onları eleştirirlerdi. Uçucu ise bunların hiçbirisini yapmıyordu. Kısacası Uçucu, çocukları Çocuk yerine koymuyor, gerek verdiği mesajlarla, gerekse tavırlarıyla onları Yetişkin yerine koyuyordu. Örneğin onlara "yavrularım" ya da "çocuklarım" demiyor, konuşmaya "dostlarım" diye başlıyordu. Bence bu hitap şekli, çocukları Yetişkin saymanın, onları "adam" yerine koymanın bir ifadesidir.

Ergün Uçucu, insanlarımıza yeni bir model sunuyordu. İnsanlarımız o güne kadar, masal anlatan Anababa rolünde, ablaları, teyzeleri, dedeleri görmeye alışmıştı. Uçucu'nun sunduğu ise, "çocuklarla konuşan orta yaşlı bir amca" modeli idi; abilerin ve babaların, çocuklarla konuşabileceklerini, gerektiğinde onlara masal anlatabileceklerini gösteriyordu. Yetişkin tavırlı bu yeni model, çocuklar tarafından sevildi; ancak annelerin ve babaların, bu yeni modeli anlamakta, ona uyum sağlamakta zorlandıkları kanısındayım. Toplum galiba, bu tür bir yeniliğe henüz hazır değildi. Dördüncü bölümde sözünü ettiğim

İbsen'e yönelik toplumsal baskıların bir benzeri Uçucu'ya da yöneldi. Sanatçının, yediğine, içtiğine ve söylediğine karışılmaya başlandı. Örneğin Uçucu, çocuklara örnek teşkil etsin diye, konuşmasının sonunda bir bardak süt içiyordu. Hatırladığım kadarıyla, bir süre sonra süt yerine ayran içmek zorunda kaldı. Söyler misiniz: Hangimiz çocuğumuza uyumadan önce bir bardak ayran içiriyoruz?

Uykudan önce programını, Ergün Uçucu ayrıldıktan sonra, bir süre Meral Abla, bir süre de Adile Teyze sundu. Bu iki sanatçı da toplumun alışageldiği "masalcı abla/teyze modeline" uygundu. Özellikle Adile Teyze, ses tonuyla, tavrıyla ve verdiği mesajlarla Çocuk-Anababalar Toplumunun tipik bir üyesi idi. Çocuklara televizyona yakın oturmamalarını söylerken, çocuksu bir üslûpla "kuzucuklarım benim" derken ve o şirin kahkahasını atarken, bir Çocuk-Anababa idi. Çocuklar onu da sevdiler. Ancak Adile Teyze, Çocuk ve Anababa rollerini birlikte sergilerken, çocukları da Çocuk yerine koyuyordu. Belirgin bir Yetişkin rolü sergilemiyordu, çocuklara da Yetişkin muamelesi yapmıyordu. Sonuç olarak, Uçucu tarafından ekranlarımızda kısa bir süre (yaklaşık dört ay) sergilenen Yetişkin tavrı kaybolmuş, insanlarımızın yüzyıllardan beri görmeye alıştıkları Çocuk-Anababa tavrı yeniden egemen olmuştu.

Barış Manço

Adile Teyze bir Çocuk-Anababa idi, Yetişkin yanı azdı. Ergün Uçucu ise daha çok bir Yetişkindi. Bu iki model ekranlarda kendilerine düşen görevi yerine getirdiler. Uçucu'nun ekrana çıkışını izleyen on yıl içinde, toplumca önemli adımlar attık. Bence, 1970'li yılların sonunda ekranda Yetişkin tavrı görmeye fazlaca hazır olmayan toplumumuz, 80'li yılların sonunda bir Yetişkin modeli kabullenmeye artık hazırdı. Toplumumuz, siyasette, evde, sokakta, ekranda, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini bir bütünlük içinde sergileyebilen modellere, âdeta ihtiyaç duyuyordu. İşte tam bu sıralarda Barış Manço, toplumun söz konusu ihtiyacına, ekranda cevap veren kişi oldu. Manço'yu bir sanatçı olarak zaten tanımaktaydık. Ancak Manço, "7'den 77'ye" adlı programıyla, yepyeni bir "sanatçı-eğitimci" modeli sergileyerek ortaya çıktı. Bu modelin niteliğinin ve işlevinin, sosyal bilimciler tarafından irdelenmesinde yarar görüyorum.

Bence, 7'den 77'ye adlı programda Barış Manço, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini (ben-durumlarını) çok uygun bir kompozisyonla kaynaştırmakta ve Yetişkin yanının denetimi altında, yerine ve zamanına göre kullanmaktadır. Öncelikle programın Adam Olacak Çocuk adlı alt bölümünde Manço'nun sergilediği modele bakalım:

Adam Olacak Çocuk'ta Manço bir Anababadır: Çünkü bir Koruyucu Anababa tavrıyla öğütler vermektedir; çocukların dişlerini fırçalamalarını, arabada öne oturmamalarını, sebze yemelerini... söylemektedir; 10 numaradan başka notu yoktur. Adam Olacak Çocuk'ta Manço aynı zamanda bir Çocuktur: Çünkü spontan, şakacı, çocukları eğlendirirken kendisi de eğlenen bir insandır; programına verdiği "Adam Olacak Çocuk..." adı bile insanları gülümsetmektedir. Ve bu bölümde Manço bir Yetişkindir: Çünkü çocukları nasıl eğiteceği konusunda akılcı davranmaktadır; sadece öğüt veren bir Anababa tavrı değil, çocukların davranışlarını, baskı yapmadan değiştirebilen bir Yetişkin tavrı sergilemektedir (çocukların önde oturmalarından kaynaklanan trafik kazaları artık olmuyor.)

Adam Olacak Çocuk'ta kendisine ait üç kişisel rolü dengeli bir şekilde kullanabilen Barış Manço, bu özelliğinin bir uzantısı olarak, karşısına aldığı çocukları da Yetişkin yerine koymaktadır, "adam" yerine koymaktadır, onları ciddiye almaktadır; çocuklarla karşılıklı olarak konuşmakta, onlara vermek istediği mesajları, tek yönlü bir iletişimle değil, bir tür tartışma ortamı içinde iletmektedir. Bütün bunlar, Manço'yu gelecekteki Empatik Toplumun öncülerinden saymamız için yeterlidir.

Manço, programının "İkinci Kahvaltı" adlı yaşlılarla sohbet ettiği bölümünde ve "Kavak Yelleri" adlı gençlerle sohbet ettiği bölümünde, çocuklarla sohbet ettiği bölümdekine benzer şekilde, Anababa, Yetişkin ve Çocuk Rollerini duruma uygun bir esneklikle kullanmaktadır. (Örneğin gençlere yalnızca birkaç konuda öğüt verirken, yaşlılara öğüt vermemektedir.)

Son olarak Manço'nun, gerek televizyon programına, gerekse kendi yaşamına serpiştirdiği, empatik bir topluma yaraşır çağdaş tavrına değinmek istiyorum. Şöyle ki: Manço, izleyicilerine hem bugünkü toplumsal değerlerimizi ve geleneksek kültürümüzü hatırlatmakta, hem de onları başka ülkelerin

kültürleriyle tanıştırmaktadır. Kısacası Manço, izleyicilerine bir kültür aktarıcısı olarak seslenmektedir. Bence Manço'nun en belirgin özelliği, söz konusu kültür aktarımını gerçekleştirirken, kendine özgü zarif bir üslûp oluşturmuş olmasıdır. Kültür aktarımında, her zaman böylesine bir incelikle karşılaşmayız. Özellikle Çocuk-Anababalar Toplumunda kültür aktarımı, çoğunlukla otoriter/emredici bir tavırla gerçekleştirilir. Örneğin "büyüklerinize saygı gösterin" denilir; ya da ilkokullarımızda her yıl Anneler Günü'nde çocuklara "annelerini sevmeleri gerektiği" bir ders olarak okutulur. Oysa toplumsal değerlerin ve geleneklerin, böylesine buyurgan Anababa tavırlarıyla aktarılması, artık günümüzde fazla işe yaramamaktadır; kültürü aktarmada yeni üslûplara ihtiyaç vardır. Bu gerçeği keşfeden Manço, kültürel değerleri empoze eden bir Anababa olmak yerine, bu değerler ile insanlar arasında bir köprü oluşturmayı tercih etmiştir. Köprüsünün üç ayağı vardır; bunlar, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rolleridir. Sanatçı, bu üç ayak üzerine dengeli bir şekilde oturmuş kişiliği sayesinde kültür taşıyıcılığını gerçekleştirmektedir. Bunu nasıl gerçekleştirdiği konusunda küçük bir örnek vermek istiyorum:

Manço, "Babaanne seni çok seviyoruz" diye bir şarkı besteledi. Bu popüler şarkının, babaannelerle torunlar arasında bir sempati ortamı yarattığı, yeni ve sıcak bir iletişim kanalı oluşturduğu kanısındayım. Bu şarkısının yanı sıra Manço, bazı televizyon programlarında, çocuklara ve gençlere bir incik kebabının veya bir karnıyarığın nasıl pişirildiğini soruyor; bilmediklerinde ise babaannelerine sormalarını öğütlüyor; insana yönelik saygı ve sevgi ile kültürümüze yönelik duyarlılığı bağdaştırıyor. Öte yandan, uzak ülkelerin geçmişteki ve günümüzdeki kültür ürünlerini, kişisel yorumlarını katarak izleyicilere tanıtıyor. Bence Manço'nun bütünlük taşıyan bu ve buna benzeyen davranışları, O'nu etkili bir kültür taşıyıcısı kılmaktadır. Eğer, babaanneleri sevmek ve geleneksel yemekleri öğrenmek gerektiği konusu okullarımızda bir ders olarak okutulsaydı, hiç de etkili olmazdı. Nice derste olduğu gibi, öğrenciler söylene söylene ezberler, söylemeye söylemeye de unuturlardı.

"Selam" Adlı Şiirim ve Cüceloğlu'nun Kitapları Niçin İlgi Gördü?

Hacettepe'de hocam olan Doğan Cüceloğlu, Selam adlı şiirimi beğenmiş ve İnsan İnsana adlı kitabının başına koymuştu. 1979'dan bu yana kitap, sevildi ve pek çok kez yeniden yayınlandı. Kitapla birlikte okurlara ulaşan şiirim de çok sevildi; sanırım yüz defadan fazla radyolarda ve televizyonlarda okundu; üniversite öğrencileri bu şiiri, evlerinde ve yurtlarında, duvarlara, panolara astılar; Zühtü Dağcı gibi bazı okuyucularım bu şiir üzerine çeşitlemeler yazdılar. Grup Çağrı şiirimi bestelemek için izin istedi, güzel bir beste oldu. Bütün bunlara baktığımda, tek şiirin şairi olduğumu düşünüyorum. (Edebiyatımızda, tek şiirin şairi olan başka sanatçılar da vardır. Dilerim benim için bu durum uzun sürmez.)

Selam şiirim niçin çok beğenildi? Bu şiirin, şiir tekniği açısından çok iyi olduğu kanısında değilim. (Bunu, tevazu olsun diye değil, inandığım için söylüyorum.) Son yirmi-otuz yılda, bu şiirden daha kaliteli pek çok şiir yazıldı. O halde benim şiirimin böylesine ilgi görmesinin, şiir sanatı dışında bir nedeni olsa gerek. Bu nedeni şöyle açıklayabiliriz:

Selam şiirinde, "canlı, cansız her şeye selam ver, onları sev" mesajı verildikten sonra şöyle deniliyor: "Sonra çıkarıp cebinden aynanı/Bir selam da kendine ver/ Hatırım kalmasın el gün yanında/Bu dünyada sen de varsın!" Bu mesajda öncelikle, bireyin önemi vurgulanıyor, kişinin kendisini ihmal etmemesi yani ben'ine sahip çıkması gerektiği ifade ediliyor. Son yirmi-otuz yıldır insanlarımızın, Çocuk ve Anababa özelliklerine Yetişkin özellikleri katmaya çalıştıkları, bireyselleşme konusunda mesafe katettikleri kanısındayım. Bu durumda, Selam şiirinin insanlarımıza uygun bir zamanda sunulduğunu düşünebiliriz. Yani bu şiir, insanımızın "bireyselleşmiş Yetişkin" olma özlemine denk düşmüştür. İlgi görmesi bu yüzdendir.

Yaklaşık on beş yıl önce bu şiiri yazdığımda şüphesiz ki bunları düşünmemiştim, fakat şu an baktığımda söz konusu şiirde üç kişisel rolümü birlikte kullanmış olduğumu görüyorum.

Bunlar, doğaya ve insana yönelik sevgi ve hoşgörü taşıyan Koruyucu Anababa tavrı, yaşam karşısında coşku duyan Çocuk tavrı ve bireye saygı duyan Yetişkin tavrıdır. Demek ki bu üç tavrın birlikte sergilenmesi insanımıza hoş gelmektedir.

Selam şiirinin ilgi görmesinin temel nedeni, şiirde bireye değer verilmesi, ben'i ön plana çıkaran Yetişkin tavrının sergilenmiş olmasıdır. Sanırım Doğan Cüceloğlu'nun Türkiye'de yayımlanan beş kitabı da benzer nedenden ötürü, kamuoyunda büyük ilgi görmüştür.* Cüceloğlu, kitaplarında bir yandan bilimsel bilgiler aktarırken, bir yandan da kendisini anlatır; çocukluğundaki, gençliğindeki özlemlerini, sevinçlerini, hayal kırıklıklarını anlatır. Son iki kitabındaki Timur da Yakup Bey de kendisidir. Üniversitelerimizde Psikolojiye Giriş derslerinde okutulmakta olan İnsan ve Davranışı adlı kitabında da, ön plandaki akademik bilgilerin arkasında, bu bilgilerle çok iyi kaynaşmış halde yazarın kendi yaşamını görürüz. O'nun bu yaklaşımı, öğrencilerin, anlattıklarını iyi anlamalarına ve onunla empati kurmalarına -belki de özdeşim kurmalarına- yol açmaktadır. Sonuç olarak, Cüceloğlu da, Denemeler'inde kendisini anlatan Montaigne gibi, kendi ben'ini anlattığı için, okuyucular tarafından bu denli sevilmekte, beğenilmektedir. Artık, kendi ben'ini irdelemek, bireyselleşmek, sonuçta kendi aklına güvenen bir Yetişkin olmak isteyen insanımız, özgür düşünebilen bireyselleşmiş yazarları, bu arada Cüceloğlu'nu, özlemlerine yakın bulmuştur.

Yetişkin Olmak Kolay mı?

Çocuk-Anababalar Toplumundan Yetişkinler Toplumuna ya da Empatik Topluma giden yolda yeterince hızlı yol almıyor olabiliriz. Bunu doğal kabul etmek gerekir. Çünkü bir toplumda yüzyıllarca egemen olmuş bir yaşama/iletişim biçimini kısa sürede değiştirmek oldukça zordur. Bu yüzden olsa gerek, Cumhuriyetle birlikte gelen düşünce reformunu yasalardan pratiğe geçirmek kolay olmamaktadır. Öte yandan okullarda

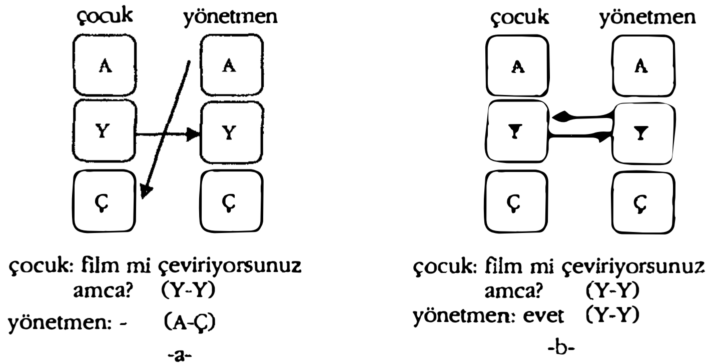
---

* Cüceloğlu'nun kitapları: İnsan İnsana (1979), Yeniden İnsan İnsana (1992), İnsan ve Davranışı (1991), İçimizdeki çocuk (1993), İyi Düşün Doğru Karar Ver (1993) ve Yetişkin Çocuklar (1994).

okutulan, bir Yetişkin insan yetiştirmeyi hedefleyen bilgileri, yaşam stilimize ve dünya görüşümüze sindiremiyoruz. Örneğin, üniversiteyi bitirene kadar kendisine yıllarca deneyin ve gözlemin önemi anlatılmış nice aydın, falcılara, medyumlara gidiyor. Aydınlarımız, bu kişilerin kendilerine sundukları bilgileri, hangi deney ve gözlemle edindiklerini sorgulamıyorlar. Yıldız falcısının bir şekilde birleştirip aslana benzettiği yıldızların, başka bir şekilde birleştirilip ütüye ya da kerpetene benzetilebileceği akıllarına gelmiyor.

Geleneksel dünya görüşünden uzaklaştıklarını düşünen aydınlarımız bile zaman zaman geleneksel tarzda iletişimler sergiliyorlar. Bu konuda iki gözlemini paylaşmak istiyorum:

Birinci gözlemim, senaryosunu Bilgesu Erenus'un yazdığı bir İrfan Tözüm filmi; adı Devlerin Ölümü. Sabahattin Ali'nin üç hikâyesini temel alan bir senaryoya dayanan bu film, artık insanlarımızın dudak büktüğü Eski Türk Filmlerinden çok farklı. Devlerin Ölümü, gerçeği bir Yetişkin tavrıyla irdeleyen insanların ortaya koyduğu çağdaş bir eser. Yani bu filmi, Çocuk-Anababalar değil, Yetişkinler, belki de Empatik Toplumun öncüleri çevirmiş. Ancak filmin bir sahnesinde, Çocuk-Anababalar Toplumundan miras kalmış bir iletişim sergileniyor. Şöyle ki; film çekim ekibi bir okulun yanından geçerken bir çocuk yönetmene yaklaşıp (yönetmeni Tarık Akan oynuyor), "Film mi çevireceksiniz amca?" diye soruyor. Yönetmen ise gülümseyerek çocuğun başını okşuyor ve cevap vermeden yürüyüp gidiyor. Şekil-51a'da görüldüğü üzere, yönetmen bu davranışıyla çocuğu, Çocuk yerine koymuş, Yetişkin yerine koymamıştır. Yani yönetmen, Çocuk-Anababalar Toplumuna uygun bir davranış sergilemiştir. Çünkü Çocuk-Anababalar Toplumunda çocuklara ya "aferin" denilir, ya azarlanır ya da bir emir verilir; çocukla diyalog kurulmaz, sohbet edilmez; hatta bir misafirin yanında soru soran çocuklara cevap verilmez, (mümkünse hiç verilmez). Buna karşılık çocuklar sevilir, korunur, bazı soruları karşısında yönetmenin yaptığı gibi kafaları okşanır ve sanki ortamda yoklarmış gibi iletişim noktalanır. Yetişkin yanını geliştirmiş bir büyükten ise, Şekil-52b'de görüldüğü gibi davranmasını bekleriz. Böyle bir kişi, çocuğun sorusunu cevapsız bırakmaz; "Evet film çeviriyoruz" ya da "Hayır" diye karşılık verir. Böyle davrandığında ise karşısındaki çocuğu Yetişkin yerine koymuş, "adam" yerine koymuş olur.

Şekil 52. Devlerin Ölümü adlı filmdeki bir sahnede sergilenen iletişim (a) ve bu iletişimin nasıl olması gerektiği konusundaki öneri (b).

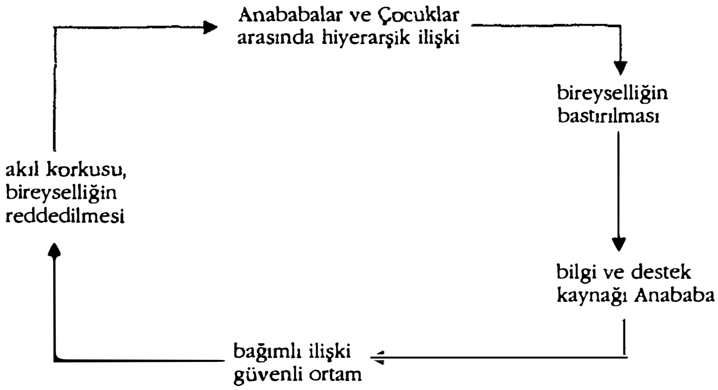
Soru soran bir çocuğa cevap vermeden sadece kafasını okşamak bir Çocuk-Anababa tavrıdır; sadece cevap verip yürüyüp gitmek bir Yetişkin tavrıdır; çocuğa hem cevap vermek, hem de kafasını okşamak ise Empatik Topluma özgü daha gelişmiş ve sentezleyici bir tavırdır.

Geleneksel dünya görüşünden uzaklaştıklarını düşünen aydınlarımızın sergiledikleri geleneksel tarzdaki iletişimlere ikinci örneğim şu: Son on beş-yirmi yıldır üniversite mezunu bazı aydınlarımız herkese (bakkala, çöpçüye, balıkçıya, öğretmene, avukata) "hocam" diye hitap ediyorlar. Bu davranışları, gerçek hocaların (özellikle öğretim üyelerinin) otoritesine baş kaldırma isteğinden kaynaklanıyor olabilir ya da "herkesten öğrenebileceğimiz bir şeyler vardır" görüşünden kaynaklanan eşitlikçi bir anlayışın ürünü olabilir. Gerekçe ne olursa olsun, konunun ilginç yanı bence şu: Geleneksel dünya görüşünden uzaklaşmak isteyen -belki gerçekten de uzaklaşmış olan- aydınlarımız, modern bir iletişim üslûbu oluşturmaya niyetlendiklerinde, geleneksel bir kelime olan "hocam" kelimesini simge olarak seçmişlerdir. Dedelerimizin geçmişte hayal ettikleri, "rahat ve yaratıcı Nasrettin" tipine "hoca" sıfatını eklemeleri gibi, günümüzün aydınları da her yiğide "hoca" demeyi uygun görmüşlerdir. Bence bu tavır, insanların dünya görüşleri değişse bile, benliklerinin derinlerine işlemiş olan iletişim tarzının kolay değişmeyeceğine güzel bir örnektir.

SONUÇ: YA AKIL KORKUSU YA YALNIZLIK

Bu bölümde, günlük yaşamımızda ve bin yılı aşkın süredir ortaya konmakta olan kültür ürünlerimizde, Çocuk-Anababa özelliklerinin ağır bastığını dile getirdim. Çeşitli örnekler vererek, bir Çocuk-Anababalar Toplumu olduğumuzu savunmaya çalıştım. Bunu yaparken de, kültürümüzde bazı Yetişkin özellikleri, insanımızda ise Yetişkin olma eğilimi bulunduğunu gözden kaçırmamaya çalıştım. Günümüzde Yetişkin olma konusunda bazı adımlar atmakta olduğumuzu da belirttim. Fakat her şeye rağmen, verdiğim örneklere bakıldığında, gerek geçmişte gerekse günümüzde, belirgin bir şekilde Çocuk-Anababa toplumu olduğumuz anlaşılmaktadır. Henüz bir Yetişkinler Toplumu olmaktan uzağız. Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini, kaynaşmış bir bütün halinde kullanan insanlardan oluşan bir Empatik Toplum olmaktan ise daha da uzağız. Özetle, Yetişkin olmaya istidatlı bir Çocuk-Anababalar Toplumuyuz.

Bu kitapta ortaya koyduğum kadarıyla, bir Çocuk-Anababalar Toplumunda, gerek resmi, gerekse gayri resmi ilişkilerde, hiyerarşi önemlidir; her birey, bazı kişiler karşısında Çocuk rolü takınırken, bazı kişiler karşısında da Anababa rolü takınır. Bu hiyerarşik yapı içinde, Şekil-53'de görülen kısır döngü ortaya çıkar. Şöyle ki: Belli bir anda Anababa rolü oynamakta olan kişiler, karşılarındaki Çocukların spontanlıklarını (doğal davranışlarını) bastırmaya çalışırlar. Spontanlığın yanı sıra, kişilerin kendi düşüncelerini sergileme, gerçeği kendi başlarına test etme, dolayısıyla da bireyselleşme ve Yetişkin olma eğilimleri de bastırılır. Bireyselleşmesi bastırılan kişi, yaşamını sürdürebilmek için gerekli bilgiyi ve desteği, karşısında Anababa rolü oynamakta olan diğer insanlardan elde etmek zorundadır. Bu durum ise kişileri birbirlerine bağımlı kılar. Bağımlı ilişki ortamında kendisini güvende hisseden kişi, bu güveni kaybetmemek için, mevcut hiyerarşiyi bozmaktan kaçınır. Hiyerarşiyi bozmamak için de öncelikle kendi özgün düşüncelerini ortaya koymaya karşı direnç geliştirir. (Bu tavır, giderek özgün düşünce üretme becerisini de köreltebilir.) Yani kişi bir anlamda, bireyselleşmeye, kendi aklını sergilemeye karşı bir korku geliştirir. Bu korku, topluluk içindeki mevcut bağlılığı pekiştirir. Kişiler, bireysel akıllarını ve bireyselliklerini dışladıkça, aralarındaki hiyerarşiyi ve bağlılığı güçlendirmiş olurlar.

Şekil 53. Çocuk-Anababalar Toplumunda akıl korkusunu doğuran ve ayakta tutan kısır döngü.

Çocuk-Anababalar Toplumundaki kişiler, yukarda dile getirilen kısır döngüyü ayakta tutmak isterler; bu yüzden de bireyselleşmiş kişilerden oluşan Yetişkinler Toplumunu, bir tehdit, bir kötü örnek olarak algılarlar. Çocuk-Anababalar Toplumundaki kişiler için, bireyselleşmiş Yetişkin olmanın en kötü yanı, toplum içinde yalnız kalmaktır. Bu bakış açısına göre, bağımlı ilişki insanı yalnız kalmaktan korur; bireyselleşme ise yalnızlığa yol açar. Çocuk-Anababalar, bu görüşlerini/sezgilerini desteklemek için birtakım hikâyeler üretirler ya da bazı gerçek olayları, seçici algılama yoluyla abartırlar. Çocukluğumdan beri duymakta olduğum bu tür hikâyelerden birisini aktarmak istiyorum: Evinden uzaktaki bir Avrupalı, ailesine geleceği günü telgrafla bildirir, ancak bildirdiğinden bir gün önce gelir. Aile, geleni sevinçle karşılar, fakat "Sen bize bugün geleceğini söylememiştin, biz de kendimize göre yemek hazırladık, sen bugün dışarda yiyeceksin" der; yiyeceğini onunla paylaşmaz. Böyle bir olay yaşanmış olsun ya da olmasın, çevremdeki büyükler bu hikâyeyi, keyifle ve ibret alınacak bir olay diye anlatırlardı. Sanırım insanlarımızın bu hikâyeden -sezgiyle- çıkardıkları kıssadan hisse şuydu: Batılılar gibi bireyselleşmek insanı bencilliğe ve yalnızlığa iter. Böylece, yalnız kalma korkusu yüzünden bireyselliğe itilen insanlarımız, bağımlı ilişkiyi sürdürebilmek için akıl korkusunu tercih ediyorlardı.

Çocuk-Anababalar, Yetişkinler Toplumundaki insanların fazla bireyselleştiklerini, bu yüzden de yalnızlık içinde acı çektiklerini iddia ederler. Gerçekten de, fazlaca bireyselleşmiş, Anababa ve Çocuk yanları körelmiş, kupkuru Yetişkin haline gelmiş bazı kişiler için, bu iddia geçerli olabilir. Fakat, bireyselleşmenin her zaman korkunç sonuçlar doğurduğu ve batılıların bu yüzden mutsuz oldukları düşüncesi, yanlış ve abartılmış bir genelleme olsa gerek. Her şeyden önce, kendi akıllarına güvenen bireyselleşmiş kişilerin, mutlaka yalnızlık çekecekleri düşüncesi doğru değildir. Bunun yanı sıra, bağımlı ilişkilerin hüküm sürdüğü Çocuk-Anababalar toplumunda, insanların hiç yalnızlık çekmedikleri de söylenemez. Çocuk-Anababalar Toplumunda belki fiziksel anlamda yalnızlık yoktur, fakat psikolojik yalnızlık görülebilir. İnsanlarımız, izlediğim röportajlarda ve açık uçlu sorulara verdikleri cevaplarda "Bazen kalabalık içinde -düğünde, dernekte- kendimi yalnız hissederim" diyerek bu gerçeği dile getirmektedirler.

Çocuk-Anababa davranışlı kişi olmanın tek alternatifi, Yetişkin davranışlı kişi olmak değildir. Kitabın V.Bölümünde "Çocuk-Anababa Olmak Ne Demek?" başlığı altında da dile getirildiği üzere, bu iki grup insanın yanı sıra, bir de üç kişisel rolünü dengeli şekilde kullanabilen empatik davranışlı kişiler vardır. Empatik davranışlı kişiler, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini kaynaştırarak, Yetişkinin koordinatörlüğü altında yerine ve zamanına göre kullanma becerisine sahiptirler. Bu kişiler, hem kendi akıllarını sergilemekten çekinmeyen bireyselleşmiş kişilerdir, hem de kendilerini toplumdan soyutlamazlar. Bencil/asosyal oldukları gerekçesiyle bireyselleşmiş kişilere karşı olan toplumumuzun, empatik davranışlı kişilere olumlu gözle bakacağı kanısındayım. (İnsanlarımızın empatik davranışlı kişilere saygı duyduklarını, fakat onlara benzemek konusunda çekingen davrandıklarını, yukarda "Nasrettin Hoca" başlığı altında dile getirmiştim.) Bizler için, Çocuk-Anababa yanımıza Yetişkin özellikleri ekleyerek empatik davranışlı kişiler olmak çok zor olmasa gerek. Kitabın son bölümünde, nasıl empatik davranabileceğimiz konusunda birkaç örnek vermek istiyorum.

VI. BÖLÜM

NE AKIL KORKUSU NE YALNIZLIK

Daha önceki bölümlerde, genel çizgileriyle bir Çocuk-Anababa Toplumu olduğumuzu, bu toplum tipinde ise, bağımlı ilişkilerin sürdürülebilmesi amacıyla bireyselliğin bastırıldığını belirttim. Kendi düşüncesini sergilemekten çekindiğini, bir anlamda "akıl korkusu" içinde bulunduğunu ileri sürdüm. Uzun yıllar, nispeten bireyselleşmiş Batılı insanlara bakarak, onların bencillik ve yalnızlık içinde acı çektiklerini düşündük. Kısacası, Batılıların bireyselleşmelerini, Yetişkin olmalarını, uzak durulması gereken bir kötü örnek olarak tanımladık. Bu bakış açısının niçin yanlış olduğunu bir önceki bölümde dile getirdim. Özellikle, Çocuk-Anababa olmanın tek alternatifinin Yetişkinlik olmadığını vurguladım. Bu konudaki önerimi tekrarlamak istiyorum.

Sahip olduğumuz ve pek sevdiğimiz Anababa ve Çocuk yanımıza, Yetişkin özelliklerini ekleyebiliriz. Bir yandan Çocuk ve Anababa tavrımızı, yani sevgiye ve saygıya dayalı ilişkilerimizi sürdürerek, bir yandan da, kendi aklına güvenen, özgün düşüncelerini özgürce sergilemekten çekinmeyen, bireyselleşmiş Yetişkinler olabiliriz. Kısacası, Anababa, yetişkin ve çocuk rollerini bir bütün halinde kaynaştırarak, yerine ve zamanına uygun davranışlarda bulunmayı becerebiliriz. Böylece, birbirimizle ve tüm insanlarla empati kurabilir, insanları derinden anlama ve sevme şansına sahip olabilir, fiziksel yalnızlıktan olduğu kadar psikolojik yalnızlıktan da uzak kalabiliriz. Anababa ve Çocuk rollerimize Yetişkin rolünün eklenmesi durumunda, bugüne kadar gözlenen bağımlı ilişkiler, kişilerarası bağlılığa dönüşebilir. Bu ise başlı başına bir kazanç olur.

Tanzimattan bu yana, Batı'dan bir şey alıp almayacağımız, eğer alacaksak neyi ne kadar alacağımız konusunda pek çok fikir ileri sürülmüştür (Doğan, 1991; Turgut, 1992). Sanatçılara, bilim insanlarına, aydınlara ait bu fikirleri üç ana grupta toplayabiliriz: Birinci görüşe göre Batı'dan hiçbir şey almamalıyız; yozlaştırdığımız eski değerlere kavuştuğumuzda, bütün sorunlarımız ortadan kaybolacaktır. İkinci görüşe göre, Batı'da ne görürsek almalıyız; medeniyet oradadır. Üçüncü görüşün savunucularına göre de, Batı'nın teknolojisini almalıyız ancak, gelenek ve göreneklerinden uzak durmalıyız. (Bu son görüşe karşı çıkanlar, Batı'nın düşünce sistemini (mentalitesini) almadan, yalnızca teknolojiyi transfer etmenin bir işe yaramayacağını, örneğin zamanı dakik olarak kullanma alışkanlığı olmayanların, kurulmuş bir fabrikayı işletemeyeceklerini savunmuşlardır.) Bir zamanlar sıklıkla sözü edilen, Batılılaşma ile bu benzeri görüşler, halen güncelliğini korumaktadır. "Nasıl bir toplum olacağız?", "Batılılaşmak zorunda mıyız?" soruları, çeşitli bilim dallarının yanı sıra psikolojinin de ilgi alanları arasındadır.

Yukarda dile getirilen konularla ilgili olarak, üç bilim insanımızın, Öner'in (1993), İmamoğlu'nun (İmamoğlu ve Yasak-Gültekin, 1993) ve Kağıtçıbaşı'nın (1990) çalışmalarına değineceğim. Söz konusu çalışmaların, bu kitap kapsamında ortaya koyduğum görüşlere benzerlik ve farklılıklarını kısaca tartışmak istiyorum.

Öner (1993), ülkemizdeki Rehberlik ve Psikolojik Danışma hizmetlerine ilişkin bir model ortaya koymuştur. Öner'e göre, halen ülkemizde uygulanmakta olan Rehberlik ve Psikolojik Danışma sistemi, Batılı dünya görüşünün bir ürünüdür, bu yüzden de ülkemizde aynen uygulanması işlevsel değildir. Bu düşünceden hareketle Öner, Batılı değerlere dayanan rehberlik anlayışını bizim kültürel değerlerimize uyarlamayı uygun görmüştür. Bu uyarlamada, Batı'daki "bireysellik ve biriciklik" yerine, "toplulukçuluk, bağlılık ve benzeşiklik" önerilmiştir. Öner'in, Guilford'un "zekâ yapısı" modelinden esinlenerek geliştirdiği bu ilginç modeldeki söz konusu öneriler, mevcut kültürel değerlerimize paralellik göstermektedir.

Bir başka araştırmacı İmamoğlu (İmamoğlu ve Yasak-Gültekin, 1993), ortaya koyduğu modelde, ayrışma ve bütünleşme adlı iki toplumsallaşma süreci tanımlamıştır. Bunlardan ayrışma süreciyle bireyci toplumsallaşma, sonuçta da "Bağımsız

İnsan" ortaya çıkar. Bütünleşme süreciyle ise toplumcu toplumsallaşma ve "Bağımlı İnsan" ortaya çıkar. İmamoğlu'nun modeline göre, bu iki toplumsallaşma türünün bağdaşımı ile "Dengelenmiş Toplumsal Birey" ortaya çıkabilir. İmamoğlu'nun Bağımsız İnsanı, kitabımızdaki terminolojiyle "Yetişkin", Bağımlı İnsan "Çocuk-Anababa", Dengelenmiş Toplumsal Bireyi ise "Empatik Davranışlı Kişi" olmaktadır.

Farklı terminolojiler kullanmamıza rağmen, insanların toplumsallaşmaları konusunda İmamoğlu ile görüş benzerliği içinde olduğumuz anlaşılmaktadır. Özellikle, ayrışma ve bütünleşme arasında denge kuramayan gençlerin ruh sağlıklarının, bu durumdan olumsuz yönde etkileneceği konusunda, İmamoğlu'nun ve Yasak - Gültekin'in (1993) görüşlerine katılıyorum. (Kitabımızdaki terminoloji ile ifade etmek istersek, üç kişisel rolünü dengeli şekilde kullanamayan kişilerin ruh sağlıklarının bozulacağını söyleyebiliriz.) Ancak araştırmacıların, üniversite eğitiminin, mesleki formasyon kazandırma yoluyla, ayrışma-bütünleşme dengelenmesine katkıda bulunacağı konusundaki görüşlerinin doğruluğundan kuşkuluyum. Bireyselleşme süreci ile kişinin bilgi düzeyi arasında, yüksek bir ilişki olmadığı kanısındayım. Bu kitapta, Empatik Davranışlı kişilerin empati kurma becerilerinin gelişmiş olacağını ileri sürdüm, (Bu görüş, Empatik Davranışlı Kişiye benzeyen Dengelenmiş toplumsal Birey için de geçerli olabilir.) Eğer bu iddia doğruysa, herhangi bir alanda üniversite eğitimi görmüş kişilerin empatik becerilerinin, diğer kişilere oranla daha yüksek olması gerekir. Oysa yapılan bazı araştırmalara baktığımızda, psikoloji ve eğitim dışındaki çeşitli alanlarda öğrenim görmüş kişilerin -örneğin mühendislerin, fen ve sosyal bilim öğretmenlerinin- empati kurma becerilerinin yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bilgi, Empatik Davranışlı Kişi (ya da Dengelenmiş Toplumsal Birey) olabilmek için, bir üniversite eğitiminin yeterli olmadığını göstermektedir. Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini dengeli bir şekilde kullanabilen Empatik Davranışlı Kişi olabilmek için iki şeyin gerekli olduğu görüşündeyim. Bunlardan birincisi, o toplumdaki genel yaşam biçiminde -sosyal, ekonomik ve benzeri alanlarda- gelişme olmasıdır; Empatik Davranışlı Kişi, genel gelişmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. İkincisi ise, kişisel rolleri dengeli şekilde kullanma ve empati kurma konusunda, kişilere özel eğitim verilmesidir.

Kağıtçıbaşı'nın da (1990), bir Aile Değişim Modeli bulunmaktadır. Bu modeldeki X-Kalıbı, kitabımızdaki terminolojiyle ifade edersek Çocuk-Anababalar Toplumuna, Z-Kalıbı yetişkinler Toplumuna, Y-Kalıbı ise Empatik Topluma karşılık gelmektedir. Kağıtçıbaşı'na göre, dünyadaki bütün toplumların, gelişim süreçlerini tamamladıklarında, Batı'daki Z-Kalıbına ulaşacakları fikri doğru değildir. Dünyadaki çeşitli toplumların, bu arada bizim gelişmemiz, X-Kalıbından Z'ye doğru değil, Y'ye doğru olacaktır. Hatta, Z'den Y'ye geçişi zorlayan güçler bulunmaktadır. Diğer bir söyleyişle, -kitabın daha önceki bölümlerinde de belirttiğim gibi- Çocuk-Anababalar Toplumundan Yetişkinler Toplumuna geçmek zorunlu değildir; Çocuk-Anababalar Toplumundan Empatik Topluma da geçilebilir. Yani, koruyucu Anababa tavrımızı ve konukseverliğimizi terk edip, "aşırı bireyselleşmiş" Batılılara benzemek zorunda değiliz. Sıcak kanlılığımıza ve konukseverliğimize, akılcı yetişkin tavrı eklememiz yeterli olacaktır.

Batı'da Yetişkini Anababa ile Dengeleme İhtiyacı

Giderek bir Yetişkinler Toplumu olan ve kişilerarası ilişkileri geri plana iten Batı'da, bağlılığa (hatta bağımlılığa) bir ölçüde yeşil ışık yakan bir anlayışın giderek güç kazandığı kanısındayım. Kağıtçıbaşı, Z'den Y'ye (yani Yetişkinler Toplumundan Empatik Topluma) geçişi zorlayan güçler bulunduğunu belirtmişti. Batı'da çevrilmekte olan bazı filmlerin, bu konudaki eğilimi yansıttığı söylenebilir. Şöyle ki: Bireyselliğe ve bağımsızlığa fazlaca önem veren Batı toplumlarında, işin, insanlararası ilişkilerin üstünde tutulduğu bilinmektedir. Batılı insanın bu akılcı ve rekabetçi dünya görüşü, pek çok filmin konusu olmuştur. (Örneğin bazı kovboy filmleri.) Ancak bunun yanı sıra, son dönemlerde çevrilen çeşitli filmlerde, kişilerarası ilişkilerin ihmal edilmemesi, işin her şey demek olmadığı mesajı da verilmektedir. Yani, bireyselleşmiş Yetişkin tavrının başat olduğu batı kültüründe insanlara, "biraz da Anababalık" edin mesajı iletilmektedir. Bu konuda bir örnek vermek istiyorum:

Beyaz Gölge adlı dizideki okul idarecileri, mantıklı, kurallara katı bir şekilde bağlı, okumak istemeyen ya da kurallara uymayan öğrencilere gereken işlemin yapılmasından yana kişilerdir.

Kısacası, katı bir Yetişkin tavrı içindedirler. Oysa okulun basketbol antrenörü olan Coach (koç) Ken Reeves, kuru bir Yetişkin olmak yerine, aklını, anababa rolüyle bağdaştırarak, akılcı ve koruyucu bir tavır sergiler. Koruyucu Anababa olduğu sahnelerde Reeves, sorun yaratan öğrencilerin peşlerine düşer, evlerine gidip anababalarıyla konuşmaya çalışır; kişilerin, kurallardan önemli oldukları anlayışıyla onları korumaya çabalar. Bence Reeves, Anababa ve Yetişkin rollerinin yanı sıra, başkalarının işlerine karışan, inatçı ve ısrarcı bir Çocuk tayrı da sergiler. Kısacası Reeves örneğiyle izleyiciye, üç kişisel rolünü (benlik durumunu) bağdaştırarak davranabilen bir Empatik Davranışlı model sunulmaktadır. Bu zengin model, katı Yetişkin tavrı sergileyen okul idarecileri karşısında daima haklı çıkar.

Ülkemizde gösterilen Batı kaynaklı filmler içinde, Empatik Davranışlı Kişi modelinin iyi şekilde sergilendiği filmlerden birisi Cosby Ailesi'dir. Bu filmde, baba rolündeki Dr.Huckestable Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini mükemmel bir şekilde bağdaştırarak ve dengeleyerek kullanmaktadır. Şakaları, eleştirirken bile elden bırakmadığı Çocuk tavrı, özgün düşünceleri, aklını kullanarak çocuklarını koruyan ve eğiten Anababa tavrı ve bireyselliklerini yok etmeksizin sağladığı bağlılık havası, Dr.Huckestable'ı empatik Davranışlı bir kişi saymamıza yol açmaktadır. Bence Huckestable, bir başka kültürde doğmuş, çağdaş bir Nasrettin Hoca'dır.

Nasrettin Hoca, Nuri Kantar, Dr.Huckestable ve Coach Reeves, farklı ihtiyaçlardan doğan, benzer çözümlerdir. Bu kahramanların üçünün de, Anababa, Yetişkin ve Çocuk yanlarını dengeli bir şekilde kullanabilen Empatik Davranışlı Kişi'ler olduklan kanısındayım: Bir zamanlar bizim kültürümüzde, Anababa ve Çocuk rolleri fazlaca kullanılırken, Yetişkinliğe ihtiyaç duyulduğunda Nasrettin Hoca üretilmişti. Çağdaş Batı Toplumu'nda ise, Yetişkin rolünün -bireyselliğin- fazlaca arttığı bir dönemde, Anababa ve Çocuk rollerine ihtiyaç duyularak Huckestable ve Reeves tipleri yaratılmıştır. Farklı ihtiyaçların doğurduğu adam tipi, "Empatik Davranışlı Adam" tipidir. Kağıtçıbaşı'nın da (1990) belirttiği gibi, X-Kalıbından da, Z-Kalıbından da Y-Kalıbına doğru bir gidiş vardır; bence olmalıdır. Kağıtçıbaşı'nın Y-Kalıbı adını verdiği şeye ben, Empatik Davranışlı Toplum adını veriyorum.

Empatik Davranışa Örnekler

Çocuk-Anababa davranışlı bir kişi, toplum içindeki tüm davranışlarında Çocuk ya da Anababa rolü sergiler. Yetişkin davranışlı bir kişi ise yalnızca Yetişkin rolü sergiler. Empatik Davranışlı Kişi adını verdiğimiz kişiler ise, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini, Yetişkinlerinin denetimi altında, yerine ve zamanına göre kullanma becerisine sahiptirler. Bu becerinin sergilenişine ilişkin olarak aşağıda dört örnek sunmak ve tartışmak istiyorum. Bu örneklerden ilk ikisi, çocuklarımızın eğitimi ile; üçüncüsü ast-üst ilişkileriyle; sonuncusu ise eğitim faaliyetlerinin bir parçası olan rehberlik hizmetleri ile ilgili.

Merdiven Çıkan Çocuk

Kitabın Giriş Bölümü'nde, bir merdivene ya da koltuğa tırmanmaya çalışan çocuğa yardım etmeden duramadığımızı belirtmiştim. Şimdi bu olaya tekrar bakalım:

Çocuğun kendi başına tırmanmasına izin vermeden ona yardım edersek, biz Anababa rolü oynamış, çocuğu ise Çocuk yerine koymuş oluruz. Bu durum Çocuk-Anababalar Toplumuna özgü bir davranıştır; bu şekilde devam edersek çocuğumuzu bağımlı bir insan haline getirme ihtimalimiz yüksektir; çocuğumuz hayat boyunca, bir yerlere tırmanırken, birilerinin desteğini arar hale gelebilir. Böyle yapmak yerine, çocuğumuzun merdiven çıkmasına karışmazsak, onun, gerçeği kendi başına test etmesine, sınama-yanılma yoluyla öğrenmesine izin vermiş oluruz; bu durumda, biz Yetişkin rolü oynamış, çocuğu da Yetişkin yerine koymuş oluruz. Böyle davranmamız, çocuğumuzun zihin gelişimine katkıda bulunabilir; ancak bu tavrımızı hemen her olayda sürdürdüğümüz takdirde, çocuğumuzun insanlar arasındaki sıcak ilişkilerden mahrum kalmasına yol açabiliriz.

Yukarda belirtilen etkileşim yollarından her ikisinde de eksik yanlar var. Birincide Yetişkin tavrı, ikincide ise Anababa ve Çocuk tavırları eksik. Birinci yolda, kişilerarası ilişki ön planda tutulmakta, fakat faaliyet (merdivene tırmanma davranışı) önemsenmemektedir. İkinci yolda, yani yalnızca Yetişkin tavrının sergilendiği durumda ise, faaliyet ön planda tutulmakta, fakat kişilerarası ilişki önemsenmemektedir. Oysa bu iki yolu sentezleyen, daha üst düzeyde eğitsel değere sahip bir üçüncü

yol bulunabilir. Örneğin şöyle davranabiliriz: Çocuğun tırmanmasına karışmayız; düşme ihtimaline karşı, onu koruyabileceğimiz bir uzaklıkta dururuz ve tırmanmayı başaran çocuğumuzun bu başarısından duyduğu sevince katılabiliriz; onunla birlikte el çırpabilir, onu öpebilir ve "aferin sana" diyebiliriz. Böyle davrandığımızda, hem biz sahip olduğumuz üç benlik durumunu dengeli şekilde kullanmış oluruz, hem de çocuğumuzun üç benlik durumuna birden mesaj göndermiş oluruz. Bu durumu sembolize eden grafik Şekil-54'te görülüyor. Biz, çocuğun merdivene tırmanmasına karışmadığımız için Yetişkin, düşme ihtimaline karşı dikkatli olduğumuz için Koruyucu Anababa, onun sevincini paylaştığımız için de Çocuk rollerimizi sergilemiş oluruz. Aynı zamanda, çocuğumuzun bir işi kendi başına becermesine fırsat tanıdığımız için onu Yetişkin yerine koymuş oluruz; onu koruduğumuz ve sevincine katıldığımız için Çocuk benlik durumuna mesaj göndermiş oluruz; ve çocuğun "bu işi ben başarmalıyım" diyen yanına (Anababa yanına) saygı gösterdiğimiz için de ona ait Anababaya mesaj göndermiş sayılırız. Aşağıdaki şekilde de görüldüğü üzere, burada zengin ve yararlı bir etkileşim tablosu sergilenmektedir.

Şekil 54. Çocuğunun bir yere kendi başına tırmanmasına izin veren, fakat gerektiğinde onun düşmesini engellemek için hazır bekleyen ve tırmanmayı becerdiği için çocuğun duyduğu sevince katılabilen anneler/babalar ile çocukları arasındaki zengin ve yararlı etkileşim.

Çocukları Çocuk Yerine Koymak Şart mı? Minare İlle de İple mi Düzelir?

Çocuklarımızı sürekli olarak Çocuk yerine koymak bize doğal gelir. Halbuki biz büyükler gibi çocukların da, Anababa,

Yetişkin ve Çocuk olmak üzere üç kişisel rolleri (benlik durumları) vardır. O halde bir çocuğu Çocuk yerine koymak, mümkün olan tek seçenek değildir. Çocuklarımızı Anababa yerine koyarak iletişimde bulunabiliriz; Yetişkin yerine koyarak iletişimde bulunabiliriz; ya da onları Çocuk yerine koyarak iletişimde bulunabiliriz. Çocuklarımızı sürekli olarak Anababa yerine koyarsak, onlara ağır bir yük yüklemiş oluruz. (Örneğin bir çocuğun çalışıp eve bakmasını istediğimizde, ona erken olarak Anababa rolü yüklemiş oluruz; ya da sürekli olarak günlük sıkıntılarımızı çocuklarımıza anlatıp, duygusal açıdan destek olmalarını istersek yine omuzlarına ağır bir yük yüklemiş oluruz.) Çocuklarımızı sürekli yetişkin yerine koyarsak, duygusal açıdan gelişmelerini ketleriz. Sürekli Çocuk yerine koyduğumuzda ise, onları bağımlı, kendi aklına güvenemeyen, girişimciliği bastırılmış kişiler haline getiririz.

O halde ne yapmalıyız? Şunu yapmalıyız: Gerek biz çocuğumuzun karşısında yerine ve zamanına uygun bir kişisel rol takınmalıyız, gerekse zaman zaman çocuğumuzun farklı kişisel rollerine hitap etmeliyiz. Oysa bizler çoğunlukla, çocuklar söz konusu olduğunda Anababa rolüne uygun davranıyoruz. Çocukları ise her zaman Çocuk yerine koyuyoruz; gerçeği kendi başlarına test etme fırsatını onlara hiç tanımıyoruz; neyin doğru olduğunu onlara söyleyiveriyoruz; onları kandırmanın doğal olduğunu düşünüyoruz, hatta bazen bunun keyfini çıkarıyoruz. Bütün bunları yapmak yerine, çocuklar karşısında, gerektiğinde Anababa, gerektiğinde Yetişkin, gerektiğinde ise Çocuk olmalı, bu üç rolümüzü kaynaştırarak kullanmalıyız. Aynı zamanda karşımızdaki çocukları da yerine göre bazen Anababa, bazen yetişkin, bazen de Çocuk yerine koyabilmeliyiz. Eğer bunu becerirsek, çocuklarımız karşısında otoritemiz, inanın hiç sarsılmaz.

Çocuklarımıza yönelik katı Anababa tavrımıza ilişkin iki örnek vermek istiyorum. Bugüne kadar anlatılagelmiş bir halk hikâyesi şöyle: Adamın birisi (bu olay Nasretin Hoca'ya atfedilir, ancak orijinal Hoca fıkraları arasında bulunmamaktadır) kızına testiyi verip çeşmeye yollarken, iki tokat atar.

Bu durumu gören bir başkası niçin böyle davrandığını sorduğunda ise "testiyi kırmasın diye tokat attım; testiyi kırdıktan sonra tokatın ne faydası var" diye cevap verir. Önemsizmiş gibi gözüken bu hikâye (ya da fıkra), aslında yüzyıllar boyunca insanımıza egemen olmuş bir anlayışı dile getirmektedir. "Kızını dövmeyen dizini döver"* atasözünde de belirtildiği gibi burada da, katı, cezalandırıcı ve yönlendirici bir anababa tavrı sergilenmektedir. Hikâyedeki bakış açısına göre, eline testi verilen kız, hata yapma ihtimali yüksek, beceriksiz bir varlıktır ve onun birileri tarafından sürekli yönetilmesi gereklidir. Bu şekilde tanımlanan bir insan ise, giderek bu tanıma uygun davranan bir insan haline gelebilir. (Bir zamanlar Avrupa'da ve yakın zamanlara kadar da bizde geçerli olan bir görüşe göre, çocukların, özellikle kız çocukların yönetilmesi gerekliydi (Fenelon, 1967)**; örneğin bir kadın evlenmeden önce babasının, evliyken kocasının, kocası öldükten sonra da oğullarının gözetim ve denetimi altında olmalıydı.)

Çocukları Çocuk yerine koyma alışkanlığımızı dile getiren bir başka hikâye, Mimar Sinan'la ilgili, Aslında, aşağıda anlatılan olayın, Mimar Sinan'ın başından geçtiğine dair elimizde bir kayıt yok; bu yüzden olayın üstatla ilgili olduğunu sanmıyorum. Olayın bizim için önemli yanı, hikâyenin kültürümüzün bir ürünü olmasıdır. Kanımca, söz konusu hikâyenin asıl kahramanı Sinan değil, hikâyeyi yıllarca yaşatmış olan bizim insanımızdır. Bunları, dolaylı bile olsa, Mimar Sinan'ı eleştirmek istemediğim için söylüyorum. Ben de herkes gibi, Sinan'ın kişiliğine ve sanatına büyük hayranlık duymaktayım. Üstelik uzaktan akrabam olur. (Eşim Kayserilidir.) Bu yüzden olayı, Sinan'ın başından geçmiş gibi

---

* Bu atasözümüze benzeyen atasözleri, başka kültürlerde de, örneğin Fransızca'da da bulunmaktadır.

** 1967'de yazdığı "Kızların Eğitimi" adlı kitabında Fenelon, daha çok Anababa tavrı takınmakta, eğitimlerini ele aldığı kızları ise biraz Yetişkin, fakat daha çok da Çocuk yerine koymaktadır; örneğin kızların bilimle uğraşmalarını ve bilim adamı olmalarını gereksiz, hatta gülünç bulmaktadır.

değil, bir mimarbaşının başından geçmiş diye anlatacağım. Hikâye şöyle:

Bir caminin (diyelim ki Selimiye'nin) yapımı sırasında, Mimarbaşının yanına gelen bir çocuk "usta, şu minare eğri" der. Bunun üzerine Mimarbaşı, adamlarına şerefeye ip bağlayıp çekmelerini emreder; çocuk "düzeldi" diyene kadar da minareyi çektirir. Bu iş bittikten sonra, olayı izleyen birisi "Mimarbaşı, iple çekmekle minarenin düzelmeyeceğini sen de biliyorsun, niçin böyle yaptın?" diye sorar. Sinan ise şöyle cevap verir: "Eğer ben böyle yaptırmasaydım, bu çocuk büyüyecek ve hayatı boyunca, ülkenin dört yanında, "Selimiye'nin bir minaresi eğridir" diyecekti. Bu yüzden çektirdim."

Yukardaki hikâyede Mimarbaşı, karşısındaki çocuğu kandırmış, onun gerçeği kendi aklıyla değerlendiremeyeceğini, hatta büyüdüğü zaman bile kandırıldığını fark etmeyeceğini varsaymıştır. Kısacası mimarbaşı, karşısındaki çocuğu Çocuk yerine koymuştur. Bunu yalnızca Mimarbaşı yapmamıştır. Bu hikâyeyi söyleyen ve yaşatan bizler, günlük yaşamımızda -geçmişe oranla azalsa bile- hâlâ çocukları Çocuk yerine koymaya devam ediyoruz. Yanımıza yaklaşmayan misafir çocuklarını gönlümüzce sevebilmek için "gel bak sana şeker vereceğim" diyoruz. Sonra da vermiyoruz. Sabahları bizi işe göndermek istemeyen çocuklarımıza "bakkaldan sana sakız alıp hemen döneceğim" diyoruz. Sonra da çocuklarımızın her zaman doğru söylemelerini istiyoruz. (Çelişkili davrandığımızı, çocuklara kötü modeller sunduğumuzu fark ettiğimiz için de "hocanın dediğini yap, yaptığını yapma" diyoruz.) En kötüsü, çocukları Yetişkin yerine koymadığımız için, onları, gerçeği kendi akıllarıyla araştıran ve test eden kişiler olarak yetiştirmiyoruz; onları gerçeği Anababaya soran bağımlı Çocuklar haline getiriyoruz. Sonuçta galiba, benliğimizin derinliklerindeki akıl korkusunu onlara da öğretiyoruz.

Çocukları Çocuk yerine koymanın doğurduğu en önemli sakıncalardan birisi, onların ezberciliğe itilmesidir. Şöyle ki:

Çocukluğumdan bu yana, okullarımızdaki ezbercilikten yakınan çok kişi gördüm. Gerçekten de öğrencilerin büyük çoğunluğu, kütüphanelerde ya da doğal ortamlarda bilgiyi kendileri aramak yerine, derste not tutup, bunları ezberlemeyi tercih ediyorlar. Bu durumun tek sorumlusu, okullarımızdaki eğitim politikası değildir. Çocuk-Anababalar Toplumunda böyle olması doğaldır. Bir Çocuk-Anababalar Toplumunda, Anababalar, Çocuklardan söylediklerine inanmalarını ve onları aynen tekrarlamalarını istedikleri için, Çocukları, gerçeği kendi akıllarını kullanarak araştırmaya teşvik etmedikleri için, böyle olması doğaldır. Sürekli Çocuk yerine konulan, bu yüzden de Yetişkin tavrı geliştiremeyen kişiler, "fiziksel gerçekle" kendileri etkileşimde bulunmak yerine, gerçeği Anababa kanalıyla öğrenmeyi, yani ezberlemeyi tercih ederler. O halde, çocuklarımızdaki ezberciliğin kaynağı, okul değil, okul dışındaki sosyal etkileşim ortamlarıdır.

Mimarbaşı ne yapmalıydı?

Mimarbaşı, minaresine "eğri" diyen çocuğu, minareyi iple çektirerek kandırmamalıydı. Kandırmak için harcadığı zamanı, kanıtlar göstererek çocuğu inandırmak için harcamalıydı. Örneğin çocuğa çekülü göstermeliydi; minareden çekül sarkıtıp, eğri olmadığını ispata çalışmalıydı. Kısacası, çocuğu fiziksel gerçekle yüz yüze getirmeliydi; çocuğu yetişkin yerine koymalıydı, "adam" yerine koymalıydı.

Annelerde ve babalarda gözlediğim önemli bir endişe var. Anneler ve babalar, çocuklarını Yetişkin yerine koyarlarsa, otoritelerinin sarsılacağını, dizginleri elden kaçıracaklarını düşünüyorlar. Bu anneler ve babalar, kendileri Anababa rolünde, Çocukları ise Çocuk rolünde olduğu zaman rahat ediyorlar. Bu dengeyi bozacak her türlü ilişkiyi ise, adeta bir tehdit kabul ediyorlar. Çocuklarını Yetişkin yerine koydukları takdirde, sahip oldukları Anababa rolünü kaybedeceklerini zannediyorlar. Oysa sahip olduğumuz

anababa rolünü bırakmaksızın, çocuklarımızı Yetişkin yerine koyabiliriz. Bu konuda Edison'a atfedilen bir olayı aktarmak istiyorum.

Gerçekten yaşanmış mı bilmiyorum ancak Edison'a atfedilen bir hikâye şöyle: Edison günlerce uğraşıp bir ampül yapar, yanında çalışan çocuğa verip üst kata göndermek ister. Fakat çocuk ampülü yere düşürüp kırar. Edison tekrar günlerce uğraşıp yeni bir ampül yapar, yine aynı çocuğun eline verir. Arkadaşları hemen itiraz ederler, bu "sakar" çocuğa nasıl olup da yine güvendiğini anlayamazlar. Edison ise şöyle der; "Eğer ikinci defa ampülü eline vermeseydim, hayat boyu kendisini beceriksiz bir insan olarak düşünecekti. Kendine güvenini kaybetmesin diye verdim." Burada Edison, akılcı bir Yetişkin ve Koruyucu Anababa tavırlarını uygun bir şekilde bağdaştırarak kullanmıştır. (Edison'un aklı/Yetişkin'i, çocuğun geleceğini dikkate alarak Koruyucu Anababa olmasını öngörmüştür.) Bunun yanı sıra Edison, karşısındaki çocuğa güvendiği için de, onu Yetişkin yerine koymuştur.

Çocukları ve gençleri, kendilerine güvenilen Yetişkinler yerine koyarsak, ilerde güvenilir Yetişkinler olmalarına katkıda bulunmuş oluruz. Tevfik Fikret bir zamanlar Galatasaray Lisesi'nin müdürüymüş. Bir mubassır (disiplin görevlisi), sürahiyi kırdığı gerekçesiyle bir öğrenciye ceza vermek istiyormuş. Öğrenci ise sürahiyi kırmadığını söylüyormuş. Olaya tanık olan Fikret, öğrenciye sürahiyi kırıp kırmadığını sormuş; öğrenci ise "Hayır" cevabını vermiş. Bunun üzerine Fikret, mubassıra dönüp, "Bırakınız, kırmadığını söylüyor, demek ki kırmamış" der ve yürüyüp gider. Bunun üzerine öğrenci ağlayarak Fikret'in arkasından koşar ve "Ben kırdım" der. Bir başka gün, yine bir mubassır, okul duvarına kurşun kalemle imza atan bir öğrencinin kulağına yapışmıştır. Fikret gelir, mubassıra öğrenciyi bırakmasını söyler ve cebinden bir silgi çıkararak imzayı siler. Bu olaylarda, Anababa tavrı takınan mubassırlar ile Çocuk yerine konulan öğrenciler arasında, sonu gelmeyecek çatışmalar doğmuştu. Tevfik Fikret ise Yetişkin ve Anababa rollerini uygun bir kompozisyonla bağdaştırarak davranmış, böylece hem çatışmaları çözmüş, hem de öğrencilerin ilerde kendilerine güvenen Yetişkinler olmalarına katkıda bulunmuştu.

Yukarıdaki örneklerde Edison'un ve Tevfik Fikret'in otoriteleri sarsılmamıştır. Bu iki Anababa ve Yetişkin tavırlı eğitimciye, gençlerin saygı duymayacaklarını, onları ciddiye almayacaklarını söyleyebilir misiniz?

Emirlerin Gerekçelerini Açıklamak

İster aile içinde olsun, isterse bir iş yerinde olsun, emir veren kişi Anababa, kendisine emir verilen kişi ise Çocuk rolünde algılanmaktadır. Üstler ile astlar (ya da amirlerle memurlar) arasındaki bu Anababa-Çocuk iletişimine, Yetişkin tavrı katılabilir mi? Elbette evet. Kendilerine güvenleri olmayan âmirler, sığındıkları katı Anababa rolünün dışına çıkamazlar. Eğer Yetişkin tavrı sergilerlerse ya da şaka yaparak Çocuk rolüne girerlerse, otoritelerinin sarsılacağını zannederler. Oysa bir âmir, yerine ve zamanına uygun olacak şekilde Yetişkin ya da Çocuk tavrı sergilerse ve gerektiğinde de Anababa rolü oynarsa, otoritesini asla kaybetmez. Bilakis astları tarafından daha fazla benimsenir, daha fazla saygı görür.

Amirlerin memurları Yetişkin yerine koyarak nasıl iletişimde bulunabilecekleri konusunda bir örnek vermek istiyorum. Eğer bir âmir, karşısındaki memura verdiği emrin gerekçesini açıklarsa, onu Yetişkin yerine koymuş olur. Şekil-55'e bakalım:

Şekil -55a'da bir âmir karşısındaki memura yalnızca emir vermektedir. Memurun bu emri görevi olarak algılamadığını, bu yüzden de sinirlendiğini, fakat ses çıkaramadığını varsayalım. Bu sahnede âmir Anababa, memur ise Çocuk rolündedir. Şekil 55-b'de ise bir âmir memura aynı emri verdikten sonra, verdiği emrin gerekçesini/mantığını açıklar ve bunun yanı sıra memurla empati kurarak "Bu görevin sizi üzdüğünü biliyorum, ancak yapmak zorundasınız" der. İkinci sahnedeki âmir, empati kurduğu için yetişkin rolünün denetiminde Anababa ve Çocuk rollerini dengeli şekilde kullanmaktadır; aynı zamanda emir veren otorite konumunu muhafaza ettiği için de yine Anababa rolünü sürdürmektedir. Bu âmir, birinci âmirden farklı olarak, karşısındaki memuru Yetişkin yerine koymaktadır. Bu âmirin aynı zamanda, memuru rahatlatmaya

çalışarak ve onun duygularına ve düşüncelerine saygı göstererek, memura ait Anababa ve Çocuk benlik durumlarına mesaj gönderdiğini de düşünebiliriz.

Şekil 55'te görülen iki ayrı sahnedeki memurlardan hangisinin yerinde bulunmayı tercih ederdiniz? Çeşitli mesleklere mensup kişilerle yürüttüğüm seminerlerde bu soruyu sorduğumda, hemen herkes ikinci sahnedeki memurun yerinde bulunmak istediğini belirtmiştir. Bu doğaldır. Çünkü birinci sahnedeki âmir, yalnızca iş ile ve muhtemelen kendi otoritesi ile ilgilidir, memurun duygularıyla ilgilenmemektedir. İkinci sahnedeki âmir ise işle olduğu kadar memurun duygularıyla da ilgilidir; memuru Yetişkin yerine koymaktadır, dolayısıyla memura saygı duymaktadır. Her iki sahnedeki memurların yaptıkları işler arasında fark yoktur. Fark, ikinci sahnedeki memurun Yetişkin yerine konulması, kendisine değer verildiğini hissetmesidir.

Karşımızdaki kişilerden, yerine ve zamanına uygun, durumumuza uygun mesajlar almak isteriz. Bazı durumlarda, karşınızdaki kişinin size bir *anababa tavrıyla yaklaşmasını, sizi* teselli etmesini ya da size akıl vermesini isteyebilirsiniz. Fakat kişi onurunu ayakta tutmak isteyen bir memur (bir ast) iseniz, amirinizin sizi Çocuk yerine değil, Yetişkin yerine koymasını tercih edebilirsiniz. Bu yüzden, kişilerarası iletişim sırasında, ihtiyacımıza uygun mesajlar vermeyi becerebilen, yani esnek davranabilen kişilerle etkileşimde bulunmayı tercih ederiz. Bu özelliklere sahip kişiler ise, akıl korkusundan uzaklaşmış, Empatik Davranışlı Kişilerdir. Çocuk-Anababalar Toplumunun akıl korkusu taşıyan üyeleri, ancak Şekil 55a'da görülen türde iletişimler sergilerler. Anababa, Yetişkin ve Çocuk yanları yeterince gelişmiş olan ve bunları dengeli şekilde kullanabilen Empatik Davranışlı Kişiler ise Şekil 55b'de görülen, insancıl ve etkili iletişimlere yönelirler.

Rehberlik Etmek: Yol Göstermek Yerine Yollar Göstermek

Ortadereceli okullarımıza rehberlik ve psikolojik danışma hizmeti vermek amacıyla kurulmuş birimler bulunmaktadır. Bu birimlerde görev yapan uzmanlar, bütün öğretim kademelerinde, özellikle meslek seçimi alanında öğrencilere rehberlik

ederler. Ülkemizde pek yaygın olmamakla birlikte, rehberlik hizmetleri, öğretim kurumları dışında, eş ve iş seçimi gibi alanlarda da verilebilir.

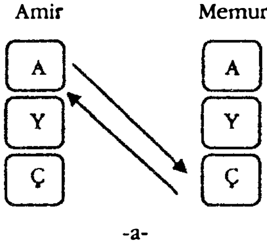
Amir: Şunu yapacaksınız.

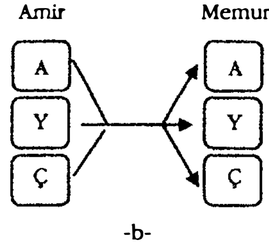
Memur: Emredersiniz. (Görevi olarak algılamadığı bu işi yapmak zorunda kaldığı için yüzü asıktır.)

Amir: Şunu yapacaksınız.

Memur: Emredersiniz. (Yüzü asıktır.)

Amir: Bu işin yapılması, şu sebepten ötürü gerekli... Bu işi göreviniz olarak algılamadığınızı biliyorum; yapmak zorunda olduğunuz için rahatsız olduğunuzu görüyorum, bunun için üzgünüm; fakat yapacak bir şey yok: bu görevi yerine getirmeniz gerekiyor.

Şekil 55. Amirin, emrinin gerekçesini açıklamadığı ve empati kurmadığı bir durumla, emrinin gerekçesini açıkladığı ve empati kurduğu bir durumda amir-memur iletişimi.

Rehberlik hizmetlerinin amacı, bireyin, sahip olduğu özellikleri ve çevrede kendisine açık olan fırsatları tanımasına, gizli güçlerini geliştirmesine ve çevreye uyum sağlamasına katkıda bulunmaktır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, rehberliğin temel esprisi, bireylere yol göstermek değil, yollar göstermektir. Bir rehberin görevi, kendisine başvuran kişiye "doğru yolu" göstermek ve empoze etmek değil, onun karar verme sürecinde, adeta bir katalizör olarak görev yapmaktır. Bir rehber, karar verme aşamasındaki birey adına karar

vermez; yalnızca bu bireyin sağlıklı bir karar verebilmesi için gerekli olan bilgileri ona sunar. Birey ise kendisine sunulan bilgileri değerlendirip, önündeki seçeneklerden birisini seçer.

Yukardaki açıklamalar doğrultusunda şunları söyleyebiliriz: Üniversiteye hazırlanmakta olan bir gence "şu fakülteye gir" demek, rehberlik değil, yönlendiriciliktir. Ya da bir genci görücü usulüyle evlendirmeye çalışmak, yine rehberlik sayılmaz. Eğer meslek seçimi konusunda bir gence rehberlik etmek istiyorsak, öncelikle o gencin, yeteneklerini ve ilgilerini gerçekçi bir şekilde tanımasına katkıda bulunmalıyız. Bunun yanı sıra gence, seçebileceği meslekleri tanıtmalıyız, bu meslekler hakkında bilgiler vermeliyiz. Ayrıca gencin karar verme becerisini (Yetişkin olma becerisini) geliştirmeliyiz. Bütün bunlardan sonra da, gencin kendi iradesiyle, kendisine en uygun mesleği seçmesine fırsat tanımalıyız. Eğer bir gence eş seçimi konusunda rehberlik etmek istiyorsak, öncelikle onun kimlik gelişimine katkıda bulunmalı ve kişilerarası iletişim becerisini geliştirmeye çalışmalıyız.

Yukarda belirtildiği şekilde kişilere rehberlik hizmeti sunduğumuzda onları Yetişkin yerine koymuş oluruz. Rehberlik etmek yerine, onlar adına karar verdiğimizde ise, biz Anababa olmuş, onları ise Çocuk rolüne itmiş oluruz. O halde rehberlik kurumu, Çocuk-Anababalar Toplumundan çok Yetişkinler Toplumuna ve Empatik Topluma uygun bir kurumdur. Bugün bizler ana çizgileriyle bir Çocuk-Anababalar Toplumu olduğumuza göre (kitap boyunca bunu iddia ettim), okullarımızda rehberlik faaliyetlerinin yeterince sağlıklı yürütülememesine şaşmamak gerekir. Bizler Empatik Toplum olma yolunda mesafe katettikçe, rehberlik hizmetlerine duyduğumuz ihtiyaç artacak ve bunun yanı sıra, söz konusu hizmetlerin yürütülebilmesi için uygun sosyal ortam ortaya çıkacaktır.

Empatik Davranış Nasıl Gelişir?

Bir insanın, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini, Yetişkin'in denetimi altında dengeli şekilde kullanabilmesine Empatik Davranış adını verdik, bu davranışın yaygın olduğu toplum türüne ise Empatik Toplum dedik. İnsanların yalnızca

Çocuk ve Anababa rollerini sergiledikleri Çocuk-Anababalar Toplumundan, Empatik Topluma nasıl geçilir? Diğer bir ifadeyle, yalnızca Çocuk ve Anababa rollerinin sergilendiği iletişim ortamından, Çocuk, Anababa ve Yetişkin rollerinin dengeli ve esnek bir şekilde kullanıldığı iletişim ortamına nasıl geçilir? Bunun iki temel yolu vardır: Birincisi genel gelişme, ikincisi ise kişilere/küçük gruplara eğitim verilmesidir.

Bir toplumdaki kişilerarası iletişim şeklinin değişmesi/gelişmesi, o toplumdaki çeşitli kurumların değişmesinden, gelişmesinden bağımsız değildir. Bir toplumdaki üretim biçimi ile yaşama, düşünme ve kişilerarası iletişim biçimleri arasında yakın ilişki vardır. Söz konusu öğelerdeki genel değişmeye -ya da gelişmeye- paralel olarak kişilerarası iletişim biçiminde de değişme ya da gelişme ortaya çıkacaktır. Yaşama biçimindeki, örneğin yönetim şeklindeki değişikliklerin, kişilerin dünya görüşlerine ve iletişim tarzlarına derhal etki etmediği bir gerçektir. Ancak söz konusu değişikliklerin, kişilerin düşünme ve iletişim biçimlerini hiç etkilemeyeceğini de söyleyemeyiz.

O halde şunu ileri sürebiliriz: Bugünkü üretim ve yaşama biçimimizde, zaman içinde değişmeler ve gelişmeler ortaya çıktıkça, bir Çocuk-Anababalar Toplumu olmaktan uzaklaşabileceğiz. (Benzer mantıkla, Çocuk-Anababalar Toplumu olmaktan uzaklaştıkça, üretim ve yaşama biçimimizde de birtakım değişmelerin, gelişmelerin ortaya çıkabileceğini söyleyebiliriz.) Örneğin, yalnızca bir tarım toplumu olmaktan uzaklaşıp, sanayileşen, ihracat yapan bir toplum haline geldikçe, üretimi belli düzeyde tutabilmek ve rekâbette bulunabilmek için, iş yerlerimizde, ahbaplık ilişkilerini azaltıp, akılcı Yetişkinler olmaya başlayacağız. Çünkü, işyerlerinde, ahbaplığa /hemşeriliğe dayanan kişilerarası ilişkilerin, üretimi olumsuz yönde etkilediğini gördükçe, üretimi merkez alan, akılcı ve gerçekçi Yetişkin tavrı geliştireceğiz. İşe, "dostumuzu" değil, "becerikli adamı" almaya çalışacağız.

Dikkat edilirse, bu noktaya kadar, toplumsal değişme ve gelişme kavramlarını ayrı ayrı kullandım. Bunun nedeni, her değişmenin gelişme sayılamayacağı düşüncesidir. Kanımca, genel toplumsal değişme sonucunda, Çocuk-Anababalar

Toplumu olmaktan uzaklaşıp, bir Yetişkinler Toplumu olursak, yani yalnızca bireyselleşmiş kişiler haline gelirsek, bu bir değişme sayılır, ancak gelişme sayılmaz. Eğer Çocuk-Anababalar Toplumu olmaktan uzaklaşıp, bir Empatik Toplum haline gelirsek (yani Anababa, Yetişkin ve Çocuk yanlarımızı esnek ve dengeli bir şekilde kullanabilirsek), bu durumu bir gelişme sayabiliriz.

Çocuk-Anababalar Toplumu olmaktan uzaklaşıp Empatik Toplum olmamızı sağlayacak ikinci şey, kişilere ya da küçük gruplara iletişim/empati eğitimi vermektir. Genel toplumsal gelişmenin paralelinde verilecek bu tür eğitimler, kişilerin empatik davranış geliştirmelerine önemli katkıda bulunabilir. Yapılan araştırmalar, konuya ilişkin eğitim verilmesi durumunda kişilerin iletişim/empati kurma becerilerinin geliştirilebildiğini göstermektedir (Dökmen, 1987-a; Dökmen, 1988-b).

Sonuç: Öğretmene Ayağa Kalkan Toplum Öğretmeni Anlamalı da

Kitabı bitirmek üzereyken, toplumumuzda geçerli olan değerlerle ilgili, bir edebiyat öğretmeninin anısını aktarmak istiyorum. Ankara'daki Cumhuriyet Lisesi edebiyat öğretmenlerinden Sayın Hüseyin Gürtunca anlatmıştı: Yirmi yaşlarında genç bir öğretmenmiş. Bir Anadolu kasabasında (ya da şehrinde) evinden çıkıp okula giderken, kahvenin önünden geçmemek için, yolunu uzatıp arka sokaklardan dolaşırmış. Çünkü ne zaman kahvenin önünden geçse, yetmiş yaşındakiler de dahil olmak üzere bütün kahve halkı "Muallim Bey geçiyor" diye ayağa kalkarmış. Hüseyin Bey de bu durumdan utanır, insanları rahatsız etmemek için yolunu uzatırmış. Nedeni ne olursa olsun, -isterse Çocuk-Anababalar oldukları için olsun- o kahve halkının davranışı, bence zariftir, güzeldir. Empatik Toplum olmamız gerektiğini ileri sürerken, sahip olduğumuz mevcut toplumsal değerleri kaldırıp atmayı asla önermiyorum. Bireyselliği ve spontanlığı bastırılmamış, fiziksel gerçeği kendi aklıyla test edebilen ve Anababa öğretisine ve otoritesine bağımlı olmayan bireyler haline gelmemiz gerektiğini söylüyorum.

Öğretmeni, toplumsal değerlerimizin simgelerinden birisi olarak ele alırsak şunu söyleyebiliriz: Öğretmene saygı göstermeye devam edelim, ancak öğretmenin ne dediğini anlayalım da. Öğretmen karşısındaki genel tavrımız, öğretmene saygı göstermek, söylediklerini tartışmadan, irdelemeden kabul etmek ve ezberlemektir. Oysa öğretmene bir yandan saygı gösterirken, bir yandan da söylediklerini, aklımızın süzgecinden geçirmeye, test etmeye çalışmalıyız. Saygı, düşünmeye engel olmamalı.

Öğretmene yalnızca saygı gösterip, söylediklerini ezberlediğimiz zaman, Çocuk rolünü benimsemiş, öğretmeni de Anababa rolüne oturtmuş oluruz. Fakat, bir yandan öğretmene yönelik saygımızı ve sevgimizi sürdürürken, bir yandan da onun ilettiği bilgileri, aklımızı kullanarak irdelersek ve başka kaynaklara dayanarak gözden geçirirsek, Empatik Davranış sergilemiş oluruz. Yani, öğretmenin sözlerini irdelediğimiz için Yetişkin, ona saygı gösterdiğimiz için Çocuk, öğretmeni sevdiğimiz, gerektiğinde onu kollayacağımız için de Anababa rolü sergilemiş oluruz. Eğer öğretmen de benzeri bir tavır içinde olur, öğrenciyi Çocuk yerine değil, Yetişkin yerine koyarak, onunla empati kurarak davranırsa, bu durumda, öğrenci ile öğretmen arasında Yetişkin-Yetişkine empatik bir etkileşim doğar.

Öğretmenleri tarafından sürekli Uslu Çocuk rolünde tutulmak istenen öğrenciler, sabırsızlıkla Anababa olacakları günü beklerler; ve bazen de sıkılıp, "usta bir su getir" diyerek Asi Çocuk olurlar. Oysa, öğretmeni tarafından Yetişkin yerine konulan bir öğrenci, kendini ezilmiş hissetmez; bu yüzden de günün birinde "usta bir su getir" deme ihtiyacını duymaz. Çocuk-Anababalar arasında ortaya çıkan ve otoriteyle bastırılmak istenen çatışmalar, Empatik Davranışlı Kişiler arasında görülmez.

Çocuk-Anababaların, hiyerarşiye ve bağımlılığa dayanan iletişim tarzlarını sürdürebilmek için, "bireysel akla" karşı bir tavır geliştirdiklerini söyleyebiliriz. Bireyselliğe karşı olan bu tavır, giderek akıl korkusu'na dönüşmüştür. Akıl korkusunun hüküm sürdüğü Çocuk-Anababalar Toplumunun insanları, bireyselliğin ve bireysel akılların ön planda olduğu Yetişkinler

Toplumundaki insanların yalnızlık çektiklerini fark etmişler ve bu durumu abartarak algılamışlardır. Bunun sonucunda ise sahip oldukları akıl korkusunu, dolayısıyla bağımlılığa dayanan iletişim biçimlerini güçlendirmişlerdir. Giderek "bilgi çağı" haline gelen günümüze ayak uydurabilmek için, bu kısır döngüde değişiklik olması gerektiği açıktır. Bilgi çağına ayak uydurabilmek için, mutlaka Yetişkin yanımızı güçlendirmemiz gerekir. Çünkü, oluşmuş bilgi birikiminden yeterince yararlanabilmek için ve fiziksel gerçek hakkında yeni bilgiler edinebilmek için, Yetişkinin akılcılığına ihtiyaç vardır. Öğretmenlerin bilgisini özümleyebilmek için, Yetişkinin akılcılığına ihtiyaç vardır.

> Sınıftaki ya da kahvedeki öğretmenin bilgisinden yeterince yararlanabilmek için, bu bilgileri aklımızın süzgecinden geçirerek hazmedebilmek için, akılcı Yetişkin olmaya ihtiyacımız vardır. Aksi halde, öğretmene saygıda kusur etmeyen, ancak onun söylediklerini anlamadan *ezberleyen öğrencilere* döneriz. Öğretmene ayağa kalkan toplum, öğretmeni anlamalı da. Mevlâna'ya saygı gösteren toplum, Mevlâna'yı okumalı da.

Fazlaca bireyselleşip, konukseverlik gibi, yardımseverlik gibi geleneksel değerlerimizden uzaklaşmak, sizi ürkütüyor olabilir. Aslında böyle bir ihtimal sıfır değildir; kısmi değişme, bir gün tümden değişmeye yol açabilir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, Çocuk-Anababa Toplumu olmaya devam edenlerin, geleceğin dünyasında yarına kalma ihtimalleri de yüzde yüz değildir. O halde, mevcut olan Çocuk ve Anababa rollerimize, akılcı Yetişkin rolünü katmakta yarar vardır. Bunu beceren Japonlar, geleneksel değerlerini terk etmek zorunda kalmadılar; üstelik yarının dünyasında, yarını bırakın, bugünün dünyasında sağlam bir yer edindiler. Bana öyle geliyor ki, kitabın önceki bölümlerinde de belirtmeye çalıştığım gibi, geleneksel kültürümüzde, Çocuk-Anababalar Toplumunun ana çizgileri hâkimdir. Ancak bastırılmış halde Yetişkinlik/bireysellik de varlığını korumuştur; masallarımızda Keloğlan, gönlümüzde Nasrettin Hoca, Tûbâ ağacında kişisel yapraklarımız yaşamış, mevlevilerimiz tek başlarına dönmüşlerdir;

tarih boyunca ben'imiz/imzamız, arada bir de olsa başını göstermiştir. O halde, Yetişkinimize (aklımıza, bireyselliğimize) kendi kendimize koyduğumuz baskıdan kurtulmalı, bize yakışmayan bir korkudan, akıl korkusundan uzaklaşmalıyız. Bunu yapabiliriz. Yüzyıllarca üstü örtük halde yaşattığımız Yetişkin yanımızı açığa çıkarabilir, Anababa ve Çocuk yanlarımızla bağdaştırabiliriz. Bunu yapmalıyız. Bugüne kadar Yetişkinini yedekte taşımış bir kültür, çağın dünyasında yeterli hızla gidebilmek için, bu yedek gücünü kullanır hale gelmelidir.

İlerde bir gün, dünyamızdaki ve ülkemizdeki başka kültür ürünlerini, bu kitap kapsamında yeterince ele almadığımız bazı sosyal kurumları, iletişim ve empati açısından incelemek dileğiyle...

EKLER

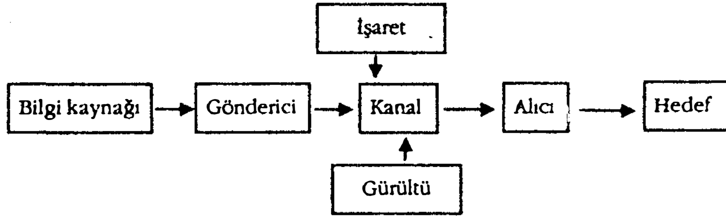
EK-1
İLETİŞİM: TANIMI VE İLETİŞİM MODELLERİ

Psikoloji ile ilgili bilimsel yayınlara bakıldığında, iletişimin ne olduğu konusunda farklı tanımların bulunduğu görülmektedir. Bu tanımların ortak yanlarını birleştiren uzlaştırıcı bir tanım şöyle olabilir: "İletişim, katılanların, bilgi/sembol üreterek birbirlerine ilettikleri ve bu iletileri anlamaya, yorumlamaya çalıştıkları bir süreçtir" (Tubbs ve Moss, 1974; Rogers ve Kincaid, 1981; Dökmen, 1986a; Roloff, 1987).

İletişimin ne olduğunu tanımlayan çeşitli iletişim modelleri vardır. Bunların en tanınmışlarından birisi olan Shannon ve Weaver'a ait model, Şekil-1'de görüldüğü üzere beş temel ögeden oluşmaktadır (Weaver, 1966). Bu ögelerden bilgi kaynağı, mesajın oluştuğu yerdir. Eğer iletişimi başlatan bir insan ise, bu insanın beyni bilgi kaynağı sayılır. Gönderici, bilgi kaynağında oluşan mesajın, alıcıya gönderilmek üzere işaret şekline dönüştürüldüğü yerdir. İletişim zincirinde, bilgi kaynağı "lengüistik", gönderici ise "fizyolojik" düzeyde fonksiyona sahiptir (Denes ve Pinson, 1976). Kanal, göndericiden yola çıkan mesajın hedefe ulaşmasını sağlayan ileticidir. Mektuplar, telefon telleri ya da yüz yüze konuşma ortamındaki hava, kanala örnek gösterilebilir. Alıcı, kanaldan gelen işaretleri hedefe ulaştıran yapıya verilen addır; göz ve kulak alıcılara örnektir. Hedef ise, alıcıdan iletilen işaretlerin yorumlandığı, anlamlandırıldığı yerdir; karşıdan mesaj alan kişinin beyni hedef sayılır.

Shannon ve Weaver'ın modelinde gürültü faktörü önemli yer tutar. Eğer, bilgi kaynağından yola çıkan mesaj ile hedefe ulaşan mesaj arasında fark varsa, bu farkı yaratan faktöre

"gürültü" adı verilir. Üç tür gürültü vardır: a) Fiziksel Gürültü: Kanalda yer alan bu gürültü türüne telefon tellerindeki arıza örnek gösterilebilir; b) Nöro-Fizyolojik Gürültü: Göndericideki ya da alıcıdaki, konuşma, görme veya işitme bozuklukları, bu tür gürültüye örnek verilebilir; c) Psikolojik Gürültü; Kaynakta ya da alıcıda yer alan psikolojik engeller bu gürültü türüne yol açar. Örneğin kaynağın iletmek istediği mesajı unutması, hedefin kendisine tam ulaşmış bir mesajı seçici algılaması ya da hedefin amaçladığından farklı şekilde yorumlaması, psikolojik gürültüye örnek sayılabilir.

Şekil 1. Shannon ve Weaver'in iletişim modeli, (Weaver, 1966).

Shannon ve Weaver'ın iletişim modelini, "doğrusal tip (linear type)" olarak adlandıran bazı araştırmacılar, iletişim sürecinin döngüselliğini vurgulamak amacıyla başka modeller de önermişlerdir (Tubbs ve Moss, 1974; Rogers ve Kincaid, 1981).

EK-2
LİTERATÜRDE KİŞİLERARASI İLETİŞİM SINIFLAMASI

Kişilerarası iletişimin, kendi içinde nasıl sınıflanacağı yolunda, ilgili kaynaklarda çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Genel eğilim, bu iletişim türünü ya da bazı kaynaklara göre genelde iletişimi sözlü (verbal) ve sözsüz (nonverbal) olarak ikiye ayırmaktır (Wiemann ve Harrison, 1983). Fakat bazı kaynaklarda ayırım, sözlü ve sözsüz yerine, dil (linguistic) ve dildışı (non-linguistic) şeklinde yapılmaktadır (Hargie ve Marshall, 1991). Hargie ve Marshall'ın söz konusu sınıflamasında sesin

niteliği ile ilgili dil-ötesi (paralanguage) iletişim, sözsüz iletişimden ayrılmıştır. Bazı sınıflamalarda ise dil-ötesi iletişim, sözsüz iletişim içinde ele alınmaktadır (Davitz, 1964; Duncan, 1969; Mehrabian, 1972). Yine bazı kaynaklarda, iletişimde bulunanların niyetleri/amaçları dikkate alınmazken, bazılarında yüz ve beden ifadelerinin "niyet edilmiş-niyet edilmemiş" şeklinde sınıflandığı görülmektedir (Tubbs ve diğ.., 1974; Garry, 1975). Niyet edilmemiş yani kasıtlı olarak yapılmamış yüz ifadeleri "duygusal ifade", niyet edilmişler ise "işaret ifade" olarak tanımlanmaktadır (Izard, 1971; Ekman ve diğ., 1972; LeCompte, 1982; Dökmen, 1986a). Siyavuşgil (1949) ise, niyet edilmiş ifadelere "mimik" adını vererek, bunların duygusal yüz ifadelerinden farklılığını vurgulamıştır.

EK-3
ANSİKLOPEDİ SAVAŞI İLE İLGİLİ ARAŞTIRMA HAKKINDA

Gazeteler arasındaki Ansiklopedi Savaşı ile ilgili veri toplanmıştır (Dökmen ve Karadağ, 1993). Toplanan verilerden edinilen izlenime göre, gazetelerin birbirlerine verdikleri mesajlarda, Graf Analiz açısından, aktif, varoluş ve önyargılı çatışmalar, Transaksiyonel Analiz açısından ise, daha çok örtük etkileşim sergilenmektedir. (Sözü edilen kavramlar için kitabın ikinci bölümüne bakılabilir.)

EK-4
GRAF ANALİZE İLİŞKİN GENEL ÖZELLİKLER VE TARTIŞMA

Yukarda, Harary ve Batell (1981) tarafından ortaya konan Graf Analiz kapsamındaki çatışma sınıflamasından söz ettik. Bu sınıflamanın, kişilerarası iletişimde ortaya çıkabilecek çatışmaları sistematik bir şekilde kapsadığı kanısındayım. Söz konusu sınıflamadan yola çıkarak geliştirdiğim Çatışma Eğili

ölçeği (ÇEÖ) adlı ölçme aracı, kişilerin günlük yaşamda hangi tür çatışmalara ne ölçüde girebilecekleri konusunda bilgi verir niteliktedir (Dökmen, 1986a ve 1987a).

Harary ve Batell'e ait çatışma sınıflamasındaki çatışma türlerinden altı tanesini iki ana grupta toplayabiliriz. Şöyle ki: Aktif, pasif ve varoluş çatışmalarını "Yönelim Çalışmaları" olarak, tümden reddetme, önyargılı ve yoğunluk adlı çatışmaları ise "Kapsam Çatışmaları" olarak adlandırmak mümkündür. Yönelim çatışmaları ile kapsam çatışmaları arasındaki temel farklılık, birincide kişilerden kaynaklanan, ikincide ise mesajdan kaynaklanan bir çatışmanın ortaya çıkıyor olmasıdır. Yönelim çatışmalarında, yani aktif, pasif ve varoluş çatışmalarında, kaynak ile hedef arasında alınıp verilen mesajın kapsamına ilişkin herhangi bir çatışma yoktur; sadece iki kişi, kendileriyle ilgili problemlerden ötürü çatışmaya girerler. Bir yönelim çatışmasına taraf olan kişiler, aralarındaki "mesajla" değil, "birbirleriyle" uğraşmaktadırlar; birbirlerine kızmakta, küsmekte, birbirlerini dinlememekte ya da birbirlerini yanlış anlamaktadırlar. Kapsam çatışmalarında ise kişiler, kendilerinden çok, aralarındaki mesajdan ötürü çatışmaya girmektedirler. Yani, tümden reddetme, önyargılı ve yoğunluk çatışmalarında, kişilerin mesaj üzerinde anlaşamamaları çatışmanın temel sebebini oluşturmaktadır.

Yukarda sıralanan sekiz çatışma türü tek tek ortaya çıkabileceği gibi, bu çatışmalardan birkaçı birlikte de görülebilir. Harary ve Batell (1981), sözkonusu sekiz çatışmaya ek olarak "Karma Çatışmalar" adını verdikleri iki çatışma daha tanımlamışlardır. Bunlar "aktif-önyargılı" ve "pasif-tümden reddetme" çatışmalardır. Yani iki kişi birbirleriyle hem aktif hem de önyargılı çatışmaya girebilirler, örneğin "Sen zaten adam olamazsın" diyerek söze başlayan bir kişinin başlattığı aktif çatşmaya bir öryargının da eşlik ettiğini düşünebiliriz. Ya da bir çatışmada aynı anda hem pasif hem de tümden reddetme çatışmaları birlikte sergileniyor olabilir.

Yukarda dile getirilen iki karma çatışma ile, Harary ve Batell'e ait çatışma sınıflamasında on tür çatışma tanımlanmış olmaktadır. Fakat kanımca, karma çatışmaların sayısı ikiden fazladır. Örneğin bir kişilerarası iletişim sırasında, önyargılı ve

tümden reddetme çatışmaları birlikte sergilenebilir; varoluş çatışması kısmi algılama ile ya da alıkoyma çatışması ile birlikte sergilenebilir.

Harary ve Batell'e ait çatışma sınıflamasını kullanışlı bulmakla birlikte, bu sınıflamanın çatışmaları betimlemekten (tasvir etmekten) öteye gitmediği kanısını da taşıyorum. Yani söz konusu sınıflama, çatışmaları betimlemekte, çatışmaların nedenlerini değil sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bu yüzden, burada tanımlanan çatışma türlerin arkasında yatan nedenlerin ayrıca ele alınmasında yarar vardır. Bu düşünceden hareketle ilerde "İletişim Çatışmalarının Nedenleri" başlığı altında, konuyu daha etraflı irdelemeye çalışacağız.

EK-5
"ELEŞTİREL EBEVEYN" TERİMİNE YÖNELİK ELEŞTİRİ

"Anababa" benlik durumu sözünü, İngilizcedeki "Parent" karşılığında kullanıyorum. Benliğin bu bölümünü "Anababa" olarak adlandırmak yerine "Ebeveyn" diyebilirdik; bu ifadeyi, bir çocuğu yetiştirebilecek anne-baba dışındaki kişileri de kapsadığı gerekçesiyle tercih edenler vardır. Fakat kanımca, ebeveyn sözü, artık büyük ölçüde kullanılmaz olmuş, adeta tedavülden kalkmıştır; üstelik pek çok kişi bu kelimeyi telaffuz etmekte güçlük çekmektedir. Ayrıca günümüzde "anababa" sözü, özellikle "baba" kelimesi herhangi bir kişi için örneğin bir politik lider için de kullanılmaktadır. Ayrıca günlük dilde, bir çocuğu yetiştiren herhangi birisi için "analık etti, babalık etti" de denilir. Bu yüzden "parent" karşılığı olarak "Anababa" demeyi tercih ediyorum. "Anababa" derken de, öncelikle anneleri ve babaları, fakat genelde, birilerine kültür aktarımında bulunan, onları koruyan, eleştiren... herkesi kastediyorum.

Terminoloji ile ilgili ikinci olarak "Eleştirici Anababa" terimini tartışmak istiyorum. Yukarda "Eleştirici Anababa" demeyi tercih ettim. Fakat Transaksiyonel Analizle ilgilenen bazı

bilim adamları, "critical" teriminin karşılığı olarak "Eleştirici" yerine "Eleştirel" demeyi tercih ediyorlar. Önemsizmiş gibi gözüken bu farklılığın, bir kavram kargaşasına yol açtığı kanısındayım. Şöyle ki: "Eleştirici Ebeveyn" denildiğinde, pek de olumlu sayılamayacak bir özellik kastedilmektedir. Eleştirel Ebeveynini kullanan bir kişi, kendi kafasındaki "doğruları" karşısındaki kişiye aşılamaya çalışır, onu istediği şekilde yönlendirebilmek için olumlu veya olumsuz eleştirilerde bulunur. Bu davranış şekli, bazı durumlarda yararlı olsa da genelde, olumlu sayılamayacak bir özelliktir; çünkü Eleştirel Ebeveyn kullanıldığında, gerçeği araştırmak ya da diğer insanlara söz hakkı tanımak söz konusu değildir. Bazı bilim adamları ise "eleştirel" sözünü olumlu/istendik davranışları tanımlamada kullanıyorlar. Örneğin Berna Moran "Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış" adlı eserinde "eleştirel" derken, gerçeğin araştırılmasını, irdelenmesini kastediyor (Moran, 1990). Benzer şekilde Cüceloğlu da (1993) "eleştirel düşünme" derken, kişileri yönlendirmeyi amaçlayan Eleştirici Anababa tavrını değil, gerçeği araştıran ve irdeleyen Yetişkin tavrını kastetmektedir. Özetlemek gerekirse, Moran ve Cüceloğlu, "eleştirel" kelimesine olumlu/istendik bir anlam yüklemektedirler; onların tanımlarına baktığımızda, eleştirel düşünme bir Anababa tavrı değil, aşağıda tanımlayacağımız bir Yetişkin tavrıdır. Bu durumda, Transaksiyonel Analizle ilgilenen bazı bilim adamlarının, Anababa benlik durumunun bir bölümüne "Eleştirel Ebeveyn" demeleri, Moran ve Cüceloğlu'nun tanımlarıyla çelişmektedir. Bu noktada hangi grubun haklı olduğuna karar verebilmek için sözlüğe bakmak bir yol olabilir. Ancak Türkçe sözlüklerde ve imlâ kılavuzlarında "eleştirel" kelimesi yer almamaktadır. O halde, yeni üretildiği anlaşılan bu kelimenin yaygın kullanışını esas kabul etmek akla yakın gözükmektedir. Bu durumda da, "Eleştirel Anababa" demek yerine "Eleştirici Anababa" demek, eleştirel düşünceyi ise bir Yetişkin tavrı kabul etmek daha doğru olacaktır. Birisi henüz sözlüklere girmemiş, diğeri ise artık fazlaca kullanılmayan iki kelimeyi bir araya getirip "Eleştirel Ebeveyn" demektense, "Eleştirici Anababa" demek kulağa da daha hoş gelmektedir.

EK-6
"UYGULU ÇOCUK"
TERİMİNE YÖNELİK ELEŞTİRİ

"Uyarlanmış" sözcüğünü "adapted" karşılığında kullanıyorum, dilimizde adapted karşılığı olarak "uygulu" kelimesinin kullanıldığı oluyorsa da, "uygu" tekabül ile, "uyarlanmış" ise "adapted" ile eşanlamlı olduğundan "Uyarlanmış-Çocuk" demeyi tercih ettim. Çünkü aksi halde, "Uygulu Çocuk" dediğimizde "tekabül eden çocuk" anlamına gelir. Bu yüzden, eğer "Adapte Olmuş Çocuk" demek istiyorsak "Uyarlanmış Çocuk" demeliyiz.

EK-7
ÇOCUK BENLİK DURUMUNA
İLİŞKİN TARTIŞMA

Çocuk-benlik durumunun hangi bölümlerden oluştuğu konusunda, ilgili yayınlarda farklı sınıflamalar vardır. Örneğin, Eric Berne (1976) "Hayat Denen Oyun" adıyla dilimize çevrilen kitabında Doğal (natural) ve uyarlanmış (adapted) Çocuktan söz etmiştir. "What Do You Say After You Say Hello?" adlı kitabında Birinci Düzey Yapısal Analiz Kapsamında Çocuk benlik durumu, Doğal (natural), Uyarlanmış (adapted) ve Asi (rebellious) Çocuk olarak betimlemiştir. Bunun yanı sıra Akkoyun (1987), Çocuk'u, "Uygulu (adapted) ve Özgür (spontaneus)" olarak adlandırdığı iki gruba ayırmış, James ve Jongeward (1971) ile Corey (1977) ise, Çocuk Benlik Durumunu, Doğal Çocuk (natural-child), Uyarlanmış Çocuk (adapted-child) ve Küçük Profesör (little professor) olarak üçe ayırmışlardır. "Çocukta eğitilmemiş akıl" olarak tanımlanabilecek Küçük-Profesör'ü Şekil-5'te görülen sınıflamanın dışında bıraktım.

Çocuk benlik durumunun bölümlerini oluşturan Doğal-Çocuğun bağımsız/spontan, Uyarlanmış-Çocuğun ise Anababaya

bağımlı olduğunu belirttik. Yani Çocuk benlik-durumu, ya spontan davranarak organizmanın iç gerçeğini dikkate alır, ya da Anababanın öğretisi olan dış gerçeği dikkate alır; fiziksel gerçekle doğrudan etkileşimde bulunmaz, fiziksel gerçeği kendi başına öğrenmeye, irdelemeye yönelmez. Bu durumda "Çocuk benlik durumlarını kullananlar, fiziksel gerçekten kopuk mu?" soruyu gündeme gelmektedir. Transaksiyonel analizle ilgilenen kuramcılar, bu sorunu halletmek amacıyla, Çocuk-Benlik durumu içinde Küçük Profesör adlı bir bölüm bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Aşağıda "TA'ya İlişkin Genel Özellikler ve Tartışma" başlığı altında bu yaklaşımı eleştireceğim. Yukardaki soruya cevap olarak, bazı toplumlarda bastırılıyor olsa bile, küçük yaşlardan itibaren kişilerde, Fiziksel gerçekle etkileşimi sağlayan Yetişkin benlik-durumunun ortaya çıktığını belirtmek istiyorum. İnsanlar, Anababanın baskısından ötürü Yetişkin benlik durumlarını (Yetişkin rollerini) özgürce sergileyemeseler bile, kendi içlerinde bu benlik durumlarını yaşatabilirler. Eğer böyleyse, Çocuk benlik-durumunu sergileyen bir kişi, fiziksel gerçekle etkileşimde bulunmaksızın (yani Yetişkin olmaksızın), yalnızca iç gerçeğini ya da Anababaya ait dış gerçeği dikkate alarak davranabilir. Böyle bir kişi fırsat buldukça, fiziksel gerçeği dikkate alan bir Yetişkin tavrı da sergileyebilecektir.

EK-8
TA'e İLİŞKİN GENEL ÖZELLİKLER VE TARTIŞMA

Yukardaki on beş örnekle ilgili, genel bir açıklama ve yorumlama şöyle yapılabilir.

Şekillerdeki okların birbirine paralel olması durumundaki etkileşime "Bütünleyici Transaksiyon" adı verilir; örneğin Şekil-7, 8, 9, 10, 11, 12'de olduğu gibi. Okların kesiştiği durumdaki etkileşime ise "Çapraz Etkileşim" adı verilir; Şekil-13, 14, 15, 17, 18'deki gibi. Şekil-19 ve 20'deki görülen etkileşimlere "Örtük Transaksiyon" adı verilir; bu etkileşim türünde, bir kişinin gönderdiği mesajın görünür anlamının yanı sıra, bir de örtük anlamı vardır.

Genel bir bakış açısıyla, çapraz ve örtük etkileşimlerin çatışma içerdiği, bütünleyici etkileşimlerin ise çatışma içermediği söylenebilirse de, bu tür genellemeler yapmadan, her etkileşimi kendi sınırları içinde yorumlamanın doğru olacağı kanısındayım. Şöyle ki: Bütünleyici etkileşimlerin çoğunluğunda çatışma bulunmayabilir; örneğin Şekil-7,8 ve 11'de görülen etkileşimlerde çatışma yoktur. Fakat öyle bütünleyici etkileşimler de vardır ki, ilk bakışta çatışma sergilemiyor gözükmelerine rağmen, aslında bir çatışmanın, en azından tohumlarını taşıyor olabilirler. Örneğin Şekil-11 ve 12 tamamen aynı gözükmelerine rağmen, Şekil-12'deki anne ile çocuk arasında bir çatışma başlamıştır. Çünkü Şekil-11'deki anne, Koruyucu Anababa tavrı sergileyerek çocuğunu sakinleştirmektedir; iletişimleri bu şekilde çatışmasız sürebilir. Şekil-12'deki anne ise Eleştirici Anababa tavrı sergilemektedir; bu tavır bir çatışma başlangıcı sayılabilir, anne ile çocuk arasında aktif çatışma ortaya çıkabilir ya da iletişim tümden kesilebilir. Şekil-16b'ye bakacak olursak, genç ile babası arasında bir çapraz etkileşim var gözükmektedir. Oysa bu genç ile babasının birbirlerine yönelttikleri sözlere baktığımızda, bu sözlerin bir çatışma içermediği anlaşılmaktadır. Yine benzeri şekilde, örtük iletişim durumunda, örtük mesajla karşılaşan kişi, eğer bu duruma tepki gösterirse çatışma ortaya çıkabilir, eğer örtük mesajı (kinayeyi) anlamazsa çatışma görülmeyebilir. O halde, genel bir ilke olarak şunu benimseyebiliriz: Bir etkileşime Transaksiyonel Analiz açısından baktığımızda, bu etkileşimi özetleyen grafikteki okların pozisyonunu tek başına değerlendirmemiz yeterli değildir. Okların niteliğini belirleyen mesajları da (yani söylenen sözleri de) dikkate almak gereklidir.

Bir etkileşimi Transaksiyonel Analiz açısından ele alırken, kişilerin söyledikleri sözleri incelemenin yanı sıra, onlara ait sözsüz mesajları ve dil ötesi öğeleri de dikkate almak gerekir. Bir kişinin sergilediği yüz ve beden ifadeleri, ses tonu ya da kişisel mekânını kullanma şekli, o kişinin sözlü iletişimin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmelidir. Belli bir kelimeyi, farklı ses tonları ve mimiklerle söylediğimizde, bu kelime değişik anlamlar ifade edebilir; örneğin bir "evet" kelimesini, bazen alaycı, bazen de kuşkucu bir tavırla söyleyebiliriz. Bu

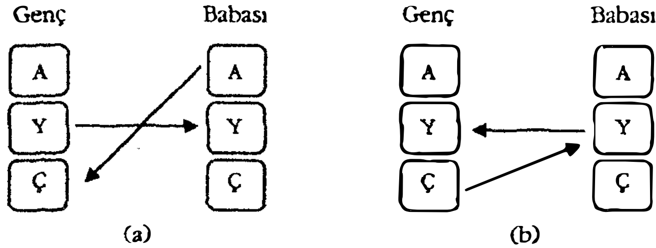
durumda, iki kişi arasındaki etkileşimi Transaksiyonel analiz açısından irdelerken, sözlü mesajlar kadar sözsüz mesajlara da dikkat etmek gerektiği açıktır. Ancak, yazılı bir metin üzerinde, birtakım hayali kişilerin konuşmalarını incelerken, bu kişilerin sözsüz iletişimlerini dikkate alamıyoruz. Buradaki amacımız, gerçek yaşamdaki iletişimleri incelemeye temel oluşturabilecek birtakım bilgileri yazılı bir metnin sınırları içerisinde irdelemek, tartışmaktır.

Bir etkileşimi Transaksiyonel Analiz açısından ele alırken, aynı anda iletişim çatışmaları ile ilgili başka yaklaşımlardan da yararlanabiliriz. Özellikle Transaksiyonel Analiz ile birlikte Graf Analiz'in de ele alınması işlevsel gözükmektedir (Dökmen, 1986b).

Şekil-7'den Şekil-20'ye kadar olan grafiklere bakıldığında, her şeklin sağında yer alan konuşmaların, sol taraftaki grafiklerde oklarla ifade edildiği görülmektedir. Karşılıklı konuşmalarda, bir kişinin mesajı, bu kişiye ait benlik durumlarından hangisinden yola çıkıp, karşıdaki kişinin hangi benlik durumuna ulaşmışsa, bu durum bir "ok" ile gösterilmiştir. Okların pozisyonunu, tartışmasız doğru kabul etmek, her halde mümkün değildir. Yani, bir iletişim sırasında kişilerin hangi benlik durumlarını kullandıkları konusunda, araştırmacıların verdiği kararlar tartışılabilir. Dolayısıyla, yukardaki iletişimlerde kullanıldığını belirttiğim benlik durumlarının doğru olduğu kanısını taşıyorsam da, bu konuda farklı görüşlerin tartışılabileceğini belirtmek isterim.

Aslında, bir iletişim sırasında hangi benlik durumunun kullanıldığını belirlerken zorluk yaratan şey, sadece araştırmacıların subjektif yargıları değildir. Bir iletişimi değerlendirirken temel sorun, o iletişime taraf olan kişilerin ve gözlemcilerin, olayı farklı şekillerde algılamalarıdır. Bir etkileşimi Transaksiyonel Analiz açısından incelerken dikkat etmemiz gereken algılama farklılıklarını üç grupta toplayabiliriz. Bunlardan birincisi, bir iletişim sırasında mesaj gönderen kişinin hangi benlik durumunu kullandığı konusundaki algısıdır. İkincisi, mesajı alan kişinin, mesajı gönderenin hangi benlik durumunu kullandığı konusundaki algısıdır. Bu ikisi birbirinden farklı olabilir. Üçüncüsü ise bu iletişimi izleyen

terapistin/danışmanın -ya da iletişimi kâğıt üzerinde inceleyen araştırmacının- iletişimi sürdüren iki kişinin hangi benlik durumlarını kullandıkları konusundaki algısıdır. Söz konusu bu üç algı kaynağından ilk ikisi arasında farklılık olması, başlı başına bir çatışma nedeni olabilir. İlk ikisi ile üçüncüsü arasında farklılık olması durumunda ise, değerlendirmede bir yanlışlıktan, -subjektiflikten- söz edebiliriz. Çatışma durumunu örneklemeye çalışalım:

Şekil 21. Sınavlara bir hafta kala tiyatroya gitmek isteyen bir genç ile ona engel olmaya çalışan babanın, hangi benlik durumlarını kullandıkları konusundaki algıları.

Şekil-16'daki örneği hatırlayınız. Bir genç, babasına tiyatroya bilet aldığını söylüyordu; babası ise ders çalışmasını istiyordu. Şimdi, gencin bu olayı algılaması Şekil-16b'de görüldüğü gibi olabilir; yani genç, tiyatroya gitmek istediğini belirtirken bir Yetişkin gibi davrandığını, babasının kendisini engelleyerek Anababa tavrı takındığını düşünebilir. Aynı olaya babanın bakış açısı ise daha farklı olabilir. Baba, sınavlara kısa bir süre kalmışken tiyatroya giden gencin davranışını "çocuk" davranışı olarak algılayabilir; onu uyarmanın ise "koruyuculuk" değil, "gerçekçi bir yetişkin" tavrı olduğunu düşünebilir. Söz konusu olaya ilişkin gencin algısı Şekil-21a'da, babanın algısı ise, Şekil - 21b'de gösterilmektedir. Aynı olayı farklı şekillerde algıladıkları için genç ile babası arasında bir çatışmanın ortaya çıkması ihtimali yüksektir. Çünkü muhtemelen genç "Baba karışıyorsun, baskı yapıyorsun" diyecek, baba ise "Sorumsuz davranıyorsun, geleceğini düşünmüyorsun" diye suçlayacaktır. Algılama farklılıklarından doğan bu tür çatışmalara ilerde "Algı" alt başlığı altında tekrar değineceğim.

Kişilerarası iletişime Transaksiyonel Analiz açısından baktığımızda, mesaj alış verişi sırasında kişilerin benlik durumlarının hangi bölümlerini kullandıklarını belirtebiliriz. Örneğin bir kişinin, kendisine ait Koruyucu Anababadan karşısındakinin Doğal Çocuğuna mesaj gönderdiğini söyleyebiliriz. Ancak yukarda bu tür ayrıntılara girmedim, ilerde de girmeyeceğim. Çünkü özellikle kitabın dördüncü ve beşinci bölümlerinde böylesine ayrıntıların, konunun bütünlüğü içinde önemli bir işlevi olmayacağını düşünüyorum.

Bu noktada Transaksiyonel Analizle ilgili bir kaygımı dile getirmek istiyorum. Kitap boyunca, doğrudan ya da dolaylı olarak TA'den sıkça söz edilmektedir. Bu duruma bakarak okuyucularımın, söz konusu yaklaşımı temel psikoterapi/psikolojik danışma tekniği olarak kabul ettiğim sonucunu çıkarmamalarını istiyorum. Şüphesiz ki TA, kuramsal açıdan ilham verici, uygulama alanında ise işlevseldir. Fakat benzeri özelliklere sahip daha başka yaklaşımlar da vardır. Bu yüzden olsa gerek, günümüzde psikoterapi/psikolojik danışma alanında çalışan uygulamacılardan pek çoğu eklektik* yaklaşıma yönelmektedir. Uygulamada ben de eklektik yaklaşımdan yanayım. Böyle olmasına karşılık, elinizdeki kitapta TA'den sıklıkla söz etmemin sebebi, kültürümüzü incelerken bu yaklaşımın etkili olacağına inanmamdır. Yine de TA yararlandığım tek yaklaşım olmadı. TA'in yanı sıra ikinci derecede başka yaklaşımlardan da yararlanmaya çalıştım. Örneğin ilerde Bilişsel Davranışçı Yaklaşımdan söz edeceğim. Bu yaklaşımlar yardımıyla, bazı kültürel öğelerin etkili bir şekilde incelenebileceği kanısındayım. Söz gelişi minyatürleri ya da "Ustasından Su İsteyen Çırak" benzeri hikâyeleri incelerken, başta TA olmak üzere ele aldığım diğer yaklaşımlar, etkili bir psikolojik incelemeye izin vermektedir.

Kültürümüzü incelemede TA'i işlevsel bulmama karşılık, bu yaklaşımın kuramsal temelinde tartışmaya açık birtakım noktalar bulunduğunun da farkındayım. Her şeyden önce,

---

* Terapistin/danışmanın, kendisine baş vuran kişinin durumuna uygun gördüğü tedavi/danışma yaklaşımlarından birkaç tanesini bağdaştırarak birlikte kullanmasına "eklektik yaklaşım" adı verilir.

gerek klasik TA'ya gerekse TA okullarına baktığımızda, TA'in günümüzde devasa boyutlara ulaştığını görürüz. TA'in kurucusu Eric Berne dışında, TA kuramına katkıda bulunan çok sayıda bilim adamı olmuş ve bütün bunlar sonucunda TA sorun yaratacak büyüklüğe ulaşmıştır. Fen bilimlerinde olsun, sosyal bilimlerde olsun, bir kuramın sahip olması gereken özelliklerden birisi, "az şey söyleyip, çok şey açıklamasıdır". Oysa bugün baktığımızda TA'nın bu özelliğe sahip olmadığını, bir anlamda "çok şey söyleyip çok şey açıklamakta" olduğunu görmekteyiz. Böyle devam ederse TA bir gün "çok şey söyleyip az şey açıklar" hale gelebilir. Bu düşünceden hareketle, kültürümüzü TA açısından irdelerken, kuramı, kitabın amaçları doğrultusunda sadeleştirdim: Kuramı oluşturan tüm önermeleri okuyucularıma aktarmaya çalışmadım. Bu yaklaşım, kitabın bütünlüğü açısından gerekliydi. Çünkü kitabın temel amacı, kültürümüzü kişilerarası iletişim açısından incelemektir. TA ise, bu incelemeye hizmet edecek bir araçtır. Aracın amacı gölgelememesi için, tüm kitap boyunca TA'yı, özellikle dördüncü ve beşinci bölümlerde işlevsel olacak şekilde sadeleştirdim, değiştirdim. Kitap basılmadan bu durumdan haberdar olan bir arkadaşım "Böyle şey olmaz, sen TA'yı değiştirmişsin" dedi. Ben de ona "TA'yı değiştirmeyen mi var? Batılı araştırmacılar neredeyse her ay TA üzerinde yeni bir değişiklik yapıyorlar" dedim. Bunun üzerine arkadaşım çok şükür "Onlar değiştirir, sen değiştiremezsin" demedi.

TA başka açılardan da eleştirilebilir. Örneğin TA'deki Anababa, Yetişkin ve Çocuk benlik/ben durumları, Psikanalitik Yaklaşımdaki Superego'ya, Ego'ya ve İd'e benzemektedir. Ancak TA'in savunucuları, Super-ego, Ego ve İd'in hipotetik olduğunu, buna karşılık TA'deki üç benlik durumunun ise görgül niteliğe sahip olduğunu belirtirler. Oysa psikolojideki hiçbir kuram -bu durum başka pek çok bilimdalı için de geçerlidir-, tamamen görgül öğelerden oluşmaz. TA'deki Anababa, Yetişkin ve Çocuk benlik durumlarının ya da Yetişkini oluşturduğu ileri sürülen ethos'un, technics'in ve pathos'un gözlenebilir olduğunu ileri sürebilir miyiz? Aslında bütün bu kavramlar, gözlenebilen değişkenler arasında ilişki kurabilmek amacıyla ortaya atılmış birer aradeğişkendir.

Psikolojideki başka pek çok kuramda/yaklaşımda ortaya çıkan sorunlardan birisi, TA için de geçerlidir. Bu sorun, hemen her yaklaşımın, kendine özgü olma telâşıyla, ele aldığı kavramları diğer yaklaşımlardan kopuk tanımlamasıdır. Örneğin TA'de yaratıcılık Küçük Profesörün bir işlevi olarak tanımlanır. Fakat yaratıcılığın ne olduğu konusunda, TA'e komşu yaklaşımların (bunlar pek fazla gidilip gelinmeyen komşulardır) birtakım başka açıklamaları vardır. Örneğin Moreno'nun (1963) sosyometri yaklaşımında, spontanlığın bir katalizör, yaratıcılığın ise bir töz olduğu ileri sürülür ve insanlardaki mevcut yaratıcılığın gözlenir hale gelmesi için spontanlığın gerekli olduğu belirtilir. Bilişsel yaklaşımda ise yaratıcılık, algılama, bellek, akıl yürütme gibi bilişsel süreçler kapsamında ele alınmış, yaratıcılıkla ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. (Bunların en tanınmışı, insanlarda ve hayvanlarda ani kavrama yoluyla öğrenmenin ortaya çıktığı savını destekleyen deneylerdir.) Buna karşılık TA'de yaratıcılıktan söz edilirken, bu ve benzeri yaklaşımlarda ortaya konan bilgilerden yeterince yararlanılmadığını görürüz. (Aslında diğer yaklaşımlar da TA'de ne dendiğine bakmamışlardır.) Bence bu, önemli bir eksikliktir. Özellikle, yaratıcılıktan söz ederken, bilişsel yaklaşımdan uzak durmak ve olayı yalnızca kişilik psikolojisi kapsamında açıklamaya çalışmak hatadır. Bu düşünceden hareketle yukarda "Yetişkin Benlik Durumu" başlığı altında, TA'in, Sosyometri'nin ve Bilişsel Yaklaşım'ın yaratıcılık konusundaki görüşlerini, kısmen de olsa kaynaştırmaya çalıştım. Yaratıcılığın, spontanlık ile akılcılığın bağdaşımı sonucunda ortaya çıktığı görüşü, bu çabanın sonucudur. Adı geçen başlık altında, spontanlığın ve yaratıcılığın bağdaşması için Çocuk ve Yetişkin benlik durumlarının birlikte fonksiyonda bulunması gerektiği ileri sürülmüştü.

Yapımı tamamlanmış apartmanlara ruhsatsız ilâveler yapan vatandaşlar gibi bilimadamları da bazen, kuramlara/yaklaşımlara ruhsatsız ilâvelerde bulunurlar. Söz konusu ruhsatsız ilâveler, kimi zaman yapıyı zenginleştirir, kimi zaman ise yapının bütünlüğü ile çelişki yaratır. (Bazı binaların bu yüzden çöktüğü olmuştur. Tanrı Transaksiyonel Analizi korusun.) Eric Berne'den bu yana TA'e sürekli kat çıkanlar var. Yaratıcılıkla ilgili yukardaki görüşleri ileri sürdüğüm için, bu kişilere

katılmış olabilirim. Ancak yaptığım ilâvenin, TA'in bütünüyle çelişmediğini sanıyorum. Oysa TA'e -bir kısmı Eric Berne, bir kısmı ise izleycileri tarafından- yapılmış bazı ilâvelerin metodolojik sorun yarattığı kanısındayım. Özellikle Anababa, Yetişkin ve Çocuk benlik durumları, bir sınıflama mı, yoksa taksonomi (hiyerarşik sınıflama) mı? Bence bu belli değildir. Eğer söz konusu benlik durumları, kişi yaşamında belli bir sıra içinde ortaya çıkıyorsa, bu durumların bir taksonomi oluşturmasını bekleriz. Oysa ortada taksonomi yoktur. Taksonomi yoktur çünkü, Çocuk benlik durumu içinde Anababa, Yetişkin ve Çocuk benlik durumları tanımlanmıştır (Berne, 1992). Ya da "eğitilmemiş akıl olarak" tanımlanan, yani kısmen Yetişkin özelliğine sahip sayabileceğimiz Küçük Profesör yine Çocuğun bir parçasıdır. Kısacası, A, B, C, diye bir taksonomi yapmak isterseniz, fakat C, aynı zamanda A'yı ve B'yi de içeriyorsa, ortada taksonomi kalmaz.

Yukarda sıraladığım birkaç eleştiriye bakarak, TA'in işe yaramaz olduğunu düşünmek, ciddi bir hata olur. Söz konusu eleştirileri ortaya koymadaki amacım, gerek TA, gerekse onu ele alış şeklim üzerinde okuyucularımı tartışmaya yöneltmektir. Bu tartışma, kuramları irdeleme ve onları yeni alanlarda kullanma alışkanlığına katkıda bulunabilir.

EK-9
GİBB'İN VE NORTON'UN İLETİŞİM SINIFLAMALARI

Gibb (1961), "Savunucu İletişim" ve "Açık İletişim" olmak üzere iki iletişim ortamı tanımlamıştır. Savunucu iletişim ortamında kişilerarası çatışma ortaya çıkar. Açık iletişim ortamında ise çatışma görülmez. Bir iletişim ortamındaki kişilerden birisi, aşağıdaki altı tavırdan birini sergilediği zaman, karşısındakini savunucu iletişim kurmaya itmiş olur; yani çatışmaya yol açar. Savunucu iletişime zemin hazırlayan iletişim tavırları şunlardır: Yargılayıcı/eleştirici, denetleyici, strateji izleyici, aldırmaz, üstünlük belirtici ve kesinlik taşıyan tavırlar. Açık iletişime yol açan yani çatışma doğurmayan tavırlar ise

şöyle sıralanabilir: Tanıtıcı, soruna yönelik, spontan (kendiliğinden), anlayışlı, eşitlikçi, denemeci tavırlar. (Savunucu ve açık iletişimlerle ilgili olarak Cüceloğlu'nun (1992) Yeniden İnsan İnsana adlı kitabından ayrıntılı bilgi elde edilebilir.)

Gibb'in yukarda özetlenen yaklaşımı, gerek Graf gerekse Transaksiyonel Analiz kapsamındaki çatışma sınıflamalarına paralellik göstermektedir. Örneğin aktif, tümden reddetme ve önyargılı çatışmalar, aynı zamanda savunucu iletişim doğurabilecek niteliktedir. Kişilerin uygun olmayan durumlarda Anababa tavrı takınmaları ise savunucu iletişim kapsamındaki yargılayıcı, denetleyici ve üstünlük belirtici tavırlara benzemektedir. Yani bir kişi yargılayıcı, denetleyici ya da üstünlük belirtici tavır takındığında, kendisine ait Anababa benlik durumundan karşısındakinin Çocuk benlik durumuna mesaj göndermiş olmaktadır. Bir kişi eğer açık iletişim ortamı yaratacak şekilde davranıyorsa, karşısındaki kişiye Yetişkin'den Yetişkin'e mesaj veriyor demektir.

Noıton (1983) ise kişilerarası iletişimde gözlenebilecek dokuz çift davranış stili tanımlamıştır. Birbirinin zıttı davranışlardan oluşan bu davranış stilleri şöyle sıralanmaktadır: 1. Başatlık-boyun eğicilik, 2. Hareketlilik-çekingenlik, 3. Kavgacılık-yumuşaklık, 4. Canlılık-durgunluk, 5. Gevşeklik-coşkunluk, 6. Dikkatlilik-dikkatsizlik, 7. İz bırakma-siliklik, 8. Açıklık-kapalılık, 9. Dostluk-düşmanlık. Burada tanımlanan davranış stilleri, Graf analiz'de ve Transaksiyonel Analiz'de tanımlanan bazı çatışmalarla birlikte ortaya çıkabilir. Fakat yine de söz konusu bu dokuz maddelik sınıflama, kişilerarası iletişim çatışmalarını tüm boyutlarıyla ele alır nitelikte değildir. Sınıflamanın adından da anlaşıldığı üzere, yalnızca iletişimde bulunan kişilerin davranışları ele alınmış, bunun dışındaki faktörler, örneğin "mesaj" kapsam dışı bırakılmıştır.

EK-10
DUYGULARA İLİŞKİN KURAMSAL BİLGİ

Temel duygusal yüz ifadelerinin -dolayısıyla genel olarak temel duyguların- neler olduğu konusunda, çeşitli görüşler

vardır. Çoğunluğun üzerinde uzlaştığı görüş, yedi temel duygu bulunduğu yolundadır. Bunlar, mutluluk, hayret, korku, üzüntü, öfke, tiksinme, küçük görmedir. Bunlara, utanma ve nötr ifadeleri ekleme yanlısı olanlar da vardır. Söz konusu temel duygusal ifadeler yüzümüzde tek tek görülebilir; bazen de birkaçı birleşerek karışım ifadeleri ortaya çıkarır (Plutchik, 1962; Tomkins ve McCarter, 1964; Ekman ve Friesen, 1975; Dökmen 1986a).

Duygusal yaşantıların nasıl ortaya çıktığı konusunda çeşitli kuramlar vardır. Bunların en tanınmışları James-Lange, Canon-Bard Schachter, Lazarus, Izard tarafından ortaya konan kuramlar ve sosyobiyolojik kuramdır (Izard, 1977; McGee ve Wilson, 1984; Cüceloğlu, 1991, s.262).

Duygusal yaşantıların oluşumuyla ilgili James-Lange Kuramı, bu alandaki kuramların ilki olması nedeniyle önemlidir. James-Lange Kuramı'nın (1884) "Korktuğumuz için mi kaçarız, yoksa kaçtığımız için mi korkarız?" sorusuna verdiği cevap "Kaçtığımız için korkarız" şeklindedir. Oysa bu kuramın ortaya atıldığı günlerde, söz konusu soruya verilebilecek klasik cevap, "Korktuğumuz için kaçarız" şeklindeydi. James-Lange Kuramı'nda, organizmaya ulaşan dış uyarıcıların fizyolojik değişikliklere, bu değişikliklerin ise beyindeki çeşitli heyecanlara yol açtığı ileri sürülmüştür. Bu açıklama şekli, deneylerle tam olarak desteklenmiyor da olsa, pratikte bize bazı önemli ipuçları verebilir. "Mutlu olduğumuz zaman mı gülümseriz, yoksa gülümsediğimiz zaman mı mutlu oluruz?" sorusuna eğer, "Gülümsediğimiz zaman da mutlu oluruz?" cevabını verirsek ve mutsuz olduğumuzda gülümsemeyi ya da sevdiğimiz bir şarkıyı mırıldanmayı başarabilirsek, kendimizi daha iyi hissedebiliriz.

Schacter'in (1964) ve Lazarus'un (1968) kuramlarında, duygusal yaşantıların gerisinde bilişsel etkinliklerin önemli rol oynadığı ileri sürülmüştür. Örneğin Schacter'a göre, çevremizi algılamamız ve anlamlandırmamız sonucunda, içimizdeki fizyolojik değişikliklerle ilgili duygulara belli adlar veririz. Yani bilişsel yaşantılarımız doğrultusunda duygusal yaşantılarımızı adlandırırız. Örnek: Diyelim ki bir çocuk düştü, fakat bir yeri acımadı. Bu çocuk, annesinin yüzüne bakar; eğer onu

telaşla görürse ağlamaya başlar (Çünkü içindeki heyecanın olumsuz bir şey olduğuna karar vermiştir). Eğer annesini telaşsız, rahat görürse ağlamaz. Bu gerçeği sezgiyle kavramış olan anneler, çocukları düşünce, durumu önemsemez görünmeye çalışırlar.

Bilişsel yaşantılarımızla duygularımız arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan yukardaki kuram, karmaşık insan davranışlarının nedenlerini anlamamıza yardımcı olabilir. Örneğin bu kurama dayanarak şunu ileri sürebiliriz: Farklı ortamlarda benzeri uyarıcılara farklı tepkiler vermemizin ve dolayısıyla birtakım çatışmalara girmemizin nedeni, duygularımızı farklı şekillerde yönlendiren, farklı bilişsel yaşantılar geçirmemizdir. Örneğin, size güleryüzle "hadi oradan" diyen bir arkadaşınızın bu davranışını bir saldırı olarak algılamaz ve kızmazsınız. Oysa aynı sözü asık suratla söyleyen kişiye öfkelenebilirsiniz.

Schacter ve Lazarus'un burada özetlediğimiz, duygularla ilgili yaklaşımları, yukarda "Biliş" başlığı altında dile getirdiğimiz *Ellis'in* yaklaşımına benzerlik göstermektedir.

EK-11
EVLİ ÇİFTLER ARASINDA İLETİŞİM

Aralarında çatışma bulunan evli çiftler üzerinde yapılan araştırmalar, sergiledikleri iletişim biçimleri açısından kadınlarla erkekler arasında farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Örneğin sıkıntılı süren evliliklerdeki kadınlar, eşlerindeki duygusal değişikliklere, erkeklere oranla daha fazla tepki göstermektedirler. Yine sıkıntılı evliliklerdeki erkekler, eşlerinden kendilerine yönelen sözsüz mesajları (örneğin yüz ve beden ifadelerini) yeterince değerlendirememektedirler (Noller, 1980; Gottman ve Porterfield, 1981). Erkeklerin eşlerinden gelen sözsüz mesajlara yeterince duyarlı olmamaları ile ailedeki çatışma arasında karşılıklı ilişki bulunabilir. Erkeklerin sözsüz mesajları değerlendirme becerilerinin düşük olması ya da bu tür mesajlara ilgi göstermemeleri, ailedeki çatışmaların nedenlerinden birisi olabilir.

Yukarda dile getirilen bulgulara ve yorumlara bakılarak, ailelerdeki çatışmaların yalnızca erkeklerin tavırlarından kaynaklandığını belirtmek doğru olmaz. Konu karmaşıktır. Kadınların sözsüz mesajlara fazla duyarlı olmaları da bazı çatışmalara yol açabilir.

Aile-içi çatışmalarla ilgili olarak batı kültüründe yapılan araştırmaların yanı sıra, ülkemizde de konuyla ilgili yapılmış çeşitli araştırmalar ve incelemeler vardır (örneğin, Tezer, 1986; Güleç, 1988; Gülerce, 1990; Fışıloğlu, 1992; Yıldırım, 1992). Bu araştırmalardan birisinde (Tezer, 1986), birbirleriyle çatışan evli eşler arasında, çatışmaları algılama ve evlilikten doyum sağlama açısından farklılıklar bulunduğu görülmüştür. Çocuklu evli çiftlerin empatik eğilim düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelendiği bir araştırmada ise, kadınların empatik eğilim düzeylerinin, erkeklerin empatik eğilim düzeylerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur (Ceyhan, 1993).

EK-12
EMPATİ KAVRAMININ TARİHÇESİ

Bugün kullanmakta olduğumuz "empati (empathy)" teriminin iki atası vardır; bunlar, Almanca'daki "einfühlung" ve Eski Yunanca'daki "empatheia" terimleridir. Empati teriminin ortaya çıkışı şöyle olmuştur: Geçen yüzyılın sonlarında Almancada, estetik ve psikoloji alanlarındaki çalışmalar kapsamında "einfühluhg" adı verilen bir kavram ortaya atılmıştı. Bu kavramı ilk kullananlardan birisi Alman psikologlardan Tpeodor Lipps olmuştur. 1897 yılında Lipps, einfühlung'u şöyle tanımlamaktaydı: Bir insanın, kendisini karşısındaki bir nesneye -örneğin bir sanat eserine- yansıtması, kendini onun içinde hissetmesi ve bu yolla o nesneyi kendi içine alarak (absorbe ederek/özümseyerek) anlaması sürecine einfühlung adı verilir (bahs. Barrett-Lennard, 1981 ve Wispe, 1986). Burada tanımlandığı şekliyle einfühlung, bir insanın karşısındaki bir nesneyi algılamasında ortaya

çıkmaktadır. Lipps 1897'den sonraki çalışmalarında,* nesnelerin yanı sıra insanların algılanması sırasında einfühlung'un ortaya çıkabileceğinden söz etmiştir. 1903 yılında yayımlanan bir makalesinde Lipps, bir insan için üç tür bilgiden söz eder; bunlar, a) nesnelere ilişkin, b) kişinin kendisine ilişkin ve c) diğer insanlara ilişkin bilgilerdir. Üçüncü tür bilgiyi elde etmenin yolu ise einfühlung'dan yararlanmaktır. Bir insan karşısındaki bir insana kendisini yansıtarak, iç taklit yoluyla onunla paralellik kurarak, onu anlamaya çalışır. Bu yaşantıya ise "einfühlung" adı verilir; bu yolla insanlar, karşılarındakilerin iç dünyalarına nüfuz etme, onları tanıma şansına sahip olurlar.

1909 yılında Titchener, einfühlung terimini, eski Yunanca'daki "empatheia" teriminden yararlanarak ingilizce'ye "empathy" olarak tercüme etti. (Yunanca'da "em" içine "patheia" ise algılama anlamı taşıyordu.) Böylece empatinin psikoloji ve psikiyatri literatüründeki serüveni başlamış oldu. Bu serüvene katkıda bulunan bilim adamlarını burada sıralamayacağım. Sadece, 1909'dan günümüze kadar empatinin ne olduğu konusundaki tanımların hangi aşamalardan geçtiğini belirteceğim.

İlgili bilimsel yayınlara bakıldığında, farklı yıllarda, farklı araştırmacıların empatiyi değişik şekillerde tanımladıkları görülmektedir. Bu duruma dikkat çeken bazı araştırmacılar, empatinin yeterince iyi tanımlanmadığını, yapılan tanımlar arasında ise tutarlılık bulunmadığını belirtmektedirler (Iannotti, 1975; Hickson; 1985). Buna rağmen, Batson'un ve arkadaşlarının da belirttikleri gibi, ilgili yayınları incelediğimizde, empatiye ilişkin tanımların, yıllar boyunca üç temel aşamadan geçtiğini görmekteyiz (Batson ve diğ., 1987; Dökmen, 1988b). Bu aşamaları şöyle sıralayabiliriz: Başlangıçtan 1950'lerin sonlarına kadar, empati, bilişsel nitelikli bir kavram olarak ele alınmış, "empati ölçümü" adı altında daha çok kişilerin birbirlerinin kişilik özelliklerini nasıl algıladıkları

---

* Lipps, 1903 ve 1905 yıllarında, adlarını Türkçeye "Empati, iç taklitler ve duyumlar" ve "Diğer egoların bilgisi" olarak çevirebileceğimiz, iki Almanca makale yayımlamıştır. (Bahs. Wispe, 1986).

ölçülmüştür. 1960'lı yıllarda ise empatinin bilişsel boyutunun yanı sıra duygusal boyutu da vurgulanmıştır; bu yıllarda, bir kişinin karşısındaki kişi gibi hissetmesi, empati kabul edilmiştir. 1970'lerde ise üçüncü aşamaya geçilmiştir. Bu dönemde empati, 1960'lara oranla daha dar anlamda kullanılmaya başlanmış, bir kişinin belirli bir duygusunu anlamaya ve durumu ona iletmeye "empati" adı verilmiştir.

EK-13
EMPATİ ÖLÇEKLERİ

Empatik Beceri Ölçeği (EBÖ): EBÖ, A ve B olmak üzere iki ayrı formdan oluşmaktadır. Ölçeğin her iki formunda da altı tane ruhsal sorun ifade edilmiştir. Örneğin bu sorunlardan birincisi şöyledir:

Bir ev hanımı şunları söylemektedir: "Yemek, çamaşır, temizlik, dikiş, alış-veriş, çocuklar... Bütün gün tek başıma koşturuyorum; yine de yetişemiyorum. Kendime ayıracak beş dakikam yok. Kendimi mutfakla banyo arasında hapsolmuş hissediyorum."

EBÖ-A Formu'nda, bu ve diğer beş sorun karşısında deneklerden, istedikleri empatik tepkiyi vermeleri beklenmektedir. Açık-uçlu sorulardan oluşan EBÖ-A Formu'na verilen empatik tepkilerin kalitesi bir cevap anahtarına dayanılarak puanlanmaktadır.

EBÖ-B Formu'nda ise yine aynı altı sorun yer almaktadır; ancak her bir sorunun altında, böyle bir sorunu dile getiren kişiye verilebilecek on iki empatik tepki sıralanmıştır. Deneklerden, bu tepkilerden beğendikleri dört tanesini seçmeleri istenir. (On iki tepkiden bir tanesi, tesadüfi cevaplayanları belirlemek amacıyla konulmuş olan, sorunla ilgisiz bir tepkidir.) Ölçekteki altı sorunla ilgili olarak dörder tane, toplam olarak 24 tane empatik tepki seçen deneklere, seçtikleri her bir tepkinin karşılığı olan puan, ölçeğin cevap anahtarına bakılarak verilir.

EBÖ-B Formu'nun cevap anahtarı oluşturulurken, ölçekteki toplam 66 tepki, 30 kişilik bir uzmanlar grubuna verilmiş, uzmanların yargıları, Mosier'in (Torgerson, 1958; Turgut ve Bayku, 1992). "B Hali İçin Eksik veri Matrisinden Grafik Çözüm" tekniği kullanılarak ölçeklenmiştir.

EBÖ-A EBÖ-B Formları'nın geliştirilmesine, güvenirlik ve geçerliliklerine ilişkin ayrıntılı bilgi, bu araçlarla ilgili makalelerimde (Dökmen, 1988b ve 1990) bulunmaktadır. (1988 yılında yayımlanan makalemde görülen, EBÖ-B Formu'na ilişkin karmaşık puanlama sistemi, 1990 yılındaki makalede daha basit hale getirilmiştir.

EBÖ, adından da anlaşılacağı üzere, empati kurma becerisini ölçmeyi amaçlayan bir ölçektir. Yalnız bu noktada şunu vurgulamakta yarar var: EBÖ, kişilerin zihinlerinde oluşan empatik anlayışı ölçmekten ziyade, sözel olarak ifade edilen empatik tepkinin kalitesini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bir başka söyleyişle EBÖ empatik anlayışı sözel olarak ifade etmek becerisini ölçmektedir.

Empatik Eğilim Ölçeği (EEÖ): Likert türü bir ölçme aracı olan EEÖ, kişilerin başka insanlarla empati kurma eğilimlerini ölçmektedir. Ölçeğin geliştirilmesine, güvenilirliğine ve geçerliğine ilişkin ayrıntılı bilgi, ölçekle ilgili makalemde bulunmaktadır.

EBÖ'nin ve EEÖ'nin Kullanıldığı Bazı Araştırmalar

EBÖ ve EEÖ, geliştirilmiş oldukları 1988 yılından bu yana çeşitli araştırmalarda, yüksek lisans ve doktora tezlerinde kullanılmıştır. Ölçeklerin nitelikleri ve işlevleri hakkında bilgi vereceği düşüncesiyle bunlardan bazılarını belirtmek istiyorum.

EBÖ, Kaner'in (1991), Akçalı'nın (1991) ve Çelebi'nin (1993); EEÖ, Gülek'in (1992) ve Ceyhan'ın (1993) araştırmalarında kullanılmıştır. Bu iki ölçeğin birlikte kullanıldığı araştırmalar ise şunlardır: Tanrıdağ (1992), Yaşar (1993), Okvuran (1993), Sargın (1993).

EK-14
ÇOCUK-ANABABALARDAN OLUŞAN BİR TOPLUM OLDUĞUMUZ GÖRÜŞÜNÜN TEST EDİLMESİ

Yukardaki bölümlerde, bir Çocuk-Anababalar toplumu olduğumuzu ileri sürdüm. İlerde, giderek artan düzeyde Yetişkin tavrına da sahip olduğumuzu belirteceğim. Ancak Yetişkinliğimiz, henüz istenen düzeyde değildir. Bu konudaki genel kanım, günümüzde ülkemizdeki pek çok insanın, Yetişkin olmaktan çok, Çocuk ve Anababa olduğu yolundadır. Şu noktaya kadar bu iddiamı, birtakım gözlemlerime dayanarak desteklemeye çalıştım. Ancak bu yeterli değildir. Söz konusu iddianın doğruluk düzeyinin, amprik araştırmalarla incelenmesi de gereklidir. Bu tür bir araştırmada izlenmesi gereken yol ise, ülkemizi temsil eden bir örnekleme, deneklerin hangi ben-durumlarına sahip olduklarını belirleyecek bir ölçme aracı uygulamaktır. Bugüne kadar böylesine kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmedi. Elimizde ancak, tarafımdan ve başka araştırmacılar tarafından yapılmış pilot çalışmalara ilişkin veriler var. Fakat sınırlı sayıda da olsa eldeki verilere bakıldığında, eğitim düzeyleri ve yaşları ne olursa olsun, insanlarımızın, Çocuk ve Anababa tavrına baskın şekilde, Yetişkin tavrına ise düşük düzeyde sahip oldukları görülmektedir. Bir genelleme yapmaya yeterli olmasa da bu bulgu, bir Çocuk-anababalar toplumu olduğumuz yolundaki iddiamı, en azından şimdilik, amprik düzeyde destekler niteliktedir. Bu alandaki çalışmaları, ülkemizi temsil eder nitelikteki örneklemler üzerinde sürdürmeyi düşünüyorum.

Yukarda sözü edilen araştırmanın yanı sıra, kişilerin ben durumlarının (kişisel rollerinin) hangi değişkenlerle ilişkili olduğunun da araştırılmasında yarar vardır. Az sayıda olsa da, bu alanda ülkemizde yapılmış bazı çalışmalara rastlamaktayız. Bu konudaki amprik çalışmalardan birisinde Bacanlı (1992), üniversiteli gençlerin, "yaşlıyı" gençten daha beğenilir olarak algıladıklarını ve yine bu gençlerin kendilerini daha çok "yaşlı

gibi" görme eğiliminde olduklarını belirlemiştir. Gençlerin bu tercihleri, toplumumuzda yaşlıya -diğer bir ifadeyle otorite konumundaki kişilere, yani Anababalara- verilen değerden kaynaklanmaktadır. Henüz ülkemizin tümünü kapsayacak bir genelleme için erkense de Bacanlı'nın bulguları, toplumumuzda Anababa rolünün Yetişkin rolünden üstün tutulduğu yolundaki görüşümü destekler niteliktedir.

Ben-durumları ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkileri araştıran Arı (1989), Yetişkin benlik-durumuna başat olarak sahip olan Üniversite öğrencilerinin uyum düzeylerinin, Doğal Çocuk'a başat olarak sahip öğrencilerin uyum düzeylerine oranla daha yüksek olduğunu bulmuştur. Bu sonuç, yetişkin benlik-durumuna sahip olmak ile ruh sağlığı arasında paralellik bulunduğu anlamına gelmektedir. Bize Yetişkin ben-durumunun önemini gösteren bu araştırmaya benzer araştırmaların sayısının artırılması gerektiği kanısındayım. İlerde, kişilerin sahip oldukları empatik beceri düzeyi ile, sahip oldukları benlik-durumları arasındaki ilişkiyi araştırmak istiyorum.

Şüphesiz konuya ilişkin amprik araştırmaların yanı sıra, literatür taramasına dayanan kuramsal incelemelere de ihtiyacımız vardır. Bu alanda yapılan az sayıdaki incelemeden birisinde Akkoyun (1993), psikoterapide ve psikolojik danışma alanında önemli yeri olan saygı kavramını, Transaksiyonel Analiz açısından ele almıştır. Benzeri diğer kavramlarla Transaksiyonel analiz arasındaki ilişkilerin, kuramsal ve amprik düzeyde ele alınmasında yarar vardır.

KAYNAKÇA

Adnan-Adıvar, A. (1943). Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul; Maarif Matbaası.

Akçalı, F.Ö. (1991). Kaygı seviyesinin empatik beceriye etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi.

Akkoyun, F. (1987). Rehberliğin İlkeleri: Bilgiden Davranışa. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 20 (1-2). 151-161.

Akkoyun, F. (1992). Yetişkin olmak. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde verilen konferans.

Akkoyun, F. (1993). Saygı Kavramına Transaksiyonel Analiz (TA) Açısından Bakış. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 1 (4), 16-22.

Akman, T.Sibernetik. (1982) İstanbul: Karacan Yayınları.

Aksel, M. (1959). İstanbul Mimarisinde Kuş Evleri. İstanbul enstitüsü Mecmuası, 5, 33-55.

Akyüz, K. (1975). Denizci Hasan, İstanbul: M.E.B. Basımevi.

Alangu, T. (1968). Keloğlan Masalları. İstanbul: Yaylacık Matbaası.

And, M. (1987). Culture, Performance and Communication in Turkey, Tokyo: DAİWA

Anday, M.C. (1990). Sevişmenin Güdüklüğü ve Yüceliği. (s.77-79).

Arı, R. (1989). Üniversite öğrencilerinin baskın ben durumları ile bazı özlük niteliklerinin, ben durumlarına, atılganlık ve uyum düzeylerine etkisi. Hacettepe Üniversitesi. Yayımlanmış Doktora Tezi.

Arık, O. (1990). Güzel sanatlar. - (Ed.) Millî kültür unsurlarımız üzerinde genel görüşler. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 137-152.

Avery, A.W. and Thiessen, J.D. (1982). Communication skills training for divorces, Journal of Counselling Psychology, 29, 203-205.

Avruch, K., Black, P.W. and Scimecca, J.A. (1991). Conflict resolution: Cross-cultural perspectives. New York: Greenwood Press.

Bacanlı, H. (1992), Türk Toplumunda gençlerin yaşlılara bakışı, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bildirisi -Eylül 1992.

Bandura, a. (1977). Social learning theory. Englewood Cliffs NJ:Prentice-Hall.

Barker, R.G. (1968). Ecological psychology: Concepts and methods for studying the environment of human behavior. Stanford: Stanford University Press.

Barker, R.G. and Gump, P.V. (1964). Big school, small school. CA:Stanford Üniversity.

Baron, R.A. and Byrne, D. (1987). Social psychology: Understanding human interaction. Boston: Allyn and Bacon, Inc...

Barrett-Lennard, G.T. (1981). The empathy cycle: Refinement of a nuclear concept. Journal of Counseling Psychology, 28, 91-100.

Batson, C.D. (1987). Prosocial motivation: Is it ever truly altruistic? In L. Berikowitz (Ed.), advances in Experimental Social Psychology, Vol.: 20, 65-122.

Batson, C.D. (1990). How social an animal? The human capacity for caring. American Psychologist, 45 (3), 336-346.

Batson, C.D., Fultz, J. and Schoenrade, P.A, (1987). Distress and empathy: Two qualitatively distinct vicarious with different motivational consequences, Journal of Personality, 55, 19-39.

Batson, C.D., O'Quin, K., Fultz, J., and Vanderplast, M. (1993). Influence of self-reported distress and empathy on egoistic versus altruistic motivation to help. Journal of Personality and Social Psychology, 45 (3), 706-718.

Bayazıt, N., Özsoy, A. ve Celesun, M. (1979). Impact of family problems of dwelling units within Turkey. M.R. Gürkaynak ve W. A. LeCompte (Eds.) Human Consequences of Crowding. New York: Plenum Press.

Beck, A.J., Shaw, R.B. and Emery, G. (1980) Cognitive therapy of depression. New York:Guilford.

Bell, G.B. and Hall, H.E. (1954). The relationship between leadership and empathy, The Journal of Abnormal and Social Psychology, 49, 156-157.

Benedict. R. (-). Krizantem ve Kılıç. Çev. T. Turgut. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Berne, E. (1961). Transactional Analysis in psychotherapy. New York: Grove Press.

Berne, E. (1964). Games people play. New York: Grove Press.

Berne, E. (1966). Principles of group treatment. New York: Oxford University Press.

Berne, E. (1970). Sex in human loving. New York: Simon and Schuster.

Berne, E. (1976). Hayat Denen Oyun. Çev.S.Sargut. İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi.

Berne, E. (1992). What do you say after you say hello? Beverly Hills, CA: Corgi Books.

Bilgin, N. ve Leblebici, Ç. (1990). Türk çaylarında radyasyon haberlerine bağlı bilişsel çelişkinin incelenmesi. V: Ulusal Psikoloji Kongresi (Psikoloji-Seminer Dergisi Özel Sayısı), 8, 469-484.

Bilhan, S. (1988). Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devletinde Eğitim-Bilim-Sanat. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Blackburn, I.M. (1992) Depresyon ve Başa Çıkma Yolları. Çev. N.Hisli-Şahin ve N.Ruganci. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Blair, M.C. and Fretz, B.R. (1980). Interpersonal skills training for premedical students. Journal of Counseling Psyhology, 27, 380-384.

Bohart, A.C. (1991). Empathy in Client-Centered Therapy: A contrast with Psychoanalysis and Self Psychology. Journal of Humanistic Psychology, 31 (1), 34-48.

Boratav, P.N. (1969). Az Gittik Uz Gittik. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Borke, H. (1971). Interpersonal perception of young children: Egocentrism or empathy. Developmental Psychology, 5. 263-269.

Brems, C. (1988). Dimensionality of empathy and its correlates. The Journal of Psychology, 123 (4), 329-337.

Calhoun, J.B. (1962). Population density and social pathology. Scientific American. 206, 139-148.

Cappella, J.N. (1987). Interpersonal Communication: Definitions and fundamental questions. Berger, C.R. and Chaffee, S.H. (Eds.) Handbook of communication science, CA:SAGE

Carkhuff, R.R. (1969). Helping and human relations: Practice and research. New York. Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Ceyhan, A.A. (1993). Anababaların empatik eğilim düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Chaffee, S.H. and Bergen. C.R. (1987). What Communication scientist do. C.R.Berger and S.H.Chaffee (Eds.) Handbook of communication science. CA:SAGE.

Chandler, M.J. (1973). Egocentrism and antisocial behavior: The assessment and training of social perspective taking skills. Developmental Psychology, 9. 326-332.

Chlopan, B.E., McCain, M.L., carbonell, J.L. and Hagen, R.L. (1985) Empathy: Review of available measures, Journal of Personality and Social Psychology, 48 (3), 635-653.

Collingwood. T.R. (1971). Retention and retraining of interpersonal communication skills, Journal of Clinical Psychology, 27, 294-296.

Corey, G. (1977). Theory and practice of counseling and psychotherapy. Monterey, VA:Brokks/Cole Publishing Com..

Corsini, R.J. (1977). Current personality theories, Itasca Ill.: F.E.Peacock.

Cox, M.V. (Ed.) (1980). Are young children egocentric? London: Billing

Cumalı, N. (1992). Devetabanı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Cüceloğlu, D. (1968). Üç farklı kültürde yüz ifadeleri ile bildirişim. İstanbul Üniversitesi Tecrübi Psikoloji Çalışmaları, 6, 49-112.

Cüceloğlu, D. (1991). İnsan ve Davranışı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cüceloğlu, D. (1992). Yeniden İnsan İnsana. İst.: Remzi Kitabevi.

Cüceloğlu, D. (1993). İçimizdeki Çocuk. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cüceloğlu, D. (1993b). İyi Düşün Doğru Karar Ver: Etkili yaşamın temel boyutları üzerine Yakup Bey'le söyleşiler. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Cüceloğlu, D. (1994). Yetişkin Çocuklar: Aile Ortamı ve Çocuk Yetiştirme Üzerine Yakup Bey'le Söyleşiler. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Çelebi, N. (1993). Hakim ve savcı adayları ile psikologların ahlâk gelişim ve beceri düzeylerinin karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.

Davido, J.F. and Allen, J.L. and Schroeder, D.A. (1990). Specificity empathy-induced helping: Evidence for altruistic motivation. Journal of Personality and Social Psychology, 59 (2), 249-260.

Davitz, J.R. (1964). The communication of emotional meaning. New York: McGraw-Hill Book Company.

Dawson, L.E., Soper, B. and Pettijohn, C.E. (1992). The effects of empathy on salesperson effectiveness. Psychology and Marketing, 9(4). 297-310.

Denes, P.B. and Pinson, e.N. (1976). The speech chain. J.A. De Vito (Ed.) Communication: Concepts and processes. New Jersey0 Prentice-Hull, 3-10.

Diyarbekirli, N. (1969). Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru. (Ed.) -Türk Sanatı Tarihi. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Doğan. İ. (1991). Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, (Sosyo-Pedagojik bir karşılaştırma). İstanbul: İz Yayıncılık.

Doğan, İ. (1993). Bir Altkültür Olarak Ankara Yüksel Caddesi Gençliği. *Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.*

Doğan Kardeş. (1972). Buda (Çağlar Boyunca Büyük Adamlar Dizisi). İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.

Dostoyevski. *(1969). Ölüler Evinden Anılar. İstanbul: Varlık Yayınları.*

Dökmen. Ü. (1982). Nasrettin Hoca Fıkralarının. Aisopos. Grimm ve Türk Halk Masallarının Kohlberg'in Moral gelişim devreleri açısından incelenmesi. Psikoloji Dergisi. 4 (14-15). 31-36.

Dökmen. Ü. (1983). Toplumun psikolojiye ve psikoloğa ilişkin tutumu. N.Bilgin (Ed.), I.Ulusal Psikoloji Kongresi. İzmir: Ticaret Matbaacılık. 51-55.

Dökmen, ü. (1984 a). Mehmet Gün'ün resimlerinde arketipler. Sanat Rehberi, Ağustos. 20-22.

Dökmen, Ü. (1984 b). Pinokyo'nun arketipler ve anababa-çocuk ilişkileri açısından incelenmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 16. 381-395.

Dökmen, Ü. (1985 a). Ibsen, Miller, Reşat Nuri ve Güngör Dilmen'in tiyatrolarında aile-içi iletişim çatışmalarının Graph, Transactional ve Sosyometrik Analizle İncelenmesi. N.Öner (Ed.) III. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları. Ankara: Sevinç Matbaası.

Dökmen, Ü. (1985 b). Grimm ve Türk Halk Masallarındaki davranış modellerinin operant şartlama ve denetim odağı açısından incelenmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 17, 185-209.

Dökmen, Ü. (1986 a). Yüz ifadeleri konusunda verilen eğitimin duygusal yüz ifadelerini teşhis becerisi ve iletişim çatışmalarına girme eğilimi üzerindeki etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.

Dökmen, Ü. (1986 b). Aile-içi iletişim çatışmalarının Transactional ve Graph Analiz ile incelenmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 18, 53-66.

Dökmen, Ü. (1986c). A study of interpersonal relationship in dramatic plays through sociometric and *communicational analysis*, (Ağustos 1986'da Zagreb'de 9.uluslararası Grup Psikoterapileri Kongresi'nde sunulan bildiri).

Dökmen, Ü. (1987a). Yüz ifadeleri konusunda verilen eğitimin duygusal yüz ifadelerini teşhis becerisi ve iletişim çatışmalarına girme eğilimi üzerindeki etkisi. Psikoloji Dergisi. 6 (21), 75-79.

Dökmen, Ü. (1987 b). Duygusal yüz ifadelerinin iki boyut üzerindeki dağılımı. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 19, 303-319.

Dökmen, Ü. (1988 a). Psikodrama ile bir rüya analizi. Psikoloji Dergisi, 6 (22), 27-31.

Dökmen, Ü. (1988 b). Empatinin yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 21 (1-2), 155-190.

Dökmen, Ü. (1989). Gençlerle psikodrama: Genç anababa çatışmalarına üç örnek. N.Hisli-Şahin (Ed.) Üniversite Gençliğinde Uyum Sorunları Sempozyumu bilimsel çalışmaları. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Dökmen, Ü. (1990). Yeni bir empati modeli ve empatik becerinin iki farklı yaklaşımla ölçülmesi. Psikoloji Dergisi, 7 (24), 42-50.

Dökmen, Ü. (1993 a). Sosyal-Atom Ölçeği: Geliştirilmesi, güvenilirliği ve geçerliliği. Psikoloji dergisi, 8(30), 2-6.

Dökmen, Ü. (1993 b). Düşler Tarlası filminde arketipler. Adam Sanat, 96, 63-68.

Dökmen, Ü. (1995). Sosyometri ve Psikodrama: Kuramsal temeller, uygulamalardan örnekler, yeni yaklaşımlar. İstanbul:Sistem Yayıncılık.

Dökmen, Ü. ve Dökmen, Z. (1987). Jung'un aşama arketipi'nin test edilmesi. Psikoloji dergisi, 6 (21), 85-90.

Dökmen, Ü. ve Dökmen, Z. (1990). Kaygının ve radyasyon bilgisinin radyasyonlu çay içmeyi azaltmadaki rolü. V.Ulusal Psikoloji Kongresi (Psikoloji-Seminer Dergisi Özel Sayısı), 485-495.

Dökmen, Ü. ve Karadağ, Ö. (1993). Gazeteler arasında iletişim çatışması. (Yayınlanmamış araştırma raporu.)

Dökmen, Z. (1989). Almanya'dan kesin dönüş yapmış işçilerle yurt dışında bulunmamış kişilerin kişi algısı ve psikososyal değişme açısından karşılaştırılması. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

Duck, S. (1986). Human relationships: An introduction to social psyhology. Beverly Hills, CA:SAGE.

Duncan, Jr.S. (1969). Nonverbal communication. Psychological Bulletin, 72, 118-137.

Egan, G. (1975). The skilled helper: A model for systematic helping interpersonal relating. CA: Wdsworth Publishing Com., Inc.

Egri, L. (1982). Piyes yazma sanatı. Çev.S.Taşer. İstanbul: YAZKO.

Ekman, P. and Friesen, W.V. (1975) Unmasking the face. Englewood-Cliffs: Prentice-Hall.

Ekman, P., Friesen. W.V. and Ellsworth, P. (1972). Emotion in the human face. New York: Pergamen Press.

Ellis, A. (1973) Humanistic Psychotherapy: The rational-emotive approach. New York: McGraw-Hill.

Ergin, M. (1992). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Fenelon (1967). Kızların Eğitimi. Çev. B.Fırtına ve İ.Öztürk, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Feshbach, N.D. (1975). Empathy in children: Some theoretical and empirical considerations. The Counseling Psychologist, 5 (2) 25-30.

Festinger, L. (1957). A theory of cognitive dissonance. Evanston, III.: Row, Peterson.

Fışıloğlu, H. (1992). Yapısal aile terapisi modeli ve bir vaka. Psikoloji Dergisi, 7 (27), 10-14.

Fine, V.K. and Therrien, M.E. (1977). Empathy in the doctor-patient relationship: Skill training for medical students. Journal of Medical Education, 52, 752-757.

Fisher, B.A. (1978). Perspectives on human communication. New York: Macmillan.

Flavell, J.H., Botkin, P.T., Fry., c.L. Wright, J.W. and Jarvis. P.E. (1968). The development of role-taking and communication skills in children. New York: Wiley.

Ford, M.E. (1979). The consturct validity of egocentrism. Psychological Bulletin, 86 (6), 1169-1188.

Freedman, J.L., Sears, D.O. ve Carlsmith, J.M. (1993). Sosyal psikoloji. Çev. A.Dönmez, Ankara: İmge Kitabevi.

Geçtan, E. (1981). Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar. Ankara: Maya Matbaacılık.

Gibb, J.R. (1961). Defensive communication. Journal of Communication, 9, 141-148.

Gilleard, E. (1987). Kognitif davranış terapilerinde değerlendirme yöntemleri. Psikoloji Dergisi, 6 (21), 9-13.

Gladstein, G. A. and associates, (1987). Empathy an counseling: Explorations in theory and research. New York: Springer-Verlag.

Gottman. J.M. and Porterfield, A.L. (1981). Communicative competence in the nonverbal behavior of married couples. Journal of Marriage and Family. 817-824.

Göker, L. (1979). Uluğ Bey: Rasathanesi ve Medresesi. Ankara. Elif Matbaacılık.

Gökeri, A.İ. (1977). Bir Türk Masalının arketipsel eleştirisi. S.Karabaş ve Y.Yeşilçay (Ed.) Türkiye'de toplumsal bilim araştırmalarında yaklaşımlar ve yöntemler. Ankara: Baylan Matbaası.

Gökeri, A.İ. (1979). Arketiplere dayanan yeni bir inceleme yönteminin tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında bazı romans ve epik niteliğinde yapıtlara uygulanması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

Göktaş, U. (1992). Dünkü Karagöz. İzmir: Akademi Kitabevi.

Gökyay, O.Ş. (1976). Dede Korkut Hikâyeleri. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Gözütok, D. (1993). Okulda Dayak. Ankara: 72 Ofset.

Gruen, R.J. and Mendelsohn, G. (1986). Emotional responses to affective displays in others: The distinction between empathy and sympathy. Journal of Personality and Social Psychology, 51 (3), 609-614.

Grünberg, T., Onart, a. ve Batuhan, H. (1974). Modern Mantık ve Uygulamaları, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Güleç, C. (1988). Aile ve evlilik krizlerinde acil psikoterapi. Psikoloji Dergisi, 6 (22), 20-26.

Güleç, C. (1992). Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi, Ankara: V-Yayınları.

Gülek, C. (1992). A comparative study of freshmen and senior students studying in the department of guidance and psychological counseling in three different Universities in İstanbul in terms of their level of empathic tendency. (VII.Ulusal Psikoloji Kongresi'nde Türkçesi sunuldu.)

Güngör, N. (1990). Arabesk. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Güngör, S.Ö. (1987). Nevrotik ve psikotik hastalar ile normallerin yüz ifadelerini tanıma becerileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Güntekin, R.N. (1957). Çalıkuşu. İstanbul: Nurgök Matbaası.

Gürkanak, İ. (1980). Okul büyüklüğünün öğrenci yaşamına etkisi. Psikoloji Dergisi, 10, 8-11.

Gürkaynak, M. (1980). Sosyal Psikolojide Ekolojik Yaklaşım: Davranış alanı yöntemi ve bir uygulama. Ankara: Kelaynak Matbaası.

Gürkaynak, M.R. and LeCompte, W.A. (1979). Human consequences of crowding. New York: Plenum Press.

Güvenç, B. (1992). Japon Kültürü. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Güvenç, B. (1993). Türk kimliği. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Haktanır, K. (1994). Çevre ve insan. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde verilen konferans.

Hammond, D.C., Hepworth, D.H. and Smith, V.C. (1979). Improving therapeutic communication. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Harary, F. and Batell, M.F. (1981). Communication conflict. Human Relations, 34, 633-641.

Hargie, O. and Marshall, P. (1991). Interpersonal communication: A Theoretical framework. O.Hargie (Ed.) A Handbook of Communication Skills, London: Routledge.

Harris, T. (1967). I'm OK-You're OK.New York: Avon.

Harrison, R.P. (1973), Nonverbal communication. I. de S. Pool, W. Schramm, N.Maccoby and E.B, Parlo (Eds.) Handbook of communication. Chicago: Rand McNally College Publishing Company, 93-115.

Herbek, T.A. and Yammarino, F.J. (1990). Empathy training for hospital staff nurses. Group Organization Studies. 15, 279-295.

Hickson, J. (1985). Psychological research on empathy: Insearch of an elusive phenomenon. Psychological Reports, 57, 91-94.

Hietolahti-Ansten M. and Kalliopuska, M. (1991). Self-esteem and empathy among children actively involved in music. Perceptual and Motor Skills, 72, 1364-1366.

Higgins. C.A. and Duxbury, L.E. (1992). Work-family conflict in the dualcareer family. Organizational Behaviour and human Decision Processes, 51, 51-75.

Hinde, R.a. (1974). Biological bases of human social behaviour. New York: McGraw-Hill Book.

Holland, G. (1973). Transactional analysis. In R. Corsini (Ed.). Current psychotherapies. Ittasca. III.: Peacock.

Hoy, E.A. (1975). Measurement of egocentrism in childrens communication. Developmental Psyechology, 11, 392.

Iannotti, R.J. (1975). The nature and measurement of empathy in children. The Counseling Psychologist, 5, 21-25.

Ibsen, H. (1977). Nora: Bebeğin Evi (Et Dukkehjem). Çev. C.M.Altar. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

İmamoğlu, E.O. ve Yasak-Gültekin, Y. (1993). Önerilen dengelenmiş toplumsal birey modeli ışığında üniversite gençliğinin sorunları. Psikoloji Dergisi. 8 (30), 27-41.

Ivey, A.E. (1987). The multicultural practice of therapy: Ethics, empathy, and dialectics, Journal of Social and Clinical Psychology, 5 (2). 195-204.

Izard, C. (1977) Human emotions. New York: Plenum Press.

Izard, C.E. (1971) The face of emotion. New York: Appeton-Century Crofts.

Jackson, E. (1987). Behavior in groups as a predictor of internal empathy and communicated empathy. Social Work with Groups. 10 (1). 3-16.

James, M. ve Jongeward, D. (1984). Kazanmak İçin Doğanız. Çev. T.Şenruh. İstanbul: İnkilâp ve Aka Kitabevleri.

Jung, C.G. (1959). The archetypes and the collective unconscious, Trans. R.F.C.Hull, New York: Pantheon Books.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1976). İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş. Ankara: Sevinç Matbaası.

Kağıtçıbaşı, C. (1990). İnsan Aile Kültür. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kalliopuska, M. (1983). Verbal components of emotional empathy. Perceptual and Motor Skills, 56, 487-496.

Kaner, S. (1991). Gerçeklik terapisinin ve psikodramanın anti-sosyal davranış gösteren gençlerin benlik algılarına ve empati düzeylerine etkisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.

Karamağaralı, B. (1992). Ahlat Mezar Taşları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Karancı, N. (1987). Bilişsel-davranış terapileri. Psikoloji Dergisi, 6 (21), 13-15.

Kendall, P.C. (1983) Advances in cognitive-behavioral research and therapy. London: Academic Press.

Kleinbaum, N.H. (1993). Ölü Ozanlar Derneği. (S.C. Alioğlu, Çev.) İstanbul: REAL.

Koestner, R., Franz, C. and Weinberger, J. (1990). The family origins of empathic concern: A 26-year longitudinal study. Journal of Personality and Social Psychology, 58 (4). 709-717.

Kozan, K. (1989). Cultural influences on styles of handling interpersonal conflicts: Comparisons among Jordanian, Turkish, and U.S. managers. Human Relations, 42 (9), 787-799

Köksal, Ü (1980). Adem'in Kaburga Kemiği. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Köprülü, F. (1976). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kraus, R.M. and Glucksberg, S. (1969). The development of communication: Competence as a function of age. Child Development, 40. 225-266.

Kudret, C. (1968). Karagöz. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kurdek, L.A. and Rodgon, M.M. (1975). Perceptual, cognitive, and affective perspective taking in kindergarten through sixth-grade children. Developmental Psychlotogy, 11, 643-650.

Kuzgun, Y. (1988). Rehberlik ve Psikolojik Danışma. Ankara: ÖSYM yayınları.

Lazarus, R.S. (1968). Emotions and adaptation: Conceptual and empirical relations. In W.J, Amold (Ed.), Nebraska symposium on motivation, 175-270. Lincoln: University of Nebraska Press.

LeCompte, W.A. (1982). Duygusal yüz ifadeleri ve klinik psikoloji. Psikoloji Dergisi, 16, 44-48.

Levin, P. (1982). The cycle of development. Transactional Analysis Journal, 12 (2). 129-139.

Lin. N. (1973). The study of human communication, New York: Bobbs-Merrill.

Maratsos. M.P. (1973). Nonegocentric communication abilities in preschool children. Child Develohment, 44, 697-700.

Marcus, R.F., Telleen, S. and Roke E. (1979). Relation between cooperation and empathy in young children. Developmental Psychology, 15 (3), 346-347.

Mardin, Ş. (1991). Türk Modernleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Marriott, A ve Rachlin, C.K. (1994). Kızılderili Mitolojisi. Çev. Ü. Özünlü. Ankara: İmge Kitabevi.

Maslow, A.H. (1970). Motivation and personality. New York: Harper and Row.

McDougall. W. (1908). Introduction to social psychology. London: Methuen.

McEuen, V. (1985). Integrating new office technology in the business communication curriculum. Educational Media, 2, 20-24.

McGarry, K. (1975). Communication: Knowledge and the librarian. London: Linnet Books.

McGee, M.G. and Wilson, D.w. (1984). Psychology: Science and Application. Minnesota: West, Publishing Co.

McKeachie, W. J. and Doyle, C.L. (1966). Psychology. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, Inc.

Mehrabian, A. (1968). Communication without words. Psychology Today. 2, 53-58.

Mehrabian, A. (1972). Nonverbal communication. Chicago: Aldine Atherton, Inc.

Meram, A.K. (1974). Göktürk İmparatorluğu. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Mesara, G. (1991). Türk Sanatında İnce Kâğıt Oymacılığı. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Moran, B. (1990). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış. İstanbul: İletişim Yayınları.

Moreno, J.L. (1960). The sociometry reader. Illions: Free Press.

Moreno, J.L. (1963). Sosyometrinin Temelleri. (N.Ş. Kösemihal, Çev.) İstanbul Matbaası. (Orijinal eserin yayımı: 1953).

Morgan, C.T. (1981). Psikolojiye Giriş. Çev. S.Karakaş ve Diğ., Ankara: METEKSAN.

Neisser, U. (1967). Cognitive Psychology. New York: Appleton-Century-Crofts.

Neumann, E. (1953). The great mother: An analysis of the archetype. Trans R. Manheim Princeton Üniversity Press.

Noller, P. (1980). Misunderstandings in marital communication: A study of couples nonverbal communication. Journal of Personality and Social Psychology, 39, 1135-1148.

Norton, R. (1983) Communicotor style: Theory aplication and measures. Beverly Hills: Sage.

Novaco, R.W. (1975). Anger control. Toronto: Lexington Books.

Oeser, O.A. and Harary, F. (1962). A mathematical model for structural rol theary, I.Human Relations, 15, 89-109.

Oflazoğlu, T. (1978). Moliere. İstanbul: Cem Yayınevi.

Okvuran, A. (1993). Yaratıcı drama eğitiminin empatik beceri ve eğilim düzeylerine etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.

Öner, U. (1982). Benlik kavramı ile mesleki benlik kavramı arasındaki farkın akademik başarı ile ilişkisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.

Öner, N. (1993). Türkiye'de rehberlik-psikolojik danışmanlığın kavramsal eleştirisi ve bir model önerisi. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayını.

Öney, G. ve Erginsoy, U. (1992). Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Önge, Y. (1977). Mimar Gözüyle Kuş Evleri. Kültür ve Sanat, 5, 88-91.

Özbaydar, S. (1966). Çehreleri tanıma ve hatırlamada sitüasyon'un tesiri. İstanbul Üniversitesi Tecrübi Psikoloji Çalışmaları, 4, 55-77.

Özbek, M. (1991). Orhan Gencebay Arabeski, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özel, M. (1993). Geleneksel Türk Sanatları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özer, K. (2000) "BEN" Değeri Tiryakiliği, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Özgüner, C. (1992). GO vurmaya ne dersiniz? Genç, 2 (4), 82-84.

Öztürk, O. (1985). Psikanaliz ve Psikoterapi. Ankara: Sevinç Matbaası.

Özyalçıner, A. (1989). Anıtların Öyküleri, İstanbul: Redhouse Yayınevi.

Pamuk, O. (1991). Cevdet Bey ve Oğulları. İstanbul: Can Yayınları.

Parla, J. (1990). Babalar ve Oğullar: Tanzimat romanının epistemolojik temelleri. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pecukonis, E.V. (1990). A cognitive/affective empathy training program as a function of ego development in aggressive adolescent females. Adolescence, 25 (97), 59-76.

Piaget, J. (1926). The language and thought of the child. New York: Harcourt Brace.

Piaget, J. and Inhelder, B. 51956). The Child's conception of space. London: Routledge and Kegan Paul.

Plutchik, R. (1962). The emotions: Facts, theories and a new model. New York: Random House.

Poresky, R.H. (1990). The young children's empathy measure: Reliability, validity and effects of companion animal bonding. Psychological Reports, 66, 931-936.

Poresky, R.H. and Hendrix, C. (1990). Differential effects of pet presence and pet-bonding on young children. Psychological Reports, 67, 51-54.

Rogers, C.R. (1970). Carl Rogers on encounter groups. New York: Harper and Row.

Rogers, C.R. (1983). Empatik olmak değeri anlaşılmamış bir varoluş şeklidir. Çev.F.Akkoyun. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 16, 103-124.

Rogers, E.M. and Kincaid, D.L. (1981). Communication networks toward a new paradigm for research. New York: The Free Press.

Roloff, M.E. (1987). Communication and conflict. In C.R. Berger and S.H.Chaffee (Ed.). Handbook of communication science. CA:Sage.

Sanin, D. (1985). Minyatür sanatının sosyo-kültürel temelleri ve Surname-i Hümayun. Hacettepe Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Sarbin, T.R. and Allen, V.L. (1968). Role theory. In G. Lindzey and E.Aronson (Ed.). The Handbook of social psychology, CA: Addison-Wesley Publishing Company.

Sargın, N. (1993). Rehber öğretmenlerin empati düzeylerinin geliştirilmesine ilişkin bir model önerisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Sayılı, A. (1988). The observatory in Islam. Ankara: Türk Tarih Kurumu basımevi.

Sayılı, A. (1991). Uluğ Bey ve Semerkanddaki ilim faaliyeti hakkında Gıyasüddin-i Kâşî'nin mektubu. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Schachter, S. (1964). The interaction of cognitive and physiological determinants of emotional sate. In L. Berkowitz (Ed.) Advances in experimental social psychology, Vol. 1, 49-80. New York: Academic Press.

Schein, E.H. (1978). Örgüt Psikolojisi. Çev. M.Tosun. Ankara: Doğan Basımevi.

Scott, N.E. and Borodovsky, L.G. (1990). Effective use of cultural role taking. Professional Psychology: Researc and Paractice, 21 (3). 167-170.

Sertoğlu, M. (1992). İstanbul Sohbetleri. İstanbul: Bedir Yayınevi.

Sevilen, M. (1990). Karagöz. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Sevin, N. (1968). Türk Gölge Oyunu. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Shaw, M.E. and Costanzo, P.R. (1970). Theories of social psychology. New York: McGraw-Hill, Inc.

Siyavuşgil, S.E. (1949). Mimiklerin kavranılması üzerinde bir araştırma. Sosyoloji Dergisi, 4-5, 72-91.

Siyavuşgil, S.E. (1955). Karagöz. Ankara: Saim Toraman Basımevi.

Smith, K.D., Keating, J.P. and Stotland, E. (1989). Altruism reconsidered: The effect of denying feedback on a victim's status to empathic witnesses, Journal of Personality and Social Psychology, 57 (4). 641-560.

Sungur, N. (1992). Yaratıcı Düşünce. İstanbul: Özgür Yayın.

Şapolyo. E. B. (1946). Karagözün Tarihi. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Şenel, A. (1991). İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş aşamasında ekonomik toplumsal düşünsel yapıların etkileşimi. Ankara: V-Yayınları.

Tan, M. (1993). Öğretmen adaylarının eğitimde dayak konusundaki tutumları. I.Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde sunulan bildiri (Kasım 1993, İzmir).

Tanındı (Akalay), Z. Nakkaş Hasan Paşa, Sanat, 6, 114-125.

Tanrıdağ, Ş.R. (1992). Ankara'daki ruh sağlığı hizmetlerinde çalışan personelin empatik eğilim ve empatik beceri düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi.

Tekçe, E.F. (1993). Pazırık. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Tezer, E. (1986). Evli eşler arasındaki çatışma davranışları: Algılama ve doyum. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Thakkar, B. M. and Kanekar, S. (1989). Dispositional empathy and causal attribution as determinants of estimated willingness to help. The Irish Journal of Psychology, 10 (3), 381-387.

Tomkins, S.S. and McCarter, R. (1964). What and where are the primary affects? Some evidence for a theory. Perceptual and Motor Skills. 18, 119-158.

Torgerson, W.S. (1958). Theory and methods of scaling. New York: Wiley.

Trower, P., Casey, A. and Dryden, W. (1989). Cognitive-behavioural counselling in action. Beverly Hills: Sage.

Truax, C.B. and Carkhuff, R.R. (1967). Toward effective counseling and psychotherapy: Training and practice. Chicago: Aldine.

Tubbs, S.L. and Moss, S. (1974). Human communication: An interpersonal perpective. New York: Random House.

Turgut, F. ve Baykul, Y. (1992). Ölçekleme Teknikleri. Ankara: METEKSAN.

Turgut, İ. (1992). Tarihte Tatil (Az gelişmişliğin felsefesi) İzmir: Bilgehan Matbaası.

Turhan, M. (1941). Yüz ifadelerinin tefsiri hakkında tecrübi bir tetkik. İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası.

Ünver, A.S. (1948). Ali Kuşçu ve Hayatı, Eserleri. İstanbul.

Ünver, S.A. (1949). Ressam Levnî: Hayatı, Eserleri. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ward, N.G. and Stein, L. (1975) Reducing emotional distance: A new to teach interviewing skills. Journal of Medical Education.

Weaver, W. (1966) The mathematics of communication. A.G. Smith (Ed.) Communication and culture. New York: Holt, Rinehart and Winston, 15-24.

Wiemann, J.M. ve Harrison, R.P. (eds.) (1983). Nonverbal interaction. Beverly Hills, California: Sage.

Wispe, L. (1986). The distinction between sympathy and empathy: To call forth a concept, a word is needed. Journal of Personality an Social psychology. 50 (2), 314-321.

Yaşar, İ. (1993). Hemşirelik öğrencilerinin ve hemşirelerin psikolojik ihtiyaç örüntüleri ve empati düzeyleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.

Yetkin, Ş. (1991). Türk Halı Sanatı. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Yıldırım, İ. (1992). Evli bireylerin uyum düzeylerini etkileyen bazı etmenler. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi.

Yum, J.O. (1988). The impact of confucianism on interpersonal relationships and communication patterns in East Asia. Communication Monographs, 55, 374-388.

Yusuf Has Hâcib (1988), Kutadgu Bilig, Çev. R.R. Arat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Zlutnick, S. and Altman, S. 51972). Growding and human behavior. In J. Wohlwill and D. Carson (Ed.) Environment and social sciences: Perspectives and applications. Washington: APA.

DİZİN

A

B

C

Ç

D

E

SANATTA VE GÜNLÜK YAŞAMDA

İLETİŞİM ÇATIŞMALARI VE EMPATİ

ÜSTÜN DÖKMEN

Bu kitapta öncelikle kişilerarası iletişimle ilgili bazı bilgiler sunuluyor. Bu bilgiler, hem çocukların eğitiminde yararlı olabilir, hem de ailede, iş yerinde ve benzeri ortamlarda görülen çatışmaların çözümüne ışık tutabilir.

İkinci olarak kitapta, geleneksel kültürümüze ve bugünkü yaşam biçimimize, yeni bir bakış açısıyla bakılarak bir iddia ortaya atılmıştır. Bu iddia, insanlarımızın genelde bireyselleşmek ve kendi akıllarını kullanmak konusunda çekingen davrandıkları yolundadır. Bu iddiayı test etmek amacıyla çeşitli kültür ürünlerimiz, özellikle edebiyatımıza ve sanat tarihimize ilişkin ürünler psikolojik açıdan incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, sanat eserlerimiz ile günlük yaşamımız ve tarihsel geçmişimiz arasında ilginç ilişkiler bulunmuştur. Örneğin edebiyatımızdaki vezin kafiye kalıpları ile çocuk yetiştirme düzenimiz arasında, ya da minyatürlerimizin iki boyutlu oluşuyla devlet-vatandaş etkileşimi ve misafirlere zorla ikramda bulunma arasında birtakım paralellikler kurulmuştur. Üçüncü olarak da iletişim çatışmaları ve empati ile ilgili yeni kuramsal modeller ve sınıflamalar ortaya atılmıştır.

Tüm bu yönleriyle kitap, hem psikolojiye ilgi duyanlara, hem de edebiyata ve sanat tarihine yeni bir bakış açısıyla bakmak isteyenlere ilginç gelebilir.

12,5 YTL / 12.500.000.-TL

"Sistem Yayıncılık, bilgi ve sevginin temel değerler olduğu bir öğrenme ortamı oluşturmak için vardır."

ISBN 975-7397-20-2
9 789757 397205

Sistem Yayıncılık, Tünel, Nergis Sk., Sistem Ap., No: 4 34430 Beyoğlu-İSTANBUL
Tel: (212) 293 83 72-pbx Faks: (212) 245 66 14 E-posta: sistem@sistem.com.tr
http://www.sistem.com.tr